Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

TRABZON İÇ KALESİ VE SARAYI

Bilge BAHAR

Doktora Tezi

Ankara, 2019

TRABZON İÇ KALESİ VE SARAYI

Bilge BAHAR

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2019

KABUL VE ONAY

Bilge Bahar tarafından hazırlanan "Trabzon İç Kalesi ve Sarayı" başlıklı bu çalışma, 13 / 06 / 2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

[İmza] _____

Doç. Dr. V. Macit Tekinalp (Başkan) (Danışman)

[İmza] _____

Prof. Dr. M. Sacit Pekak (Üye)

[İmza] _____

Doç. Dr. Sercan Yandım Aydın (Üye)

[İmza] _____

Doç. Dr. A. Oğuz Alp (Üye)

[İmza] _____

Dr. Öğr. Üyesi Şener Yıldırım (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan ***"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"*** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. [1]
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 6 ay ertelenmiştir. [2]
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. [3]

19/08/2019

[İmza]

[Bilge BAHAR]

[1] *"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"*

*(1) Madde 6. 1. Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*

*(2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*

*(3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.*
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

**** Tez danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.***

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Doç. Dr. Macit V. Tekinalp danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

(İmza)

Bilge BAHAR

TEŞEKKÜR

Tezimin hazırlık aşamasında birçok kişi ve kurumun desteği yanımda olmasaydı bu tez gerçekleşemezdi.

Doktora eğitimimi Yüksek Öğretim Kurumu tarafından uygulanan Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı kapsamında tamamladım. Programın maddi desteği olmadan eğitimimi tamamlamam mümkün olamazdı.

Tezimizin arazi çalışmaları Kültür ve Turizm Bakanlığından alınan izinler ve Trabzon Arkeoloji Müzesi kontrolünde gerçekleştirilmiştir. Trabzon Arkeoloji Müzesi uzmanı Elif Saraç arazi çalışmalarımızda bize eşlik etmiştir. Kendisine yardımları için teşekkür ederim.

Tezimizin arazi çalışmaları Koç Üniversitesi – Stavros Niarchos Vakfı, Geç Antik Çağ ve Bizans Araştırmaları Merkezi'nin (Gabam) ve Türk-Amerikan İlmi Araştırmalar Vakfı'nın (Arit) sağladığı doktora araştırma bursları ile desteklenmiştir. Her iki kuruma da tezimiz için çok önemli olan çizimlerin gerçekleşmesini sağlayan destekleri için teşekkür ederim.

Arazide mimari ölçüm ve çizim çalışmalarının yapılabilmesi için gereken temizliğin yapılmasını sağladıkları için Trabzon Büyük Şehir Belediyesi Park ve Bahçeler Dairesi Başkanı Fatih Erol ve Şantiye Şefi Ünal Çaycı'ya çok teşekkür ederim.

Ayrıca Trabzon Büyükşehir Belediyesi'ne ve Orta Hisar Belediyesi'ne kullanmama izin verdikleri plan ve çizimler için teşekkür ederim.

İstanbul Arkeoloji Müzesi uzmanı Feza Demirkök'e müzede bulunan yazıt ile ilgili yardımları için çok teşekkür ederim.

Trabzon İçkalesi'nin bugünkü sakinlerine çalışmalarımız sırasında gösterdikleri konukseverlik ve anlayış nedeniyle minnettarım.

Danışmanım Doç. Dr. V. Macit Tekinalp'e tez konusu olarak Trabzon İçkalesi'ni önerdiği ve çalışmam süresince bana ayırdığı zaman ve sabır için çok teşekkür ediyorum.

Doktora eğitimim süresince Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümünde beraber çalıştığım ve ders aldığım, dertlerimi, sıkıntılarımı, mutluluklarımı ve heycanlarımı paylaştığım tüm arkadaşlarıma ve Hocalarıma teşekkür ediyorum.

Tezimin yazım sürecinde her an destek olan, arazi çalışmalarında yapıları ölçen, fotoğraflayan, çizimlerini yapan, ulaşılamayacak her yere ulaşan ve belgeleyen eşim İbrahim Türkaslan'a her şey için çok teşekkür ederim.

Tez önerimi vermek üzereyken dünyaya gelen ve adeta tezimle beraber büyüyen biricik kızım Sofia Türkaslan'a hiçbir şeyi zorlaştırmayan çok akıllı bir kız olduğu için ve ondan çaldığım her saniye için çok teşekkür ederim.

Son olarak beni Sanat Tarihi'ne yönlendiren ve her zaman bana destek olan canım annem Feriha Çetinkoz'a çok teşekkür ederim

ÖZET

BAHAR, Bilge. *Trabzon İç Kalesi ve Sarayı*, Doktora Tezi, Ankara, 2019.

Trabzon İç Kalesi ve 1204 yılından sonra kurulan Bizans devletlerinden birinin yönetim merkezi olan saray, tezimizin ana temasını oluşturmaktadır. Anthony Bryer ve David Winfield tarafından Karadeniz Bölgesi araştırmalarının bir bölümü olarak ele alınmışsa da Trabzon İç Kalesi ve Sarayını konu alan monografik bir çalışma yapılmamıştır ve ayrıntılı olarak incelenmemiştir.

Tez kapsamında bugün kent merkezinde yer alan mimari kalıntıların belgelenmesi ve sanat tarihi disiplini yöntemleri ile değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Yapılan arazi çalışmaları ve literatür araştırmaları sonucunda elde edilen veriler ışığında restitüsyon önerileri sunulmuştur. Trabzon 'Komnenos Krallığı' sarayının, mekân ve yapı organizasyonları ve işlevleri, mimari üslup ve teknik özellikleri ile birlikte değerlendirilmiş ve dönem kaynaklarındaki tasvirler ile ilişkilendirilmiştir. Saray yapılarının inşa dönemleri belirlenerek tarihleri aydınlatılmaya çalışılmıştır. Komnenos Krallığı'nın oluşturduğu hâkimiyet ideolojisi ve kimliği üzerinde, köklerinin bağlı olduğu Bizans kültürünün ve çevre kültürlerin etkileri, mimari yansımaları ile incelenmiştir

Trabzon sarayının bugünkü fiziksel durumunun belgelenmesi ve incelenmesi ile Bizans İmparatorluğu'nun geç dönem sarayının kuruluşu ve organizasyonunun anlaşılması için de önemli veriler sağlanmıştır. İki yönetim merkezinin benzerlik ve farklılıkları tezimiz kapsamında tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Bizans, Trabzon, Karadeniz, İç Kale, Saray, Kale, Bessarion,

ABSTRACT

BAHAR, Bilge. *The Citadel and the Palace of Trebizond,* PhD Dissertation, Ankara, 2019.

The Citadel and the Palace of Trebizond which was the administration center of one of the Byzantine states founded after 1204, constitutes the main theme of our thesis. Although studied by Anthony Bryer and David Winfield as part of the Black Sea Region surveys there is not a monographic study on Trebizond city defense system and the palace of Grand Comnenus and has not been studied in detail.

The aim of our thesis is to document the architectural remains which in the today's city center and to evaluate them with the methods of art history discipline. In the light of the data obtained from field studies and literature surveys, the restitution proposals were presented. Space and buildings organizations and functions of Trabzon 'Komnenos Kingdom' palace evaluated together with the architectural style and technical features and associated them with the descriptions from the sources. The construction periods of the palace structures were determined and their dates were tried to be clarified. On the ideology and identity of the dominance formed by the Komnenos Kingdom, the effects of the Byzantine culture and the surrounding cultures to which the roots belong, were examined with their architectural reflections.

The documentation and examination of today's physical condition of the Trabzon palace provided important data for understanding of the establishment and organization of the late period palace of the Byzantine Empire. The similarities and differences of the two headquarters were discussed within the scope of our thesis.

Keywords

Byzantine, Trebizond, Citadel, Palace, Fortifications, Bessarion, Black Sea

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY…….. i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI……..…….ii
ETİK BEYAN…….. iii
TEŞEKKÜR..... iv
ÖZET…….. vi
ABSTRACT…….. vii
İÇİNDEKİLER…….. viii
ŞEKİLLER DİZİNİ …….. xi
ÇİZİMLER DİZİNİ…….. xx

GİRİŞ……..…….. 1
1.BÖLÜM : TRABZON ARAŞTIRMALARI .....…….. 4
1.1. Dönem Kaynakları…….....… 4
1.2. Seyyahlar……..... 9
1.3. Araştırmalar……..…….....11

2. BÖLÜM : TRABZON KENTİ TARİHİ…….....…… 19
2.1. Trabzon Kenti'nin Antik Dönem Tarihi…….. 19
2.2. Trabzon Kenti'nin Bizans Dönemi Tarihi…….....…….. 23
2.3. Trabzon Kenti'nin Büyük Komnenoslar Dönemi Tarihi..... 25

3. BÖLÜM: YAZITLAR.....…….....… 32
3.1. Yazıt Kataloğu..... 32
3.1.1. İç Kale..... 32
3.1.2. Orta Hisar..... 37
3.1.3. Aşağı Hisar..... 39
3.1.4. Diğer Yazıtlar..... 44

3.1.5. Osmanlı Dönemi Yazıtları..... 46

4. BÖLÜM: MİMARİ TASVİR..... 50
4.1. İç Kale 50
4.1.1. Kuzey Sur..... 51
4.1.2. Doğu sur 55
4.1.3. Batı Sur..... 59
4.1.4. Saray Yapıları..... 66

5.BÖLÜM: MALZEME TEKNİK..... 86
5.1. Malzeme ve Teknik Kataloğu..... 86
5.1.1. Kuzey Sur..... 86
5.1.2. Doğu Sur..... 87
5.1.3. Batı Sur..... 89
5.1.4. Saray Yapıları..... 92
5.2 İç Kale ve Sarayın Yapı Dönemleri..... 95
5.2.1. Bryer ve Winfield'ın Belirlediği Malzeme ve Teknik Grupları..... 95
5.2.2. İç Kale ve Saray Yapılarının Malzeme ve Teknik Grupları..... 100

6. BÖLÜM: MİMARİ RESTİTÜSYON..... 109
6.1. İç Kale Surları..... 109
6.2. Saray Yapıları..... 115
6.3. Bessarion ve Trabzon Sarayı..... 119

7. BÖLÜM: DEĞERLENDİRME..... 129
7.1.İç Kale'nin Değerlendirmesi..... 129
7.2. Saray Yapılarının Değerlendirmesi........ 133

SONUÇ 139
KAYNAKÇA..... 141

EK 1: MANGO, C. (1986) THE ART OF THE BYZANTİNE EMPİRE 312-1453: SOURCES AND DOCUMENT, TORONTO: UNİVERSİTY OF TORONTO PRESS, 252-253.…… 156
EK 2: KENNEDY, S. (2019). TWO WORKS ON TREBİZOND, DUMBARTON OAKS MEDİEVAL LİBRARY 52, CAMBRİDGE: HARVARD UNİVERSİTY, 195-201...... 158
EK 3. ΛΑΜΨΊΔΟΥ, Ο. (1984). Ο «Εἰς ΤΡΑΠΕΖΟῦΝΤΑ» ΛΌΓΟΣ ΤΟΥ ΒΗΣΣΑΡΊΩΝΟΣ, ἈΡΧΕΐΟΝ ΠΌΝΤΟΥ 39, 62-65. ……. 161
EK 4. ORİJİNALLİK RAPORU…….. 163
EK 5. ETİK KURUL / KOMİSYON MUAFİYET FORMU……. 165

ŞEKİLLER ……167
ÇİZİMLER …… 271

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 16: İç Kale'nin planı (Bryer ve Winfield, 1985, fig. 44).
Şekil 17: Kuzey Sur kuzeydoğudan genel görünüm.
Şekil 18: 3 Numaralı Kapı'nın Kuzey Sur'da tespit edilebilen izleri.
Şekil 19: Kule'nin doğudan genel görünümü.
Şekil 20: Kule'nin batıdan genel görünümü
Şekil 21: Kule 1'in birinci katı duvarlarındaki kapatılmış kapı ve niş.
Şekil 22: Kule 5 kuzeyden genel görünüm.
Şekil 22: Kule 5'in batı duvarındaki kapı.
Şekil 24: Kule 8 güneyden genel görünüm.
Şekil 25: Kule 12 ve Payanda 11'in kuzeybatıdan genel görünümü.
Şekil 26: Kule 13-14 kuzeybatıdan genel görünüm.
Şekil 27: Kule 13-14'ün kuzeydoğu cephesindeki Baccini'lerin oyuklarının bulunduğu levha.
Şekil 28: Kule 13-14'ün cephesindeki 'İlyas Peygamber ve Kuzgun' sahnesi betimli levha.
Şekil 29: Kule 13-14'ün cephesindeki 'Adem ve Havva'nın Cennetten Kovuluş'u' sahnesi betimli levha.
Şekil 30: Kule 13-14'ün cephesindeki 'Havva'nın Yaradılışı' sahnesi betimli levha.
Şekil 31: Kule 13-14'ün cephesindeki Haç betimli levha.
Şekil 32: 1 Numaralı Duvar batıdan genel görünüm.
Şekil 33. 2 Numaralı Duvar batıdan genel görünüm.
Şekil 34: 3 Numaralı Duvar batıdan genel görünüm.
Şekil 35. 4 Numaralı Duvar batıdan genel görünüm.
Şekil 36: 19 Numaralı Kule batıdan genel görünüm.
Şekil 37: 5 Numaralı Duvar batıdan genel görünüm.
Şekil 38: Kule 20 batıdan genel görünüm.
Şekil 39. 6 Numaralı Duvar/ 24 Numaralı Yapı güneybatıdan genel görünüm.
Şekil 40: 8 ve 10 Numaralı Duvar, Payanda 29 ve Kule 30 batıdan genel görünüm.

Şekil 41: 11 Numaralı Duvar batıdan genel görünüm.
Şekil 42: 11 Numaralı Duvar'ın doğu cephesinin Kernom tarafından çizilen planı (Tsipkina, 2016, 9, Fot. 30).
Şekil 43: İç Sur'un güneyden genel görünümü.
Şekil 43: İç Sur'un kuzeyden genel görünümü.
Şekil 45: 22 ve 21 numaralı yapılar güneydoğudan görünüş.
Şekil 46: 21 Numaralı Yapı, güneybatı duvarındaki kapı.
Şekil 47: 21 Numaralı Yapı, kuzeybatı duvarındaki kapı.
Şekil 48: 21 Numaralı Yapı kuzeydoğu duvar doğuya bakış.
Şekil 49: 21 Numaralı Yapı, kuzeydoğu duvarındaki pencereler.
Şekil 50: 21 numaralı yapı, güney batı duvar birinci kat genel görünüm.
Şekil 51: 22 ve 23 Numaralı Yapılar, kuzeybatıdan genel görünüm.
Şekil 52: 22 Numaralı Yapı, kuzeydoğu duvar zemin kat kapının üstten görünümü.
Şekil 53: 22 Numaralı Yapı, zemin katta kuzeydoğu duvardaki iz, genel görünüm.
Şekil 54: 22 numaralı yapı, güneybatı duvar birinci kat genel görünüm.
Şekil 55: 22 Numaralı Yapı, güneydoğu duvar birinci kat genel görünüm
Şekil 56: 22 ve 21 Numaralı Yapılar. Kernom tarafından 1916 yılında çizilen kesit ve görünüş (Tsipkina, 2016, 9, Fot.30).
Şekil 57: 23 Numaralı Yapı, doğu duvar batıdan genel görünüm.
Şekil 58: 23 Numaralı Yapı'nın birinci kat döşemesine ait izlerin görülebildiği arşiv fotoğrafı (Tsipkina, 2016, 4, Fot. 8).
Şekil 59: 23 Numaralı Yapı'nın, doğu duvarı doğu cephesindeki niş.
Şekil 60: 24 Numaralı Yapının batı cephesinde yer alan kapı.
Şekil 61: 24 Numaralı Yapı ve doğsunda Kule 24a.
Şekil 62: 25 numaralı Yapı'nın batı cephesinde günümüze ulaşmayan pencereleri gösteren 1916 tarihli fotoğraf (Tsipkina, 2016, 3, Fot. 4).
Şekil 63: 28 Numaralı Yapı, zemin katta kuzey ve güney mekanları ayıran duvar.
Şekil 64: 28 Numaralı Yapı, birinci kat zeminini taşıyan konsol ve güney duvardaki çıkıntı.

Şekil 65: 28 Numaralı Yapı, zemin kat, kuzey mekanın güney duvarındaki kalıntı.
Şekil 66: 28 Numaralı Yapı, birinci kattaki kuzey ve güney mekanı bağlayan kpı.
Şekil 67: 28 Numaralı Yapı'nın birinci katı batı cephesindeki pencereler ve pencerelerin kemerleri arasındaki konsollar.
Şekil 68: 28 Numaralı Yapı, batı cephedeki renkli bloklar.
Şekil 69: 28 Numaralı Yapı'nın birinci kat güney mekanın batı cephesinde yer alan kapı.
Şekil 70: 28 Numaralı Yapı, birinci kat kuzey mekanı batı duvardaki kapı.
Şekil 71: 28 Numaralı Yapı'nın ikinci katının batı cephesi (Bryer ve Winfield, 1985, c.2, 139b).
Fotoğraf 72: 28 Numaralı Yapı, ikinci yapı döneminin güneydoğu mekanı.
Fotoğraf 73: 28 Numaralı Yapı, ikinci yapı döneminin güneybatı mekanları.
Şekil 74: 28 Numaralı Yapı'nın ikinci yapı döneminde zemin katı doğu duvarında açılan kapı.
Şekil 75: 28 Numaralı Yapı'nın ikinci yapı dönemi tonozunun oturduğu kalınlaştırma payının doğu duvardaki birinci yapı dönemi kapısı çevresindeki dilatasyonu.
Şekil 76: 28 Numaralı Yapı ikinci katı kuzeyden genel görünüm.
Şekil 77: 28 Numaralı Yapı ikinci kat doğu cephe.
Şekil 78: Hamam'ın su deposu kuzeyden genel görünüm.
Şekil 79: Hamam'ın ılıklık mekanı güneyden genel görünüm.
Şekil 80: Hamam'ın sıcaklık mekanı kubbesi.
Şekil 81: Kuzey Sur'un doğu bölümünden genel görünüm.
Şekil 82: Kuzey Sur'un doğu bölümünün alt kotlarından malzeme ve teknik uygulama örneği.
Şekil 83: Kule 1'in doğusunda alt kotlardan malzeme ve teknik uygulama örneği.
Şekil 84: Kule 1'in zemin katından malzeme ve teknik uygulama örneği.
Fotoğraf 85: Kule 1'in batısında görülen farklı malzeme ve teknik uygulama örnekleri.
Fotoğraf 86: Kule 1'in batısında görülen farklı malzeme ve teknik uygulama örnekleri.

Şekil 87: Kule 5'in batı duvarında kullanılan malzeme ve teknik uygulamalar.
Şekil 88: Kule 5'te kullanılan malzeme ve teknik uygulamalardan detay.
Şekil 89: Kule 8'de kullanılan boşajlı taşlardan örnek.
Şekil 90: Kule 8'de kullanılan malzeme ve teknik uygulamalar.
Şekil 91: 1 Numaralı Duvar'da kullanılan malzeme ve teknik uygulamalar.
Şekil 92: 1 Numaralı Duvar'da kullanılan malzeme ve teknik örneği.
Şekil 93: 2 Numaralı Duvar'da kullanılan malzeme ve teknik uygulamalar.
Şekil 94: 3 Numaralı Duvar'da kullanılan malzeme ve teknik uygulamalar.
Şekil 95: Payanda 11'de kullanılan malzeme ve teknik detayı.
Şekil 96: Kule 12'de kullanılan malzeme ve teknik detayı.
Şekil 97: 4 Numaralı Duvar'da kullanılan malzeme ve teknik detayı.
Şekil 98: Kule 13-14'te kullanılan malzeme ve teknik uygulamalar.
Şekil 99: Kule 13-14'te kullanılan malzeme ve teknik detayı.
Şekil 100: 1 Numaralı Duvar'da kullanılan malzeme ve teknik uygulamalar.
Şekil 101: 1 Numaralı Duvar'da kullanılan malzeme ve teknik detayı.
Şekil 102: 2 Numaralı Duvar'da kullanılan malzeme ve teknik uygulamalar.
Şekil 103: 2 Numaralı Duvar'da kullanılan malzeme ve teknik detayı.
Şekil 104: 3 Numaralı Duvar'da kullanılan malzeme ve teknik örneği.
Şekil 105: 4 Numaralı Duvar'da kullanılan malzeme ve teknik uygulamalar.
Şekil 106: 4 Numaralı Duvar'da kullanılan malzeme ve teknik detayı.
Şekil 107: Kule 19'da kullanılan malzeme ve teknik örneği.
Şekil 108: 5 Numaralı Duvar'da kullanılan malzeme ve teknik uygulamalar.
Şekil 109: 5 Numaralı Duvar'da kullanılan malzeme ve teknik detayı.
Şekil 110: Kule 20'nin güney cephesindeki malzeme ve teknik uygulamalar.
Şekil 111: Kule 20'nin güney cephesindeki malzeme ve teknik detayı.
Şekil 112: 6 Numaralı Duvar / 24 Numaralı Yapı'dan malzeme ve teknik detayı.
Şekil 113: 7 Numaralı Duvar / 25 Numaralı Yapı'da kullanılan malzeme ve teknik uygulamalar.
Şekil 114: 7 Numaralı Duvar / 25 Numaralı Yapı'dan malzeme ve teknik detayı.
Şekil 115: 8 Numaralı Duvar / 27 Numaralı Yapı'da kullanılan malzeme ve teknik uygulamalar.
Şekil 116: 8 Numaralı Duvar / 27 Numaralı Yapı'dan malzeme ve teknik detayı.

Şekil 117: 9 Numaralı Duvarda kullanılan malzeme ve teknik uygulamaları.
Şekil 118: 9 Numaralı Duvardan malzeme ve teknik detayı.
Şekil 119: 10 Numaralı Duvar/ 28 Numaralı Yapı'nın batı cephesi.
Şekil 120: Payanda 29'da kullanılan malzeme ve teknik uygulamalar.
Şekil 121: Payanda 29'da kullanılan malzeme ve teknik uygulamalardan detay.
Şekil 122: Kule 30'daki malzeme ve teknik kullanımına örnek.
Şekil 123: Duvar 11'in üst kotlarındaki malzeme ve teknik kullanımı.
Şekil 124: 21a Numaralı Duvar'ın batı cephesinden malzeme ve teknik örneği.
Şekil 125: Kule 22a'dan malzeme ve teknik detayı.
Şekil 126: Kule 22a'dan malzeme ve teknik detayı.
Şekil 127: 23 Numaralı Yapı'nın yer aldığı İç Sur'un batı cephesi.
Şekil 128: 23 Numaralı Yapı'nın yer aldığı İç Sur'un doğu cephesi.
Şekil 129: Kule 24a'nın kuzey cephesi.
Şekil 130: İç Sur'un kuzey bölümü.
Şekil 131: 21a Numaralı Duvar'dan malzeme ve teknik örneği.
Şekil 132: 21 Numaralı Yapının kuzeydoğu duvarı.
Şekil 133: 21 Numaralı Yapının kuzeydoğu duvarından malzeme ve teknik örneği.
Şekil 134: 22 Numaralı Yapı'nın kuzey cephesi ve pencere kemerlerinden detay.
Şekil 135: 22 Numaralı Yapı'nın kuzey cephesi ve pencere kemerlerinden detay.
Şekil 136: 23 numaralı Yapı'nın batı cephesi.
Şekil 137: 23 numaralı Yapı'nın batı cephesindeki pencere kemerlerinden detay.
Şekil 138: 24 Numaralı Yapı'nın doğu cephesi.
Şekil 139: 25 Numaralı Yapı'nın doğu cephesi.
Şekil 140: 28 Numaralı Yapı'nın doğu cephesi.
Şekil 141: 28 Numaralı Yapı'nın doğu cephesinden malzeme ve teknik örneği.
Şekil 142: 28 numaralı Yapı'nın kuzey cephesi.
Şekil 143: 28 numaralı Yapı'nın kuzey cephesinden malzeme ve teknik örneği.
Şekil 144: Hamam'ın kuzey cephesinden malzeme ve teknik örneği.

Şekil 145: Bryer ve Winfield tarafından yayımlanan İç Kale'nin malzeme ve teknik uygulamalarının gruplandırması (Bryer ve Winfield, 1985, 192).
Şekil 146: Kule 22a'daki C grubu malzeme ve teknik kullanımı.
Şekil 147: Kule 22a'daki D grubu malzeme ile kapatılmış dendanlar.
Şekil 148: 28 Numaralı Yapıdan D grubu malzeme ve teknik örneği.
Şekil 149: Batı Surdan D grubu malzeme ve teknik örneği.
Şekil 150: Kuzey Sur'dan D grubu malzeme ve teknik örneği.
Şekil 151: Kuzey Sur'dan D grubu malzeme ve teknik örneği.
Şekil 152: E grubu malzeme ve tekniğin Batı Sur'un üst kotlarından örneği
Şekil 153: E grubu malzeme ve tekniğin Batı Sur'un üst kotlarından örneği
Şekil 154: 24 Numaralı Yapı'nın batı cephesinde F grubu malzeme ve teknik kullanımı.
Şekil 155: Kule 20'nin güney cephesinde G ve F gurubu malzeme ve teknik kullanımı.
Şekil 156: G grubu malzeme ve tekniğin 22 Numaralı Yapı'dan örneği.
Şekil 157: G grubu malzeme ve tekniğin Kule 13-14'ten örneği.
Şekil 158: Kule 12deki sivri kemerli mazgal pencerelerden örnek.
Şekil 159: Moloz Kapısının doğusundaki kuledeki sivri kemerli mazgal pencerelerden örnek.
Şekil 160: Kule 16'nın güney cephesinin 1916 yılında çekilmiş fotoğrafı (Tsipkina, 2016, 13, Fot. 49).
Şekil 161: Kule 5'in batı duvarındaki kapının kemeri.
Şekil 162: Trabzon Hagia Sophia Kilisesi kuzey portikosundaki silme.
Şekil 163: 33 Numaralı Yapı-Hamam'daki bindirme tonoz.
Şekil 164: 33 Numaralı Yapı-Hamam'daki pandantif uygulamaları.
Şekil 165: 28 Numaralı Yapı'nın ikinci katı kuzey cephesindeki malzeme ve teknik uygulamalar.
Şekil 166: İç Kale'nin Malzeme ve Teknik Uygulamalarının Gruplandırması
Şekil 167: Lynch'in Trabzon Surları Planından detay (Lynch, 1901, c.1, plan).
Şekil 168: Kule 1'in 1916 tarihli fotoğrafı (Tsipkina, 2016, 3, Fot. 3).

Şekil 169: İç Kale'nin batı cephesinde bugün kapatılmış olan açıklıkların Uspenski ve ekibi tarafından 1916 yılında çekilen fotoğrafı (Tsipkina, 2016, 4, Fot. 9).
Şekil 171: Kernom tarafından 1917 yılında çizilen plan (Tsipkina, 2016, 10, Fot. 36).
Şekil 171: İç Sur'un 1916 tarihli fotoğrafı (Tsipkina, 2016, 10, Fot. 35).
Şekil 172: Kule 16'nın güney cephesi, (Tsipkina, 2016, 9, Fot. 32).
Şekil 173: Kale Kapısı ve Kule 13-14'ün 1916/17 tarihli fotoğrafı (Tsipkina, 2016, 11, Fot. 41).
Şekil 174: Kule 13-14'ün 1916/17 tarihli fotoğrafı (Tsipkina, 2016, 11, Fot. 42).
Şekil 175: İç Kale'nin güneyinde günümüze ulaşmayan kulenin fotoğrafı (Tsipkina, 2016, 9, Fot. 48).
Şekil 176: İç Kale'nin güneybatısında günümüze ulaşmayan kulenin fotoğrafı (Tsipkina, 2016, 9, Fot. 32).
Şekil 177: Kuzey Sur'un kuzeyindeki ön sur.
Şekil 178: 24 Numaralı Yapı'nın inşası ile kesintiye uğrayan Batı Sur.
Şekil 179: 24 Numaralı Yapı'nın inşası ile kesintiye uğrayan Batı Sur.
Şekil 180: 28 Numaralı Yapı'nın doğu cephesindeki malzeme ve teknik farklılıklar.
Şekil 181: 28 Numaralı Yapı'nın doğu cephesindeki malzeme ve teknik farklılıklar.
Şekil 182: 28 Numaralı Yapı'nın ikinci katının batı cephesi (Bryer ve Winfield, 1985, c.2, 139b).
Şekil 183: 28 Numaralı Yapı'nın zemin katının kuzey cephesindeki malzeme ve teknik uygulamalar.
Şekil 184: 28 Numaralı Yapı'nın zemin katının doğu cephesindeki malzeme ve teknik uygulamalar.
Şekil 185: 28 Numaralı Yapı'nın batı cephesindeki açıklıklar ve Payanda 29'un yapı ile ilişkisi.
Şekil 186: 24 Numaralı Yapı ve doğusunda Kule 24a.
Şekil 187: 24 Numaralı Yapı'nın batı cephesi (Tsipkina, 2016, 4, Fot. 8'den detay)

Şekil 188: 24 Numaralı Yapı'nın batı cephesinin 2018 yılına ait fotoğrafı.
Şekil 189: 23 Numaralı Yapı'nın batı duvarını belgeyen Bryer ve winfield tarafından yayımlanan fotoğrafı (Bryer ve Winfield, 1985, c.II, Levha 136a).
Şekil 190: Kule1'in zemin katının 1916 yılına ait fotoğrafı (Tsipkina, 2016, 6, Fot. 16).
Şekil 191: Kule1'in zemin katının 1916 yılına ait fotoğrafı (Tsipkina, 2016, 6, Fot. Fot. 17).
Şekil 192: İç Kale'nin Batı Sur'u ve İç Sur arasında oluşan koridor güneyden genel görünüm.
Şekil 193: İç Kale'nin Batı Sur'u ve İç Sur arasında oluşan koridor kuzeyden genel görünüm.
Şekil 194: Gürcü Kilisesi planı (Karapetyan, 2011, 211).
Şekil 195: Gürcü Kilisesi'nin Toromanian tarafından 20. yüzyıl başında çekilmiş fotoğrafı (Karapetyan, 2011, 210).
Şekil 196: Sinop Kalesi planı (Bryer ve Winfield, 1985, 88, fig.4).
Şekil 197: 1900 yılında Sinop Kalesi, kartpostal, batıdan genel görünüm (Macit Tekinalp Arşivi).
Şekil 198: Amasra Kalesi planı (Crow ve Hill, 1995, 253, Fig. 1)
Şekil 199: Kule 1'in doğu cephesi 1916 tarihli fotoğraf (Tsipkina, 2016, 3, fot. 7).
Şekil 200: İznik, III. Ioannes Vatatzes döneminde (1222-1254) inşa edilen dış surların kuzey bölümü (2010).
Şekil 201: İznik Surları yapı dönemleri (Schneider, Karnapp, 1938, Levha 2).
Şekil 202: Bayburt İç Kalesi planı (Redford, 2014, 107, Resim 78).
Şekil 203: Ani Kent surlarında Kral Smbad dönemi surları plan (Karapetyan,2011, 22).
Şekil 204: Akça Kale planı (Bryer ve winfield, 1985, Fig. 34).
Şekil 205: Akça Kale Kuzey sur kuzey cephe (2017).
Şekil 206: Giresun Adası Kalesi planı (Bryer ve Winfield, 1985, plan 24).
Şekil 207: Blakhernai Surları konum planı, (Müller Wiener, 1998, s.302, plan 344).
Şekil 208: Tekfur Sarayı konumu aksonometrik görünüm (Curcic ve Hadjitryphonos, 1997, 40. Fig. 17).

Şekil 209: Tekfur Sarayı zemin planı (plan Prof. Dr. Haluk Sezin, Doç. Dr. İlgi Yüce Aşkun ve Doç. Dr. Oğuz Ceylan).
Şekil 210: Tekfur Sarayı, kesit (plan Prof. Dr. Haluk Sezin, Doç. Dr. İlgi Yüce Aşkun ve Doç. Dr. Oğuz Ceylan).
Şekil 211: İzmir, Kemalpaşa'daki Nymphaion Sarayı, zemin kat planı (Kirova, 1972, 285,fig. 7)
Şekil 212: Nymphaion Sarayı, batı cephe genel görünüm (2005).
Şekil 213: Eski Hisar Kalesi'ndeki Konut'un planı (Mim Yapı Mimarlık, 2001)
Şekil 214: Gebze Eski Hisar Kalesi Konut, güney cephe genel görünüm (2009).
Şekil 215: Mistra Despotlar Sarayı konum planı (Millet,1910, Levha 5,2).
Şekil 216: Mistra Despotlar Sarayı'nın kuzeybatı kanadı zemin kat ve birinci kat planları (Bouras, 1997, 243).
Şekil 217: Sarayın kuzeydoğu cephesinde pencere detayı ve pencere çerçevesi rekonstrüksiyonu (Bouras, 1997, 243).

ÇİZİMLER DİZİNİ

Trabzon İç Kalesi ve savunma sistemi planı.
Trabzon İç Kalesi planı.
Batı sur, cephe çizimi.
Batı sur iç görünüş.
İç sur batı görünüş.
21 Numaralı Yapı zemin kat planı.
21 Numaralı Yapı birinci kat planı.
22 Numaralı Yapı zemin kat planı.
22 Numaralı Yapı birinci kat planı.
22 Numaralı Yapı kesit görünüşleri.
23 Numaralı Yapı zemin kat planı.
23 Numaralı Yapı birinci kat planı.
24 Numaralı Yapı planı.
28 Numaralı Yapı birinci yapı dönemi zemin kat planı.
28 Numaralı Yapı birinci yapı dönemi birinci kat planı.
28 Numaralı Yapı ikinci yapı dönemi birinci kat planı.
28 Numaralı Yapı ikinci yapı dönemi ikinci kat planı.
28 Numaralı Yapı boyuna kesit görünüşleri.
28 Numaralı Yapı enine kesit görünüşleri.
28 Numaralı Yapı enine kesit görünüşleri.
33 Numaralı Yapı-Hamam plan.
Trabzon İç Kalesi'nin Kernom'un planı ile restitüsyon planı.
21-22 Numaralı Yapı ve Batı Sur yapı dönemleri çizimi.

GİRİŞ

Trabzon şehri İç Kalesi ve sarayı bir çok önemli yayın içerisinde ele alınmıştır ancak konu üzerine monografik bir çalışma yapılmamıştır ve sanat tarihi disiplini yöntemleri ile incelenmemiştir.

Bugünkü kent merkezindeki iki derin vadinin arasında kalan düz bir tepeyi sınırlandıran Trabzon Kenti surları, Yukarı Hisar, Orta Hisar ve Aşağı Hisar olarak adlandılan üç bölümden oluşmaktadır.

Yukarı Hisar ya da İç Kale orijinalde doğuda ve batıda vadilerin yamaçlarını takip ederek güneyde birleşiyordu ancak güneyde sur, yol yapımı sırasında yıkılmıştır. Burada bulunan ve IV. Ioannes'e ithaf edilen kule Fallmerayer ve Uspenkij tarafından belgelenmiştir. İç Kale İçerisinde surlara paralel konumlanmış yapılardan, güney batı ve batıda yer alan altı tanesine ait kalıntılar bugün görülebilmektedir. Bu yapılar Bryer ve Winfield tarafından 21, 22, 23, 24, 25 ve 28 numaralarla adlandırılmıştır.

Orta Hisar, batıda Boz Dere vadisinin doğu yamacını, doğuda Kuzgun Deresi vadisinin batı yamacını sınırlayan, güneyde iç kaleyi ayıran sura kadar devam eden surlar ile sınırlanmıştır. Orta Hisar, Zindan Kapısı ile batıda Zağnos Köprüsüne, Tabakhane Kapısı ile doğuda Tabakhane Köprüsüne, Dynamis Kapısı ile kuzeyde Aşağı Hisar'a, güney doğu köşede Yeni Cuma Kapısı ile Kuzgun Dere Vadisi ve İç Kalenin kuzey doğu köşesinde yer alan bir kapı ile İç Kaleye açılır.

Aşağı Hisar, Boz Dere vadisinin batı yamacından kuzeye doğru, Kuzgun Dere vadisinin batı yamacı boyunca güneye devam eden surlar ile sınırlanmıştır. Aşağı Hisar, güney batıda Zağnos ya da İmaret Kapısı, kuzey batıda Süt Kapısı, kuzeyde Moloz Kapısı, doğuda Pazar Kapısı, kuzey doğuda Mumhane

Kapısı olarak bilinen ancak günümüze ulaşmamış beş kapıya sahiptir. Aşağı Hisar'ın batı suru boyunca 13 kule bulunmaktadır[1].

Trabzon şehrinin savunma sistemi ve 1204 yılından sonra kurulan Bizans devletlerinden birinin yönetim merkezi olan saray, araştırmamızın ana temasını oluşturmaktadır. Tezimiz kapsamında, mevcut saray yapılarının doğru ve ayrıntılı bir şekilde belgelenmesi, mimari elemanların teknik ve üslupsal özelliklerinin, organizasyonlarının, işlevlerinin ve yapı dönemlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Bu amaç doğrultusunda Gabam tarafından sağlanan maddi destek ile Saray yapılarının lazer scaner ile taranmasını ve mimari kalıntıların düşük hata oranı ile ayrıntılı olarak belgelenmeleri sağladık. Tezimiz kapsamında gerçekleştirdiğimiz arazi çalışmaları sonucunda elde ettiğimiz veriler doğrultusunda yapıların ayrıntılı tasvirleri yapılarak çizim ve fotoğraflarla belgelenmiş, yapılar ve surlarda kullanılan malzeme teknik uygulamalarının kataloğu hazırlanmıştır.

İç Kale ve Saray üzerine literatür araştırmalarımız sonucunda topladığımız veriler yardımıyla Trabzon surlarında yer alan ancak çoğu günümüze ulaşmamış, araştırmalar ve kaynaklarla belgelenmiş olan yazıtların detaylı bir kataloğunu oluşturduk.

Yapılan bu çalışmalar sonucunda elde edilen veriler ışığında Trabzon 'Komnenos Krallığı' sarayının, mekân organizasyonları ve işlevleri, mimari üslup ve teknik özellikleri ile birlikte değerlendirilmiş ve restitüsyon önerileri sunulmuştur. Saray yapılarının inşa dönemleri için öneriler getirilerek Sarayın yapı tarihi aydınlatılmaya çalışılmıştır. Komnenos Krallığı'nın oluşturduğu hâkimiyet ideolojisi ve kimliği üzerinde, köklerinin bağlı olduğu Bizans kültürünün ve çevre kültürlerin etkileri, mimari yansımaları ile incelenmiştir. Trabzon sarayının bugünkü fiziksel durumu, Bizans İmparatorluğu'nun

[1] Dikdörtgen planlı kuleler, 16 m. aralıklar ile yerleştirilmişlerdir, duvardan yaklaşık 3.50 m. çıkıntı yaparlar ve dışta 8 m. genişliğe sahiptirler.

başkentindeki sarayın anlaşılması için de önemli veriler sağlamaktır ve bu veriler ışığında iki yönetim merkezinin benzerlik ve farklılıkları tartışılmıştır.

1. BÖLÜM

TRABZON ARAŞTIRMALARI

Latinlerin 1204 yılında İstanbul'u istilası sonrasında ortaya çıkann Bizans devletlerinden biri olarak Trabzon'da kurulan ve Büyük Komnenos Hükümdarlarınca yönetilen devletin tarihinin yazımı ve kültürel mirasını oluşturan mimari kalıntıların belgelenmesi uzun bir araştırma geçmişine sahiptir. Bu nedenle araştırma alanımıza katkıları bulunan değerli tarihçi ve bilim adamlarının çalışmalarının kısa bir dökümünün tezimizin ilk bölümünü oluşturmasının uygun olacağını düşündük.

1.1. DÖNEM KAYNAKLARI:

Ioannes Ksiphilinos (Ιοαννεσ Ξιφιλινοσ)

Kentin koruyucu azizi, Eugenios'un, 11. yüzyılda İstanbul Patriği olan Ioannes Ksiphilinos tarafından yazılan mucizeleri, 14. yüzyılda Trabzon sarayında görevler almış Konstantin Loukites tarafından yazılmış enkomion'u ve 1364 yılında Trabzon metropoliti olan Ioannes Lazaropoulos tarafından derlenen mucizeleri, Athos Dağındaki Dionysou Manastırı arşivinde yer alan, 154 nolu kodeksin ikinci bölümünde bir araya getirilmiştir. Trabzon kentinin surları ve sarayı hakkında bilgiler içeren 14-15. yüzyıla tarihlendirilen bu el yazması Rosenqvist tarafından İngilizceye çevrilerek 1996 yılında yayımlanmıştır.

Ksiphilinos 1010-1013 dolaylarında Trabzon'da doğmuştur. Azizin mucizeleri üzerine eserini yaklaşık olarak 1030 yılında eğitim almak için İstanbul'a gitmeden önce tamamlamıştır (Rosenqvist, 1996, 28). Dönemin önemli devlet adamı Psellos'un yakın arkadaşı olan Ksiphilinos İstanbul'da hukuk okulunda nomophylax olarak görev yapmıştır. Bilinmeyen bir nedenle görevinden istifa ederek manastıra çekilmiş ve bir süre keşiş olarak yaşamıştır ve 1064 yılında İmparator X. Konstantin (1059-1067) döneminde patrik ilan edilmiş 1075 yılında ölümüne kadar görevde kalmıştır (Kazhdan, c. 3, s.2210).

Konstantin Loukites (Κωνσταντίνος Λουκίτης)

Makedonya'da doğmuş fakat İstanbul'da büyümüştür. Doğum tarihi ya da ölüm tarihi bilinmemektedir. Trabzon'a yerleşmeden önce İstanbul'da Theodore Hyrtakenos'un öğrencisi olmuştur. Bir süre Tebriz Piskoposu olan Gregory Khoniades'in mektuplarından II. Aleksios Büyük Komnenos'un 1301 yılında Kerasous'ta Türkmenler üzerine yaptığı seferde görevli olduğu anlaşılmaktadır. Loukites ilk olarak protonotarios sonra protovestarios olarak II. Aleksios'un sarayında görev yapmıştır. Aleksios'un 1330 yılındaki ölümünde yazdığı hitabeyi (oration), olasılıkla Khrysokephalos Kilisesinde yapılan törende okuduğu bilinmektedir. Trabzon için yazılmış 1336 yılı horoskopunda görüldüğü üzere bu tarihte Trabzon Hükümdarı Basileos'un hizmetindedir.

Nikephorus Gregorius ile mektupları 1340 yılında hayatta olduğunu göstermektedir. Ölümü ile ilgili güvenli bir terminus ante quem Lazaropoulos'un Synopsis'inde Metamorphosis kutlamaları sırasında Trabzon Hagia Sophia Kilisesi'ne gelenler arasında görünmesidir. Bu olay yaklaşık 1330 yılında gerçekleşir. Aynı manastıra gömülmüştür ve epitaphı apsiste görülebilir.

Eugenios üzerine yazdığı enkomionun tarihi kesin olarak bilinmese de kendisinden yüksek rütbeli ve zengin sınıfa mensup olarak bahsetmesi nedeniyle sarayda görevli olduğu ve II. Aleksios'un ölüm tarihi olan 1330 yılı öncesine tarihlendirilebileceği düşünülmektedir (Rosenqvist, 1996, 22-27).

Andreas Libadenos (Ανδρεασ Λιβαδενοσ)

İstanbul'da (1308/16) doğmuş 1361 sonrasında öldüğü düşünülmektedir. Mısır'a Memluk Sultanın elçisinin sekreteri olarak (1328 sonrasında bir tarihte) gitme şansı olmuştur. Bu yolculuk sırasında Kudüs'e hac gerçekleştirmiştir. İstanbul'a dönüşünde apographeus olarak Tenedos Adasına atanmıştır. Astronomi okumak amacıyla 1335'te Trabzona gitmiştir. Ömrünün geri kalanını metropolitin (karthophlaks olarak) ve Büyük Komnenosların (noter görevinde) hizmetinde geçirmiştir. Kötü sağlığı ve sivil ayaklanmalar kariyerini kesintiye uğratmıştır. Libadenos'tan en son 1391 yılında bahsedilmektedir.

Libadenos'un hayatı hakkındaki başlıca kaynak otobiyografik eseri Periegesis'tir. Libadenos eserine *Περιηγητική Ιστορία Αναβάσεως Ανδρέου* (Andrew'in Gezgin Tarihi Anabasis) adını vermiş ancak Paranikas'ın kısa adlandırması daha geniş kullanım bulması nedeniyle yaygınlaşmıştır. Libadenos, eserinde 1335'e kadar yaşamını ve Meryem'in zor zamanlarında hayatına mucizevi müdahalelerini anlatmaktadır. Araştırmacılar başlıkta kullandığı Anabasis kelimesini kendisini Xenophon ile ilişkilendirmek amacıyla özel olarak seçtiğini düşünmektedir (Foukaneli Georgia , "Andrew Libadenos, "Periegesis", Encyclopaedia of the Hellenic World, Asia Minor). Ayrıca Hagios Phokas için bir enkomion derlemiştir. Eserleri arasında Meryem için yazdığı dizeler ve 1336 yılının horoskopu vardır. Yazıları antik yazarlarla benzerlikler taşır ve Eski Ahit, Yeni Ahit ve Kilise Babalarına çok sayıda atıf içerir (Kazhdan, c. 2, s.1222)

Mikhael Panaretos (Μικηαελ Παναρετοσ)

Doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmeyen Mikhael Panaretos'un yaklaşık olarak 1320 yılında doğduğu ve 1390 yılında öldüğü düşünülmektedir. Panaretos'un hayatı hakkındaki bilgilerimiz yazmış olduğu Trabzon Krallığı kroniğinden gelmektedir. Panaretos eserinde III. Aleksios döneminde (1349-1390) Trabzon sarayında *protonotarios* ve *protosebastos* görevlerinde bulunduğunu belirtmektedir.

Mikhael Panaretos'un kroniği Trabzon Krallığı tarihi olaylarının kronolojisini veren tek kaynak olması açısından önemlidir. Panaretos'un eseri 1390 yılına kadar hükümdarların hâkimiyet dönemlerini ve 1420 yılına kadar gerçekleşen olayları içermektedir. Kronik Falmerayer tarafından Venedik Marciana Kütüphanesinde bulunmuş ve Yunanca orijinali ilk kez 1832 yılında Gottlieb Tafel'in Selanik Metropoliti Eustatihius'un eserleri üzerine yayınına ek olarak yayımlanmıştır. Fallmerayer kroniği Original-Fragmente adlı yayını içerisinde 1846 yılında Almanca çevirisi ve notları ile birlikte yayımlamıştır[2]. Yunanca metin 1907 yılında Lambros, 1958 yılında Lampsides tarafıdan yayımlanmıştır.

[2] Fallmerayer, J. P. (1846), "Original-Fragmente, Chroniken, Inschriften und anderes Materiale zur Geschichte des Kaiserthums Trapezunt", *Abhandlungen der Historischen Classe der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 11-69.*

Hahanov tarafından yapılan Rusça çevirisi 1905 yılında yayımlanmış bu çalışma, 2004 yılında E. Uzun tarafından Türkçeye çevrilmiştir[3]. Kroniğin Asp-Talwar tarafıdan yapılan İngilizce çevirisi, E. Demircioğlu ve Y. Adam tarafından Türkçeye çevrilerek Eastmond'un editörlüğünü yaptığı *Bizans'ın Öteki İmparatorluğu: Trabzon* adlı kitap içerisinde 2016 yılında yayımlanmıştır. Eser Scott Kennedy tarafından 2019 yılında İngilizceye çevirilerek *Two Works on Trebizond* adlı eser içinde Bessarion'un Enkomion'u ile birlikte yayımlamıştır[4]. Son olarak 2019 yılında kroniğin elyazması ve Karpov ve Shukurov tarafından yapılan Rusça çevirisi çağdaş tarihsel yaklaşımlar ile yorumlar eklenerek yayımlanmıştır.

Ioannes Lazaropoulos (Ιοαννεσ Λαζαροπουλοσ)

Olasılıkla 1310 yılında ya da biraz daha erken bir tarihte Trabzon'da dünyaya gelmiş olan Lazaropoulos, 1340 yılı öncesinde kentte skeuophylaks olarak görev yapmaktaydı. İmparator Basileos'un 1340 yılında ölümü sonrasında ortaya çıkan iç karışıklılar sonrasında İmparatorun eşi ve oğlu ile İstanbul'a gitmiş 1349 yılındak Kantakuzenos tarafından Basileus'un oğlu Ioannes'e eşlik etmesi için Trabzon'a gönderilmiştir (Rosenqvist, 1996, 30). Panaretos 1364 yılında ölen Trabzon metropoliti Niphon'un yerine Lazaropoulos'un seçildiğini kaydetmiştir (Panaretos, 83). Aziz Eugenios'un hayatı üzerine Logos olarak anılan bir tartışma ve kent tarihi ve anıtları hakkında önemli kayıtlar içeren ve Azizin mucizelerinin bir derlemesi olan Synopsis'i yazmış olan Lazaropoulos 1369 yılında ölmüştür (Rosenqvist, 1996, 31).

Basileios Bessarion (Βασίλειος Μπεσσαρίωνας)

Trabzon'da doğan Bessarion,'un doğum tarihi ve vaftiz ismi üzerine tartışmalar olmakla beraber, H. Vast, Bessarion'un doğum tarihini, cenaze konuşmasını hazırlayan Nicolo Capranica'nın "69 yıl 10 ay 16 gün yaşadı" ifadesine dayanarak 2 Ocak 1403 olarak saptamıştır (Vast, 1878, s.2; Kennedy, 2018,

[3] Kroniğin transkripsiyonu ve değerlendirmesi Lampsides tarafından 1958 yılında yayımlamıştır. Lampsides, O. D. (1958), "Μιχαήλ του Παναρέτου περί των Μεγάλων Κομνηνών", *Αρχείον Πόντου*, 22, 5-128.

[4] Kennedy, S. (2019). Two Works on Trebizond, Dumbarton Oaks Medieval Library 52, Cambridge: Harvard University, 195-201.

641-58). Vaftiz isminin kendi kütüphanesinde bulunan Plutarch Kodeksinde yer alan bir imzasına göre ‘Ioannes’ ya da Georgios Amiroutzes’in bir mektupta kullandığı şekilde ‘Basileios’ olduğu düşünülmektedir (Martin, 2000, s. 46). Bessarion’un ailesi hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Erken yaşlarında, Trabzon Metropoliti olan Dositheus’un hamiliğinde eğitim gördüğü bilinmektedir. Olasılıkla Dositheus’un görevinden ayrılıp İstanbul’a döndüğü 1415/16 yılında Dositheus ile İstanbul’a gitmiştir (Mohler, 1923, s.40). İstanbul’da Ioannes Khortasmenos ve George Khrysokokkes’ten retorik, matematik ve Aristo felsefesi üzerine eğitim görmüştür ve bu dönemde ünlü Hümanist Francesco Filelfo ile tanışmıştır. Bessarion, manastır hizmetine 1424 yılında girmiş, manastır adını Mısır’lı Hagios Bessarion’dan almıştır. Bessarion, 1425 yılında diyakoz, 1430 yılında rahip olmuştur. Bu dönemde İstanbul sarayı ile yakın ilişkiler içerisinde olan Bessarion 1424-27 yılları arasında VIII. Ioannes Palaiologos (h.1425-1448) tarafından Trabzon sarayına gönderilen heyet arasında yer almıştır. Bu seyahatler sonucunda VIII. Ioannes Palaiologos, IV. Aleksios Komneneos’un (h.1417-1429) kızı Maria ile evlenmiştir. Dositheus’un Monembasia Metropoliti olarak atanması üzerine Peloponnesos’a giderek, Mistra’da ünlü filozof Gemistos Plethon’dan astronomi, matematik ve Platon felsefesi üzerine eğitim almıştır. VIII. Ioannes 1436 yılında Bessarion’u İstanbul’a geri çağırmış, onu Hagios Basileios Manastırının Hegümeni olarak atamıştır (Martin, 2000, s. 48). Bessarion, 1438-9 yılındaki Ferrara-Floransa Konsili’ne katılan Bizans heyetinde yer almıştır. Konsil sırasında Unionist / Birleşmeciler arasında yer almıştır. Bu yöndeki katkıları nedeniyle Papa IV. Eugenius tarafından 300 florin ve kardinal ünvanı ile ödüllendirilmiştir. Birleşme karşıtlarının tutumları nedeniyle İstanbul’da uzun süre kalamamış, 1440 yılında İtalya’ya dönmüştür. Birçok yüksek kilise görevine atanmış, 1449 yılında Tuscany Piskoposu, 1463 yılında İstanbul Patriği, 1468 yılında Sabina Piskoposu olmuştur. Papalık için 1455 ve 1471 yıllarında öne çıkan bir aday olarak görülmüştür (Martin, 2000, s.50). Papa’nın manastır reformunda önemli görevler almış Basileos Kurallarını derlemiş ve 1460 yılında İtalya’daki tüm Yunan manastırlarını ziyaret etmiştir. Bessarion, 1450-55 yılları arasında Bologna şehrini yönetmiş bu dönemde gerçekleşen üniversite reformunu

desteklemiştir. Bizans kültürünün korunması için birçok el yazması eserin kopyalanması, çevrisinin yapılması ve korunması için çalışmıştır. Kendisi de bazı el yazma eserlerin kopyalarını hazırlamıştır. Roma'da Bizans yazarlarının çevirilerini yapan bir çevrenin merkezinde yer almıştır. Gaza'lı Theodoros ve cenaze söylevini yazan Mikhael Apostoles gibi Bizanslı göçmenlerinin koruyucusu olmuştur. Bessarion, Georgios Trapezuntios'un Aristotelesçi bakışına karşı çıkan *Platon İftiracılarına Karşı* isimli kapsamlı bir eser (Yunanca) kaleme almış olsa da 15. yüzyılda Plato ve Aristo üzerine tartışmanın yöneticisi konumunu almıştır (Talbot Rice, 1991, c.1 s.285). Kütüphanesinde yer alan Latince ve Yunanca el yazma eserleri 1468 yılında Venedik Şehrine bağışlamış ve meşhur Marciana Kütüphanesinin oluşmasında önemli bir katkı sağlamıştır. Osmanlı fetihlerine karşı bir Haçlı seferi düzenlenmesi için görüşmeler yapmış bu amaçla yaptığı seyahatlerin birinden dönüşte 18 Kasım 1472 yılında Ravenna'da ölmüştür.

1.2. SEYYAHLAR:

Ruy González de Clavijo (1403-1406)

Clavijo, Castille kralı III. Henry'nin elçisi olarak 1403-1406 yılları arasında Timur'un sarayına gönderilmiştir. Seyahat günlükleri 1582 yılında İspanyolca 1859 yılında İngilizce olarak yayımlanmıştır.

Clavijo'nun seyahatnamesi Şehir'in ve Doğu Anadolu yolunun 15. yüzyıldaki durumu üzerine bilgiler vermektedir. Clavijo, Semerkant'a yolculuğu sırasında İstanbul'dan Trabzon'a gelmiş buradan Palaiomatzouka ve Zigana'da konakladıktan sonra Erzincan'a varmıştır. Seyahatname'de Trabzon, deniz kıyısında kayalık bir tepe üzerinde kurulu ve en yüksek bölümü iki sur ile çevrili olarak anlatır. Clavijo'nun Trabzon'a geldiği tarihte tahtta II. Manuel bulunmaktadır. Seyyah, hükümdar tarafından saraya kabul edilmiştir. Clavijo'nun seyahatnamesi saray hakkında kısa da olsa görgü tanıklığına dayanan bilgiler vermesi nedeniyle önemlidir.

Julien Bordier (1609)

Salignac Baronu Julien Bordier, Fransa'nın İstanbul elçisi ve Jean de Gontaut'un şövalyesi olarak 1604-1612 yılları arasında gerçekleştirdiği Doğu seyahatlerini "Relation d'un voyage en Orient" başlığı altında yayımlamıştır. Bordier'in seyahatnamesinin beşinci cildinde yer alan 1609 yılındaki Trabzon seyahati kayıtlarını Metropolit Khrysantos 1934 yılında Arkheion Pontos Dergisinde yayımlamıştır. Bordier'in Trabzon gravürü kentin bilinen ilk tasviri olarak önem taşımaktadır.

Evliya Çelebi (1644)

Osmanlı Dönemi'nin ünlü seyyahı Evliya Çelebi *Seyahatname* adlı on ciltlik eserinde Trabzon'a da yer vermiştir. Kentin surları ve surlarda bulunan kapıların adlarını veren seyyah eserinde kent yaşamı ve kültürü hakkında bilgiler kaydetmiştir.

J. Pitton de Tournefort (1701)

Botanikçi ve seyyah olan Tournefort'un Trabzon'a 1701 yılında yaptığı seyahat üzerine notlarını içeren Relation d'un Voyage du Levant adlı eseri ölümünden sonra 1718 yılında yayımlanmıştır. Eserinde Trabzon tarihini kısaca ele alan Tournefort şehrin genel görünüşünü veren bir gravürünü yayımlamıştır. Eserinde şehir ve çevresinin florası tanıtmış Xenephon'un askerleri üzerinde geçici bir delirium etkisi yapan balı üreten arıların, polenleri hangi çiçekten aldığı ve bu çiçeğin nerelerde yetiştiği üzerinde durmuştur.

H. F. B. Lynch (1893-1898)

İngiliz seyyah ve işadamı Lynch 1893-1898 yılları arasında yaptığı seyahatlerini anlattığı *Armenia Travels and Studies* adlı eserinde Trabzon Sarayını ve surlarını tasvir etmiş kentin bir krokisini ve surların planını yayımlamıştır. Lynch tarafından yayımlanan plan üzerinde günümüze ulaşmayan yazıtların yerlerini kaydetmiş olması nedeniyle önemlidir.

1.3. ARAŞTIRMALAR:

Minas Bijişkyan (1819)

1777 yılında Trabzonda doğmuş olan rahip Minas Bijişkyan 1851 yılında ölümüne kadar birçok seyahat gerçekleştirmiştir. Karadeniz kıyılarının tarihi ve coğrafyasını tarihi yapıları ile birlikte aktardığı Պատմութիւն Պոնտոսի որ է սեաւ ծով adlı eseri 1819 yılında Venedik'te yayımlanmış ve 1969 yılında Andresyan tarafından Türkçe'ye çevrilerek *Karardeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası* başlığı altında yayımlanmıştır. Bijişkyan eserinde kentin surlarında yer alan kapılarını, günümüze ulaşmayan yazıtlarından bazılarını ve kiliselerini aktarmıştır. Andresyan Bijişkyan'ın eserine 1847 yılında Sultan Abdülmecit tarafından Bağdat'a gönderilen Feruhan Beyin seyahatnamesinin Trabzon bölümünü de eklemiştir. Bu bölümde şehrin mahalleleri, cami ve kiliselerinin yanı sıra surlar üzerinde yer alan kapılar da aktarılmıştır.

Jakob Philipp Fallmerayer (1840)

Fallmerayer'in çalışmalarından önce Trabzon Krallığı tarihi, Bizans tarihinin bir parçası olarak ele alınmıştır. Venedik'teki San Marco Kütüphanesi'nde bulduğu Mikhael Panaretos'un kroniği ve dönemin diğer kaynaklarından yararlanarak hazırladığı ve 1827 yılında yayımladığı *Geschichte des Kaisertums von Trapezunt* adlı eseri ile Trabzon'daki Komnenoslar dönemi tarihi ayrı bir araştırma alanı haline gelmiştir. Fallmerayer, *Fragmente aus dem Orient* adlı eserinde Trabzon ve çevresinin 1840 yılındaki durumu hakkında bilgiler verir. Saray yapılarının bulunduğu İç Kale'de askeri bölge olması nedeniyle ayrıntılı incelemelerde bulunamamış olan araştırmacı, İç Kale'nin güneyinde günümüze ulaşmayan kule üzerindeki kitabeyi okuyabilen tek kişidir. Bu kitabenin transkripsiyonunu ve topladığı diğer tüm yazıt verilerini; Panaretos'un kroniğini ve Trabzon hükümdarları tarafından verilen bazı Khrysobulları *"Original-Fragmente, Chroniken, Inschriften und anderes Materiale zur Geschichte des Kaiserthums Trapezunt"* adı altında 1841 ve 1846 yıllarında Bayerische

Akademie der Wissenschaften (Bavyera İnsani ve Pozitif Bilimler Akademisi) dergisinde iki bölüm halinde yayımlamıştır[5].

George Finlay (1850)

Finlay, Trabzon hükümdarlarının tarihini, Yunan uygarlığı tarihi araştırmalarının bir bölümü olarak *The History of Greece from its Conquest by the Crusaders to its Conquest by the Turks and of the Empire of Trebizond 1204-1461* adlı eseri içinde 1851 yılında yayımlamıştır. Finlay'in Atina'daki British School of Archeology arşivinde bulunan, 1850 yılında Trabzon'da yaptığı gözlemleri anlattığı yayımlanmamış günlüğü, Trabzon'un surları ve sarayı hakkında önemli bilgiler içermektedir.

Charles Texier (1864)

Fransız mimar ve tarihçi Texier, Küçük Asya'ya yaptığı seyahatler ve araştırmalarının sonucunda 1842 yılında yayımladığı *Asie Mineure: Description Géographique, Historique et Archéologique des Provinces et des Villes de la Chersonnéese d'Asie* adlı eseri ile bilinmektedir. Richard Popplewell Pullan ile birlikte hazırladığı ve 1864 yılında İngilizce olarak da yayımlanan *L'architecture Byzantine ou Recueil de Monuments des Premiers Temps du Christianisme en Orient* adlı eserinde Trabzon'un tarihi ve yapılarını anlattığı bir bölüm ayırmıştır. Bu bölüm içerisinde Khrysakephalos ve Hagia Sophia kiliselerinin planları ile birlikte kentin bir planını ve Theoskepastos Manastırı'nın günümüze ulaşmayan duvar resimlerinin çizimlerini yayımlamıştır.

Gabriel Millet (1895)

Texier ve Fallmerayer'den sonra kentin yapıları üzerine ilk dikkati çekenlerden biri olan Fransız tarihçi ve arkeolog Millet, *Bulletin de Correspondance Hellénique* dergisinde 1895 yılında yayımlanan "Les Monastéres et les Eglises

[5] Fallmerayer, J. Phil., (1841). "Original-Fragmente, Chroniken, Inschriften und anderes Materiale zur Geschichte des Kaiserthums Trapezunt", *Abhandlungen der Historischen Classe der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 3-159.* (1846). "Original-Fragmente, Chroniken, Inschriften und anderes Materiale zur Geschichte des Kaiserthums Trapezunt", *Abhandlungen der Historischen Classe der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften,* 6-108.

de Trébizonde" adlı makalesinde Trabzon'da o tarihte kalıntıları ayakta olan dokuz kilise üzerine araştırmalarını ve 1896 yılında yayımlanan "Inscriptions Byzantines de Trebizonde" adlı makalesinde ise kentte kaydettiği yazıt verilerini yayımlamıştır. Millet'in 1893 yılında kentte çektiği fotoğrafları içeren Fotoğraf Arşivi, Paris'teki Ecole Pratique des Hautes Etudes bünyesinde yer almaktadır.

Fyodor Uspenski (1916)

İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün Kurucusu ve Müdürü olan Uspenski, 1895 yılından itibaren Trabzon ve çevresinde araştırmalar yapmış, Rusların 1916-1918 yılları arasında Karadeniz şehirlerini işgal ettiği dönemde, beraberinde mimar ve ressamların olduğu bir ekip ile birlikte Trabzon'a bir araştırma gezisi düzenlemiş ve arkeolojik kazılar gerçekleştirmiştir. Uspenskij çalışmalarının sonuçlarını Rus Bilimler Akademisi Dergisinde yayımladığı ik makalede ve 1929 yılında *Очерки по истории Трапезунтской империи (Trabzon İmparatorluğu Tarihi Üzerine Denemeler)* isimli kitabı içinde yayımlamıştır[6]. Bugün Rus Bilimler Akademisi Arşivi St. Petersburg biriminde bulunan bu çalışmalara ait materyal, saray ve surların çizim ve fotoğraflarını içermekte, yapıların 1916 - 1918 yıllarındaki durumlarını belgelemektedir.

William Miller (1926)

İngiliz tarihçi William Miller, Fallmerayer'in başlattığı Trabzon hükümdarları tarihi araştırmalarının, yeni kaynakların değerlendirilerek yeniden yazılması gerekliliğini dile getirerek 1926 yılında *Trebizond: the Last Greek Empire* adlı eserini yayımlamıştır. Eser 2007 yılında *Son Trabzon İmparatorluğu* adı ile Nurettin Süleymangil tarafından türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır. Miller'ın kitabı oldukça kısa bir tarih eseri olmasına karşın etkili ve zengin bir kaynak olarak Trabzon araştırmalarına önemli bir katkı sağlamıştır.

---

[6] Успенский Ф.И. (1916). Второй отчет о занятиях в Трапезунте и окрестностях Приложение к протоколу 12 заседания Отделения исторических наук и филологии Имп. Академии наук 26 октября 1916 г. // Известия Императорской Академии наук. Сер. VI. 1916. Т. 11. № 16. С. 1657-1663. (1918). Отчет о занятиях в Трапезунте летом 1917 г. Доклад 17 января 1918 г. в заседании Отд. историч. наук и филологии Академии наук // Известия Академии наук. Сер. VI. №5. 1918. С. 207-238. (1929). Очерки по истории Трапезунтской империи

David Talbot-Rice (1932)

İngiliz sanat tarihçi David Talbot Rice 1929 yılında Trabzon'a yaptığı seyahat sonrasında 1932 yılında, İç Kale'deki yapı kalıntılarını ele alan bir makale yayımlamıştır. Talbot-Rice, Trabzon'u 1893 yılında ziyaret eden ve kentteki anıtları çektiği birçok fotoğraf ile belgelemiş olan Gabriel Millet ile birlikte Trabzon'daki Bizans Dönemi duvar resmilerini inceledikleri *Byzantine Painting at Trebizond* adlı eseri 1936 yılında yayımlamıştır. Trabzon tarihi ve kültürü araştırmalarının öncülerden olan Talbot-Rice, Trabzon Hagia Sophia Kilisesinin resimlerinin onarımını Russell Trust vakfının desteği ile 1957-1962 yılları arasında gerçekleştirmiştir. David Talbot Rice Arşivi, Karadeniz Bölgesi araştırmalarına önemli katkıları olan bir diğer araştırmacı olan Anthony Bryer önderliğinde kurulan Birmingham Üniversitesine bağlı Bizans, Osmanlı ve Modern Yunan Çalışmaları Merkezi'nde (Center for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies) bulunmaktadır.

Phillipidis Khrysantos (1933)

1913-1923 yılları arasında Trabzon Metropoliti olan Khrysanthos, kurucularından olduğu Ἀρχεῖον Πόντου (Arkheion Pontou) dergisinde 1933 yılında yayımladığı "Ἡ Ἐκκλησία Τραπεζωντος" başlıklı makalesinde Trabzon sarayı ve surlarına da yer vermiştir.

Alexander A. Vasiliev (1936)

Ilk kez 1889 yılında şehri ziyaret etmiş olan tarihçi Vasiliev, Trabzon tarihi üzerine çalışmış ve 1936 yılında *Speculum* adlı dergide Komnenos Krallığı'nın kuruluşu üzerine kapsamlı olarak ele aldığı "The Foundation of the Empire of Trebizond" adlı makalesini yayımlamıştır. Vasiliev 1941 yılında ise *Byzantion* dergisinde Trabzon tarihini kaynakları ile ele aldığı "The Empire of Trebizond in History and Literature" adlı makalesini yayımlamıştır

Selina Balance (1960)

İngiliz mimar Selina Balance *Anatolian Studies* dergisinde 1960 yılında yayımlanan "The Byzantine Chuches of Trebizond" adlı makalesinde kentte var

olan ve Millet tarafıdan kaydedilmiş ancak incelemelerini gerçekleştirdiği dönemde yıkılmış olan toplam on iki kilise hakkındaki araştırmalarını ve kiliselerin plan ve fotoğraflarını yayımlamıştır.

Raymond Janin (1975)

Bizans sanatı tarihi araştırmaları için önemli araştırmaların yazarı ve aynı zamanda bir rahip olan Janin, üç ciltten oluşan *La Géographie Ecclesiastique de l'Empire Byzantin* adlı eserinin 1975 yılında yayımlanan üçüncü cildi *Les Eglises et les Monastéres des Grand Centres Byzantins* içerisinde Trabzon'da bulunduğu kaynaklardan tespit edilebilen ve bazılarının kalıntıları günümüze ulaşmış olan kırk beş kilise hakkındaki kaynak ve araştırmaları derlemiştir.

Anthony Bryer ve David Winfield (1985)

İngiliz tarihçi Anthony Bryer, *The Society and Institution of the Empire of Trebizond* başlıklı doktora tezini Oxford Universitesi Balliol Kollejinde 1967 yılında vermiştir. Bryer, Rice önderliğinde Trabzon Hagia Sophia Kilisesinin duvar resimlerinin onarımını gerçekleştiren bir duvar resmi konservatörü olan ve aynı zamanda tarih ve sanat tarihi eğitimi almış olan David Winfield[7] ile birlikte 1950'lerden itibaren yürüttüğü Karadeniz Bölgesi'ndeki çalışmalarının sonuçlarını 1985 yılında, Trabzon ve çevresine de geniş yer ayırdıkları iki ciltlik bir bölge monografisi olarak yayımlamıştır. Bryer ve Winfield bu yayında, Trabzon'un şehir surlarını incelemiş, plan ve fotoğraflar ile belgeleyerek, yapı dönemleri için tarih önerileri getirmişlerdir.

Bryer ve Winfield, Orta Hisar'daki yapı dönemlerini şehrin geneli için önerilebilecek onarım ve güçlendirme çalışmalarına tarihlendirmektedirler. Bu tarihlendirmeye göre ilk yapı dönemi Got saldırıları sonrasında, 3. yüzyılda ikinci yapı dönemi İmparator Iustinianus Dönemi'nde (527-565); Üçüncü yapı dönemi 9. yüzyılda gerçekleşmiştir Araştırmacılar, Orta Hisar'da 14. yüzyılda bir güçlendirme yapıldığını düşünmektedirler (Bryer ve Winfield, 1985; 186).

[7] Eastmond, A. (2014) David Winfield 2 December 1929 to 28 September 2013, Anatolian Studies 64, v-viii.

Osmanlı döneminde Orta Hisar'ın dördüncü yapı dönemi gerçekleştirilmiş olmalıdır. Orta Hisar'ın batısında Zağnos Köprüsü'nün altında klasik döneme veya erken Bizans dönemine tarihlendirdikleri kalıntılar tespit etmişlerdir. Orta Hisar'ın batı ucundaki bir kemer kalıntısını Iustinianus Dönemi'ne tarihlendirmektedirler (Bryer ve Winfield, 1985; 190-191).

Aşağı Hisar'ın batısı ve kuzeyi, günümüze ulaşmayan iki yazıt ve Ioannes Lazaropoulos ve Panaretos'un kayıtları ile, II. Aleksios dönemine 1302-1324 yılları arasına tarihlendirilmektedir (Lampsides, 1958, 63; Bryer ve Winfield, 1985; 187; Rosenqvist, 1996; 315s.321 LzS).

Surlardaki çalışmalarının sonucu olarak, Bryer ve Winfield, alfabetik olarak sınıflandırdıkları sekiz malzeme ve teknik grubunu tanımlamışlardır. İç Kale'nin ve Orta Hisar'ın ilk yapı dönemini malzeme ve teknik özellikleri nedeniyle, 1-3. yüzyıllar arasına tarihlendirmektedirler. İç Kale'nin M.S. 257 yılındaki Got saldırılarından sonra onarılmış olabileceğini önermektedirler. İç Kale surları ve saray yapıları için, 1222 yılında Melik'in saldırısından öncesine ve sonrasında I. Andronikos Gidos (1222-1235) dönemine tarihlendirilebilecek iki yapı dönemi önermişlerdir. Daha sonraki yapı dönemi genel olarak 14. yüzyıldaki inşa faaliyetleri ve onarımlar olarak tanımlanmaktadır. İç Kale'nin güneyinde günümüze ulaşmayan ve sadece fotoğraflardan bilinen, 'Ioannes Kulesi', Fallmerayer tarafından okunan bir yazıt yardımıyla IV. Ioannes dönemine 1429-1458 tarihlendirilmektedir. İç Kale'nin 1461 yılı sonrasında Osmanlı döneminde kullanılmaya devam ettiği ve bu dönemde surlarda bazı onarım ve güçlendirme çalışmaları yapıldığı düşünülmektedir (Bryer ve Winfield, 1985; 195).

Thomas Alexander Sinclair (1989)

Sinclair, Van, Kars, Erzurum, Sivas gibi Türkiye'nin doğusundaki şehirlerde yer alan arkeolojik kalıntıları ele aldığı *Eastern Turkey: An Architectural And Archaeological Survey* adlı iki ciltlik eserinin 1989 yılında yayımlanan ikinci cildinde Trabzon'a bir bölüm ayırmıştır. İç Kale'nin Bryer ve Winfield tarafından yayımlanan planına oldukça benzer bir planına yer veren yazar, malzeme ve

teknik değerlendirmeleri sonucunda İç Kale'nin yapı dönemleri için Bryer ve Winfield tarafından önerilen tarihlendirmeye yakın bir tarihlendirme önermiştir.

Anthony Eastmond (2004)

Eastmond, 2004 yılında yayımladığı Hagia Sophia Kilisesi hakkındaki kitabında, Trabzon kentini, Komnenosların hakimiyet ideolojisinin kent kurgusuna yansımaları ile değerlendirdiği bir bölüme yer vermiştir. Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi tarafından 24 Haziran – 18 Eylül 2016 tarihleri arasında gerçekleştirlen Trabzon Ayasofyası'nın onarım çalışmalarına odaklanan bir serginin küratörlüğünü ve Anthony Bryer ve David Winfield'ın 1950'lerden itibaren yaptıkları seyahat ve incelemeler sonucunda Karadeniz Bölgesi üzerine oluşturdukları, raporlar, çizimler ve fotoğrafların ve Londra Üniversitesi, Courtauld Sanat Enstitüsü Conway Kütüphanesi'nde bulunan David ve June Winfield arşivinden bir çok malzemenin yanı sıra Trabzon araştırmalarının tarihi ve kentin tarihi kaynaklarını ele alan makalelerin derlendiği sergi ile aynı adı taşıyan kitap Eastmond'ın editörlüğünde İngilizce ve Türkçe olarak yayımlanmıştır.

Sergey Karpov (2007)

Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi başkanı olan Sergey Karpov, Ceneviz ve Venedik arşivlerindeki çalışmalarının sonucunda ağırlıklı olarak Trabzon Krallığı ve Latin devletleri arasındaki ilişkileri konu alan yayınlar yapmıştır. Araştırmacı, 2007 yılında, История Трапезундской империи- (Trabzon İmparatorluğu Tarihi) başlıklı kapsamlı araştırmasını yayımlamıştır.

Rustam Shukurov

Moskova Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi Ortaçağ Çalışmaları bölümünde akademisyen olan Shukurov doktora tezini Trabzon Devleti'nin Doğu devletleri ile ilişkileri üzerine hazırlamıştır. Iki kültür arasındaki linguistik etkileşimler üzerine incelemeleri ve Trabzon Devleti'nin Anadolu Selçukluları ile ilişkileri üzerine önemli çalışmaları bulunmaktadır.

Anna Tsipkina (2016)

Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi Orta Çağ Tarihi Bölümünden araştırmacı, Anna Tsipkina 2016 yılında, Исторические Исследования (Istoricheskiye Issledovaniya) dergisinde, “Изобразительные материалы Трапезундской экспедиции: предварительный обзор и опыт характеристики” (Trabzon Keşif Gezisinin Görsel Malzemeleri: Bir Ön Değerlendirme ve Karakteristik İncelemesi) başlıklı çalışmasında Rus Bilimler Akademisi Arşivinde yer alan Uspenski ve ekibinin 1916-18 yılları arasında yaptıkları çalışmalara ait materyalin önemli bir bölümünü yayımlamıştır. Araştırmacı aynı zamanda Anna Zakharova ile birlikte 2016 yılında ВизантийСкий Временник (Vizantiyskiy Vremennik) dergisinde yayımladıkları ve Uspenski arşivindeki malzemenin değerlendirilerek Trabzon’daki kiliselerin duvar resimlerinin incelendiği “Малоизвестные Росписи Трапезундских Храмов По Материалам Экспедиции Ф. И. Успенского 1916-1917” adlı bir makalede İç Kale’nin kuzey batı köşesinde yer alan Kule 1’deki duvar resimlerine bir bölüm ayırmışdır.

2. BÖLÜM

TRABZON KENTİ TARİHİ:

2.1. TRABZON KENTİ'NİN ANTİK DÖNEM TARİHİ:

Anadolu'nun kuzeydoğusunda Karadeniz sahilinde yer alan Trabzon (Trapezus), tarihi boyunca önemli bir ticaret güzergâhı üzerinde, birbirinden oldukça farklı kültür gruplarının kesişme noktasında yer almış ve ekonomik gücünün de etkisiyle yarı bağımsız karakterini korumuştur.

Yunan kolonileri öncesinde Karadeniz'in güney sahillerinde yaşayan halklar ile ilgili bilgilerimiz Antik Yunan yazınına dayanmaktadır. Bu metinlerde yerleşimlerin kökeni ya Amazonlara bağlanmakta ya da yerel bir nehir tanrısının kızı olan nymph ile bir Yunan tanrısının ilişkisi ile açıklanmaktadır (Apollonius Rhodius, Argonautica, II, 946 ve 999; Teoslu Andron, Jacoby, FGrHist. III, 802, F 2). Rodoslu Apollonius ve Miletli Hekataios Pontos'un yerli halklarının Leukosyrianlar, Assyrianlar ve Syrianlar olduğunu kaydetmiştir. (Scholion Apollonius Rhodius, II, 946-953; Hekataios Miletios, Jacoby, FGrHist. I. F 200) Araştırmacılar, bu halkların Hitit ya da Phryg kökenli olabileceklerini ve 8. yüzyılda Suriye'nin kuzeyinden göçlerle gelmiş olabileceklerini tartışmıştır. Ancak konuyu aydınlatabilecek yeterli arkeolojik veri bulunmamaktadır (Bossert, 2000, 172; Summerer, 2007, 28; Dan, 2010,73-102). Trabzon, Pontos'un doğu sınırında, Kolkhis kavimlerinin etki alanındadır. Kolkhis Bölgesinin sınırları kaynaklarda farklılıklar göstermektedir. Strabon Kolkhis Bölgesinin Trabzon'dan başladığını belirtmektedir (Strabon, Geographika, XII, 3, 17 ve 18). Kolkhis hakkındaki en erken kayıtlardan biri 8. yüzyılda Urartu Kralı II. Sarduri'nin (M.Ö. 764-735) topraklarını kuzeye doğru genişletmek için düzenlediği seferi anlatan yazıtta geçen Qulha bölgesidir. Bu bölgenin coğrafi konumu tam olarak bilinmese de Kolkhis olduğu kabul edilmektedir (Konig,1955, No. 103. 3; Burney ve Lang, 1971, 147).

Rodoslu Apollonius'un anlattığı Argonautların altın postun peşindeki serüvenlerinin altın ve gümüş madenleri ile meşhur Kolkhis'e uzanması ve Homeros'un Iliad adlı eserinde 'gümüşün yurdu' olarak anılan Alybe (Khalybes) Karadeniz'in güney sahillerinin Yunanlılar tarafından maden rezervleri ile tanındığını göstermektedir (Homeros, İlyada, II, 853-857; Apollonius Rhodius, Argonautica). Son araştırmalar Sinop (Sinope) limanından ihraç edilmesi nedeniyle *sinopis* olarak bilinen kırmızı pigmentin elde edildiği civa sülfür ya da kurşun oksit minerallerinin ve kırmızımtırak sarı pigment *sandarak'ın elde edildiği* arsenik sülfür minerallerinin Hayls (Kızılırmak) kıyılarından geldiğini ortaya koymaktadır. Araştırmacılar bölgeye Yunan yerleşimcilerini yönlendiren nedenlerin maden ticareti ve Kızılırmak havzasının mineral kaynakları olabileceğini tartışmışlardır (Drews, 1976, 26-31; Summerer, 2007,34-35).

Strabon Miletlilerin kurdukları kolonilerin sayısının çokluğu ile ünlü olduklarını ve Propontis ve Pontos kıyılarında birçok kolonileri olduğunu söyler (Strabon, Geographika, XIV, 1, 6). Trapezus kentinin kuruluşu da antik dönem kaynaklarında Sinop'taki Milet kolonicilerine atfedilmektedir. Bu kaynaklardan biri olan Ksenophon'un "Anabasis" adlı eserinde, Trapezus kenti bir Milet kolonisi olduğu bilinen Sinop'un kolonisi (αποικαν) ve Kolkhis toprakları içerisinde olarak tarif edilir (Ksenophon, Anabasis, IV. 8, 22). Eusebios kronolojisinde Kyzikus ve Trapezus'un M.Ö. 8 yüzyılda kurulduğunu kaydetmiştir ancak Sinop'un kuruluş tarihini M.Ö. 631-30 olarak vermektedir. Araştırmacılar Sinop'un Kimmer saldırıları sonrasında yeniden kuruluş tarihinin M.Ö. 631 olduğunu kabul etmektedir (Eusebios, Kronographica, 2. 81; Pseudo-Scymnus, 941-952; Cook, 1946, 77; Drews, 1976, 23-31).

Akhamenid hakimiyeti döneminde I. Darius (M.Ö. 522-486) Behustin yazıtında Armenia'yı on sekiz, Kappadokya'yı on dokuzuncu Satraplık olarak kaydetmişse de, olasılıkla Trabzon'un da dahil olduğu Kolkhis bölgesi bu listede bulunmaz. Ksenephon M.Ö. 4. yüzyılda Pontos sahillerinde farklı kültür seviyelerinde birçok kavimden bahseder. Bu kavimlerden bazıları Anabasis'de Khalybeler, Mossynoikoslar, Makronlar, Moskhiler, Marlar, Taokhialılar, Phasisler olarak bahsedilmektedir. Trabzon bu dönemde Ksenephon ve beraberindekilere elli ve

otuz kürekli gemiler sağlayabilecek bir şehirdir (Ksenophon, Anabasis, IV. 8, 22-24; V. 1, 15-17; V. 5, 14-18). Heredot'un Kserkses'in Yunanistan üzerine M.Ö. 481/80 yılındaki seferine katılanları anlattığı bölümde Kolkhis de yer almaktadır (Heredot, Historia, VII. 78-79). Akhamenidler Kolkhis'de tam bir hakimiyet kurmamışlarsa da, yerel kavimlerin liderleri Pers gücüne tabiydiler ve Heredot Kolhislerin beş yılda bir Pers krallarına hediye olarak yüz kız ve yüz oğlan gönderdiklerinden bahseder (Herodotus, Historia, III. 97).

Büyük İskenderin Anadoludaki hakimiyetinin Makedonyalı komutanları arasında bölündüğü M.Ö. 323 yılında Kappadokia, Paphlagonia ve Pontos sahilleri Trapezus'a kadar Eumenes'in yönetimine geçmiştir (Ploutarkhos, Paralleloi Eumenes, 3, 3).

Pontos krallarının ilki I. Mithridates'in (M. Ö. 302-266) bölgenin üst sınıfına mensup olduğu ve olasılıkla Pers hükümdar sülaleleri ile akrabalığı olan bir aileden geldiği kabul edilmektedir. Pontos Krallığı VI. Mithridates dönemine (M.Ö. 120-63) kadar yaklaşık 150 yıl boyunca Herakleia'dan Trapezus'a kadar olan bölgeyi kontrolü altından tutmuştur (Erciyas, 2006, 221). Strabon, VI. Mithridates'in Pontos devletinin doğu sınırında bulunan Trapezus'u Küçük Ermenistanın hakimi Antipator'dan savaşmadan aldığını kaydetmiştir (Strabon, Geographika, XII. 3, 28). Pontos Krallığı ve Roma arasındaki uzun süren mücadelelerin sonunda, Pompeius, M.Ö. 63 yılında II Pharnakes hakimiyetindeki Pontos bölgesini Roma İmparatorluğu topraklarına katmıştır (Appian III. 112).

Kentin, İmparator Hadrianus (M.S. 117-138) döneminde, ticaret açısından önem kazandığı anlaşılmaktadır. Tarihçi Arrianus, şehirde bir Hermes tapınağı olduğundan ve İmparator Hadrianus'un şehire bir liman inşa ettirdiğinden bahseder (Arrianus, Periplus, II ve XVI. 6). Anastasios dönemi (491-518) tarihçisi Zosimos, Trabzon'un, M.S. 257 yılında, Gotlar tarafından, işgal edilip, yağmalandığını anlatırken, şehrin iki sur ile çevrelendiğini ve kalabalık bir nüfusa sahip olduğunu belirtir (Zosimus, Historia, I, 33). Got saldırısı sonrasında İmparator Diokletianus (284-304) Trabzon'da konumlanan Pontos Prima Legionunu oluşturmuştur ve Notitia Dignatum'daki kayıt, bu legionun yaklaşık

yüz yıl sonra halen aktif olduğunu göstermektedir (Notitia Dignatum, Or. 38, 16). Bugün Müzede bulunan ve 293-305 yılları arasına tarihlenen bir yazıt, bu legionun Praefectusu olarak Trocundo'nun atandığını belgeler.

Trapezus kentinin limanı ve tanınırlığı ile ticarette etkin olduğu anlaşılmaktadır. Elimizdeki en erken sikke örnekleri M. Ö. 4. yüzyıla tarihlenmektedir. Pers ağırlık standardında üretilmiş olan bu sikkelerin bir yüzünde doğulu bir görünüme sahip bir büst, diğer yüzünde bir masa üzerinde üzüm salkımları tasvir edilmiştir. İki örnekte masanın ayakları arasında, iki örnekte masanın üst kısmında TRA ibaresi bulunur. Araştırmacılar tasvirin Hermes ya da Apollo olabileceğini önermektedir (Babelon ve Reinach, 1904, 108; Erciyas, 2006, 33). Trapezus, Sinope ve Amasia'da Yunan ve Mısır kültürünün tanrıları Hermes, Serapis ve Dionysos tapınaklarının bulunduğu, Trapezus'un Roma imparatorluk dönemine tarihlenen sikkelerinde Apollo, Hermes, Dionysos, Tyche ve Nemesis betimleri bilinmektedir (Aslan, 2008, 712). İmparator Traianus döneminden (98-117) II. Philippus dönemine (247-249) kadar Trapezus'da darpedilen bronz sikkeler üzerinde ağırlıklı olarak Mithra tasvirlerinin bulunması, Mithra kültünün kentte yaygın olduğunu göstermektedir (Babelon ve Reinach, 1904, 107-115; Cumont ve Cumont, 1906, 367; Güran, 2010,39-41). Mithra inancı Pers hakimiyeti ile 5. yüzyıldan itibaren Pontos bölgesinde yaygınlaşmıştır. Mithra, Pers kütüründe Ahurmazda'nın yarattığı ilk tanrı olarak kabul edilir ve doğruluk ve adalet tanrısıdır. Pers kralları yeminlerini Mithra üzerine etmektedirler. Bölgede hakimiyet kuran Mithridatesin adı da "Mithra'nın bağışı" anlamına gelmektedir (Güran, 2010, 1-2). Kentte İmparator Diokletianus döneminde Mithra'ya adanmış bir kutsal alan ve heykelinin bulunduğunu Loukites'in ondördüncü yüzyılda Hagios Eugenios için yazdığı Enkomium'unda, Eugenios'un Valerianos ve Kanidios ile beraber Mithra heykelini ve tapınağını yıkışını anlatmasından bilmekteyiz (Loukites, Enkomium, 9-11). Bugün Boztepe olarak bilinen, kentin güney doğusundaki tepenin adı Orta Çağ kaynaklarında Mithrion Dağı (Μιθρίος Βουωός) olarak anılmaktadır. Araştırmacılar, dağda bulunan ve sonradan kiliseye çevrilerek Panhagia Theoskepastos Manastırı'nın çekirdeğini oluşturan mağaranın, içerisinde bir pınar bulunması nedeniyle tanrının kaya ve su ile ilişkilerini de göz önünde bulundurularak, orijinalde bir

mitraeum olduğunu önermektedirler (Cumont ve Cumont, 1906, 367; Vermaseren, 1956, 48; Tekinalp ve İşler, 2009, 109-111; Güran, 2010, 54-55). İmpărartor Diokletianus'un M.S 307'de, Galerius ve Licinius ile birlikte Carnuntum'da (Avusturya) Mithra için diktikleri altar üzerindeki yazıtta Mithra'nın imparatorluğun koruyucusu ve ilk tanrısı olarak kabul edilmesi bu dönemde Mithra inancının önemini göstermektedir (Vermaseren, 1960, II. 1698; Güran, 2010, 10 ve 91).

2.2. TRABZON KENTİ'NİN BİZANS DÖNEMİ TARİHİ:

Epiphanios Monakhos, Havari Andreas'ın vitasında Havarinin Amisos Trapezunt ve Neokaiserea'ya giderek Hıristiyanlığı yaydığını anlatmaktadır (Migne, 105, 242; Khrysanthos, 1933, 112). Bryer ve Winfield Havarinin Trapezunt'a gelişinin dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan ve daha sonra Lazarapoulos tarafından da desteklenen bir kanı olduğu görüşündedir (Bryer ve Winfield, 1985, 218). Kentin Hıristiyanlık tarihindeki önemli bir fenomen Hagios Eugenios ve beraberinde Akylas Valerianos ve Kanidios'un İmpărartor Diokletianus döneminde matyr edilişidir. Hagios Eugenios hakkındaki en erken kayıt olan anonim Passio için farklı tarihler önerilmekte olasılıkla Geç Antik, Erken Bizans dönemlerine tarihlenmektedir (Martin Hissard, 1981, 332 ve 342; Lampsides, 1984, 51; Rosenqvist, 1996, 64).

Piskoposluk listelerinde, şehir, Neokaisareia metropolitliği altında, yer almaktadır (Darrouzes, 1981, 209; Bryer ve Winfield, 1985, 182). Şehrin bilinen ilk piskoposu Nikaia konsiline katılan Domnus'tur (Le Quien, I, 509).

Marcellinus'un, 362 yılında, Trabzon'u, Pityus ile birlikte, "bilinmeyen şehirler değildir" diyerek ve yanlışlıkla ada üzerinde olarak tanımlamasından, şehrin, bu dönemde eskisi kadar görkemli olmadığını anlamaktayız (Marcellinus, Lib. 22, 8, 16) Şehir, bu dönemde Notitia Dignatum'da Castellum olarak anılmaktadır (Notitia Dignatum, Or. 38, 9; Bryer ve Winfield, 1985, 182).

Trabzon, İmparator Iustinianus döneminde (527-565), Pers savaşları sırasında Belisarius'un Lazika seferinde destek üssü olarak öne çıkmıştır. Prokopios, imparator Iustinianus'un şehirde Hagios Eugenios adına bir aquadükt inşa

ettirdiğini, şehrin azalan nüfusunu arttırdığını ve Amasya ve Trabzon'da zamanla tahrip olan kiliseleri onardığını kaydetmiştir (Prokopios, De Aedificiis, 3, 7, 1). Prokopios'un bu kaydı kentin koruyucu azizi Hagios Eugenios'un kültü hakkındaki en erken tarihli bilgi olmasının yanı sıra şehirde 6. yüzyıl öncesine tarihlenebilecek kiliselerin varlığını göstermesi açısından önemlidir. Şehirde İmparator Iustinianus dönemine tarihlenen üç yazıt bilinmektedir. Bu yazıtlardan biri 544 yılına tarihlenmekte ve Hagios Basileos Kilisesi'nde bulunmaktadır. Şehir surlarında yer alan diğer iki yazıt, 546/7 ve 551 yıllarına tarihlenir ve kamu binalarının onarımını belgeler.

Kent için önemli bir figür olan Hagios Eugenios'un kültü hakkındaki diğer bir kaynak 7. yüzyılda yaşamış olan Ermeni filozof Siraklı Ananias'ın otobiyografisidir. Ananias kendisini özellikle matematik üzerine eğitecek birini aramaktadır ve İstanbul'da ona Trabzon'a gitmesi tavsiye edilir. Trabzon'a gittiğinde Eugenios'un mabedinde bulduğu Tykhikos'un yanında sekiz yıl geçirir. Ananias otobiyografisinde Tykhikos'un alimliğinin yanı sıra sahibi olduğu zengin kütüphanesinden de bahseder (Conybeare, 1897, 572-574; Rosenqvist, 1996, 65). Bu anlatım 7. yüzyılda olasılıkla kentte Hagios Eugenios'a adanmış bir kilisenin var olduğunu göstermekte ve kentin kültür hayatı hakkında ipuçları sağlamaktadır.

Şehrin yeniden canlandığı ve imar gördüğü bir diğer dönem 9. yüzyılda başlar. Trabzon, yaklaşık olarak 824 yılında, Khaldia Theması'nın başkenti olur (Porphyrogenetos, De Thematibus, Pertusi (Ed.), 73, 137-139). Kentte 9. ve 10. yüzyıllarda gerçekleşen imar faaliyetlerini Hagia Anna Kilisesinin güney girişi üzerinde yer alan ve 884/5 yılına tarihlenen onarım yazıtı ve Khrysokephalos Kilisesinde orijinalde metropolit kathedrasında yer alan Metropolit Basileios tarafından onarımını belgeleyen 914 tarihli bir yazıt ile belirleyebilmekteyiz (Millet, 1895, 422; Ballance, 1960,).

İmparator II. Basileos döneminde kent, Türklerin genişleme alanın sınırında yer almaktadır ve İpekyolu ticaretinin önemli bir limanı olarak konumu nedeniyle ön plana çıkmaktadır. Gürcü Kralı, 1022 yılında şehri kuşatmış ancak İmarator II. Basileos, şehrin kontrolünü elinde tutmuştur (Fischer,1889, 178).

Şehir, 1071 sonrasında kısa bir süre için Selçuklu yönetimine geçer. Şehri geri alan Theodor Gabras, şehre *doukas* olarak atanmıştır (Anna Komnena, Alexiad, Lib. 8, 9, 1). Gabras ve sonrasında yerine geçen oğullarının, Aleksios ve Ioannes Komnenos dönemlerinde, Trabzon ve çevresinde, bir hâkimiyet kurdukları, Anna Komnena ve Niketas Khoniates'in kayıtlarından anlaşılmaktadır (Khoniates, I, 9).

2.3. TRABZON KENTİ'NİN BÜYÜK KOMNENOSLAR DÖNEMİ TARİHİ:

Manuel Komnenos'un (1143-1180) amcası ve gelecekteki Trabzon hükümdarları Aleksios ve David Komnenos'un dedesi, Andronikos Komnenos'u, sığındığı Saltuklu emiri İzzettin Saltuk'un yanından alıp, İstanbul'a teslim eden, Trabzon yerel hâkimi, Palaiologos ailesinin bilinen ilk üyesi Nikephoras Palaeologos olmuştur (Khoniates, 295). Bu olayın ardından, Andronikos, Ünye'ye (Oinaion) yönetici olarak gönderilmiştir. Manuel Komnenos'un ölümünden sonra, 1182 yılında, tahtı ele geçiren Andronikos, 1185 yılına kadar hüküm sürmüştür. Andronikos ve oğlu Manuel, İsaakios Angelos tarafından öldürülünce, torunları, Panaretos'un kaydına göre baba tarafından akrabaları olduğu bilinen Gürcü Kraliçe Thamara'nın sarayına götürülmüşlerdir (Panaretos, 1; Toumanoff, 1940, 299-312). Aleksios Büyük Komnenos, 1204 yılında, Thamara'nın desteği ile Trabzon ve çevresini ele geçirmiştir. Partitio Romaniae'de, Trabzon'dan, bahsedilmemektedir (Tafel ve Thomas, 1856, I, 464-488). Latinler, 1204 yılı sonunda, bu anlaşmayı gerçekleştirdiklerinde, Trabzon, Aleksios'un elindedir. Kardeşi David, 1205 yılında, Trabzon'dan Karadeniz Ereğlisi'ne kadar olan bölgeyi işgal etmiştir ancak David İzmit'e ilerleyince, Theodoros Laskaris tarafından durdurulmuştur (Khoniates, 828; Ostrogorsky, 2011, 393).

İzzettin Keykavus, 1214 yılında, Sinop'u kuşatmış, Aleksios Komnenos'u esir almış, Trabzon İmparatorluğunun, yıllık vergi vermesi ve Selçuklular'a bağlı olması karşılığında, serbest bırakmıştır (İbn Bibi, 1996, 168-175)

Aleksios Komnenos, 1222 yılında, ölmüştür ve yerine kız kardeşinin eşi Andronikos Gidos (1222-1235) geçmiştir. Panaretos kroniğinde, Andronikos'un,

tahta geçmesinden iki yıl sonra, Melik Sultan'ın Trabzon'a sefer düzenlediğini, kaydetmiştir (Panaretos, 2). Bahsi geçen Melik Sultan'ın kimliği bilinmemektedir ancak kuşatma diğer dönem kaynaklarından, Lazarapoulos ve Loukites tarafından da anlatılmaktadır (Rosenqvist, 1996, 1183, Bryer ve Winfield, 1985, 182; Shukurov, 2005, 110). Buna göre Melik Sultan, savaşta yenilmiş ve esir düşmüş, Trabzon Krallığı'nın savaşlarda Selçuklular'a, asker ve para göndermemeleri karşılığında, serbest bırakılmıştır (Keçiş, 2009, 118).

Andronikos, 1235 yılında ölünce yerine, Aleksios'un oğlu Ioannes (1235-1238), geçmiştir. Panaretos, Ioannes'in, altı yıllık hükümdarlıktan sonra, bir polo oyunu sırasında attan düşerek öldüğünü kaydetmiştir (Panaretos, 2). Ioannes'in 1238 yılında ölümünün ardından yerine oğlu Manuel geçmiştir (Panaretos, 2004, 64). I. Manuel'in hakimiyeti döneminde (1238-1263) Kösedağ Savaşı sonrasında, Akdeniz ticaretine alternatif olarak, Trabzon üzerinden Karadeniz'in kuzeyine ulaşan ticaret yolu oluşmuş ve bu durum kentte bir refah sağlamıştır (Keçiş, 2009, 150).

Manuel'in, 1263 yılında, ölümünün ardından, oğlu II. Andronikos (1263-1266), tahta geçmiştir ancak üç yıl sonra ölünce kardeşi Georgios Komnenos (1266-1280) tahta geçmiş ve ondört yıl hüküm sürmüştür (Panaretos, 4-5). Georgios dönemi iç karışıklıklar ile geçmiştir ve Panaretos, Tebriz dağında esir düştüğünü kaydetmiştir[8]. Georgios'un ölümünün ardından yerine kardeşi II. Ioannes (1280-1285) geçmiştir (Panaretos, 6).

Gürcü Kralı David 1282 yılında kent üzerine başarısızlıkla sonuçlanan bir kuşatma gerçekleştirmiştir (Panaretos, 7).

II. Ioannes, İstanbul ve Trabzon arasındaki siyasi ilişkileri güçlendirmek amacıyla, 1282 yılında, VIII. Mikhael Palaeologos'un kızı ile evlenmiştir (Pachymeres, VI, 34). II. Ioannes'in, 1297 yılında, Limni'de, ölümü sonrasında,

[8] Panaretos'un εν τω ορει του Ταυρεζιου ifadesi Kennedy tarafından Tebriz Dağı olarak çevrilmiştir (Kennedy, 2019, 5 ve 226). Bu ifade birçok araştırmacı tarafından Tauros Dağı olarak çevrilmektedir ve Georgios Komnenos'un Khaldia bölgesindeki Türkmen akınlarını önlemeye çalışırken Toroslar'da esir alındığı kabul edilmektedir. Bryer, Khaldia'nın Toros dağ sırasından birkaç yüz mil uzakta yer alması nedeniyle bu öenriyi kabul etmemektedir. Bryer, Georgios Komnenos'un Gürcü Kralı II. Dimitri ile benzer bir kaderi paylaştığını ve İlhanlı Hanı'nın Tebriz'deki yazlık sarayında arkhontları tarafından ihanete uğradığını, burada esir iken kaçarak Trabzona döndüğünü önermektedir (Bryer, 1973,332-350).

yerine, büyük oğlu II. Aleksios (1297-1330) geçer. II. Aleksios döneminde, Anadolu'da Selçuklu hakimiyeti sona ermiş, Moğolların etkisi zayıflamıştır ve bazı bölgelerde Türk beylikleri kurulmaya başlamıştır.

Panaretos sur içinde (*Kastronda)* 1302 yılında büyük bir yangın çıktığını kaydetmiştir (Panaretos, 12). Sinoplular tarafından çıkarılan bir diğer yangın 1318/19 yılında şehrin içinde ve dışında birçok yapıya zarar vermiştir (Panaretos, 14).

Lazarapoulos'un kayıtlarına göre 1223 yılında Aşağı Hisar inşa edilmemiştir (Lazaropoulos, Synopsis, 1344-1346). Günümüze ulaşmayan bir yazıt II. Aleksios'un 1324 yılında şehrin sınırlarını genişleterek, Aşağı Hisarı inşa ettirdiğini belgelemektedir (katalogdaki Yazıt 10). II. Aleksios'un, 1330 yılında, ölümünün ardından, oğlu III. Andronikos, kardeşlerinden Mikhael ve Georgios'u öldürttür ancak Basileos, İstanbul'a kaçmayı başarır. III. Andronikos'un hakimiyeti (1330-1332), sadece yirmi iki ay sürmüştür ve 1332 yılında, ölümünün ardından, yerine, oğlu II. Manuel (1332), tahta çıkmıştır (Panaretos, 2004, 16-17).

II. Manuel dönemi, Trabzon'da, iktidar mücadelesinin yoğun olduğu, siyasi hayatta soylu ailelerin etkin rol oynadığı bir dönemdir. Bu ailelerden bazılarının desteği ile İstanbul'a kaçan Basileos (1332-1340), Trabzon'a dönmüş ve tahtı, ele geçirmiştir. Basileos, 1335 yılında, Bizans İmparatoru Andronikos III. Palaeologos'un kızı Eirene ile evlenmiştir (Nikephoras Gregoras, Lib. XI, 3). 1337 yılı Mart ayında gerçekleşen güneş tutulması nedeniyle bir ayaklanma çıkmış ve İç Kale dışında toplanan halk sarayı taşlamıştır (Panaretos, 21). Basileos Komnenos'un, 1340 yılında ölümünün ardından Eirene Palaiologonia'nın tahtı ele geçirmesinden memnun olmayan bir grup *arkhontes* Kraliçeyi destekleyen gruba karşı savaş açmıştır[9]. Hagios Eugenios Manastırı'nda üslenen bu gruba karşı Limnia'dan asker ve kuşatma aracı gelmiş

[9] Kraliçeyi destekleyen grup Amytzantarantai, bir grup arkhontes ve saray muhafızlarından oluşmakta; karşı grupta Tzanikhites, Megas Stratopedarkhes Kyr Sebastos, Skolariois, Meizomatais, Kyr Konstantinos Doranites, Kabazitai, Kamakhenos ve saray muhafızlarından bir bölümü yer almaktadır (Panaretos, 25 ve 26).

ve savaşın sonunda manastır büyük zarar görmüş, tutuklanan *arkhontes*ler Limnia'ya sürgün edilmiş ve burada öldürülmüşlerdir (Panaretos, 25-26).

Akkoyunlu Türkleri'nin 1341 yılındaki saldırısı kentte büyük yıkıma neden olmuştur (Panaretos, 30). Kapandığı manastırdan çıkarak Lazia'dan beraberinde getirdiği askerler ile saldırıyı durduran II. Aleksios'un kızı ve Basileos'un kız kardeşi Anna Anakhoutlou, tahtın yasal mirasçısı olarak 1341 yılında Eirene'yi tahttan indirmiş ve yerine geçmiştir. İstanbul'dan 1343 yılında Aleksios'un kardeşi Mikhael'in oğlu Ioannes Trabzon'a gelmiştir ve halkın desteği ile Panagia Khrysokephalos Kilisesi'nde taç giymiştir (Panaretos, 35). III. Ioannes döneminde (1342-1343) iktidar kavgaları ve iç karışıklıklar artmış, bir yandan merkezleri Diyarbakır olan Akkoyunlu Devleti, Erzurum'a kadar ilerlemiştir ve 1341 ve 1343 yıllarında Trabzon üzerine akınlar, düzenlemişlerdir (Panaretos, 30; 32; 36). Ioannes'in babası Mikhael, 1343 yılında, soylu ailelerin desteği ile tahta geçmiş ve oğlunu, İstanbul'a, göndermiştir.

Mikhael döneminde (1343-1349), 1347 yılında, Ünye'ye kadar olan bölge Türkmenler tarafından ele geçirilir. Aynı yıl şehirde yedi ay sürecek ve pek çok insanın ölümüne sebep olacak bir veba salgını baş göstermiştir (Panaretos, 40).

Kente 1348 yılında Erzincanlı Ahi Ayna Bey, Bayburtlu Mehmet Eikeptaris, Turali Bey ve onlarla beraber Çepniler, Bozdoğanlar gelmiş üç gün süren bir kuşatma gerçekleştirmişlerdir (Panaretos, 42).

Trabzon Devleti 1348 yıllında Giresun'a saldırmaları nedeni ile Cenevizliler ile bozulan ilişkilerini, tarihi tam olarak bilinmeyen bir anlaşma ile yeniden kurmuş ve Cenevizliler, kentin limanının doğusunda, Leontokastron denilen kaleyi inşa etmişlerdir (Fallmerayer, 2011, 179; Bryer ve Winfield, 1985, 197).

Mikhael Komnenos 1349 yılında, tahttan çekildikten sonra, Basileos Komnenos'un Trabzonlu Eirene'den olan on bir yaşındaki oğlu Ioannes, tahta geçmiştir. Ioannes, dedesi Aleksios'un adını almış ve III. Aleksios olarak (1349-1390), 21 Ocak 1349 tarihinde Hagios Eugenios Kilisesinde taç giymiştir (Panaretos, 45).

Venediklilerin 13. yüzyılın sonundan itibaren Pontos ile ekonomik ve siyasi açıdan ilgilendikleri bilinmektedir. Bu amaçla 1319 yılından itibaren Trabzon'da kalıcı bir koloni kurmuşlardır. Ticari ilişkilerin 1348 yılından sonra, bozulmasının ardından, Venedikliler 1364 ve 1367 yıllarında, III. Aleksios'tan iki ferman (khrysobul) almışlardır. Bu fermanlar ile ticari etkinliklerini, devam ettirme ve yıkılan mülklerini onarma hakkı kazanmışlardır (Karpov, 1979, 290).

1351 yılında Protovestiaraton Pileles, *Koulas* olarak anılan İç Kale'yi kuşatmıştır (Panaretos, 48). Arkhonteslerin bu iktidar mücadelesi, 1340 yılında başlamış ve 1355 yılına kadar sürmüştür.

III. Aleksios Komnenos, kız kardeşi Maria'yı, 1352 yılında, Akkoyunlu Tur Ali Bey'in oğlu Kutlu Bey ile diğer kız kardeşi Theodora'yı, 1358 yılında Ordu Beyi Hacı Emir ile ve evlendirerek, Trabzon üzerine yapılan akınları durdurmaya çalışmıştır (Panaretos, 52).

Bayburt Emiri Hoca Latif, 1361 yılında 400 kadar askeri ile Matzouka'ya (Maçka) girmiş fakat yerli halk bölgedeki geçitlerin kontrolünü ellerinde tutmuş ve birçok askeri ile birlikte Hoca Latifi de öldürmüşlerdir (Panaretos, 76).

III. Aleksios kızı Eudokia'yı 1379 yılında Kelkit Bölgesinde bulunan Türkmen Beylerinden Emir Taceddin ile evlendirerek, siyasi ilişkilerini, akrabalık yoluyla güvenceye almıştır (Panaretos, 100). III. Aleksios, kızını Çelebi Tacettin ile evlendirmek üzere Giresun'da bulunuyorken Kılıç Arslan'ın kente saldırmak üzere olduğu haberi ile dönmüş ve şehrin etrafını ve surlarını (*kastronu)* güçlendirmiştir (Panaretos, 100).

III. Aleksios, oğlu Andronikos'u, Gürcistan kralı IV. Bagrat'ın kız kardeşi Kolulkan ile nişanlandırmış, Andronikos 1376 yılında, sarayda düşerek ölünce, Kolulkan, diğer oğlu III. Manuel ile nişanlanmıştır (Panaretos, 99).

Kent 1373 yılında Ioannes Palaiologos tarafından iki büyük ve bir küçük *katergon* ile denizden kuşatılmış, beş günlük kuşatma sonunda kayda değer bir şey elde edemeden geri çekilmiştir (Panaretos, 97).

Bizans sarayı ile Trabzon sarayı arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi için Türkmen Beyi Taceddin'den dul kalmış olan kızı Eudokia'yı, Bizans imparatorluk veliahtı II. Manuel ile evlenmesi için İstanbul'a gönderilmiş ancak saraya vardığında, İmparator V. Ioannes Paleologos, Eudokia ile kendisi evlenmeye karar vermiştir (Fallmerayer, 2011, 196; Miller, 2007, 40).

III. Aleksios, 1390 yılında, öldüğünde, yerine tahta küçük oğlu Manuel (1390 – 1417) geçmiştir (Panaretos, 106). Manuel'in imparatorluğunun ilk zamanlarında, Yıldırım Bayezid, Akkoyunlular ve Timur arasındaki çatışmalar etkilidir. Yıldırım Bayezid, Akkoyunlu Osman Beyi 1398 yılında, yenerek, Samsun'u, ele geçirmiş ve Ünye'ye kadar uzanan araziye hakim olmuştur (Miller, 2007, 43-44). Bayezid, Manuel'den hakimiyetini tanımasını ve vergi vermesini istemiştir. Timur'un 1402 yılında Ankara Savaşında Osmanlı Ordusunu yenmesi Trabzon Devleti üzerindeki Osmanlı baskısını bir süre için ortadan kaldırmıştır.

Ruy Gonzales de Clavijo, 1403 yılında İspanya Kralı tarafından Timur'un Semerkant'taki sarayına gönderilmiştir. Clavijo ve elçilik heyeti, önce İstanbul'a ulaşmış, buradan Karadeniz sahilindeki bazı kentlere de uğrayarak Trabzon'a, varmıştır. Clavijo, şehrin o dönemdeki durumu hakkında, bilgi verir ve deniz kıyısında, Cenevizlilere ve Venediklilere ait birer kale bulunduğundan bahseder (Clavijo, 1859, 62).

Clavijo'nun tanıklığından anlaşıldığı kadarıyla, III. Manuel döneminde devletin sınırları batıda üç günlük, güneyde iki günlük ve doğuda altı günlük mesafeye kadar uzanmaktadır (Clavijo, 1859, 66,198; Fallmerayer, 2011, 220; Miller, 2007, 44). Batıda Giresun, Tirebolu ve Akçaabat Trabzon Devletinin hakimiyeti altındaydı. Kavasites'in elindeki Zigana geçidi, yeğeni Arsamir'e ait Perşembe ve Bozukkale bölgeleri, Melissenos'un elinde bulunan Ünye ve çevresi ve Süleyman Bey'in yönetimi altındaki Khalbia bölgesi de akrabalık ilişkileri ile III. Manuel'in yönetimindedir (Miller, 2007, 44).

III. Manuel öldüğünde yerine, oğlu IV. Aleksios (1417-1429), geçmiştir. IV. Aleksios'un hakimiyetinin başlarında Cenevizliler ile sorunlar etkili olmuştur. Aleksios, büyük oğlu IV. Kalo Ioannes'i taht ortağı olarak atamıştır. IV. Ioannes

(1429-1460), IV. Aleksios'u öldürerek olasılıkla 1429 yılında tahta çıkmıştır (Miller, 2007, 48).

Kalo Ioannes, 1452 yılında, Akkoyunlu tahtına çıkan Uzun Hasan ile 1458 yılında ise Gürcüler ile Osmanlı Devletine karşı ittifak anlaşmaları yapmıştır. Kalo Ioannes 1460 yılında ölmüş, yerine kardeşi David geçmiştir. Aynı yıl Amasra Osmanlı hakimiyetine geçmiştir (Fallmerayer, 2011, 239). Trabzon elçileri Avrupa hükümdarlarını ziyaret etmiş; Floransa ile 1460 yılında bir ticaret anlaşması yapılmıştır (Uspenski, 2003, 146). David'in Osmanlılar'a karşı ittifak arayışları şehrin 1461 yılında kuşatılmasını engelleyememiştir. Şehir yağmalanmaya karşı Fatih Sultan Mehmet'e teslim olmuş ve İmparatorluk ailesi korunma sağlanarak İstanbul'a götürülmüştür.

3. BÖLÜM

YAZITLAR

3.1. YAZIT KATALOĞU:

Katalog düzeni yazıtların konumlarına göre oluşturulmuştur. Trabzon surlarının onarımlarını belgeleyen on dokuz yazıt bilinmektedir. Bu yazıtların altısı İç Kale'de, dördü Orta Hisar'da, yedisi Aşağı Hisar'da yer almaktaydı. Bunların dışında iki yazıtı surlarda yapılan onarımlar ile ilişkili olmaları nedeniyle kataloğumuza dahil ettik ve ayrı bir başlık altında ele aldık. Yazıtlardan üçü Osmanlı dönemine tarihlenmektedir ve Osmanlı Dönemi Yazıtları başlığı altında ele alınmıştır.

Katalogda yer alan on dokuz yazıttan dokuz yazıt günümüze ulaşmıştır. Yazıtlardan sadece üçü sur ve kuleler üzerindeki orijinal konumunu koruyabilmiştir. Dört yazıt müze depolarında, bir yazıt Khrysokephalos Kilisesinde ve bir yazıt Hagios Basileos Kilisesinde bulunmaktadır. Yayınlardan anlaşıldığı kadarıyla kataloğumuzda yer alan yazıtlar, 1900'lü yılların başına kadar yerlerinde görülebilmekteydi.

3.1.1. İç Kale:

1. Yazıt:

Αὐτοκράτωρ καῖσαρ φλὰ(βιοσ) ’Ιουστινιανὸς εὐσεβὴς νικητὴς τροπεοῦχος μέγιστος ἀεισέβαστος Αὔγουστοσ ἀνέγιρεν τὰ δημόσια κτίσματα τῆς πόλεως

……..

ίνδ(ικτιῶνος) ιδ΄ ἔτους υπ[ζ]΄(Feissel, 1992, 393).

İmparator Sezar Flavius Iustinianos dindar, fatih, muzaffer, en büyük, her zaman saygın Augustus kentin kamu binalarını ayağa kaldırdı (…) indiksion 14 sene 48(7) [551])

Yayınlar: Paranikas, 1907, 297; Feissel, 1992, 393.

İmparator I. Iustinianos dönemine (527-565) tarihlenen yazıt, Millet'in yayımlanmamış notları arasında Feissel tarafından bulunmuş ve yayımlanmıştır. Paranikas da bu yazıttan kısaca bahseder fakat yazıtın metnine yer vermez.

Feissel'in aktarımına göre, Millet, yazıtı 1893 yılında İç Kale'nin yıkılmış olan batı kapısı üzerinde gördüğünü not etmiştir. Yazıt 0,45 metre genişliğinde ve 0,90 metre yüksekliğindedir (Feissel, 1992, 393).

Millet, yazıtta kaydedilen yılın son rakamını okuyamamıştır. Trabzon'un kronolojisi, şehrin İmparator Nero döneminde (M.S. 54-68) Roma topraklarına dahil olduğu tarihin (M.S. 64) yıl olarak eklenmesi ile hesaplanmaktadır. Fiessel, Paskalya Kroniği'nde (Chron. Pasc.) 14. indiksionun, 551 yılında kaydedilmiş olması nedeniyle yazıtta verilen tarihin M.S. 487 olabileceğini belirtir (Chronicon Paschale, I, s. 635).

2.Yazıt:

1..οτοναοιδιμο...βαστοκρ
2...μηθη...α
3 δον
4 ημονκυρ
5 Ανδρονικω
6 ηο ιωι σεβαστ
7 κρατοροσ
8 μανουηλ

Yayınlar: Uspenski, 1929, 40-43; Bryer ve Winfield, 1985, 184; Zakharova ve Tsipkina, 2016, 178-197.

Duvar resmindeki yazıt, İç Kale'nin kuzey batı köşesindeki Kule 1'de, Uspenski tarafından, 1916 yılında tespit edilmiştir (Şekil 1). Bryer ve Winfield, yazıtı Rice tarafından iç kalenin güney doğusundaki 13-14 numaralı kulede kaydedilen duvar resimleri ile ilişkilendirerek farklı konumlandırmışlardır (Rice, 1932, 50-51; Bryer ve Winfield, 1985, 184).

Bugün kayıp olan yazıt, kulenin birinci katında duvarda resmedilmiş taçlı bir figürün başının iki yanında sekiz satır halinde yer almaktaydı. Uspenski yazıtta Andronikos ve Manuel'in anılması nedeniyle burada betimlenen kişinin I. Aleksios (1204-1222) olduğunu ve kulenin alt katında I. Aleksios'un mezarının, üst katında ise mezar şapelinin bulunabileceğini önermektedir. (Uspenski, 1929, 40-43). Kulenin alt katında Bryer ve Winfield tarafından 257 yılı sonrasına tarihlenen malzeme ve teknik kullanılmıştır (Bryer ve Winfield, 1985, 191). Zakharova ve Tsipkina, Uspenski ve ekibinin fotoğrafları üzerinden yaptıkları değerlendirmede kulenin üst katındaki malzeme farkına dikkat çekmektedirler ve duvar resimlerini 13. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirmektedirler (Zakharova ve Tsipkina, 2016, 185).

Şekil 1: Kule 1 birinci katında yer alan duvar resmi yazıtın 1916 yılında çekilmiş fotoğrafı (Rus Bilimler Akademisi Arşivi, Fond 169. Envanter 1. Dosya 20. Sayfa 43).

3. Yazıt:

ἐν Χῷ τῷ θῷ Βασίλειος πιστὸσ βασιλεὺσ καὶ
αὐτοκράτωρ πάσησ Ανατολῆς Ιβήρων καὶ Περατείασ
ὁ Μέγασ Κομνηνός (Paranikas,1907,297).

Anadolu, İberya ve Perateia'nın kralı ve Hükümdarı
dindar Basileios Büyük Komnenos.

Yayınlar: Paranikas, 1907, 297; Bryer ve Winfield, 1985, 184.

Paranikas'ın İç Kale'de kaydettiği yazıt bugün kayıptır. Paranikas yazıtı sarayda (επι ανακτορον) gördüğünü belirtir. Yazıt, Büyük Komnenos Basileos'un (1332-1340) ismini vermektedir.

Yazıt ayrıca Trabzon hükümdarlarının II Ioannes ile değişen hitabının 'Anadolu, İberya ve Perateia'nın kralı ve tek hakimi (βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ πάσης Ἀνατολῆς, Ἰβήρων καὶ Περατείας)[10]' en erken örneğini vermektedir. Konstantinopolis'in Latinlerden geri alınmasından sonra 1282 yılında II. Ioannes, VIII. Mikhael Paleologos'un kızı Eudokia ile evlenmiş ancak Despot ünvanını kabul etmemiştir. Trabzon hükümdarları hakimiyet sınırlarına işaret eden bu yeni hitabı kullanmaya başlamışlardır ve bilinen en erken kullanımı III Aleksios döneminde (1364)Venedikliler ile ticari ilişkileri düzenleyen bir fermanda görülmektedir (Miller, 1968, 20).

4. Yazıt:

> Πυργου κομνηνων Μανουελ
>
> Manuel Komnenos kulesi

Yayınlar: Miliopoulos, 1916, 273-274; Miller, 1926, 56; Bryer ve Winfield, 1985, 184.

Miliopoulos, sarayın batısındaki bir kule üzerinde yer alan ve Manuel Komnenos'un adını veren tuğla harflerle yazılmış bir yazıt kaydetmiştir. Miller, yazıtın Mikhael Komnenos'un adını verdiğini söyler. Bryer ve Winfield, Miller'in kaydını tekrar eder. Milliopoulos yazıtın yerini batıda ve sarayın biraz aşağısındaki Komnenos Kulesi'nde (επι του προς δυσμας και ολιγον κατωτερω των ανακτορων των κομνηνων πυργου) olarak tarif eder. Araştırmacı mesafe ve görüşünün zayıflığı nedeniyle yazıtı görebildiği kadar aktardığını belirtir.

Bryer ve Winfield, yazıtta verilen hükümdar ismini Mikhael Komnenos olarak aktarmışlardır ve yazıtı 1341-49 yılları arasına tarihlendirmektedirler (Bryer ve Winfield, 1985, 184). Manuel Komnenos adı yazıtın tarihinin belirlenmesini

[10] Perateia: Trabzon'un Kırım'da hakim olduğu deniz aşırı topraklar için kullanılan ve Konstantinopolis'te Pera için olduğu gibi *karşı kıyı* anlamında kullanılan bir tanımdır.

zorlaştırmaktadır. Yazıtta adı geçen Manuel, Trabzon tahtında bulunmuş olan I. Manuel (1238-1263), II. Manuel (1332) ya da III. Manuel (1390-1417) olabilir. Yazıt sıra dışı bir şekilde hükümdar adı ile (Πυργου κομνηνων) başlamamaktadır ve bu durum Orta Hisar'da tespit ettiğimiz 7 numaralı yazıt ile bezemektedir. Miliopoulos'un yazıtın yerini 'batıda ve sarayın biraz aşağısındaki Komnenos kulesi' olarak belirtirken İç Kale'den biraz aşağıda yer alan O1 numaralı kuleyi tarif ettiği ve iki yazıtın aynı yazıt olduğu önerilebilir. 7 numaralı yazıt 4 numaralı yazıttan biraz daha uzundur ancak Milliopoulos, 4 numaralı yazıtın yüksekte yer aldığını ve görüşünün zayıf olduğunu belirtmiştir.

5. Yazıt:

Ιωαννις ο εν χριστω αυ-
τοκρατορας ο Μεγας
Κομνηνος 6869 (1460) (Fallmerayer,1841,103).

İsa adına Autokrator Ioannes
Büyük Komnenos 1460.

Yayınlar: Fallmerayer,1841,103; Paranikas, 1907, 297; Bryer ve Winfield, 1985, 184.

İç Kale'nin en güneyinde bugün ayakta olmayan 16 numaralı kule üzerinde yer alan yazıt, sadece Fallmerayer tarafından okunmuştur (Şekil 2). Fallmerayer, 1460 tarihini ve Ioannes isimini okumuştur. Bazı araştırmacılar IV. Ioannes'in ölüm tarihinin dönem kaynaklarında kaydedilmemiş olması nedeniyle yazıtın tarihini tartışmalı bulmaktadır (Finlay, 1877, 412; Miller, 1926, 96). IV. Ioannes'in ölüm tarihi için tek kaynak kardeşi ve halefi David'in, Bourgogne Dükü Philippe le Bon'a iletilmek üzere Bolognalı elçi Ludovico'ya verdiği 22 Nisan 1459 tarihli mektubudur. Mektup tahta David'in geçtiğini bildirmektedir. Ancak Ganchou'nun Ceneviz arşivlerinde bulduğu, Trabzon'dan Kefe'ye gönderilmiş 19 Nisan 1460 tarihli bir pusulada IV. Ioannes'in öldüğü ve yerine kardeşinin geçtiğini bildirilmektedir. Araştırmacı Ludovico'nun taşıdığı mektubun tarihinin transkripsyonlarda yanlış kaydedildiğini ve IV. Ioannes'in ölüm tarihinin 1460 yılı olduğunu önermektedir bu tarih Fallmerayer tarafından yazıtta okunan tarih ile uyumludur (Ganchou, 2000, 120).

Şekil 2: Kulenin 1916 yılında çekilen fotoğrafı (Tsipkina, 2016, 13).

3.1.2. Orta Hisar

6. Yazıt:

Έν ονόματι του δεσπότου ημών Ίησου
Χρισ | του του Θεού ημών αυτοκράτωρ
Καίσαρ Φλ(άβιος) | 'Ιουστινιανός Άλαμανικός
4 Γοθικός Φρανγικός | Γερμανικός Άν-
τικός Άλανικός Ούανδαλικός | Άφρικός
ευσεβής ευτυχής ένδοξος νικητής |
τροπεουχος άεισέβαστος Αύγουστος
8 άνενέωσεν | φιλοτιμία τά δημόσια
κτίσματα της πόλεως | σπουδή και
έπιμελία Ουρανίου του θεοφιλεστ(άτου) |
επισκόπου ίνδ(ικτιώνος) γ' έτους υπγ' (Fiessel, 1992, 389).

Tanrımız, Efendi İsa Mesih adına, Almanların, Gotların, Frankların, Germenlerin, Attiklerin, Alanların, Vandalların, Afrikalıların, dindar, şanslı, görkemli, muzaffer, yenilmez, daima saygın Agustus'u, İmparator Sezar Flavius Iustinianos, cömertliği ile Tanrı makbulü olan Piskopos Ouranios'un gayreti ve özeni sayesinde kentin kamu binalarını yenilemiştir, ind. 3 sene 483 [546/547].

Yayınlar: Tournefort, 1718, C. II, 234; Bijişkyan, 1819, 69; Rottiers, 1824, 72-74 ve 454-455; Zakharia, 1840, 311-312; Hamilton, 1842, II, 409, no.49; Mommsen, 1859, CIG IV, 8636; Texier ve Pullan, 1864, 216; Bryer ve Winfield, 1985, 182; Feissel, 1992, 388-392.

İmparator Iustinianos (527-565) döneminde şehrin kamu binalarının onarımından bahseden ve bugün kayıp olan yazıt, Orta Hisar'ın doğu kapılarından biri olan Tabakhane Kapısı üzerinde, duvarda bir girinti içerisinde yer alıyordu. Yazıt, Piskopos Eiranios'un ismini ve 483 yılı 3. indiksion tarihini vermektedir. Yazıtta belirtilen 483 tarihi 546/47 yılını vermektedir. Tournefort, Bijişkyan ve Rottiers yazıtı yerinde okumuştur. Rottiers kapının ve yazıtın bir çizimini yayımlamıştır (Şekil 3).

Şekil 3: Tabakhane Kapısı üzerindeki yazıtın Rottiers tarafından yayımlanan gravürü (Rottiers, 1824, 454).

7. Yazıt:

+πυργοσ Κομνηνου αλ.....ου.....νδ..ν+

+Al.....ou Komnenos Kulesi .....nd..n +

Yayınlar: Yayınlanmamıştır.

Orta Hisar'ın batısında O1 numaralı kulenin batı cephesinde tespit edilen, tuğlalarla yazılmış tek satır Yunanca yazıt, kısmen bozulmuş durumdadır (Şekil 4). Yazıt yirmi bir tanesi okunabilen otuz dört harfi içermektedir[11]. Yazıtın üst kotu 76,02 metrededir. Yazı şeridinin uzunluğu 7,48 metre, harf yüksekliği yaklaşık 0,25 metredir.

[11] Yazıt ilk kez 2010 yılında, danışman Hocam, Hacettepe Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Macit Tekinalp tarafından tespit edilmiştir. Kendisine yayınlanmamış bu yazıtı benimle paylaştığı için teşekkür ederim.

Şekil 4: Orta Hisar'da O1 numaralı kulenin batı cephesinde yer alan yazıt.

3.1.3. Aşağı Hisar

8. ve 9. Yazıtlar:

σ.....νι.....ιω
.....
ψυχικης ε
.....[ε]στω[π]α....ε.....
.....[μετα] του προ[δοτου Ιουδα...
.....[τας] αρας τ[ων τιη] θεοφορων
π(ατε)ρων μηνι ιουνιω
(ινδιχτιονος) ιε . ε[τους] , ϛωι
+μηνι νοεμβριω (Ινδιχτιωνος) ιγ ετους ϛωκγ υ[πεμνησθη ημιν ....]
πα[ρα] των νυκτοταλαλιων ως οτι οι αοιδιμοι βασιλεις ο [ι προ εμου (ου
πατερες μου .]
εποιησαν μνημοσυνον και επεριεκοψαν το παχτος των ταλα[λιων
επειδη δε κατ]
αυτων αρτιος ανηγερθη παλιν η τοιαυτη δουλεια και εκα[τεζητηθη
σαν ε−]
[χ]ει θελημαν η βασιλεια μον ινα ειναι ακαταζητητοι και οι [μη δοντες
το τοιου−]
τον παχτος φειλ(ει) κληρονομ[ο]υν τας ανωτερω δηλουμενα[ς αρας
των τιη θεο −]
[φο]ρων π(ατε)ρων και η μερις αυτου εστ[ω με] τα[του] προδοτου Ιουδα
ει τις εγερι [ζητημα κατ αυτων] (Gregoire,1909,492).

Yayınlar: Fallmerayer, 1846, 79; Papadopoulos Kerameus, 1886, 116; Millet, 1902, s. 54, no. 857; Paranikas; 1907, 300; Gregoire, 1909, 490-499; Bryer ve Winfield, 1985, 183.

Fallmerayer tarafından ‘Trabzon’un en alt kalesinde bir Ermeni boyacının evinin duvarında görülebilir’[12] olarak kaydedilmiştir (Şekil 5 ve 6). Papadapoulos da yazıtların yerini benzer bir şekilde ‘boyacının kullandığı eski bir ev üzerinde’[13] olarak tarif eder. Millet, fotoğraf koleksiyonunda yazıtların yerinde çekilmiş bir fotoğrafına yer vermiştir ve yerlerini Moloz Mahallesi (Quartier Mollassia) olarak kaydetmiştir (Şekil 7). Bryer ve Winfield, yazıtların orijinal yerinin olasılıkla Aşağı Hisar’ın doğusunda, Mumhane Kapısı yakınlarında yıkılan bölüm olduğunu önermektedir. Yazıtlar, 1908 sonrasında İstanbul Arkeoloji Müzesi’ne götürülmüştür. Yazıtlardan biri 1302 tarihli bir lanetleme yazıtıdır, diğeri 1314 tarihli gece çalışan pazarcılar / tellallar ile ilgili düzenlenmeyi içerir (Shukurov, 2016, 328-329). Yazıtlar, toplam altı parçadan oluşan kırılmış iki taş blok üzerine kazınarak yazılmıştır ve ikinci yazıtın ilk satırı birinci yazıtın bulunduğu blokta yer almaktadır.

Araştırmacılar surların bu bölümünün II. Aleksios döneminde (1297-1330) fermanların asıldığı bir duyuru alanı görevi gördüğünü düşünmektedir (Gregoire, 1909, 491). Bryer ve Winfield 1302 tarihli yazıtın Aşağı Hisar’ın doğusunun inşası için terminus ante quem olarak kabul edilebileceği görüşündedir (Bryer ve Winfield, 1985, 183).

Şekil 5 ve 6: Bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi’nde 777 envanter numarası ile kayıtlı yazıtlar (İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi).

[12] “*Trümmer hente noch am Hausecke eines armenischen Farbers in der untersten Citadelle von Trapezunt eingemauert zu sehen sind*” Fallmerayer, 1846, 79.
[13] “η επιγραφη ευρισκεται εντετειχισμενη επι αρχαιου κτιριου οπερ χρησιμευει τανυν ως βαφειον” Papadopoulos,1886,116.

Şekil 7: Yazıtların Millet tarafından 1893 yılında yerinde çekilmiş fotoğrafı (Ecole Pratique des Hautes Etudes, Gabriel Millet Fotoğraf Arşivi C857).

10. Yazıt:

.....

.....το θεοσυντηρητον

Τοδε νεον τειξοσ τησ Τραπεζουντοσ επι ετει, ϛωλβ (Paranikas, 1907, 300).

Koruyucu Tanrı

Trabzon'un yeni surları 1324 yılında (6832)

Yayınlar: Fallmerayer, 1841, 133; Paranikas, 1907, 300.

Fallmerayer ve Paranikas tarafından kaydedilmiş olan yazıt bugün kayıptır. Zağnos Köprüsü yakınlarındaki kulelerden biri üzerinde yer alan tuğla harfler ile yazılmış yazıt, II. Aleksios dönemine (1297-1330), 1324 yılına tarihlenmektedir.

11. Yazıt:

...α.τι.c α..... ε

Yayınlar: Lynch, 1901, kent krokisi; Bryer ve Winfield,1985,188.

Aşağı Hisar'ın batı cephesinde yer alan Zağnos Kapısı üzerinde tuğla bir çerçeve içinde tuğla harflerle yazılmış tek satır Yunanca yazıt (Şekil 8 ve 9). Yaklaşık 7,00 metre uzunluktaki çerçeve içinde sadece altı harfi günümüze ulaşabilmiştir. Yazıtın üst kotu 39,68 metrede yer almaktadır. Çerçeve 0,50 metre genişliktedir ve harflerin yükseklikleri 0,22 metredir. Harfler özel olarak bu yazıt için üretilmiştir ve harfler oldukça karakteristiktir. Linch 1901 yılında

yayımladığı kent krokisinde yazıtı ‘kapatılmış bir geçit ve tek başlı kartal arması üzerinde tuğla harfler ile duvar üzerinde II. Aleksios yazıtı’ şeklinde kaydetmiştir.

Linch 1901 yılında yayımlanan planında Zağnos kapısı üzerinde yer alan yazıtın II Aleksios dönemine tarihlendiğini belirtir. Aşağı Hisar’da kaydedilen yedi yazıttan dördü kesin olarak II. Aleksios dönemine tarihlendirilmektedir. Lazaropoulos 1223 yılındaki kuşatma ile ilgili kaydında şehrin henüz deniz kıyısına kadar uzanmadığını söyler (Lazarapoulos, Synopsis,1340). II. Aleksios döneminde yaşayan Lazarapulos’un bu ifadesi ve 8, 9, 10 ve 11 numaralı yazıtlar Aşağı Hisar’ın II. Aleksios döneminde inşa edildiğini belgelemektedir.

Şekil 8 ve 9: Zağnos Kapısı üzerinde yer alan yazıt.

12. Yazıt:

† Αλεξιος ο Μεγας Κομνηνος
αικτισε τουτον τον καστρον (Fallmerayer,1841,132)

Aleksios Büyük Komnenos bu kaleyi inşa etti

Yayınlar: Fallmerayer,1841,132.

Fallmerayer tarafından bir kule üzerinde tuğla harflerle yazılmış olarak kaydedilmiş olan yazıt bugün kayıptır

13. Yazıt:

.....Αλεξιος ο Μεγας Κομνενος
..... τον καστρον

Yayınlar: Millet, 1902, 54, no. 853; Bryer ve Winfield, 1985, 188, lev. 113.

Bryer ve Winfield tarafından Aşağı Hisar'ın batısında Zağnos Kulesinden kuzeyde 4. kule üzerinde yer aldığı belirtilen ve bugün kayıp olan yazıt. Araştırmacıların Millet'in fotoğraf koleksiyonundan bir fotoğraf ile tespit ettikleri yazıt, tuğla harflerle yazılmış iki satır içermektedir (Şekil 10). Bryer ve Winfield yazıtın metnini vermezler ve yazıtı Linch'in kent krokisinde Aşağı Hisar'da aynı yerde kaydettiği Aleksios yazıtı ile eşleştirmektedirler. Bugün 4. kule büyük oranda onarılmıştır ve yazıta dair bir iz görülmemektedir.

Aşağı Hisar'da, Fallmerayer tarafından kaydedilen 11 numaralı yazıtın yeri bilinmemektedir. Linch, kent krokisinde Aşağı Hisarın batısındaki 4. Kule üzerinde Aleksios adını veren bir yazıt kaydetmiştir, ancak tarih belirtmemiştir. Bryer ve Winfield bu yazıtı Millet'in fotoğrafı ile belgelenen 13 numaralı yazıt ile eşleştirmektedir (Bryer ve Winfield, 1985, 188). Yeri bilinmeyen 12 numaralı yazıt ile 13 numaralı yazıtın metni büyük ölçüde örtüşmektedir ve olasılıkla bu iki yazıt aynıdır.

Şekil 10: Olasılıkla Aşağı Hisar'ın batı surundaki 4. Kulede yer alan, bugün kayıp olan yazıtın, Millet tarafından 1893 yılında çekilmiş fotoğrafı (Ecole Pratique des Hautes Etudes, Gabriel Millet Fotoğraf Arşivi C853).

14. Yazıt:

Πιστος ʿΕῳης και Περατειας ἀναξ
κομνηνος Αλεξιος εν χω Μεγας
ὁ τοῦδε κτἰτωρ τοῦ πυργικοῦ πουρτζίου
οὗ οκἰωνι Θ[εό[ς τὸ κράτος εἰς αἰῶνας
ὁ δοῦλος τοῦ ἁγίου αὐξέντου καἰ βασιλέως τοῦ

Μεγάλου Κομνηνοῦ καὶ ἐπιστάτης τοῦ ἔργου Κωνσταντῖνος ὁ.. (Paranikas,1907,297).

Bugüne ve zamanın sonuna kadar dindar
Bu burcu inşa ettiren
Tahtı sonsuza dek sürmeli
Azizler Auksentios ve Basileos'un hizmetkarı
Büyük Komnenos ve işin yöneticisi Konstantinos.

Yayınlar: Fallmerayer, 1841, 67, 103, 128; Mordtmann, 1884, 75-76; Paranikas, 1907, 297, Bryer ve Winfield, 1985, 183.

Fallmerayer tarafından "Aşağı Hisar'da Giresun yönüne açılan bir kapı ile bağlantılı kule üzerinde mermer üzerine kazınmış" olarak kaydedilen yazıt bugün kayıptır. Fallmerayer yazıtı III. Aleksios dönemine (1349-1390) tarihlendirmektedir. Yazıtın son sırasında usta ismi bulunmaktadır.

Paneretos'un kroniğinde 1379 yılında III. Aleksios'un surlarda Türkmen saldırısına karşı bir güçlendirme gerçekleştirdiği kaydedilmiştir. Fallmerayer 14 numaralı yazıtın bu yapı faaliyetini belgelediğini önermektedir (Fallmerayer, 1841, 67; Kennedy, 2019, 51).

3.1.4. Diğer Yazıtlar

15. Yazıt:

ımp caes g avr val dıocletıano pıo felıcı ınvıct avg pont m tr pot pp procons et ımp caes m avr val maxımıano pıo felıcı ınvıcto avg pont m tr pot pp procons et fl val constantıo et gaı val maxımıano nobb caess dedıcavıt leg ı p vestra agente trocavdo prefaec

Imp(eratori) Caes(ari) G(aius) Aur(elius) Val(erius) Diocletiano pio felici invict(o) Aug(usto), pont(ifici) m(aximo), tr(ibunicia) pot(estate), p(atri) p(atriae). procons(uli), et Imp(eratori) Caes(ari) M(arco) Aur(elius) Val(erius) Maximiano pio felici invict(o) Aug(usto), pont(ifici) m(aximo), tr(ibunicia) pot(estate), p(atri) p(atriae). procons(uli), et Fl(avius) Val(erius) Constantio et Gal(erius) Val(erius) Maximiano nobb(ilissimis) Caess(aribus), dedicavit leg(io) P(ontica) vestra, agent(e) Trocundo prefaec(to)

İmparator Sezar Gaius Aurelius Valerius Diokletianus dindar bahtiyar yenilmez Augustus, büyük rahip, ülkemizin tribünal gücü Prokonsül ve İmparator Sezar Markus Aurelius Valerius Maximanus dindar bahtiyar yenilmez Augustus büyük rahip ülkemizin

tribünal gücü Prokonsül ve Flavius Valerius Konstantius ve Galerius Valerius Maximiano soylu Sezarlar, Pontos I Legionu'na Trocundo'yu Prefaectus atamıştır.

Yayınlar: Dessau,1892, 639; Mommsen,1873, CIL III, 236; Mommsen, 1902, CIL III, 6746; Paranikas, 1907, 296; Bryer ve Winfield, 1985, 182; Şenocak, 2014, 46-47 ve 153.

Bugün Trabzon Müzesi'nde A-593 envanter numarası ile kayıtlı olan yazıt, 1863 yılında yeniden inşası öncesinde Hagios Gregorius Nysa Kilisesi'nde bulunuyordu (Şekil 11). Yazıtta, tetraklar unvanları ile anılmaktadır ve Constantius ve Galerius'un Sezar olduğu 293-305 yılları arasına tarihlendirilmektedir. Yazıttan, Pontos legionunun şehirde konumlandığı ve Praefect olarak Trocundo'nun atandığı anlaşılmaktadır. Pontos Prima Legionu İmpararтor Diokletianus tarafından oluşturulmuştur ve Notitia Dignatum'daki kayıt, bu legionun yaklaşık yüz yıl sonra halen aktif olduğunu göstermektedir (Notitia Dignatum, Or. 38, 16).

Bryer ve Winfield yazıtın kayıp olduğunu söyler. Araştırmacılar, yazıtı 257 yılındaki Got saldırısı sonrasında İmparator Diokletianus'un (284-304) şehirde bir onarım gerçekleştirdiğinin göstergesi olarak kabul etmektedirler (Bryer ve Winfield, 1985, 182, dn.37).

Şekil 11: Trabzon müzesi bahçesinde yer alan ve 293-305 yılları arasına tarihlendirilen yazıt.

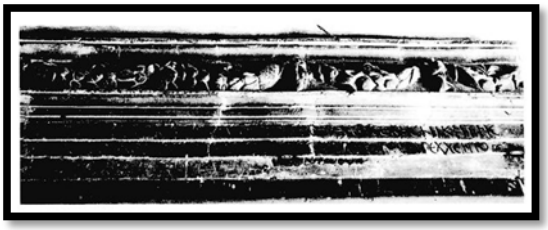
16. Yazıt:

+ Αυτοκράτωρ καῖσαρ φλ(ἀβιοσ) ’Ιουστινιανός ευσεβής νικητής Τροπεοῦχος μέγιστος ἀεισεβαστος Αὔγουστοσ παρέσχ ν το ίνδ (ικτιωνος) ε (α)τους υπ΄(Feissel,1992,392).

İmparator Sezar Flavius Iustinianos dindar, fatih, muzaffer, en büyük, her zaman saygın Augustus indiksion 5 sene 480 (543/544).

Yayınlar: Bijikşian, 1819, 77; Zacharià, 1840, 312; Kirchhoff, 1877, CIG IV, 8637; Marengo, 1879, 315; Paranikas, 1907, 297; Bryer ve Winfield, 1985, 182 n. 39, lev. 168b; Feissel, 1992, 392-393.

İmparator Iustinianus dönemine tarihlenen yazıt, Hagios Basileos Kilisesi'nin 19. yüzyılda yeniden inşa edilen batı girişinde, lento olarak kullanılmış arşitrav üzerinde yer almaktaydı. Yazıtın Mango tarafından 1962 yılında çekilen bir fotoğrafı Feisel tarafından yayımlanmıştır (Şekil 12). Yazıt, kilisenin 1973 yılında yıkılmasının ardından kaybolmuştur. Yazıt 480 yılı 5. indiksion tarihini vermektedir ve verilen bu tarihin 544 yılına denk geldiği hesaplanmaktadır.

Şekil 12: Hagios Basileios Kilisesinde arşitrav üzerindeki yazıt (Feissel, 1992, fig. 6).

3.1.5. Osmanlı Dönemi Yazıtları:

17. Yazıt:

فیا (یام) الساطان بن ساطسنان (سایم) شا ه

..... بن ساطان ساطان بایزید بن محمد خان (سنة) سبح

و تسعین ثمانمائة

Fî eyyâmi's-Sultân bin Sultan [Selîm] Şah
....bin Sultân Bâyezîd bin Mehmed Hân [Senete]
seb'a ve tis'îne ve semanimie

Mehmed Han oğlu Sultan Bayezid (oğlu) Sultan oğlu Sultan Selim Şah'ın (Trabzon Valiliği) günlerinde (bu sur onarıldı). (sene) 897 (1491-92) (Yüksel, 1991, 202).

Yayınlar: Yüksel, 1991, 202, Hacıfettahoğlu, 2001, 66-67.

İç Kale'nin güneydoğu köşesindeki kule üzerinde 62,98 metre kotta yer alan Arapça yazıt, 1,18x0,60 metre boyutlarında, kireç taşından dikdörtgen levha

üzerinde iki satır halinde, sülüs ile yazılmıştır (Şekil 13). Yazıt, 1491/2 yılında surlarda yapılan bir onarımı belgelemektedir.

Şekil 13: İç Kale'nin doğusunda kulede 12 numaralı cephede yer alan yazıt.

18. Yazıt:

ـ الدور سلطان بن سلطان محمد ابن مراد خان
ـ اعز الله تعالى انصاره هذا صاحب الكبير ملازم
ـ السلطان صوفى على بك مير لواء طربزن ..... دلالت
ـ يحضر مولانا القاضى بطرابزون محمد باك تحر[ير]اً فى أواسط
ـ شوال المكرم سنة ثلاث وسبعين وثمانماية تمت

Ed-devri Sultân bin Sultân Mehmed İbni Murâd Hân
E'azzallâhu Te'âlâ ensârahu hâzâ sâhibu'l-kebir mülâzim,
Es Sultân Sufi Ali Beğ Mîr-i Livâ-i Trabzon...delâlet
Yahduru Mevlânâ el-Kâdî bî-Trabzon Mehmed Beğ tahr(îr) en fi evâsıtı
Şevvâli'l-mükerrem senete selâsin ve seb'îne ve semânimieh temmet (Hacıfettahoğlu, 2001, 62-63).

Murâd Hân oğlu, sultan oğlu Sultân Mehmed devri(nde)
Allahu Teâlâ yardımlarını aziz etsin! Büyük sâhip mülâzım
Sultan Sufî Ali Bey Trabzon Mirlivası... delâlet
Mükerrem Şevval (ayı) ortaları 873 (yılında) yazılışında Trabzon kadısı
Mevlânâ Mehmed Bey hazır bulundu.

Yayınlar: Hacıfettahoğlu, 2001, 62-63.

Mermer üzerine sülüs ile beş satır halinde yazılmış olan yazıt 0,48x0,67 metre boyutlarındadır (Şekil 14). Şakir Şevket'in Trabzon Tarihi'nde 1872/3 yılında zamanın Şehremini tarafından yol geçirmek amacıyla Hükümet Konağı

çevresindeki kapıların yıktırıldığı zaman Panagia Khrysokephalos Kilisesi'ne taşınmış olan yazıtın orijinalde Tabakhane kapısının iç tarafında yer aldığı kaydedilmiştir (Hacıfettahoğlu, 2001, 63). Yazıt 1468/69 (873) tarihini vermektedir.

Şekil 14: Bugün Khrysokephalos Kilisesi'nin doğusunda yer alan sur kitabesi.

19. Yazıt:

قدعمرهذابناء احصن امبارك فى أيا م الدّولة السّلطان الأ ٶظم اخاقان

المعظم مولاه ملوك العرب والعجم سلطان سليمان بن سليم خان بن بايزيد خان خاد ا لله تعا لى

شانه و أو ضح على المعا امين بر ها نه و بسعى اهتما م جناب ايا لت نصاب حكو مت انتسا ب

المى تص بعنا يت االك الصّمد ميرزا محمد بن غازى بيك بن شروان شا ه فى تاريخ سنة ثمان

وأربعين وتسعما ئه

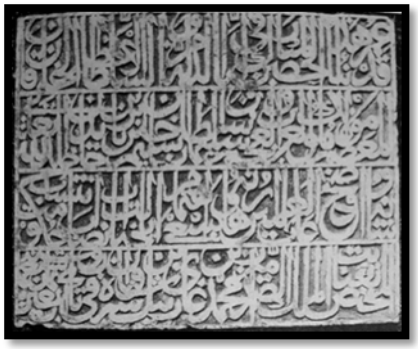
Kad ummira hâzâ binâu'l-hısni'l-mübarek fi eyyâmi'd-devleti's Sultâni'l-a'zam el-Hâkân El-mu'azzam mevlâ mülûki'l-Arab ve'l-Acem Sultan Süleymân bin Selîm Hân bin Bâyezîd Hân halleda'llâhute'âlâ Şânehu ve evdaha ale'l-âlmîne burhânehu ve bi-sa'yi ihtimâmi Cenâbı eyâlet-nisâb hükûmet-intisâb el-muhtas bi-inâyet'l-Meliki's-Samed Mirza Muhammed bin Gazi Big bin Şirvan Şah fî târîhi seneti semânin ve erba'ine ve tis'ımie.

Bu mübarek sur, en büyük Sultan ve ulu Hakân-Arap ve Acem meliklerinin efendisi Bâyezîd Hân oğlu Selim Han oğlu Sultan Süleyman'ın (Allahu Teâlâ onun şanını ebedi kılsın ve burhanını alemlere aşikar etsin) devlet günlerinde, Cenâbı eyalet-nisâb hükumet intisab, Melik ve Samed Allah'ın yardımına mahsus Şirvan Şah oğlu Gazi Bey

oğlu Mirza Muhammed'in ihtimamlı gayretiyle 948 (1541) yılında tamir edildi (Yüksel,1991,208)

Yayınlar: Yüksel,1991, 208-209.

Dikdörtgen mermer levha üzerine dört satır halinde sülüs ile yazılmış Arapça yazıt 0,67x0,54 metre boyutlarındadır (Şekil 15). Bugün Trabzon Müzesi'nde yer alan yazıt 1928 yılında Hamamızade İhsan Bey tarafından Orta Hisar'ın doğu suru üzerinde yaklaşık 5 metre yükseklikte görülmüştür (Yüksel,1991, 208-209). Yazıt, 1541 yılında surlarda gerçekleştirilen bir onarımı belgelemektedir.

Şekil 15: Bugün Trabzon müzesinde yer alan yazıt (Yüksel, 1991, 209).

4.BÖLÜM

MİMARİ TASVİR

Trabzon kentinin kurulduğu, iki derin vadi arasında kalan ve denizden ortalama 35 ve 65 metre yükselen iki platonun, masa benzeri görünümü nedeniyle Trapezus ismini aldığı kabul edilmektedir. İpekyolu'nun Karadeniz'e açılan limanı olması nedeniyle kente gelen birçok seyyahın tasvirlerinde belirttikleri gibi kent, doğu ve batısında dik vadiler, kuzeyinde deniz ile korunaklı, ancak güney yönünden kolaylıkla ulaşılabilen bir konuma sahiptir. Kentin bu konumu savunma sistemini biçimlendiren en önemli etkendir.

Tebriz'den gelen kervanlar Erzurum, Bayburt, Gümüşhane ve Torul'dan geçerek yol boyu derin vadilerle ulaşılan Sumela, Vazelon ve Kuştul gibi manastır merkezlerini barındıran Maçka içlerinden kentin doğusuna ulaşırdı. Kentin sahip olduğu iki liman ticaret hayatını şekillendiriyordu. Doğudaki doğal liman Daphnous ve batıdaki İmparator Hadrian'ın yaptırdığı liman arasında Bessarion'un methiyesinde bahsettiği, bugün de kent için bir merkez oluşturan *maidan* yer alırdı. Cenevizliler ve Venediklilerin ticaret faaliyetlerini yönettiği kaleleri deniz kıyısında yer alıyordu. Bugün sadece Venediklilerin kullandığı ve Leon Kastron ya da Ganita olarak bilinen kale ayaktadır.

Kent ve çevresinde Bryer ve Winfield'ın listelediği yüzden fazla kilise bulunuyordu. Bunlar arasında Orta Hisar'daki Khrysokephalos Kilisesi (Fatih Cami) ve Hagios Andreas Kilisesi (Nakıp Cami) sur içinde yer almaktaydı. Sur dışındaki Hagios Eugenios, Hagia Sophiha ve Pharos Manastırlarının duvarlarla çevrili olduğu bilinmektedir.

4.1. İÇ KALE:

Güneydeki en yüksek noktasında deniz seviyesinden 70,00 metre yükseklikteki 19,200 m² alanı çevreleyen İç Kale'nin duvarları, yaklaşık 760,00 metre uzunluğundadır. Duvarlar, günümüze doğuda en yüksek 76,77 metre, batıda

78,81 metre, kuzeyde 66,77 metre kotunda ulaşmıştır. Batıdaki vadide zemin kotu 23,21 metre, doğudaki vadide 19,98 metreye kadar inmektedir (Şekil 16)[14]. Güney bölümü günümüze ulaşmamış olan İç Kale'de bugün ayakta kalan sekiz kule bulunmaktadır ve bilinen beş kapısından ikisi günümüze ulaşmıştır[15].

4.1.1. Kuzey Sur:

4.1.1.1. Kuzey Sur:

İç Kale'yi kuzeyde sınırlayan doğu-batı doğrultusundaki surun kuzeybatı köşesinde Kule 1, doğusunda Kule 5 ve güneybatı köşesinde Kule 8 yer almaktadır. Toplamda 106,53 metre uzunluğundaki sur, kuzeybatı köşede kule 1'den, güneydoğu yönüne açı yaparak 62,61 metre uzunluğunda devam eder, burada yol nedeniyle 8,48 metre uzunluğunda kesintiye uğrar ve kuzeydoğu yönüne açı yaparak, 5 numaralı kuleye kadar 35,44 metre uzunluğunda devam eder. Surun ayakta kalan en yüksek noktası 66,77 metre kottadır[16].

Surun doğu bölümünde kalınlığı 1,20-1,70 metre arasında değişmekte ve üzerinde 64,52 metre kotta 0,70-1,00 metre arasında değişen genişliğe sahip seğirdim yolu ve 1,43 metre yüksekliğinde mazgallı siper bulunmaktadır.

Kuzey Sur kuzeyinde yer yer görülebilen ve üst kotu 59,92 metrede yer alan doğal kaya üzerine inşa edilmiştir (Şekil 17). Surun yol ile kesintiye uğradığı yerde güneyde yolun doğusunda ve batısında kaya kütleleri görülür. Modern yol açılırken zemindeki eğimin uygun hale getirilebilmesi için burada ana kaya kesilmiştir. Yolun inşası ile ortaya çıkan üst kotu 59,92 metrede yer alan bu kütleler kayalık zeminin güneyde devam ettiğini ve İç Kale'nin bu zemin üzerine inşa edildiğini göstermektedir. Surun kuzeyinde bugünkü zemin 55,17 metre kotta yer alır.

---

[14] Kotlar Orta Hisar Belediyesinin hazırladığı hali hazır haritadan alınmıştır. Vadi zeminleri kuzeye doğru alçalmaktadır. Burada verdiğimiz kotlar, batıdaki vadi zemini için İç Kale'nin bitip Orta Hisar'ın başladığı yere denk gelen noktadan ve doğudaki vadi zemini için yine İç Kale ile Orta Hisar'ın sınırı hizasında Kuzgundere Sokaktan alınan kotlardır.

[15] Bryer ve Winfield, yayımladıkları İç Kale planında, mimari elemanları kuzeybatı köşeden başlayarak ve 1-32 arasında numaralandırmışlardır. İç Kale tasvirimizde bu numaralandırmayı devam ettirmeyi uygun bulduk.

[16] Kuzey surun yol ile kesintiye uğradığı yere kadar batı bölümü kuzeyde ilköğretim okulunun bahçesi sınırları içinde yer alır ve tüm yüksekliği ile gözlemlenebilmektedir. Batı bölüm güneyinde bu yöne bitişik inşa edilmiş evler nedeniyle incelenememektedir.

Bryer ve Winfield, Kuzey Surun batı bölümünde 2 ve 3 numara ile belirledikleri kapatılmış iki kapı tespit etmiştir[17]. Araştırmacılar günümüze ulaşmamış olan bu kapılardan kuzey duvarın batı bölümünün yaklaşık ekseninde yer alan 3 numaralı kapının, boyutlarının 1,37 x 1,70 metre olduğunu belirtirler. Araştırmacılar kapının bir fotoğrafını yayımlamışlardır (Bryer ve Winfield, 1985, 194, pl.12b). Bu fotoğrafa göre kapı Ünye taşından yuvarlak kemerli bir alınlığa sahiptir. Bugün kemere ait bir iz görülmese de kemerin başladığı yer fotoğraf yardımıyla Kule 1'den 24,31 metre uzaklıkta 59,41 metre kotta tespit edilebilmektedir (Şekil 18).

Duvar örgüsü içinde Kule 1'den 11,74 metre uzaklıkta 61,00 metre kotta iki sıra dikdörtgen Ünye taşından bir silme yaklaşık 4,00 metre uzunluğunda izlenebilmektedir. Bu silmenin Bryer ve Winfield tarafından bahsedilen 2 numaralı kapının kemerinin iki yanında yer alan silmenin bir parçası olduğu önerilebilir.

4.1.1.2. Kule 1:

İç Kale'nin kuzeybatısında, Orta Hisar ile birleştiği noktada yer alan kule, dışta çapı yaklaşık 9,82 metre yarım daire, içte onikigenin yedi kenarından oluşan çokgen planlıdır[18]. Kule zemin kat üzerine bir kattan oluşmaktadır ancak birinci katın sadece güney ve kuzey duvarlarının bir bölümü korunmuştur (Şekil 19 ve 20).

Kulenin zemin katında zemin 57,94 metre kottadır. Zemin katın büyük boyutlu düzgün kesme taşlar ile örülmüş yarım kubbesinin üst kotu 62,79 metrede yer alan dört sıradan oluşan bölümü günümüze ulaşmıştır. Kulenin ayakta kalan en yüksek duvarı birinci katın güney duvarında 64,91 metre kota ulaşmaktadır ve kulenin duvarları alt seviyede ortalama 2,00 metre kalınlığa sahiptir. Kulenin doğusunda yer alan okulun bahçesinde zemin 55,17 metre kotta düz devam eder. Batısında ise zemin 54,10 metre kot ile 50,44 metre kot arasında eğimlidir.

[17] Bryer ve Winfield 2 numaralı kapıyı planlarında göstermiş ancak hakkında bir bilgi vermemişlerdir.
[18] Modern onarımlar sırasında kulenin dışında güneybatısında dikdörtgen kesitli bir payanda inşa edilmiştir.

İçte çokgen planlı zemin katın yedi kenarından beşinde ortalama 2,30 metre yüksekliğinde, 1,30 metre genişliğinde, 0,60 metre derinliğinde yuvarlak kemerli nişler 1,00 metre aralıklarla yer alır (Şekil 21). Doğu uçtaki niş, bugün kapatılmış olan bir kapı içermektedir[19]. Orijinalde bu kapıdan ulaşılan ve güney duvar kalınlığı içinde yer alan L planlı geçit, batıda kapatılmış bir kapı ile sonlanmaktadır. Bryer ve Winfield, yarım kubbenin batısında üçüncü nişin hemen üstünde bugün toprakla dolmuş olan bir açıklığın olasılıkla ikinci kata ulaşan ahşap merdiven için bir rampayı içerdiğini önermektedir[20].

Kulenin birinci katı duvarlarının güneydoğu bölümü günümüze ulaşmıştır ve cephesinde üst kotu 64,91 metrede yer alan 2,71 metre aralıkla yerleştirilmiş iki dendanın dilatasyon ayrımı izlenebilmektedir[21].

Kule, dışta güneyde 1,30x2,82 metre boyutlarında dikdörtgen kesitli bir payanda ve batısını ve kuzeyini 60,57 metre kota kadar çevreleyen 1,50 metre kalınlığında bir duvar ile sağlamlaştırılmıştır.

4.1.1.3. Kule 5:

Kuzey Surun doğusunda 8 numaralı kulenin batısında yer alan U planlı kule güneyinde kuzey sura birleşmektedir. Kulenin kuzey duvarı 4,92 metre uzunluğunda, doğu duvarı 3,92 metre uzunluğundadır ve bu iki duvar kuzeybatı köşede bir kavisle birleşmektedir. Batı duvar 4,70 metre uzunluğundadır (Şekil 22 ve 23). Kulenin kuzey ve doğu duvarları 1,50 metre, batı duvarı 1,40 metre kalınlığındadır. Ayakta kalan en yüksek noktası batı duvarında 64,08 metre kottadır. Kulenin batı duvarının ekseninde eşik kotu 53,84 metrede yer alan, Z

[19] Bugün kulenin içindeki yoğun bitki örtüsü nedeniyle dört tanesinin ölçüleri alınabilmektedir. Orijinalde kapatılmış bir kapı olan en doğudaki niş diğerlerinden biraz farklı ölçülere sahiptir. Doğu duvardan 0,58 metre uzaklıkta başlayan kapatılmış kapı 1,10 metre genişliğindedir. Yuvarlak kemeri 1,80 metrede başlayan kapının yüksekliği 2.20 metredir. Bugün bir niş görünümünde olan kapının derinliği 0,33 metredir. Kapıdan 1,85 metre uzaklıkta başlayan ikinci niş 1,40 metre genişliğindedir. Yuvarlak kemerinin başlangıcı 1,53 metrede yer alan nişin yüksekliği 2,24 metredir. Nişin kemerinin batı cephede görülen dilatasyon ayırımı bu nişin orijinalde kemerli bir açıklık olduğunu düşündürmektedir. Bugün nişin derinliği 0,55 metredir. Bu nişin devamında duvar 0,45 metre uzaklıkta kuzey yönüne açı yaparak 0,45 metre uzunluğunda üçüncü nişe kadar devam eder. Üçüncü nişin genişliği 1,45 metredir. Yuvarlak kemeri 1,60 metrede başlayan nişin yüksekliği 2,30 metredir. Nişin derinliği 0,75 metredir. Üçüncü nişten 0,48 metre uzaklıkta kuzey yönüne açı yapan duvar dördüncü nişe kadar 0,45 metre devam eder. Dördüncü nişin genişliği 1,45 metredir. Derinliği 0,80 metre olan nişin yüksekliği ölçülememektedir.

[20] Bryer ve Winfield tarafından tespit edilen ve bir açıklık olarak betimlenen öğenin orijinal durumunu içindeki toprak dolgu nedeniyle tespit etmemiz mümkün olmamıştır (Bryer ve Winfield, 1985, 186-187).

[21] Güneydeki ilk dendan 2,12 metre genişliğinde 1,91 metre yüksekliğinde, ikinci dendan 2,57 metre genişliğinde ve 2,56 metre yüksekliğindedir.

kesitli kesme taşlar ile inşa edilmiş basık kemerli bir kapı bulunur. Kapının yüksekliği 2,57 metre ve genişliği 1,90 metredir. Kapının kemeri üzerinde duvar örgüsü içerisinde, üst kotu 56,85 metrede yer alan bir hafifletme kemeri görülmektedir. Kulenin içinde zemin, kapının eşik kotu olan 53,84 metreden 55,41 metre kota yükselerek bir rampa oluşturur.

Kulenin güney duvarında günümüze ulaşmamış olan bir kapıya ait üst kotu 59,46 metrede kemer kalıntısı bulunur. Bu kapının yıkılmadan önce 1916 yılında çekilmiş bir fotoğrafı Rus Bilimler Akademisi Arşivinde yer almaktadır (Tsipkina, 2016, 16, Fot. 67)[22]. Fotoğrafta kapı üzerinde yuvarlak kemerli bir alınlık görülür. Kulenin batı ve güney duvarında yer alan bu iki kapı Orta Hisar'dan İç Kale'ye girişi sağlamaktaydı.

4.1.1.4. Kule 8

Güneyinde açık, U planlı Kule 8 kuzey surun kuzeydoğu köşesinde yer alır. Kule 8, surun Kule 5'ten itibaren kuzeye doğru doğuda ve batıda yaklaşık 7,50 metre uzunluğunda çıkıntı yapması ile oluşturulmuştur (Şekil 24). Kulenin kuzey duvarı 7,07 metre uzunluğunda ve kavislidir. Kulenin batı duvarı 1,28 metre, kuzey duvarı 2,41 metre, doğu duvarı 1,90 metre kalınlığındadır. Kulenin duvarlarında korunmuş en yüksek nokta 65,32 metre kottadır[23]. Kulenin doğusunda zemin 46,56 metre kottan 44,25 metre kota eğimlidir. Batısında ise zemin 48,01 metre kottan 50,44 metre kota yükselir. Kule 8 üst kotu 50,61 metrede yer alan kayalık zemin üzerinde inşa edilmiştir.

Kule 8'in doğu duvarı ve ona birleşerek güney yönüne 21,72 metre uzunluğunda devam eden sur bir kısmı korunmuş olan dendanlı siperle sonlanmaktadır[24]. Siper ile korunan seğirdim yolu 62,22 metre kotta yer alır ve

[22] Fotoğraf arşivde Fond 169, Envanter 1, Dosya 9, Sayfa70'de yer almaktadır.
[23] Kulenin içinde yer alan konut nedeniyle burada inceleme yapmamız mümkün olmamıştır.
[24] İç Kale'nin doğu ve batı surunu oluşturan duvarlar bölümlere ayrılarak ve numaralandırılarak ele alınacaktır. Kule 8 ve doğu surun bir numaralı duvarı aynı kotta yüksekliğe sahiptir ve malzeme teknik olarak bir bütünlük göstermektedir.

1,00 metre genişliğindedir. Ortalama 1,00 genişlik ve 1,00 metre yükseklikteki dendanlar, ortalama 0,70 metre aralıklarla yerleştirilmiştir[25].

4.1.2. Doğu Sur:

İç Kale'nin kuzeydoğu köşesindeki Kule 8'den güney yönüne toplam 142,95 metre uzunluğundaki Doğu Sur en yüksek noktasında 76,77 metre kotta korunmuştur. Surun doğusunda kuzeyde 46,17 metreden güneyde 51,34 metreye doğru yükselen bir yol bulunur. Surun duvarları yer yer 57,28 metre kota ulaşan kayalık zemin üzerinde inşa edilmiştir[26].

4.1.2.1. 1 Numaralı Duvar

Doğu surun ilk bölümü Kule 8'den güneye 21,72 metre uzunluğunda devam eder. Surun bu bölümü Kule 8 ile birleşir. Kule ve 1 Numaralı Duvar eş yüksekliktedir. Kule 8 ve duvar üzerindeki seğirdim yoluna 1 Numaralı Duvarın güney ucunda ve kulenin içinde yer alan ve 60,75 metre kotta başlayan iki merdiven ile ulaşılmaktadır[27].

4.1.2.2. 2 Numaralı Duvar

Duvar 28,33 metre uzunluğunda güneybatı yönüne devam eder ve en yüksek noktasında 62,65 metre kotta korunmuştur. Duvarın üzerine inşa edildiği kayalık zemin güneyinde 54,88 metre kota ulaşır.

4.1.2.3. 3 Numaralı Duvar

---

[25] İki tanesi Kule 8'in kuzey duvarında yer alan on bir adet dendan günümüze ulaşmıştır. Dendanlardan kuzeyden başlayarak birincisi 0,95 metre genişliğinde, 0,63 metre kalınlığında ve 1,40 metre yüksekliğindedir. İkinci dendan 1,08 metre uzaklıkta yer alır ve 1,29 metre genişliğinde, 0,59 metre kalınlığında, 1,31 metre yüksekliğindedir. Üçüncü dendan 0,86 metre uzaklıkta yer alır ve 1,01 metre genişliğinde, 0,56 metre kalınlığında, 1,47 metre yüksekliğindedir. Dördüncü dendan,0,81 metre uzaklıkta yer alır ve 0,87 metre genişliğinde, 0,49 metre kalınlığında, 1,37 metre yüksekliğindedir. Beşinci dendan 0,85 metre uzaklıkta yer alır ve 1,01 metre genişliğinde, 0,43 metre kalınlığında, 1,40 metre yüksekliğindedir. Altıncı dendan 0,67 metre uzaklıkta yer alır ve 1,10 metre genişliğinde, 0,45 metre kalınlığında, 1,50 metre yüksekliğindedir. Yedinci dendan 2,26 metre uzaklıkta yer alır ve 1,13 metre genişliğinde, 0,58 metre kalınlığında ve 1,06 metre yüksekliğindedir. Sekizinci dendan 2,33 metre uzaklıkta yer alır ve 1,07 metre genişliğinde, 0,56 metre kalınlığında, 1,17 metre yüksekliğindedir. Dokuzuncu dendan 0,61 metre uzaklıkta yer alır ve 1,00 metre genişliğinde, 0,52 metre kalınlığında, 1,27 metre yüksekliğindedir. Onuncu dendan 7,53 metre uzaklıkta yer alır ve 1,15 metre genişliğinde, 0,64 metre kalınlığında,1,44 metre yüksekliğindedir. On birinci dendan 0,47 metre uzaklıkta yer alır ve 1,03 metre genişliğinde, 0,61 metre kalınlığında, 1,40 metre yüksekliğindedir.

[26] Doğu surun batı cephesi bitişik inşa edilen evler nedeniyle incelenememekte, duvar kalınlığı belirlenememektedir.

[27] Merdivenlerin bu kot altında kalan zemin ile ilişkisi sura bitişik inşa edilmiş ev nedeniyle belirlenememiştir.

Duvar, 31,51 metre uzunluğunda güney yönüne devam eder ve korunmuş en yüksek noktasında 68,74 metre kotta yer almaktadır. Duvarın üzerine inşa edildiği kayalık zemin güney bölümde 56,73 metre kota yükselmektedir.

Duvarın kuzey ucundan 6,80 metre uzaklıkta, 9,15 metre genişliğinde bölümü 56,25 metre kota kadar ortalama 0,50x0,0,75 metre boyutlarında dikdörtgen taşların teraslar oluşturacak şekilde örülmesi ile payanda benzeri bir destek oluşturulmuştur.

4.1.2.4. Payanda 11

Dikdörtgen planlı payanda güneyinde Kule 12'ye bitişik inşa edilmiştir ve güney duvarı Kule 12'den 1,06 metre çıkıntı yapar (Fotoğraf 25). Payandanın kuzey duvarı 0.97 metre uzunluğunda, doğu duvarı 3,85 metre uzunluğundadır. Payandanın en yüksek noktası bugün 64,72 metre kotta yer almaktadır ve üst bölümü 62,32 metre kota kadar pahlıdır. Payandanın doğu cephesinde duvar örgüsünde 59,77 metre kotta 0,33 metre çıkıntı yapan ve yağmur oluğu olarak düzenlenmiş devşirme bir sütunce görülmektedir.

4.1.2.5. Kule 12

Duvardan çıkıntı yapan dikdörtgen planlı Kule 12'in kuzey duvarı 1,31 metre, doğu duvarı 5,36 metre, güney duvarı 1,46 metre uzunluğundadır ve korunmuş en yüksek noktası 72,05 metre kotta bulunmaktadır (Şekil 25). Kulenin doğu cephesinde, denizliği 64,37 metre kotta ve 0,38x0,81 metre boyutlarında; 70,85 metre kotta ve 0,28x0,50 metre boyutlarında iki adet, güney cephesinde denizliği 64,73 metre kotta ve 0,47x0,63 metre boyutlarında bir adet sivri kemerli pencere bulunmaktadır. Kulenin duvarlarını 64,16 metre kotta Ünye taşlarından tek sıra bir şerit dolaşmaktadır.

4.1.2.6. 4 Numaralı Duvar

İç Kale'nin doğu duvarı, güney yönüne, 22,56 metre uzunluğunda, devam eder. Duvarın korunmuş en yüksek noktası metre kotta yer alır. Duvarın kuzey ucundan 7,66 metre uzaklıkta, denizliği metre kotta bulunan 0,52x0,74 metre boyutlarında; duvarın kuzey ucundan 4,39 metre uzaklıkta, denizliği 70,57

metre kotta bulunan 0,29x0,65 metre boyutlarında ve duvarın güney ucundan 7,61 metre uzaklıkta, denizliği 70,97 metre kotta bulunan, 0,39x0,59 metre boyutlarında sivri kemerli üç mazgal pencere yer alır. Kule 12'deki tek sıra Ünye taşı ile oluşturulmuş şeridin devamı 64,19 metre kotta duvar boyunca devam etmektedir. Bu şeridin üzerinde duvarın güney ucundan 2,20 metre uzaklıkta 0,26x0,48 metre boyutlarındaki dikdörtgen levhanın üzerinde, kabartma tekniğinde yapılmış, bugün 8 tanesi görülebilen, düğümlü daireler oluşturan halat motifi ile çevrili, merkezde daire içinde düğüm motifi ile oluşturulmuş khristogram işlenmiştir.

4.1.2.7. Kule 13-14

İç Kale'nin güneydoğu köşesinde kuzeydoğu yönüne, 14,38 metre uzunluğunda, güneydoğu yönüne, 15,24 metre uzunluğunda iki duvar açı yaparak bir köşe oluşturur ve surdan, 2,27 metre uzunluğunda çıkıntı yapar (Şekil 26). Bryer ve Winfield tarafından 13 ve 14 numara ile belirlenen bu duvarların oluşturduğu kulenin kuzey, güney ve batı duvarları günümüze ulaşmamıştır [28]. Bugün ayakta kalan en yüksek noktası 76,77 metre kotta bulunan kulenin duvarları üst kotta ortalama 1,70 metre kalınlığa sahiptir.

Kulenin kuzeydoğu cephesinin ekseninde üst kotu 67,48 metrede yer alan 0,66x1,83 metre boyutlarında düzensiz bir açıklık yer alır. Aynı cephede üst kotu 70,39 metrede, doğu köşeden 1,04 metre uzaklıkta yer alan ve 1,32x2,22 metre boyutlarında dikdörtgen bir açıklık bulunur. Güneydoğu cephenin ekseninde, üst kotu 67,11 metrede yer alan ve 0,86x2,27 metre boyutlarında düzensiz bir açıklık görülür.

Kulenin kuzeydoğu cephesinde eksenin güneyinde 62,98 metre kotta 1,18x0,60 metre boyutlarında dikdörtgen levha üzerine iki sıra sülüs ile yazılmış ve 1491/2 yılına tarihlenen bir onarım yazıtı bulunur. Bu cephede eksenin kuzeyinde 70,06 metre kotta 0,70x0,73 metre boyutlarında kare levha üzerinde kabartma tekniği ile yapılmış oldukça bozulmuş iki figür görülür. Yatar vaziyetteki bir figür ve göğüs hizasında ayakta duran bir başka figürün seçilebildiği levhada zeminde

[28] Lynch'in planında, düzgün olmayan beşgen planlı olarak gösterilen kule için Bryer ve Winfield Lynch'in planına göre bir rekonstrüksiyon önermektedirler (Bryer ve Winfield,1985, 44. Plan).

yer yer kıvrık dal motiflerinin kalıntıları bulunur. Bu levha üzerinde olasılıkla 'Havva'nın Yaradılışı' sahnesi betimlenmiştir (Şekil 30). Kulenin doğu köşesinde 73,36 metre kotta yer alan kenet taşı üzerinde eksende üst üste iki, eksenin güneyinde ve kuzeyinde birer tane olmak üzere dört adet yuvarlak oyuk baklava biçimi oluşturacak şekilde yer almaktadır (Şekil 27). Levhanın merkezinde bir tane ve alt bölümde oyuklar arasında birer tane olmak üzere üç adet yuvarlak madalyon bulunur. Madalyonlar içerisinde kabartma tekniği ile yapılmış Arapça yazı benzeri bezeme görülmektedir. Levhanın üst bölümünde oyuklar arasında kazıma tekniği ile yazılmış Yunanca yazıt yer almaktadır ancak yazıt okunamayacak kadar bozulmuştur. Levhada yer alan yuvarlak oyuklar *Baccini* olarak adlandırılan sırlı çini çanakların konması için yapılmıştır[29].

Kulenin güneydoğu cephesinde eksenin kuzeyinde, 68,13 metre kotta yer alan 0,48x0,52 metre boyutlarında kare levha üzerine, alçak kabartma tekniği ile kürk pelerini içinde, çömelmiş vaziyette, İlyas Peygamber ve bir ağaca tünemiş, ağızında yiyecek ile Kuzgun betimlenmiştir (I. Krallar 17:3-6) (Şekil 28). Bu levhadan 2,20 metre güneyde 68,83 metre kotta 0,72x0,86 metre boyutlarında levha üzerine alçak kabartma tekniği ile kıvrımlı asma dalları ile bezeli zemin üzerine, kaftanlar içerisindeki Adem ve Havva bir melek tarafından Cennetten kovulurken betimlenmiştir (Yaradılış 3 :21-24) (Şekil 29). Yine bu cephede 70,41 metre kotta 0,20x0,30 metre boyutlarında dikdörtgen levha üzerinde kabartma tekniği ile bir haç ve haç kolları arasında harfler işlenmiştir (Şekil 31). Bu harflerden sadece sağ üstte ters olarak görülen N harfi okunabilecek durumdadır[30].

[29] Bacciniler hakkında genel bilgi için Demiriz, Y . (1973). Mimari Süslemede Renk Unsuru Olarak Kullanılan Keramik Çanaklar. *Sanat Tarihi Yıllığı*, V, 175-208. Baccinilerin yakın çevredeki benzerleri Bayburt Kalesi ve Ani surlarında görülmektedir. Bayburt İç Kalesinde 1213-14 yılına tarihlenen 22 yazıtın birçoğunun çevresinde çoğunlukla bir üçgen oluşturacak şekilde yerleştirilmiş üç adet sırlı çini çanak bulunur. Ani kent surlarında 12-13. yüzyıllara tarihlenen Dvin Kapısı, Aslanlı Kapı ve Shanoosh Kulesinde görülen bacciniler renkli taşlarla oluşturulmuş haç motiflerinin merkezinde yer almaktadır.

[30] Orijinalde haç kolları arasında *İsa'nın Zaferi* anlamında *Ιησούς Χριστός Νικά* ifadesinin kısaltması olarak IC XC NI KA harfleri yer alıyor olmalıdır. Bu levhanın devşirme olarak kullanıldığı dönemde harflerin okunamayacak durumda olduğu ve bu nedenle levhanın ters yerleştirildiği önerilebilir.

4.1.3. Batı Sur

İç Kale'nin güney suru bugün ayakta değildir. İç Kale'nin batı suru güneydoğu köşedeki Kule 13-14'ten, 48,97 metre uzaklıkta başlamaktadır ve kuzey yönüne toplam 197,26 metre uzunluğundadır.

4.1.3.1. 1 Numaralı Duvar:

Duvar, 12,24 metre kuzeybatı ve 5,07 metre kuzeydoğuya yönelerek geniş açı yapar ve toplam 17,31 metre uzunluğundadır (Şekil 32). Duvarın alt kotta ortalama kalınlığı 2,10 metre üst kotta 1,74 metredir. Ayakta kalan en yüksek noktasında 77,67 metre kotundadır. Surun batısında zemin güneyde 66,99 metre kottan, kuzeyde 63,68 metre kota doğru eğimli olarak alçalır. Surun içinde zemin, 68,89 metre kotunda düzdür.

Duvar üzerinde, korunmuş en yüksek noktasında 1,42 metre yüksekliğinde ve ortalama 0,60 metre kalınlığında, 6,38 metre uzunluğunda siperlik kalıntısı ve 76,25 metre kotta, 1,14 metre genişliğinde seğirdim yolu bulunmaktadır.

Duvarın doğusunda duvar örgüsü içinde iki payandanın dilatasyon ayrımı görülmektedir. Birinci payanda duvarın güney ucundan 4,79 metre kuzeyde yer alır ve 0,73 metre genişliğe sahiptir. İkinci payanda, birinciden 2,93 metre kuzeyde yer almaktadır ve 1,05 metre genişliğindedir[31].

Batı cephede eksenin kuzeyinde duvar örgüsü içinde üst kotu 74,42 metrede yer alan, 1,32 ve 1,49 metre genişliğinde, 1,40 metre aralıklı yerleştirilmiş iki dendanın dilatasyon ayrımı görülmektedir[32].

4.1.3.2. 2 Numaralı Duvar:

Kuzeybatı yönünde 7,28 metre uzunluğundaki duvar ortalama 1,82 metre kalınlığa sahiptir (Şekil 33). Duvar en yüksek noktasında 75,36 metre kotundadır

[31] Birinci payanda bugünkü zemin kotundan 3,59 metre yüksekliğe kadar gözlenebilmektedir. İkinci payanda zemin kotundan 3,39 metre yüksekliğe kadar tahrip olmuştur ve duvarın 77,67 metredeki en üst kotuna kadar 3,81 metre uzunluğunda gözlemlenebilmektedir.

[32] Güneydeki dendanın üst kotu 74,42 metrede, alt kotu 73,24 metrede yer alır ve yüksekliği güneyde 1,09 metre, kuzeyde 1,47 metre, genişliği 1,32 metredir. Kuzeydeki dendanın üst kotu 74,07 metrede, alt kotu 72,90 metrede yer alır ve yüksekliği güneyde 1,19 metre, kuzeyde 1,43 metre, genişliği 1,49 metredir.

ve surun batısında zemin 63,89 metre kotunda düz devam eder. Surun içinde zemin kotu 71,19 metre kotunda düzdür.

Duvar üzerinde, korunmuş en yüksek noktasında 1,31 metre yüksekliğinde ve ortalama 0,60 metre kalınlığında, duvar boyunca devam eden siperlik ve 76,16 metre kotta, 1,22 metre genişliğinde seğirdim yolu bulunmaktadır.

Eksenin kuzeyinde duvar örgüsü içinde üç dendanın 72,03 metre kottunda başlayan dilatasyon ayrımı görülmektedir[33]. Genişlikleri 1,23-1,74 metre arasında, yükseklikleri 1,03-1,21 metre arasında değişen dendanlar arasındaki uzaklık 1,08-1,21 metre arasında değişmektedir.

4.1.3.3. 3 Numaralı Duvar:

Batı yönünde 7,64 metre uzunluğundaki duvar ortalama 1,66 metre kalınlığa sahiptir. En yüksek noktasında 74,37 metre kotundaki duvarın batısında zemin 62,84 metre kotunda düzdür (Şekil 34). Surun içinde zemin 70,80 metre kotunda düz olarak devam etmektedir.

Duvar üzerinde, korunmuş en yüksek noktasında 0,75 metre yüksekliğinde ve ortalama 0,60 metre kalınlığında, 3,49 metre uzunluğunda siperlik kalıntısı ve 73,62 metre kotta, 1,06 metre genişliğinde seğirdim yolu bulunmaktadır.

4.1.3.4. 4 Numaralı Duvar:

Kuzeybatı yönünde 14,92 metre uzunluğundaki duvar, ortalama 1,64 metre kalınlığa sahiptir (Şekil 35). Korunmuş en yüksek noktasında 74,11 metre kotundaki duvarın batısında zemin güneyde 62,95 metre kottan kuzeyde 59,38 metre kota doğru eğimlidir. Sur içinde zemin 70,49 metre kotta düz olarak devam etmektedir.

[33] Güneyde birinci dedanın üst kotu: 72,03 metre, alt kotu 70,80 metre, yüksekliği: 1,21 metredir, genişliği modern onarım nedeniyle belirlenememektedir. İkinci dendan 1,21 metre uzaklıkta yer alır, üst kotu 71,85 metrede, alt kotu 70,66 metrede yer alır ve yüksekliği 1,03 metre, genişliği 1,74 metredir. Üçüncü dendan 1,08 metre uzaklıkta yer alır, üst kotu 71,68 metrede yer alır ve yüksekliği 1,12 metre, genişliği 1,23 metredir.

Duvar üzerinde, korunmuş en yüksek noktasında 0,76 metre yüksekliğinde ve ortalama 0,60 metre kalınlığında duvar boyunca devam eden siperlik ve 73,35 metre kotta, 1,04 metre genişliğinde seğirdim yolu bulunmaktadır.

Duvar örgüsü içinde üst kotları 68,90 metreden 66,78 metreye arazideki eğimle paralel olarak alçalan 8 dendanın dilatasyon ayrımı takip edilmektedir[34]. Genişlikleri 0,84-1,47 metre arasında; yükseklikleri 1,50-0,62 metre arasında değişen dendanlar 0,70-0,95 metre arasında değişen aralıklarla yerleştirilmiştir.

4.1.3.5. Kule 19:

Çapı yaklaşık 4,73 metre olan yarım daire kesitli kulenin duvarları en yüksek noktasında 74,04 metre kotundadır ve batısında 59,50 metre kotundaki düz zeminden 12,90 metre yüksekliğindedir. Surun içinde zemin 70,30 metre kotunda düz devam eder (Şekil 36).

Kule üzerinde korunmuş en yüksek noktasında 0,32 metre yüksekliğinde ve ortalama 0,60 metre kalınlığında, 2,31 metre uzunluğunda siperlik kalıntısı bulunur. Kulenin içinde zemin 73,72 metre kottadır.

Duvar örgüsü içinde üç dendanın dilatasyon ayrımı takip edilebilmektedir. Ortalama 0,80 metre genişliğinde 1,00 metre yüksekliğindeki dendanlar ortalama 0,80 metre aralıklar ile yerleştirilmiştir. Dendanların üst kotu güneyde 66,76 metrede, alt kotu kuzeyde 65,80 metrede yer alır.

4.1.3.6. 5 Numaralı Duvar:

Kuzeybatı yönünde 21,36 metre uzunluğundaki duvar, ortalama 1,78 metre kalınlığa sahiptir (Şekil 37). En yüksek noktasında 73,63 metre kotundaki

[34]Güneyde birinci dedanın üst kotu: 68,90 metre, yüksekliği: 0,80 metre; genişliği 1,47 metre; ikinci dendan 0,80 metre uzaklıkta yer alır, alt kotu: 68,09 metre, üst kotu: 68,72 metre, güneyde yüksekliği: 0,68 metre, kuzeyde yüksekliği: 1,50 metre, genişliği: 1,39 metre; üçüncü dendan 0.70 metre uzaklıkta yer alır, alt kotu 67,28 metre, üst kotu: 67,93 metre, güneyde yüksekliği: 0,65 metre, kuzeyde yüksekliği: 0,86 metre, genişliği: 1,27 metre; dördüncü dendan 0,81 metre uzaklıkta yer alır, alt kotu 67,08 metre, üst kotu: 67,68 metre, güneyde yüksekliği: 0,62 metre, kuzeyde yüksekliği: 0,91 metre, genişliği: 1,17 metre; beşinci dendan 0,90 metre uzaklıkta yer alır, alt kotu 66,80 metre, üst kotu: 67,33 metre, güneyde yüksekliği: 0,53 metre, kuzeyde yüksekliği: 1,06 metre, genişliği: 1,25 metre; altıncı dendan 0,95 metre uzaklıkta yer alır, alt kotu 66,28 metre, üst kotu: 66,95 metre, güneyde yüksekliği: 0,70 metre, kuzeyde yüksekliği: 1,00 metre, genişliği: 1,15 metre; yedinci dendan 0,84 metre uzaklıkta yer alır, alt kotu 65,95 metre, üst kotu: 66,75 metre, güneyde yüksekliği: 0,79 metre, kuzeyde yüksekliği: 0,80 metre, genişliği: 1,13 metre; sekizinci dendan 0,82 metre uzaklıkta yer alır, alt kotu: 65,91 metre, üst kotu: 66,28 metre, güneyde yüksekliği: 0,83 metre, kuzeyde yüksekliği: 0,85 metre, genişliği: 0,84 metredir.

duvarın batısında zemin 59,69 metre kotunda düz devam eder. Sur içinde duvarın güneyinden 10,79 metre uzaklıkta zemin 70,55 metre kotundan 68,43 metre kota düşmektedir.

Duvar üzerinde korunmuş en yüksek noktasında 1,40 metre yüksekliğinde ve ortalama 0,58 metre kalınlığında duvar boyunca devam eden siperlik ve 72.23 metre kotta, 1,20 metre genişliğinde seğirdim yolu bulunmaktadır.

Duvar örgüsü içinde üst kotu 66,83 metre kotunda başlayan 9 dendanın dilatasyon ayrımı takip edilmektedir[35]. Genişlikleri 1,37-0,99 metre arasında; yükseklikleri 1,01-1,20 metre arasında değişen dendanlar 0,79-1,08 metre arasında değişen uzaklıklar ile yerleştirilmiştir.

4.1.3.7. Kule 20:

Duvardan çıkıntı yapan dikdörtgen planlı Kule 20'nin güney duvarı 3,90 metre, batı duvarı 7,62 metre, kuzey duvarı 2,90 metre uzunluğundadır (Şekil 38). Ayakta kalan en yüksek noktasında 74,94 metre kotundaki kulenin batısında zemin 57,00 metre kotunda düzdür. Kulenin doğusunda zemin 67,96 metre kotunda düzdür.

Kulenin içinde zemini 72,25 metre kotunda, kenarları ortalama 1,50 metre uzunluğunda yaklaşık kare planlı bir mekan bulunur[36]. Mekanın batı ve kuzey duvarında birer mazgal pencere yer alır[37].

---

[35]Güneyde birinci dedanın alt kotu: 65,83 metre, üst kotu: 66,83 metre, güneyde yüksekliği: 1,00 metre; kuzeyde yüksekliği: 1,08 metre; genişliği 1,20 metre; ikinci dendan 0,97 metre uzaklıkta yer alır, alt kotu: 65,73 metre, üst kotu: 66,82 metre, güneyde yüksekliği: 1,10 metre, kuzeyde yüksekliği: 1,14 metre, genişliği: 1,19 metre; üçüncü dendan 0,99 metre uzaklıkta yer alır, alt kotu 65,69 metre, üst kotu: 66,83 metre, güneyde yüksekliği: 1,14 metre, kuzeyde yüksekliği: 1,16 metre, genişliği: 0,99 metre; dördüncü dendan 1.08 metre uzaklıkta yer alır, alt kotu 65,67 metre, üst kotu: 66,87 metre, güneyde yüksekliği: 1,20 metre, kuzeyde yüksekliği: 1,20 metre, genişliği: 1,25 metre; beşinci dendan 0,97 metre uzaklıkta yer alır, alt kotu 65,67 metre, üst kotu: 66,80 metre, güneyde yüksekliği: 1,13 metre, kuzeyde yüksekliği: 1,16 metre, genişliği: 1,12 metre; altıncı dendan 1,02 metre uzaklıkta yer alır, alt kotu 65,64 metre, üst kotu: 66,65 metre, güneyde yüksekliği: 1,01 metre, kuzeyde yüksekliği: 1,02 metre, genişliği: 1,23 metre; yedinci dendan 0,79 metre uzaklıkta yer alır, alt kotu 65,63 metre, üst kotu: 66,66 metre, güneyde yüksekliği: 1,03 metre, kuzeyde yüksekliği: 1,07 metre, genişliği: 1.36 metre; sekizinci dendan 0,94 metre uzaklıkta yer alır, alt kotu 65,59 metre, üst kotu: 66,65 metre, güneyde yüksekliği: 1,06 metre, kuzeyde yüksekliği: 1,11 metre, genişliği: 1,37 metre; dokuzuncu dendan 0,85 metre uzaklıkta yer alır, alt kotu 65,54 metre, üst kotu: 66,58 metre, güneyde yüksekliği: 1,04 metre, kuzeyde yüksekliği: 1,03 metre, genişliği: 1,12 metredir.

[36] Mekanın güney duvarı 1,21 metre, batı duvarı 1,64 metre, kuzey duvarı 1,57 metre, doğu duvarı 1,69 metre uzunluğundadır.

Dışta dikdörtgen kesitli kulenin güneyinde 64,52 metre kotunda başlayan ve 2,75 metre genişliğindeki bölümü yarım daire kesitlidir. Dilatasyon ayrımı ve malzeme ve teknikteki farklılık batı cephede bu kotta başlayarak kulenin en üst kotuna kadar, güney cephede cephe boyunca takip edilebilmektedir[38]. Bu durum kulenin alt ve kuzey bölümünün sonraki bir yapı dönemine ait olduğunu göstermektedir.

4.1.3.8. 6 Numaralı Duvar:

Kuzeybatı yönünde açı yapan duvar 29,20 metre uzunluğundadır. Korunmuş en yüksek noktası 78,47 metre kotta yer alan duvarın üst bölümünde, birinci katında yedi yuvarlak kemerli pencere ve zemin katında iki lentolu penceresi ile cephede izlenebilen 24 Numaralı Yapı yer alır (Şekil 39).

Duvarın alt seviyesinde eşiği 59,14 metre kotunda yer alan, 2,46 metre yüksekliğinde, 1,38 metre genişliğinde, üzerinde kesme taştan yuvarlak kemerli alınlık bulunan lentolu bir kapı yer almaktadır[39]. Kapı olasılıkla 24 Numaralı Yapı'nın zemin katına ulaşan bir geçite açılmaktadır.

4.1.3.9. 7 Numaralı Duvar

Üzerinde 25 numaralı yapının yer aldığı duvar surdan çıkıntı yapmaktadır ve kalınlığı alt kotta ve üst kotta farklılık göstermektedir. Duvar güneyde alt kotta 2,24 metre, üst kotta 1,08 metre uzunluğunda surdan çıkıntı yapar. Batı yönünde alt kotta 20,69 metre, üst kotta 16,67 metre uzunluğunda kuzeydoğu yönünde kavislidir ve kuzeyde surdan alt kotta 3,20 metre, üst kotta 2,16 metre çıkıntı yapar. Duvarın korunmuş en yüksek noktası 77,86 metre kotta yer almaktadır ve duvar kalınlığı üst kotta ortalama 1,70 metredir. Batı duvarın güneyde 10,97 metre uzunluğunda bölümü 73,74 metre kotunda düz devam eder ve 5,70 metre uzunluğundaki bölümü kademeli olarak 77,86 metre kota yükselir. Yapının batısında zemin güneyde ve kuzeyde 55,97 metre kotta

[37] Batı duvardaki pencerenin yüksekliği 0,70 metre, genişliği içte 0,53 metre, dışta 0,20 metredir. Kuzey duvarındaki pencerenin yüksekliği 0,81 metre, genişliği içte 0,56 metre, dışta 0,17 metredir.
[38] Güney cephede yarım daire kesitli bölümün genişliği 2,49 metre olarak ölçülmektedir.
[39] Kapının 0,54 metre yüksekliğe sahip lentosunun üst kotu 62,13 metre, üzerindeki kemerin üst kotu 63,54 metredir.

eksende 52,64 metre kotunda eğimli, surun içinde ise zemin 70,58 metre kotunda düzdür.

4.1.3.10. 8 Numaralı Duvar

Kuzey yönünde 11,43 metre uzunluğundaki duvarın korunmuş en yüksek noktası 77,90 metre kotta yer almaktadır ve modern onarım ile eklenen dendanlar ile sonlanmaktadır (Şekil 40). Duvarın batısında zemin 58,03 metre kotta düzdür. Doğuda 28 Numaralı Yapı ile arasında kalan 4,18 metre uzunluğundaki alanda zemin doğuya doğru 70,52 metre kottan 68,81 metre kota eğimlidir. Duvar üst kotta 0,84 metre kalınlığındadır.

4.1.3.11. 9 Numaralı Duvar

Doğu yönünde 5,78 metre uzunluğundaki duvar korunmuş en yüksek noktasında 77,65 metre kotta yer alır. Duvarın kuzeyindeki zemin doğuda 62,00 metre kottan batıda 59,65 metre kota eğimlidir. Duvar üst kotta 1,14 metre kalınlığındadır.

Duvarın güneyinde, 28 Numaralı Yapı ile doğuda birleşen güney duvarı 2,63 metre uzunluğunda, 8 Numaralı Duvara bileşen batı duvarı 1,65 metre uzunluğunda dikdörtgen kesitli bir payanda bulunur. Payanda, duvarın kuzey cephesinin doğusundaki 2,40 metre genişliğindeki bölümde zeminden 63,87 metre kotuna kadar takip edilebilen dilatasyon ayrımı ve malzeme ve teknik farklılık ile belirlenebilmektedir. Payandanın doğusunda, 28 Numaralı Yapı'ya birleştiği yerde, üst kotu 71,36 metrede yer alan 2,08 metre genişliğinde doğu batı doğrultusunda yuvarlak kemerli ve 1,44 metre genişliğinde bir niş yer alır.

4.1.3.12. 10 Numaralı Duvar

Kuzeydoğu yönünde 14,48 metre uzunluğunda devam eden duvarın korunmuş en yüksek noktası 77,50 metre kotta yer alır ve moder onarımla eklenmiş dendanlar ile sonlanır (Şekil 40). Duvarın batısında zemin 61,64 metre kotunda düzdür. Duvar 28 numaralı Yapı'nın batı duvarının bir bölümünü oluşturmaktadır ve eksenin kuzeyinde yapının zemin katında denizliği 68,11 metre kotta ve

birinci katında denizliği 71,70 metre kotta yer alan yuvarlak kemerli birer pencere görülmektedir[40].

4.1.3.13. 29 Numaralı Payanda

Kenarları ortalama 2,90 metre uzunluğunda kare planlı payanda 28 Numaralı Yapının batı duvarının en kuzeyine en yüksek noktasında 66,96 metre kotta yer alan 3,36 metre uzunluğunda bir duvar ile birleşmektedir (Şekil 40)[41]. Payandanın korunmuş en yüksek noktası 72,04 metre kotta yer alır. Batısında zemin 58,58 metre kotta düzdür. Payandanın kuzeyinde ve güneyinde zemin, doğuda 61,85 metre kottan batıda 58,58 metre kota eğimlidir.

4.1.3.14. Kule 30

Batı sur 29 Numaralı Payanda'dan kuzeye 3,62 metre devam eder ve surdan güneyde 6,89 metre, kuzeyde 5,43 metre çıkıntı yapan ve batı duvarı 11,82 metre uzunluğunda üç cepheli Kule 30 ile birleşir. Kulenin korunmuş en üst noktası 70,63 metre kotta bulunmaktadır ve duvarları üst kotta 2,30 metre kalınlığındadır. Kulenin batısında zemin güneyde 55,33 metre kottan kuzeyde 53,14 metre kota eğimlidir. Doğusunda zemin 66,10 metre kotta düz devam eder.

4.1.3.15. 11 Numaralı Duvar

Kuzey yönünde 29,90 metre uzunluğundaki duvarın korunmuş en yüksek noktası 68,45 metrede yer alır. Duvar üst kotta ortalama 1,50 metre kalınlığındadır. Duvarın batısında zemin 54,47 metre kotta, doğusunda zemin güneyde 9,10 metre uzunluğunda kademeli olarak 64,54 metre kottan 61,86 metre kota alçalır ve kuzeyde 11,54 metre uzunluğunda düzdür. Duvarın doğu cephesinde beş adet ortalama 2,80 metre genişliğinde, 0,80 metre derinliğinde yuvarlak kemerli niş bulunur (Şekil 41 ve 42)[42].

[40]28 Numaralı Yapı'nın zemin katında zemin kotu 65.53-65.73 metre arasında değişmektedir. Duvar kalınlığı 28 Numaralı Yapı'nın zemin katında 1,15 metre olarak ölçülmektedir.

[41] Payandanın güney duvarı 2,92 metre, batı duvarı 2,86 metre, kuzey duvarı 3,06 metre, doğu duvarı 2,37 metre uzunluğundadır.

[42] Güneyde birinci kemer kısmen toprak altında kalmıştır ölçülebilen genişliği 2,44 metredir. Kemerin toprak üstündeki yüksekliği 0,80 metredir. İkinci kemer 2,83 metre genişliğinde, 2,31 metre yüksekliğindedir. Üçüncü kemer 2,84 metre genişliğinde, 2,69 metre yüksekliğindedir. Dördüncü kemer

Surun bu bölümünün planı, kesidi ve cephe çizimi 1917 yılında Kernom tarafından yapılmıştır (Tsipkina, 2016, 9, Fot. 30 ve 10, Fot. 36)[43]. Bu çizimlerde 4 kemer görülmekte üçüncü, dördüncü ve beşinci kemer içinde ve üçüncü kemerin üzerinde toplam dört adet kare pencere görülmektedir. Cephe çiziminde kemerlerin üst kotundan cephe boyunca geçen bir çizgi dikkat çeker. Bu çizginin benzeri 22 Numaralı Yapı'nın zemin katında görülür. Bu iz olasılıkla üçüncü niş üzerinde yer alan pencere ile ilişkili bir asma kata aittir.

4.1.4. Saray Yapıları

4.1.4.1. Sur:

İç Kale'nin güneybatısında 53,86 metre uzunluğunda ayakta kalan sur bölümü güneydoğu yönünden başlayarak batı sura paralel ortalama 5,00 metre uzaklıktan geniş açılarla, 29,69 metre kuzeybatı ve 24,17 metre kuzeydoğu yönüne devam eder. Surun ortalama kalınlığı 3,00 metredir ve 21, 22 ve 23 numaralı yapıları ve 22a ve 24a numaralı iki kuleyi içermektedir (Şekil 43 ve 44).

Surun güneyindeki 9,10 metre uzunluğundaki bölüm 21 Numaralı Yapı'nın batı duvarını oluşturmaktadır. 21a olarak numaralandırdığımız bu duvar korunmuş en yüksek noktasında 79,18 metre kotunda ve batısındaki 70,90 metre kotundaki zeminden 8,28 metre yüksekliğindedir. Bugün güney cephesi düzgün kesme taşlar ile büyük oranda onarılmış olan Duvar 21a'nın alt kotlarında orijinal duvar örgüsüne ait büyük boyutlu blok taşlar yer yer izlenebilmektedir[44]. 21a'nın güney cephesinde eksenin kuzeyinde 21 Numaralı Yapı'ya açılan bir kapı bulunmaktadır. Arşiv fotoğrafında bugün düzensiz bir açıklık görünümündeki kapının orijinalde yuvarlak kemerli olduğu görülmektedir. Kapının orijinal malzemesi olan kaba yonu taşlar sadece üst bölümünde korunmuştur ve kapının bugünkü yüksekliği 2,50 metre, genişliği 1,60 metredir.

22 Numaralı Yapı'nın zemin katını içeren Kule 22a sur üzerinde güneyden 11,00 metre uzaklıkta yer alır. Surdan dışa taşkın kule ortalama 9,00 metre

---

2,84 metre genişliğinde, 2,65 metre yüksekliğindedir. Beşinci kemer 2,97 metre genişliğinde, 2,29 metre yüksekliğindedir.

[43] Çizimler Rus Bilimler Akademisi Arşivi'nde Fond 169, Envanter 1, Dosya 8'de yer almaktadır.

[44] Duvarın orijinal malzemesi olan koyu kırmızı renkli dikdörtgen bloklar kuzey batı köşede ve eksenin güneyinde alt seviyede en yükseği beşinci sırada olmak üzere korunmuştur.

genişliğinde, altıgenin üç kenarından oluşan üç cepheli, çokgen planlıdır[45]. Kulenin cephelerinde güneybatıda üst kotu 76,89 metrede olan beş ve batıda üst kotu 77,04 metrede yer alan beş adet olmak üzere toplam on dendanın dilatasyon ayrımı görülmektedir. Güneybatı cephede genişlikleri 1,01-1,25 metre arasında, yükseklikleri 1,00 metre olan dendanlar 0,62-0,74 metre aralıklar ile yerleştirilmiştir[46]. Batı cephede ise genişlikleri ortalama 1,35 metre, yükseklikleri 1,23 metre olan dendanlar 0,82-1,02 metre arasında değişen aralıklar ile yerleştirilmiştir[47]. Kulenin güneybatı ve batı cepheleri dendanların üzerinde yaklaşık 2,00 metre yüksekliğe kadar devam etmektedir[48].

İç Sur'un 22a numaralı kuleden kuzey yönüne 15,80 metre uzunluğunda devam eden bölümü üzerinde 23 Numaralı Yapı yer almaktadır. Surun ortalama 3,00 metre olan kalınlığının 0,65 metrelik bölümü 23 Numaralı Yapı'nın doğu duvarını oluşturur. Surun batı cephesinde güneyindeki Kule 22a'nın cephelerindeki dendanların benzeri bir uygulama görülmemektedir.

Sur en güneyinde 78,50 metre kotundan 75,04 metre kotuna kadar 7,44 metre uzunluğunda 22 derecelik açıyla bir rampa oluşturmaktadır ve rampanın bitiminden 24a numaralı kuleye kadar 8,35 metre uzunluğunda düz devam etmektedir.

İç Sur üzerindeki 24a numaralı ikinci kule, 22a'dan 15,80 metre uzaklıkta yer alır. Kulenin korunan en yüksek noktası 73,20 metre kotunda yer almaktadır. Dikdörtgen planlı kule 6,80 metre genişliğindedir ve surdan güneyde 4,33

[45]Güney batı yönündeki cephe 9,15 metre; kuzey batı ve güney doğu yönündeki cepheler 8,98 metre uzunluğundadır.

[46]Kulenin güneybatı cephesindeki dendanlar yaklaşık aynı kotta yer alır ve yükseklikleri 1,00-1,05 metre arasında değişmektedir. En doğudaki ilk dendanın üst kotu 76,89 metrede yer alır ve 1,03 metre genişliğindedir. İkinci dendan 0,74 metre uzaklıkta yer alır ve 1,11 metre genişliğindedir. Üçüncü dendan 0,75 metre uzaklıkta yer alır ve 1,07 metre genişliğindedir. Dördüncü dendan 0,53 metre uzaklıkta yer alır ve 1,16 metre genişliğindedir. Beşinci dendan 0,84 metre uzaklıkta yer alır ve 1,27 metre genişliğindedir. Beşinci dendanın üst kotu 76,99 metrede yer alır.

[47] Batı cephenin en güneyindeki ilk dendanın üst kotu 77,04 metrede yer alır ve 1,11 metre yükseklikte 1,31 metre genişliğindedir. İkinci dendan 0,93 metre uzaklıkta yer alır ve yüksekliği güneyde 1,17 metre kuzeyde 1,05 metre, genişliği 1,24 metredir. Üçüncü dendan 0,77 metre uzaklıkta yer alır ve güneyde yüksekliği 1,29 metre, kuzeyde 1,34 metre, genişliği 1,36 metredir. Dördüncü dendan 0,85 metre uzaklıkta yer alır ve güneyde yüksekliği 1,33 metre, kuzeyde 1,31 metre, genişliği 1,35 metredir. Beşinci dendan 0,79 metre uzaklıkta yer alır ve güneyde yüksekliği 1,31 metre, genişliği 1,61 metredir. Beşinci dendanın üst kotu 77,31 metrede yer alır.

[48] Dendan sırası üzerinde kulenin izlenebilen en yüksek noktası 80,33 metre kotta yer almaktadır. Kulenin üzerindeki 22 numaralı yapının korunmuş en yüksek noktası 84.74 metre kottadır.

metre, kuzeyde 5,68 metre çıkıntı yapar. Kulenin güneybatı cephesi boyunca 1,55 metre genişliğinde ve 1,22 metre derinliğinde bir girinti bulunmaktadır. Kule 24a'nın kuzeyinde surun 2,10 metre uzunluğunda bir bölümü korunmuştur

4.1.4.2. 21 Numaralı Yapı:

Kuzeybatı güneydoğu doğrultusunda, dışta 5,92 x 9,38 boyutlarında dikdörtgen planlı yapı, zemin kat üstünde bir kat yüksekliğinde korunmuş, güney duvarı ve örtü sistemi yıkılmıştır (Şekil 45). 33 Numaralı Yapı-Hamam yapının güneydoğu köşesine 0,82 metre girinti yaparak birleşmektedir. Yapının batı duvarını iç surun güney bölümü, 21a oluşturmaktadır. Kuzey duvar en yüksek noktasında 77.47 metre kotunda ve doğu duvar 77,84 metre kotunda korunmuştur. Kuzey ve doğu duvarlarının ortalama kalınlıkları 1,00 metredir.

Yapının orijinal kullanım kotu, içerisindeki moloz nedeniyle belirlenememektedir. Yapının içerisinde izlenebilen en alt kot kuzeydeki kapının içerisinde 70,40 metre olarak ölçülmüştür. Yapının doğusunda sokak kotu 68,99 metre olup mekanın kullanım kotu ile sokak arasında yaklaşık 69,80 metre olmalıdır.

Zemin katın güneybatı duvarında batı köşede ve kuzeybatı yönündeki duvarında batı köşeden 0,30 metre uzaklıkta yer alan iki giriş açıklığı bulunur (Şekil 46). Aynı köşede yan yana yer alan açıklıklardan güneybatı duvardaki açıklığın eşik kotunun kuzeybatıdaki açıklıktan yüksek olması ve içinde duvar kalıntılarının bulunması nedeniyle bu açıklığın orijinalde bir niş olduğu ve daha sonraki bir dönemde nişin içindeki duvarın yıkılarak kapıya dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Yapının içinde yuvarlak tuğla kemerli nişin genişliği 2,36 metre, derinliği 2,00 metredir. Nişin kemer başlangıcı 73,59 metre kotundadır ve kemer yüksekliği 2,92 metredir.

Zemin katın kuzeybatı duvarının batı köşesindeki açıklığın bir bölümü yıkılmış olup kesme taştan yuvarlak kemerinin bir bölümü günümüze ulaşmıştır (Şekil 47). Kapının kemer yayının devam ettirilerek restitüsyonu ile ölçülebilen genişliği yaklaşık 2,70 metredir[49]. Kapının kemer başlangıcı 72,11 metre kotta

[49] Kapının eşik kotu bugün yapının içindeki moloz nedeniyle belirlenememektedir.

yer alır ve kemer yayı güneybatı duvarın 0,25 metre yıkılması ile oluşturulan oyuğa yerleştirilmiştir.

Yapının zemin katında kuzeydoğu duvarın doğu köşesinde hamam ile birleştiği köşede, hamamın üst kotu olan 72,74 metrede başlayan 1,80 metre yüksekliğindeki düzgün duvar yüzeyi orijinalde burada bir açıklık olduğuna işaret etmektedir.

Yapının birinci katının ahşap döşemesini destekleyen kiriş yuvaları kuzeydoğu ve güneybatı yönündeki duvarlarda alt kotu 74,36 metre, üst kotu 74,52 metrededir. Güney yönündeki duvardaki nişin kemerinin 74,98 metredeki üst kotu birinci katın döşemesinin yaklaşık 75,00 metre kotun üzerinde yer aldığını göstermektedir (Şekil 48)[50].

Yapının birinci katında duvarlardaki sıva tabakası büyük oranda korunmuştur. Birinci katın kuzeydoğu duvarında iki pencere açıklığı görülmektedir (Şekil 49). İlk pencere açıklığı duvarın kuzey köşesinden 1,70 metre mesafede başlar ve 1,00 metre genişliğinde, 1,00 yüksekliğindedir. Pencerenin içinde 0,15 metre genişliğinde ve 0,15 metre kalınlığında taş çerçeve yer almaktadır. İkinci pencere açıklığı ilk pencereden 2,25 metre uzaklıkta yer alır ve 1,00 metre genişliğindedir. İkinci pencerenin üstü yıkılmıştır ve en yüksek noktasında 1,08 metre yüksekliğe ulaşır.

Birinci katın güneybatı duvar yüzeyi kısmen bozulmuştur (Fotoğraf 50). Duvarın ekseninde kat yüksekliği boyunca 2,21 metre genişliğinde düzensiz bir oyuk bulunur. Aynı duvarda niş kemeri üst kotundan başlayan 1,66 metre genişliğinde, 1,46 metre yüksekliğinde bir başka oyuk daha görülmektedir.

Yapının ikinci katı olduğuna dair herhangi bir mimari ize rastlanmamıştır. 22 Numaralı Yapı'nın 21a ile bağlantısı ve 21a üzerindeki olası mekanların, 21 Numaralı Yapı ile ilişkisi mevcut kalıntılardan belirlenememektedir.

[50] Duvar kalınlığı birinci kat alt kotu seviyesinden başlayarak kuzey doğu ve güney batı duvarlarda 0,25 metre, kuzey batı duvarda 0,20 metre azalmaktadır.

4.1.4.3. 22 Numaralı Yapı:

Sur üzerinde, altıgenin üç kenarından oluşan üç cepheli, çokgen planlı 22a numaralı kule ve üzerindeki kuzeybatı güneydoğu doğrultusunda dikdörtgen planlı mekandan oluşan yapının örtü sistemi günümüze ulaşmamıştır ancak duvarları saçak seviyesine kadar korunmuştur (Şekil 51). Yapının zemin katı kule içinde yer alır. Birinci kat çokgen planlı kulenin üzerine inşa edilirken kulenin güneybatı ve kuzeybatı köşelerinde çıkmalar oluşturulmuştur. Yapının duvarlarının korunmuş en yüksek noktası kuzeydoğusunda dıştaki 70,03 metre kotundaki zemin seviyesinden 13,11 metre yükseklikte, 83,14 metre kotundadır.

Kulenin cepheleri dışta ortalama 9,00 metre genişliğindedir. Kulenin güneydoğu, güneybatı ve kuzeybatı duvarları ortalama 2,30 metre kalınlığında sadece kuzey duvarı 1,30 metre, kalınlığındadır.

Zemin kata giriş kuzeydoğu duvarda eksenin kuzeyinde yer alan yuvarlak kemerli kapı ile sağlanmaktadır (Şekil 52). Yapının içinde zemin kotu 73,77 metredir[51]. Kapı kulenin kuzeydoğusunda dıştaki 70,03 metre kotundaki zeminden 3,24 metre yüksekte yer almaktadır ve kapıya bu yönde yer alan ev içerisinden ulaşılmaktadır. Kapı 2,46 metre genişliktedir ve mekan içerisindeki toprak dolgu kotundan 0,50 metre daha aşağıda yer alan eşiğinden yüksekliği 2,15 metredir. Mekanın içinde bugünkü zemin kotunun kulenin dışındaki zemin kotundan yüksekte yer alması kulenin toprak dolgu altında bir kata daha sahip olduğunu göstermektedir.

Kapının 1,20 metre üstünde, denizliği 76,73 metre kotta, 1,04 metre genişliğinde, 1,32 metre yüksekliğinde bir pencere yer almaktadır. Pencere içte yuvarlak kemerli dışta düz taş lentoludur.

Kuzeydoğu duvarın ekseninde, kapının 1,70 metre güneyinde, 1,42 metre yükseklikte, 0,80 metre genişliğinde, 1,15 metre derinliğinde dikdörtgen kesitli bir niş yer almaktadır. Nişin zemini bugünkü zemin kotundan 0,51 metre aşağıda ve kapının eşik kotuyla aynı seviyede yer almaktadır.

[51] Yapının içi bahçe olarak kullanılmaktadır ve içinde toprak dolgu bulunmaktadır.

Mekanın kuzey köşesinde üst kotu 75,50 metre olan, 1,73 metre yüksekliğinde, dik kenarları 3,00 metre genişlik ve 0,99 metre derinlik oluşturacak şekilde dik üçgen kesitli bir seki bulunmaktadır. Seki orijinalde kuzeybatı yönündeki duvarda yer alan örülerek kapatılmış kapının eşik kotuna ulaşan bir merdiveni destekliyor olmalıdır. Kapı bu yönde yer alan 23 numaralı yapının yer aldığı sur üzerine açılmaktadır. Kapının yuvarlak kemeri yıkılmıştır ancak kapı genişliğini gösteren dilatasyon ve kemer yayının izinden yararlanılarak kapının orijinalde 1,27 metre genişliğinde ve kemer başlangıcı yüksekliğinin 1,81 metre, kemer yüksekliğinin 2,24 metre olduğu anlaşılmaktadır.

Kulenin kuzeybatı duvarı, sekiden birinci kattaki dikdörtgen mekanın kuzeybatı köşesine kadar 141 derecelik bir açıyla yükselen, dik üçgen kesitli bir rampa oluşturulacak şekilde düzenlenmiştir. Bu rampa birinci kata ulaşan merdiveni destekliyor olmalıdır. Dikdörtgen planlı birinci kat ve çokgen planlı kulenin planları arasındaki fark nedeniyle zemin katın birinci kat mekanı içinde kalan duvarlarına bu şekilde işlev kazandırılmıştır.

Zemin katın güneydoğu duvarında üst kotu 74,00 metrede yer alan yuvarlak tuğla kemerin 1,31 metre genişliğinde ve 0,23 metre yüksekliğinde bölümü mekanın içindeki dolgu üzerinde görünmektedir. Kemer yayının restitüsyonu yarıçapının 1,00 metre olduğunu dolayısıyla kemerin ortalama 2,00 metre genişliğinde bir niş olduğunu göstermektedir. Bu niş kulenin dışında üst kotu 72,00 metrede yer alan 0,93 metre yüksekliğinde bölümü bugünkü zemin kotu üzerinde görülebilen, düz taş lentolu kısmen yıkılmış bir mazgal pencereye açılmaktadır.

Mekanın güney köşesinde üst kotu 76,94 metrede, 2,14 metre genişlikte ve 0,48 metre derinlikte düzensiz bir çıkıntı bulunur. Bu çıkıntının birleştiği kuzeybatı duvarın yüzeyinde karşı köşede ve 1,00 metre daha alt kotta yer alan sekiye uzanan bir iz görülmektedir. Duvardaki bu izin, yapının bir döneminde seki ve çıkıntı tarafından desteklenen bir asma katın döşemesine ait olabileceği görüşündeyiz (Şekil 53)[52].

[52] Benzer bir iz İç Kale'nin kuzeybatısında 11 Numaralı Duvar'da Kernom tarafından 1917 yılında çizilen

Yapının birinci katı döşemesine ait hatıl izleri ve kiriş yuvaları kuzeydoğu, kuzeybatı ve güneybatı duvarlarda alt kotu 78,22 metrede, üst kotu 78,67 metrede görülmektedir.

Dikdörtgen planlı birinci kat, dışta 8,19 x 12,55 metre boyutlarındadır[53]. Birinci katın kuzeydoğu duvarı 1,09 metre, diğer duvarları 0,65 metre kalınlığındadır. Mekanın içinde duvarlardaki sıva tabakası büyük oranda korunmuştur. Kuzeydoğu, kuzeybatı ve güneydoğu cephelerinde birer tane olmak üzere toplam üç kapı ve ikişer tane olmak üzere toplam altı pencere yer alan mekanın güneybatı duvarında diğer cephelerden farklı olarak ekseninde bir pencere ve iki dikdörtgen kesitli niş bulunur.

Kuzeybatı duvardaki kapı duvarın kuzey köşesinden 0,27 metre uzaklıkta yer alır ve örülerek kapatılmıştır. Boyutları dilatasyon ayrımları ile belirlenebilen kapının kemer başlangıcı yüksekliği 2,30 metre, kemer yüksekliği 2,74 metre ve genişliği 1,20 metredir. İçte tuğladan yuvarlak kemerli kapı, cephede iki kesme taş blokla oluşturulmuş bir yuvarlak kemere sahiptir[54]. Kuzeybatı duvardaki ilk pencere kapının 1,28 metre batısında yer alır ve bu yönde kapatılmayan tek açıklıktır. Pencerenin denizliği 79,86 metre kotta yer alır ve 1,28 metre yüksekliğinde, 0,97 metre genişliğinde, tuğladan yuvarlak kemerlidir. Aynı kottaki ikinci pencere 0,84 metre batıda yer alır ve örülerek kapatılmıştır. Tuğladan yuvarlak kemerli pencerenin tahrip olan sınırları boyutlarının belirlenmesini zorlaştırır. Ölçülebilen yüksekliği 1,30 metre ve genişliği 1,00 metredir.

Güneybatı duvarda eksende denizliği 80,22 metre kotta, 1,33 metre yüksekliğinde, 0,92 metre genişliğinde, içte tuğladan yuvarlak kemerli, dışta düz lentolu bir pencere yer alır. Pencere kemerinin kilit taşı kireç taşındandır. Pencerenin iki yanında, aynı kotta, pencereden ortalama 1,00 metre uzaklıkta

---

cephe çiziminde gösterilmiştir (çizim Rus Bilimler Akademisi Arşivi Fond 169, Envanter 1, Dosya 8'de yer alır, Tsipkina, 2016, 3, Fot. 3).

[53] Kulenin güneybatı yönündeki cephesi 9,15 metre; kuzeybatı ve güneydoğu yönündeki cepheleri ise 8,98 metre uzunluğundadır. Dikdörtgen planlı birinci katı kuzeybatı yönündeki duvarı 8,19 metre, güneydoğu yönündeki duvarı 8,05 metre, güneybatı yönündeki duvarı 12,44 metre, kuzeydoğu yönündeki duvarı 12,55 metre uzunluğundadır.

[54] Cephede, kapının eşik kotu altında, 79,19 metre kotta başlayan, ortalama 0,18 x 0,24 metre ölçülerinde toplam on adet dikdörtgen niş bulunur.

birer dikdörtgen kesitli niş yer alır (Şekil 54). İlk niş batı köşeden 2,43 metre uzaklıkta yer alır ve 1,93 metre genişliğinde 1,20 metre yüksekliğinde ve 0,40 metre derinliğindedir. İkinci niş 1,76 metre genişliğinde 1,21 metre yüksekliğinde ve 0,37 metre derinliğindedir.

Güneydoğu duvardaki kapı duvarın doğu köşesinden 1,11 metre uzaklıkta yer alır. Tuğladan yuvarlak kemerli kapının kemer başlangıcı yüksekliği 2,22 metre, kemer yüksekliği 2,64 metre ve genişliği 1,03 metredir (Şekil 55). Rus Bilimler Akademisi Arşivi'nde yer alan bir kesit çiziminden[55] sonraki bir dönemde cephede iki taş blok ile oluşturulmuş yuvarlak kemer eklenerek, kapının yüksekliğinin azaltıldığı anlaşılmaktadır (Şekil 56). Güneydoğu duvardaki ilk pencere kapının 0,94 metre güneyinde yer alır ve örülerek kapatılmıştır. Pencerenin boyutları dilatasyonlar izlenerek belirlenebilmektedir. Pencerenin denizliği 79,77 metre kotta yer alır ve 1,61 metre yüksekliğinde, 1,12 metre genişliğinde, tuğladan yuvarlak kemerlidir. Aynı kottaki ikinci pencere 0,74 metre batıda yer alır ve 1,65 metre yüksekliğinde, 1,16 metre genişliğinde tuğladan yuvarlak kemerlidir.

Kuzeydoğu duvarda yer alan tüm açıklıklar örülerek kapatılmıştır ve yaklaşık boyutları dilatasyonlar izlenerek belirlenebilmektedir. İlk pencere kuzey köşeden 2,90 metre uzaklıkta 80,00 metre kotta yer alır ve 1,65 metre yükseklikte, 1,00 metre genişliktedir[56]. Aynı kotta ikinci pencere 2,00 metre doğuda yer alır ve 1,60 metre yükseklikte 1,00 metre genişlikte tuğladan yuvarlak kemerlidir. Pencereden 1,30 metre doğuda tuğladan yuvarlak kemerinin yüksekliği 2,50 metre olan 1,20 metre genişliğindeki kapı yer alır.

Yapının dışında üzerinde yer alan yapılar nedeniyle nereden başladığını tespit edemediğimiz güney yönünden gelen bir kanal yapının 2,20 metre kuzeydoğusundan 4,19 metre uzunluğunda geçerek 23 numaralı yapının doğusu boyunca 3,72 metre uzunluğunda devam etmektedir. Kanal 0,66 metre genişliğinde ve 0,60 metre derinliğindedir.

[55]Kernom tarafından çizilen bu kesit arşivde Fond 169, Envanter 1, Dosya 8, Sayfa 2'de yer almaktadır, Tsipkina, 2016, 9, Fot. 30.
[56] Pencerenin tuğladan yuvarlak kemerinin kilit taşı kireç taşındandır.

4.1.4.4. 23 Numaralı Yapı:

22 Numaralı Yapı'nın kuzeyinde yer alır ve aynı sur üzerinde inşa edilmiştir. Yapının sadece üst seviyede üç yuvarlak kemerli pencere içeren doğu duvarı günümüze ulaşmıştır (Şekil 57). Doğu duvar surun ortalama 3,00 metrelik duvar kalınlığının 0,65 metre kalınlığındaki bölümü üzerine inşa edilmiştir. Surun 2,35 metre kalınlığındaki geri kalan bölümü güneyindeki 22 Numaralı Yapı'dan 78,50 metre kotundan 75,04 metre kotuna kadar 7,44 metre uzunluğunda 22 derecelik açıyla alçalan bir rampa oluşturmakta ve rampanın bitiminden Kule 24a'ya kadar 8,35 metre uzunluğunda düz devam etmektedir.

Doğu duvarın 13,27 metre uzunluğunda bir bölümü korunmuştur ve orijinal uzunluğu kuzey ve güneyinde yıkılmış olması nedeniyle belirlenememektedir. Duvar en yüksek noktasında 11,52 metre uzunluğunda 81,49 metre kotta yer almaktadır ve yapının kuzeydoğusunda dıştaki 70,03 metre kottaki zeminden 11,46 metre yüksekliktedir.

Doğu duvardaki pencerelerin denizlikleri 79,19 metre kotundadır. Duvarın en güneyinden 1,85 metre uzaklıkta başlayan ilk pencere 1,98 metre yüksekliğinde ve 1,33 metre genişliğindedir. İkinci pencere 2,08 metre uzaklıkta yer alır ve 1,99 metre yüksekliğinde, 1,37 metre genişliğindendir. Üçüncü pencere 2,19 metre uzaklıkta yer alır ve 1,96 metre yüksekliğinde, 1,36 metre genişliğindedir. Pencereler içte tuğladan yuvarlak kemerlidir ve kilit taşları kireç taşındandır. İkinci ve üçüncü pencere cephede ekseninde bir kenarı 0,15 metre olan kare kesitli paye ile desteklenen iki dilimli kemerli çerçeve içermektedir. Kireç taşından çerçevelerin kalınlığı 0,15 metredir ve iki ayrı taş bloğa işlenmiş kemerler ve payeden oluşmaktadır. Dilimli kemerlerin yüksekliği ortalama 1,45 metre, genişliği ortalama 0,47 metredir[57].

Yapının üzerinde inşa edildiği sur düzgün kesme taş bloklarla onarılmış ve doğu duvarın cephesi çimentolu harç ile sağlamlaştırılmıştır. Rus bilimler Akademisi

[57] İkinci pencerede kemerler 1,49 metre yüksekliğindedir. Güneydeki kemer 0,47 metre, kuzeydeki kemer 0,48 metre genişliğindedir. Üçüncü pencerede kemerler 1,42 metre yüksekliğindedir. Güneydeki kemer 0,46 metre, kuzeydeki kemer 0,49 metre genişliğindedir.

Arşivi'nde yer alan bir fotoğrafta doğu duvar boyunca pencere sırasının altında görülen kiriş yuvaları yapının birinci katı döşemesine ait olmalıdır (Şekil 58)[58].

23 Numaralı Yapı'nın doğu cephesinde, 22 Numaralı Yapı'dan 2,92 metre kuzeyde üst kotu 72,39 metrede yer alan 4,31 metre genişliğinde 1,54 metre derinliğinde yuvarlak kemerli bir niş yer almaktadır (Şekil 59). 1917 yılında çizilen planda kuzey yönünde iki niş daha gösterilmiştir ancak duvarın bu bölümü özel mülk alanında bulunduğu için bu nişleri incelememiz mümkün olmamıştır. Güney yönünden gelen kanal 22 numaralı yapının doğusundan geçerek cephede yer alan bu niş içinden kuzeye devam etmektedir.

Yapının doğu duvarı bugün birinci kat seviyesinde güneyindeki 22 Numaralı Yapı'dan 2,50 metre uzaklıkta yer almaktadır. İki yapı arasındaki bağlantı bu seviyede yıkılmıştır. 22 Numaralı Yapı'nın kuzeydoğu cephesi birinci katında yer alan kapı ve pencereler yapının bu yönde dışa açık olduğunu cephesinin 23 Numaralı Yapı ile kapanmadığını düşündürmektedir.

4.1.4.5. 24 Numaralı Yapı:

Bugün sadece İç Kale'nin batı suru üzerinde inşa edilmiş olan batı duvarı ayakta kalmıştır. Batı duvar kuzeyinde yıkılmıştır ve 29,25 metre uzunluğunda bir bölümü korunmuştur. Yapının güneyinde Kule 20, kuzeyinde 25 Numaralı Yapı, güneydoğusunda Kule 24a yer alır. Kule 24a'nın devamında surun bugün ayakta olmayan kuzey bölümü 24 Numaralı Yapı'nın doğusunda yer almaktaydı. Kule 24a yapının güneydoğusundan 3,45 metre uzaklıkta yer almaktadır ve kulenin üst kotu 73,10 metrededir. Kule 24a'nın kuzeyinde surun 2,10 metre uzunluğunda bir bölümü korunmuştur ve 24 Numaralı Yapı'nın batı duvarından 10,57 metre uzaklıkta yer alır. Olasılıkla 24 Numaralı Yapı'nın doğu duvarı Kule24a ve surun kuzey yönünde bugün ayakta olmayan bölümü üzerinde yer alıyordu. 24 Numaralı Yapı'nın inşası sırasında 24a numaralı kule yıkılarak kotu düşürülmüştür.

Batı duvarın güneyde 18,59 metre uzunluğundaki bölümü 76,09 metre kotunda, kuzeyde 3,23 metre uzunluğundaki bölümü 78,47 metre kotunda iki ayrı

[58] Fotoğraf arşivde Fond 169, Envanter 1, Dosya 9, Sayfa 47'de yer almaktadır.

yükseklikte düz devam eder. Duvarın batısında zemin 58,04 metre kotunda, doğusunda içte 68,59 metre kotunda düz devam eder ve kuzeyde yedinci pencere hizasında 71,58 kota yükselir.

Batı cephede eşiği 59,14 metre kotunda yer alan, 2,46 metre yüksekliğinde, 1,38 metre genişliğe sahip üzerinde kesme taştan kör kemer bulunan lentolu bir kapı yer almaktadır (Şekil 60)[59]. Yapının içindeki bugünkü zemin kotundan 9,45 metre alt kotta yer alan bu kapının zemin kata ulaşan bir geçit ile ilişkili olduğu önerilebilir.

Yapının zemin katında batı duvarın ekseninde ve eksenin kuzeyinde, denizlikleri 70,40 metre kotta olan iki pencere yer alır. Pencereler içte yuvarlak kemerli dışta lentoludur. Eksendeki pencerenin yüksekliği 1,05 metre, genişliği 0,83 metredir. Kuzeydeki pencere ilk pencereden 6,80 metre uzaklıkta yer alır ve yüksekliği 1,91 metre, genişliği 1,40 metredir.

Batı duvarın üzerinde yer aldığı sur 72,96 metre kotuna kadar 2,20 metre kalınlığındadır ve batı duvar bu kotun üstünde inşa edilmiştir. Batı duvarın ortalama kalınlığı 0,80 metredir. Yapının birinci katı döşemesine ait bir iz görülmemektedir. Olasılıkla birinci katın döşemesi sur ve yapı arasındaki duvar kalınlığındaki fark nedeniyle 72,96 metre kotunda oluşan 1,40 metrelik çıkıntı ve Kule 24a ile destekleniyordu (Şekil 61).

Yapının birinci katında ilki Kule 20'den 2,00 metre uzaklıkta yer alan yuvarlak kemerli yedi adet açıklık yer almaktadır[60]. Açıklıklar 1,73-1,78 metre arasında değişen aralıklarla yerleştirilmişlerdir ve genişlikleri 1,16-1,27 metre arasında değişmektedir. Yaklaşık aynı yükseklikteki açıklıklar ortalama 3,18 metre yüksekliğindedir ancak dört tanesi ortalama 1,14 metre yükseklikte örülmüştür. Batı cephede açıklıkların arasında 72,99 metre kotta 0,35 metre aralıkla yerleştirilmiş kenarları 0,15 metre uzunluğunda ikişer kare kesitli kiriş yuvası ve

[59] Kapının 0,54 metre yüksekliğe sahip lentosunun üst kotu 62,13 metre, üzerindeki kemerin üst kotu 63,54 metredir.

[60] Güneyde birinci pencerenin yüksekliği 3,24 metre, genişliği 1,27 metre; 1,78 metre uzaklıktaki ikinci pencerenin yüksekliği 3,21 metre, genişliği 1,23 metre; 1,74 metre uzaklıktaki üçüncü pencerenin yüksekliği 3,15 metre, genişliği 1,22 metre; 1,74 metre uzaklıktaki dördüncü pencerenin yüksekliği 3,19 metre, genişliği 1,19 metre; 1,73 metre uzaklıktaki beşinci pencerenin yüksekliği 3.07 metre, genişliği 1,23 metre; 1,75 metre uzaklıktaki altıncı pencerenin yüksekliği 3,12 metre, genişliği1,21 metre; 1,77 metre uzaklıktaki yedinci pencerenin yüksekliği 3,28 metre, genişliği 1,16 metredir.

69,88 metre kotta ortalama 5,50 metre aralıklarla açılmış kiriş yuvaları görülmektedir.

Batı duvarın kuzeyinde altıncı ve yedinci açıklık arasında, üst kotu 77,07 metrede olan, 0,50 metre yüksekliğinde, 0,37 metre genişliğinde, 0,22 metre derinliğinde bir konsol yer alır. Bu konsol ve üst kotta duvarın yaklaşık 2,00 metre yüksekliğinde korunmuş bölümü nedeniyle ikinci katın varlığını ileri sürmek mümkündür.

4.1.4.6. 25 Numaralı Yapı:

Yapının korunmuş tek duvarı olan batı duvarı 16,67 metre uzunluğunda kuzeydoğu yönünde kavislidir. Yapının üzerinde inşa edildiği sur cephede güneyde 1,08 metre, kuzeyde 2,16 metre çıkıntı yapar ve duvar kalınlığı üst kotta ortalama 1,70 metredir. Batı duvarın güneyde 16,30 metre uzunluğunda bölümü 73,74 metre kotunda düz devam eder ve 5,70 metre uzunluğundaki bölümü kademeli olarak 77,86 metre kota yükselir. Yapının batısında zemin 52,64 metre kotunda, surun içinde ise zemin 69,95 metre kotunda düzdür.

Rus Bilimler Akademisi Arşivi'nde yer alan 1917 tarihli bir fotoğrafta 24 numaralı yapının üst kotu ile yaklaşık aynı kotta yer alan ve olasılıkla yapının ikinci katına açılan üç adet yuvarlak kemerli pencere ve birinci katına açılan bir kapının bulunduğu belgelenmiştir (Şekil 62)[61].

4.1.4.7. 28 Numaralı Yapı:

İç Kale'nin kuzeybatısında yer alan, dikdörtgen planlı, üç katlı yapı dışta yaklaşık 27,50 x 10,00 metre boyutlarındadır ve kuzey bölümü doğu yönüne doğru yaklaşık 0,70 metre genişlemektedir[62]. Yapının batı duvarının güney bölümü 27 numaralı alanı doğuda sınırlamakta; kuzey bölümü İç Kale'nin batı surunu oluşturmaktadır. Yapının doğu cephesine zemin kat seviyesinde, üst kotları 68,75 metrede yer alan ve birbiriyle bağlantılı dört kare planlı mekan birleşmektedir. Örtü sistemi günümüze ulaşmamış olan yapının duvarlarının

[61] Fotoğraf arşivde Fond 169, Envanter 1, Dosya 9, Sayfa 42'de yer almaktadır.
[62] Yapının doğu duvarı 27,38 metre, batı duvarı 27,62 metre, kuzey duvarı 9,78 metre, güney duvarı 8,98 metre uzunluğundadır.

korunmuş en yüksek noktası 77,34 metre kotta yer alır. Yapının çevresinde zemin kotu güneyde 68,18 metreden kuzeyde 65,39 metreye doğru alçalmaktadır. Güney cephede, zemin kat, tamamen toprak altında kalmıştır, kuzey cephede ise zemin kata ait bir kapı zemin kotu üzerinde 1,09 metre yüksekliğinde bir bölümü görülmektedir.

Yapının inşa dönemlerinde geçirdiği değişimlerin mevcut durumun tasviri sırasında verilmesi, yapının anlaşılmasını zorlaştıracağı düşünülerek yapının mimari tasvirini inşa dönemlerine ayırarak yapmayı uygun gördük.

Birinci Yapı Dönemi:

Yapının zemin katı birinci yapı döneminde doğu-batı yönünde, 1,10 metre genişliğinde bir duvar ile ayrılmış, kuzeyde yaklaşık 17,50 x 7,20 metre boyutlarında ve güneyde yaklaşık 7,60 x 6,90 metre boyutlarında dikdörtgen planlı iki mekandan oluşmaktadır (Şekil 63)[63]. Güneydeki mekanın bugünkü zemin kotu 65,00-67,54 metre arasında, kuzeydeki mekanın zemin kotu 65,53-65,73 metre arasında değişmektedir[64].

Bugün Kuzey ve güneydeki mekanları ayıran duvar eksenin doğusunda 1,25 metre genişliğinde yıkılarak açılmıştır. Mekanlar arasında orijinalde bir bağlantı olduğuna dair herhangi bir iz görülmemektedir.

Yapının birinci yapı döneminde güneydeki mekanın 0,82 metre kalınlığındaki doğu duvarı dışında tüm duvarları ortalama 1,10 metre kalınlığındadır. Güney mekanın güney duvarının kalınlığı 67,25 metre kotta 0,31 metre azalmaktadır. Mekanın doğu ve batı duvarlarında, üst kotu 67,20 metrede, birbirinden ortalama 4,00 metre aralıklarla yerleştirilmiş, ortalama 0,50 metre yüksekliğinde ve duvardan ortalama 0,60 metre çıkıntı yapan üçer konsol yer almaktadır (Şekil 64)[65]. Duvarlardaki konsollar ve güney duvarda oluşan girinti, birinci katın yaklaşık 67,50 metre ile 68,00 metre kot arasında yer alan zeminini

[63] Güneydeki mekanın kuzey duvarı 7,21 metre, güney duvarı 7,05 metre, doğu duvarı 16,97 metre, batı duvarı 17,44 metre uzunluğundadır. Kuzeydeki mekanın kuzey duvarı 7,68 metre, güney duvarı 7,20 metre, doğu duvarı 6,92 metre, batı duvarı 6,98 metre uzunluğundadır.
[64] Mekanların içleri zaman içinde biriken çöp ve toprak ile kaplıdır.
[65] Batı duvarda yer alan konsollar kuzey batı köşeden 4,10 metre uzaklıktan başlar. İkinci konsol 3,98 metre, üçüncü konsol 3,86 metre uzaklıkta yer alır. Doğu duvardaki konsollar kuzey batı köşeden 4,12 metre uzaklıkta başlar. İkinci konsol 3,57 metre, üçüncü konsol 3,81 metre uzaklıkta yer alır.

taşımaktaydı. Güney mekan zemin katı duvarlarında bir açıklık bulunmamaktadır.

Kuzeydeki mekanın kuzeydoğu köşesinde duvardan 0,27 metre çıkıntı yapan 67,59 metre kotta başlayan ve olasılıkla birinci kat zeminini taşıyan bir tonozun kalıntıları görülmektedir (Şekil 65). Benzer kalıntılar mekanın diğer duvarlarında da yer yer izlenebilmektedir ve tüm duvarlarda hemen bu izlerin üzerinden 68,15 metre kottan bir sıra dikdörtgen taş ile oluşturulmuş bir silme geçmektedir. Mekan, kuzey duvarında, kuzeydoğu köşeden 2,89 metre uzaklıkta yer alan, üst kotu 66,48 metrede, 0,79 metre genişliğinde, 1,09 metre yüksekliğinde bölümü toprak üstünde, yuvarlak kemerli bir açıklıkla ile dışa açılmaktadır.

Yapının birinci katında, zemin kattaki mekan ayrımı devam etmektedir. Kuzey ve güneydeki mekanlar, doğu-batı doğrultusundaki duvarın ekseninde yer alan, eşik kotu 67,87 metrede, 1,49 metre genişliğinde, 2,21 metre yüksekliğinde yuvarlak kemerli, bir kapı ile bağlanmaktadır (Şekil 66)[66].

Güneydeki mekan, güney duvarında eksende yer alan, eşiği 67,75 metre kotta, 1,50 metre genişliğinde 3,02 metre yüksekliğinde, yıkılmış olan yuvarlak kemerinin izi görülen bir kapı ile dışa açılmaktadır. Mekanın doğu duvarında kuzeydoğu köşeden 5,61 metre uzaklıkta başlayan, eşiği 68,46 metre kotta, 1,55 metre genişliğinde, 1,98 metre yüksekliğinde, örülerek kapatılmış, orijinalde doğusuna bitişik mekanların üst kotuna açılan yuvarlak kemerli bir kapı bulunur. Doğu duvarda, denizlikleri 69,44 metre kotta yer alan, kapının kuzeyinde 2,19 metre uzaklıkta başlayan, 0,89 metre genişliğinde, 1,73 metre yüksekliğinde bir adet ve güneyinde ilki güneydoğu köşeden 3,61 metre uzaklıkta yer alan 0,87 metre genişliğinde, 1,65 metre yüksekliğinde, 2,97 metre aralıkla yerleştirilmiş iki adet olmak üzere, yuvarlak kemerli toplam üç pencere yer almaktadır (Şekil 67)[67].

[66] Kapının büyük bölümü ikinci yapı döneminde güneydeki mekanı kuzey güney doğrultusunda bölen duvarın arkasında kalmıştır. Bugün kapının batıda 0,22 metre ve doğuda 0,04 metre genişliğinde bölümü ve Ünye taşından yuvarlak kemerinin bir bölümü görülmektedir.
[67] Güneyde ikinci pencerenin kemeri üzerinde tuğla ile yapılmış bir siperliğin kalıntıları görülmektedir.

Doğu cephede pencerelerin aralarında üst kotları 70,86 metrede yer alan ortalama 2,05 metre aralıklarla yerleştirilmiş, ortalama 0,27 x 0,30 boyutlarında ve duvardan 0,10 metre çıkıntı yapan yedi adet konsol bulunur. Güney mekanın doğu cephesinde konsol ve pencere sırasının üzerinde metre kotta iki sıra metre kotta tek sıra Ünye taşı ile oluşturulmuş iki silme bulunur. Üstte yer alan silmenin cephenin güneyinde 7,89 metre uzunluğundaki bölümü tahrip olmuştur. Üst kotu metrede yer alan, sağlam olanı 0,40 x 0,60 metre boyutlarında dikdörtgen Ünye taşından turuncu blokların altı tanesi silme kotunun üzerinde kısmen korunmuştur (Şekil 68).

Doğu cephede güneydoğu köşeden 18,49 metre uzaklıkta 70,72 metre kot ile doğu cepheye bitişik mekanlar nedeniyle 68,28 metre kota kadar izlenebilen 2,44 metre uzunluğunda dilatasyon görülmektedir.

Güney mekanın batı duvarında güneybatı köşeden 7,97 metre uzaklıkta başlayan, eşiği 68,47 metre kotta yer alan, 1,67 metre genişliğinde, 2,34 metre yüksekliğinde, yuvarlak kemerli bir kapı 27 numaralı alana açılmaktadır (Şekil 69). Batı duvarda kapının güneyinde 4,08 metre uzaklıkta, kuzeyinde yaklaşık 2,25 metre uzaklıkta yer alan birer pencere bulunur[68].

Güney mekanın batı cephesinde üst kotları 70,85 metrede yer alan, ilki güneybatı köşeden 3,56 metre uzaklıkta başlayan, sırasıyla 0,30 x 0,40; 0,32 x 0,36 ve 0,36 x 0,38 boyutlarında, duvardan 0,15 metre çıkıntı yapan, üç konsoldan güneydeki iki konsol 2,53 metre aralıkla yerleştirilmiştir. Üçüncü konsol 4,61 metre uzaklıkta yer alır. Konsolların üzerinde 70,94 metre kotta tek sıra Ünye taşı ile oluşturulmuş bir silme cephe boyunca devam eder.

Kuzeydeki mekanın doğu duvarında, denizlikleri 69,25 metre kotunda yer alan, 1,20 metre aralıkla yerleştirilmiş, ortalama 1,00 metre genişliğinde ve ortalama 1,67 metre yüksekliğinde iki, kuzey duvarında denizlikleri 68,78 metrede yer alan, 1,48 metre aralıkla yerleştirilmiş, ortalama 1,00 metre genişliğinde, 1,60

[68]Güneydeki pencerenin dışta yıkılmış olması, içte ise geçirdiği değişiklikler nedeniyle, kuzeydeki pencerenin ise dışta batı cepheye birleşen payandada yer alan kemerin nişe dönüştürülmesi sırasında kapanmış olması nedeniyle, içte ise ikinci yapı döneminde mazgal pencere haline getirilmesi nedeniyle boyutları belirlenememektedir.

metre yüksekliğinde iki kademeli yuvarlak kemerli iki pencere yer almaktadır[69]. Mekanın batı duvarında eşiği 68,46 metre kotta yer alan, 1,40 metre genişliğinde, 2,46 metre yüksekliğinde batı cepheye açılan bir kapı bulunur (Şekil 70).

Kuzeydeki mekanın doğu cephesinde pencerelerin denizliklerinin bulunduğu 69,25 metre kotundan, kemer başlangıçlarının bulunduğu 69,95 metre kotundan, olasılıkla ikinci kat ayrımının bulunduğu 71,20 metre kotundan geçen bir sıra ve kemerlerinin üst kotu 70,68 metre kottan geçen iki sıra Ünye taşı ile oluşturulmuş dört adet silme bulunur. Bu silmelerin kuzey cephede devam ettiği görülmektedir.

Yapının birinci yapı döneminde, ikinci katının olduğu Bryer ve Winfield tarafından yayımlanan bir fotoğraf ile belgelenen ve batı duvarının kuzeyinde yer alan yuvarlak kemerli iki pencere nedeniyle söylenebilir (Şekil 71)[70]. Bugün batı cephenin kuzeyi tamamen onarılmıştır ve ikinci katta kuzeybatı köşeden 3,72 metre uzaklıkta, denizliği 71,96 metre kotta yer alan, 2,56 metre yüksekliğinde 1,53 metre genişliğinde bir pencere bulunmaktadır. Fotoğrafta iki pencerenin kuzeyinde dikdörtgen bir açıklık olarak görülen bu pencerenin cephesi modern onarım ile inşa edilmiştir.

İkinci Yapı Dönemi:

28 numaralı yapının ikinci yapı döneminde, zemin kat ve birinci kat birleştirilmiş, birinci yapı dönemi mekanları, kuzey-güney yönünde örülen ortalama 1,20 metre genişliğindeki duvar ile ikiye bölünerek güneyde yaklaşık 17,50 x 2,50 metre boyutlarında iki, kuzeyde yaklaşık 7,00 x 3,00 metre boyutlarında iki olmak üzere dört dikdörtgen planlı mekan oluşturulmuştur (Şekil 71)[71].

[69] Doğu duvarda güneydeki pencere 1,74 metre yüksekliğinde, 0,97 metre genişliğinde, kuzeydeki pencere 1,61 metre yüksekliğinde, 1,00 metre genişliğindedir. Kuzey duvarda batıdaki pencere 1,64 metre yüksekliğinde, 1,11 metre genişliğinde, doğudaki pencere 1,54 metre yükseklikte, 0,95 metre genişliğindedir.

[70] Fotoğrafta ikinci pencerenin yarısı görülmektedir. Bu pencerenin bir kısmı olasılıkla 9 Numaralı Duvar tarafından kapatılmıştır.

[71] Güneydoğu mekanın doğu duvarı 17,55 metre, batı duvarı 17,31 metre, kuzey duvarı 2,62 metre, güney duvarı 2,61 metre uzunluğundadır. Güneybatı mekanın doğu duvarı 17,33 metre, batı duvarı 17,49 metre, kuzey duvarı 2,65 metre güney duvarı 2,54 metre uzunluğundadır. Güneydeki mekanları ayıran kuzey-güney yönündeki duvar 1,12 metre kalınlığındadır. Kuzeydoğu mekanın doğu duvarı 7,40 metre, batı duvarı 7,26 metre, kuzey duvarı 3,09 metre, güney duvarı 2,89 metre uzunluğundadır. Kuzeybatı mekanın

Güneydeki mekanlar, güneydoğudaki mekanın doğu ve güneybatıdaki mekanın batı duvarının 0,32 metre kalınlaştırılmasıyla elde edilen pay ve kuzey-güney yönündeki duvar ile taşınan üst kotu 70,75 metrede iki beşik tonoz ile örtülüdür (Şekil 72 ve 73). Kuzeydeki mekanlar, kuzeydoğudaki mekanın doğu ve kuzeybatıdaki mekanın batı duvarında oluşturulan 0,20 metre derinliğindeki girinti ve kuzey-güney yönündeki duvar ile taşınan, üst kotu 70,48 metrede iki beşik tonoz ile örtülüdür. Güneydeki mekanlar birbirlerine, 3,85 metre aralıklı, ortalama 1,80 metre genişliğinde, 3,87 metre yüksekliğinde iki yuvarlak kemerli açıklık, kuzeydeki mekanlar kuzey güney doğrultusundaki duvarın ekseninde yer alan ve 3,46 metre genişliğinde, 3,37 metre yüksekliğinde bir yuvarlak kemerli açıklık ile bağlanmaktadır.

Güneydeki mekanın doğu duvarında kuzey doğu köşeden 4,98 metre uzaklıkta, eşiği toprak altında kalmış, üst kotu 67,62 metrede yer alan, 2,56 metre genişliğinde, 2,38 metre yüksekliğinde, örülerek kapatılmış, yuvarlak kemerli bir kapı bulunur. Kapının kemeri doğu duvarın ikinci yapı döneminde kalınlaştırma payında inşa edilmiştir. Kapı orijinalde yapıya doğuda birleşen mekanlardan güneyde birinci mekana açılmaktaydı (Şekil 74)[72].

İkinci katta 26,40 x 8,30 metre boyutlarında dikdörtgen planlı tek bir mekan bulunmaktadır (Şekil 76)[73]. Mekanın zemini 71,54 metre kotta yer alır. İkinci katın batı duvarının kuzeyde 14,46 metre uzunluğunda bölümü İç Kale'nin batı surunu oluşturur. Batı duvarın, güneyde 9,91 metre uzunluğunda bölümü 0,75 metre kalınlığındadır, geri kalan 16,53 metre uzunluğunda bölümünün kalınlığı kuzeye doğru artarak devam eder. En kuzeyde duvarın toplam kalınlığı 1,95 metreye ulaşır[74]. Batı duvarda güneybatı köşeden 5,27 metre kuzeyde, 73,25 metre kotta başlayan, 0,82 metre genişliğinde, 0,60 metre yüksekliğinde, 0,37 metre derinliğinde dikdörtgen kesitli bir niş yer almaktadır.

---

doğu duvarı 7,42 metre, batı duvarı 6,99 metre, kuzey duvarı 3,33 metre, güney duvarı 3,89 metre uzunluğundadır. Kuzeydeki mekanları ayıran duvar 1,32 metre kalınlığındadır.

[72] Bugün yapının içinde örülmüş olan kapı sadece bu mekan içinde görülmektedir ve yapının birinci yapı dönemi orijinal duvarının kalınlığı mekan içinde gözlenebilmektedir.

[73] İkinci katın doğu duvarı 26,45 metre, batı duvarı 26,7 metre, kuzey duvarı 7,06 metre, güney duvarı 8,30 metre uzunluğundadır.

[74] Güney duvar 0,72 metre, doğu duvar 0,61 metre, kuzey duvar 0,60 metre kalınlığındadır.

İkinci katın doğu duvarında güneydoğu köşeden 5,07 metre uzaklıkta, eşiği 71,75 metre kotta yer alan, 1,66 metre genişliğinde, 2,39 metre yüksekliğinde bir kapı ve yaklaşık 4,00 metre aralıklarla yerleştirilmiş, denizlikleri 72,99 metre kotta yer alan, ortalama 0,86 metre genişliğinde, ortalama 1,06 metre yüksekliğinde üç adet dikdörtgen pencere yer alır[75].

İkinci katın güney duvarında, eksenin batısında 1,70 metre genişliğinde metre yüksekliğinde bir kapı ve doğusunda 2,66 metre uzaklıkta, denizliği 73,12 metre kotta yer alan, 0,93 metre genişliğinde, 1,05 metre yüksekliğinde dikdörtgen bir pencere yer almaktadır. Kuzey duvarda kuzeybatı köşeden 5,71 metre uzaklıkta, üst bölümü yıkılmış, denizliği 73,41 metre kotta yer alan, 1,08 metre genişliğinde, 1,01 metre yüksekliğinde bir pencere yer alır (Fotoğraf 75).

Doğu cephede kuzeydoğu köşeden 4,68 metre uzaklıkta, üst kotu 72,76 metrede yer alan, üç adet, taş, top güllesi duvar örgüsü içine yerleştirilmiştir[76].

4.1.4.8. 27 Numaralı Alan

28 numaralı yapının doğusunda batı sur ile arasında kalan 4,48 metre genişliğinde, 11,67 metre uzunluğundaki alan, güneyinde olasılıkla sonraki bir yapı döneminde inşa edilen üst kotu 71,47 metrede yer alan, 4,38 metre uzunluğunda 2,22 metre kalınlığında bir duvar ile kapatılmıştır. Alanın kuzey doğu köşesinde, batısında 28 Numaralı Yapıya birleşen, kuzeyinde 9 Numaralı Duvar'a birleşen, güney duvarı 2,89 metre, batı duvarı 1,88 metre uzunluğundaki payanda yer alır. Payanda içinde doğu-batı doğrultusunda yuvarlak kemerli bir niş yer alır[77].

4.1.4.9. 33 Numaralı Yapı-Hamam:

21 numaralı yapının güneydoğu köşesine birleşen ve doğusunda bir konut yer alan, dışta 9,47 x 8,58 boyutlarındaki Hamam'ın kuzey güney doğrultusunda dört mekanı günümüze ulaşmıştır. Yapı doğuda 6,73 x 1,52 metre boyutlarında

[75] Güneyde birinci pencere kapının 4,53 metre kuzeyinde yer alır ve 0,83 metre genişliğinde, 1,04 metre yüksekliğindedir. İkinci pencere birinci pencereden 4,16 metre kuzeyde yer alır ve 0,89 metre genişliğinde, 1,05 metre yüksekliğindedir. Üçüncü pencere ikinci pencereden 3,79 metre kuzeyde yer alır ve 0,87 metre genişliğinde, 1,10 metre yüksekliğindedir.
[76] Güllelerin çapı 0,20 metredir.
[77] Batı surda 9 Numaralı Duvar'ın tasviri sırasında bu niş hakkında bilgi verilmiştir.

bir dikdörtgen planlı mekan, batıda kuzeydeki 4,36 x 4,31 metre boyutlarında, güneydeki 2,88 x 2,69 metre boyutlarında iki kare planlı mekan ve güney batı köşede inceleme olanağı bulamadığımız dikdörtgen planlı bir mekandan oluşmaktadır. Mekanların duvarlarının kalınlığı ortalama 0,85 metredir.

Olasılıkla hamamın su deposu olarak işlev gören dikdörtgen planlı mekanın üç basamak ile ulaşılan, 2,09 metre yüksekliğinde, 1,49 metre genişliğindeki basık kemerli girişi bugün demir parmaklı bir kapı ile kapatılmıştır. Mekanın özel mülke ait olması nedeniyle içinde inceleme yapma olanağımız olmamıştır. Görülebildiği kadarıyla su deposu bindirme tonoz örtüye sahiptir ve tonozun kuzeyinde etrafında tuğla kalıntıları korunmuş olan bir delik bulunur (Şekil 78). Cephesi ve kuzeyi büyük oranda onarılmış olan mekanın içinde aşağıya inen basamaklar bulunmaktadır. Mekanın batı duvarında kuzeybatı köşede duvar boyunca yer alan örülerek kapatılmış 0,64 metre genişliğinde bir açıklığın izi görülmektedir. Bu açıklığa ait dilatasyon ayrımı su deposunun batısındaki kare planlı mekanın doğu duvarı ekseninde izlenebilmektedir.

Hamamın olasılıkla Ilıklık bölümü olan kuzeydeki kare planlı mekan bugün batısında yer alan konutun bahçesinin devamı olarak kullanılmaktadır (Şekil 79). Ilıklık bölümünün örtüsü yıkılmıştır ancak tüm köşelerinde tuğladan izleri görülen ve güneydoğu köşesinde kısmen korunmuş olan ve doğrudan mekanın duvarları ile desteklenen büyük boyutlu pandantifler ile geçilen bir kubbe ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Mekana batı duvarında güneybatı köşeden 1,39 metre uzaklıkta yer alan 0,82 metre genişliğinde, üst bölümü yıkılmış 1,70 metre yüksekliğinde bir kapı ile ulaşılmaktadır. Mekanın zemini kuzeydoğusunda kısmen toprak kaplıdır ve batı duvarı ekseninde dikdörtgen planlı bir tuvalet bulunur. Mekanın güneybatı köşesinde 0,40 metre yüksekliğinde üçgen kesitli ve kuzeydoğu köşesinden kuzey duvarına bitişik olarak batıya 3,28 metre uzunluğunda, doğu duvarına bitişik olarak güney yönüne 0,88 metre uzunluğunda devam eden L kesitli 0,40 metre yükseklikte 0,30 metre genişlikte iki seki bulunur. Kuzey duvarda kuzeybatı köşeden 0,97 metre uzaklıkta başlayan, denizliği 70,87 metre kotta yer alan; 1,15 metre genişliğinde, üst bölümü yıkılmış bir pencere bulunmaktadır. Batı duvarda kuzeybatı köşesinde

duvarın içinde pişmiş toprak su kanalı ve eksenin güneyinde duvar boyunca kanal oyuğu görülmektedir. Ilıklık bölümü güney duvarında eksenin batısında yer alan 0,72 metre genişliğinde, 1,70 metre yüksekliğinde bir kapı ile sıcaklık mekanına açılmaktadır.

Hamamın sıcaklık bölümü bugün konutun odunluğu olarak kullanılmaktadır. Mekanın duvarları ve zemini içinde bulunan eşyalar ve odunlar nedeniyle kısmen incelenebilmiştir. Sıcaklık bölümü doğrudan mekanın duvarları ile desteklenen büyük boyutlu pandantiflerle geçilen bir kubbe ile örtülüdür (Şekil 80). Kubbenin merkezinde metre çapında daire kesitli bir aydınlık feneri yer alır.

5.BÖLÜM

MALZEME veTEKNİK

5.1. MALZEME VE TEKNİK KATALOĞU

5.1.1. Kuzey Sur

5.1.1.1. Kuzey Sur

Büyük oranda onarılmış olan kuzey surun batı bölümünün orijinal malzemesi kısmen korunmuştur. Üst kotu 62,31 metrede yer alan orijinal duvarın ortalama 0,20 x 0,25 metre boyutlarında kaba yonu taşlar ile örüldüğü görülmektedir.

Kuzey Surun doğu bölümünde kullanılan malzeme üzerindeki bitki örtüsü nedeniyle Kule 5'ten batıya 13,77 metre uzaklığa kadar olan bölümünde incelenebilmektedir. Bu bölümde duvar 58,86 metre kota kadar 0,20 x 0,25 metre boyutlarında kaba yonu taşların düzenli sıralar halinde örülmesi ile inşa edilmiştir. Duvar örgüsünde bu kot üzerinde 61,84 metre kota kadar düzgün kesme taşlar ile gerçekleştirilmiş modern onarım görülmektedir. Surun doğu bölümünde Modern onarım kotunun üstünde Kule 5'in batı duvarında kullanılan malzeme tekniğin devam ettiği görülür (Şekil 81 ve 82).

5.1.1.2. Kule 1

Kulenin zemin katında ortalama 0,53 x 0,78 metre boyutlarında gri konglemera bloklarının harç kullanılmadan örüldüğü görülmektedir (Şekil 83 ve 84).

Kulenin birinci katı, ortalama 0,18 x 0,24 metre boyutlarında kaba yonu dikdörtgen taşların düzenli sıralar halinde örülmesi ile inşa edilmiştir.

Kulenin batısı ve kuzeyini güçlendirmek için inşa edilen destek duvarı ortalama 0,17 x 0,21 metre boyutlarında moloz taşlar ve derz aralarında kırık taşlar kullanılarak inşa edilmiştir (Şekil 84 ve 85).

5.1.1.3. Kule 5

Kulenin batı duvarı, köşelerde kesme taşlar kenet olarak kullanılarak ve düzensiz sıralar halinde küçük moloz taşlar ile inşa edilmiştir. Bir sırada yaklaşık iki metre aralıklar ile üç adet, bir sırada yaklaşık 3,50 metre aralık ile iki adet olmak üzere dönüşümlü yerleştirilmiş, 0,15 metre yüksekliğindeki dikdörtgen kiriş yuvaları duvar örgüsü içinde düzenli aralıklar ile açılmıştır (Şekil 87 ve 88).

Kulenin kuzey ve doğu cepheleri malzeme tekniği batı cephesi ile benzerdir. Kulenin güney duvarını oluşturan kuzey sur ortalama 0,19 x 0,30 metre ölçülerinde kaba yonu taşların düzenli sıralar halinde örülmesi ile inşa edilmiştir. Kuzey surda kullanılan harçta yoğun dere çakılı katkı dikkati çeker.

Batı cephede duvar örgüsü içinde devşirme olarak kullanılmış kabartma tekniği ile işlenmiş sivri dört yapraklı çiçek motifleri ile bezeli iki silme parçası görülür[78].

5.1.1.4. Kule 8

Duvar örgüsünde metre kota kadar izlenebilen ortalama 0,40 x 0.70 metre boyutlarında, dikdörtgen bosajlı taşlar[79] ile üst kotlarda ise 0,15-0,20 metre arasında değişen yüksekliklerde moloz taşların düzensiz sıralar halinde örülmesi ile inşa edilmiştir (Şekil 89 ve 90). Kulenin doğu duvarı ve doğu surun 1 Numaralı Duvarı, duvar örgüsünde 50,11 metre kot ile 55,03 metre kot arasında 0,20-0,25 metre yüksekliğinde kaba yonu kare taşların düzgün sıralar halinde örülmesi ile inşa edilmiştir.

5.1.2. Doğu Sur

5.1.2.1. 1 Numaralı Duvar

1 Numaralı Duvar, kuzeyde Kule 8 ile birleşmektedir ve Duvar'da kullanılan malzeme ve teknik Kule'de kullanılan malzeme ve tekniğin devamıdır (Şekil 91 ve 92).

---

[78] Birinci parça 58,01 metre kotta yer alır ve 0,59 x 0,10 metre boyutlarındadır. İkinci parça metre kotta yer alır ve 0,34 x 0,09 metre boyutlarındadır.

[79] Taşlardan bazılarının boyutları 0,30 x 0,90; 0,43 x 0,92; 0,33 x 0,63; 0,45 x 0,53; 0,45 x 0,49 olarak ölçülmektedir.

5.1.2.2. 2 Numaralı Duvar

Duvar üst kotta bitki örtüsü ile kaplanmıştır, 59,61 metre kota kadar izlenebilen bölümünde düzgün kesme dikdörtgen taşlar ile uygulanmış modern onarım görülmektedir (Şekil 93).

5.1.2.3. 3 Numaralı Duvar

Duvarın kuzeyinden 6,80 metre uzaklıkta, 9,15 metre genişliğinde bölümünde 56,25 metre kota kadar ortalama 0,50 x 0,75 metre boyutlarında dikdörtgen taşların teraslar oluşturacak şekilde örülmesi ile payanda benzeri bir destek oluşturulmuştur (Şekil 94).

Duvar bu kot üzerinde 0,15-0,20 metre arasında değişen yüksekliklerde moloz taşların düzensiz sıralar halinde örülmesi ile inşa edilmiştir.

5.1.2.4. Payanda 11

Payanda köşelerinde ortalama 0,25 x 0,40 metre boyutlarında düzgün kesme taştan kenetler ve düzgün sıralar halindeki ortalama 0,16 x 0,26 metre boyutlarındaki düzgün kesme taşlar ile inşa edilmiştir (Şekil 95)[80].

5.1.2.5. Kule 12

Kule köşelerinde ortalama 0,34 x 0,62 metre boyutlarında düzgün kesme taştan kenetler ve ortalama 0,16 x 0,30 metre boyutlarındaki düzgün kesme taşların çok ince derz ile düzgün sıralar halinde örülmesi ile inşa edilmiştir (Şekil 96)[81].

5.1.2.6. 4 Numaralı Duvar

Duvar, ortalama 0,25 x 0,48 metre boyutlarındaki düzgün kesme taşların çok ince derz ile düzgün sıralar halinde örülmesi ile inşa edilmiştir[82].

[80] Taşlardan bazılarının boyutları 0,20 x 0,25; 0,17 x 0,28; 0,14 x 0,26; 0,16 x 0,26; kenet taşlarından bazılarının boyutları 0,23 x 0,41; 0,21 x 0,55; 0,31 x 0,41 olarak ölçülmektedir.
[81] Taşlardan bazılarının boyutları 0,15 x 0,38; 0,15 x 0,30; 0,15 x 0,23; 0,20 x 0,28; kenet taşlarından bazılarının boyutları 0,37 x 0,83; 0,26 x 0,48; 0,40 x 0,56 olarak ölçülmektedir.
[82] Taşlardan bazılarının boyutları 0,29 x 0,51; 0,29 x 0,53; 0,24 x 0,48; 0,20 x 0,40 olarak ölçülmektedir.

5.1.2.7. Kule 13-14

Kule köşelerinde ortalama 0,34 x 0,56 metre boyutlarında düzgün kesme taştan kenetler ve düzensiz sıralar halindeki ortalama 0,15-0,25 metre yüksekliğindeki moloz taşlar ile inşa edilmiştir (Şekil 98 ve 99)[83].

5.1.3 Batı Sur

5.1.3.1. 1 Numaralı Duvar

Duvar, düzenli sıralar halinde örülmüş 0,20 x 0,29 metre boyutlarında kaba yonu dikdörtgen taşlar kullanılarak inşa edilmiştir. Harç içinde yoğun taş katkı bulunmaktadır. Duvar, dendan sırasının üstünde ortalama 0,18 x 0,26 metre boyutlarında düzenli sıralar halinde moloz taşlar ve derzlerde kırık taşlar kullanılarak yükseltilmiştir (Şekil 100 ve 101).

5.1.3.2. 2 Numaralı Duvar

Duvarın, alt seviyesinde 68,70 metre kota kadar tamamı ve eksenin kuzeyinde 74,69 metre kota kadar ortalama 2,90 metre genişliğinde bir bölümü, 0,20-0,25 metre yüksekliğinde düzgün kesme dikdörtgen taşlar kullanılarak onarılmıştır. Duvar, düzgün sıralar halinde örülmüş 0,21 x 0,35 metre boyutlarında kaba yonu dikdörtgen taşlar kullanılarak inşa edilmiştir. Duvar, dendan sırasının üstünde ortalama 0,22 x 0,33 metre boyutlarında düzenli sıralar halinde moloz taşlar ve derzlerde kırık taşlar kullanılarak yükseltilmiştir (Şekil 102 ve 103).

5.1.3.3. 3 Numaralı Duvar

Duvar alt seviyede 66,98 metre kota kadar 0,20-0,25 metre yüksekliğinde düzgün kesme dikdörtgen taşlar kullanılarak onarılmıştır. Bu kot üstünde Duvar, düzgün sıralar halinde örülmüş 0,17 x 0,31 metre boyutlarında kaba yonu dikdörtgen taşlar kullanılarak inşa edilmiştir (Şekil 104). Duvar, dendan sırasının üstünde duvar ortalama 0,21 x 0,28 metre boyutlarında düzenli sıralar halinde moloz taşlar ve derzlerde kırık taşlar kullanılarak yükseltilmiştir.

[83] Kenet taşlarından bazılarının boyutları 0,36 x 0,67; 0,40 x 0,64; 0,29 x 0,40; 0,31 x 0,54 olarak ölçülmektedir.

5.1.3.4. 4 Numaralı Duvar

Duvar ortalama 0,21 x 0,38 metre boyutlarında kaba yonu dikdörtgen taşların düzgün sıralar halinde örülmesi ile inşa edilmiştir (Şekil 105 ve 106). Harç içerisinde yoğun taş katkı görülmektedir. Duvar, dendan sırasının üzerinde ortalama 0,18 x 0,28 metre boyutlarında düzenli sıralar halinde moloz taşlar ve derzlerde kırık taşlar kullanılarak yükseltilmiştir.

5.1.3.5. Kule 19

Kule, 0,25 x 0,39 metre boyutlarında kaba yonu dikdörtgen taşların düzgün sıralar halinde örülmesi ile inşa edilmiştir (Şekil 107). Harç içerisinde yoğun taş katkı görülmektedir. Kule, dendan sırasının üzerinde ortalama 0,19 x 0,26 metre boyutlarında düzenli sıralar halinde moloz taşlar ve derzlerde kırık taşlar kullanılarak yükseltilmiştir.

5.1.3.6. 5 Numaralı Duvar

Duvar 0,20 x 0,29 metre boyutlarında kaba yonu dikdörtgen taşların düzgün sıralar halinde örülmesi ile inşa edilmiştir (Şekil 108 ve 109). Harç içerisinde yoğun taş katkı dikkat çeker. Duvar, dendan sırasının üzerinde 0,21 x 0,29 metre boyutlarında düzenli sıralar halinde moloz taşlar ve derzlerde kırık taşlar kullanılarak yükseltilmiştir.

5.1.3.7. Kule 20

Kulenin yarım daire kesitli bölümü ortalama 0,18 x 0,26 metre boyutlarında moloz taşların düzgün sıralar halinde örülmesi ve derzlerde kırık taşlar kullanılarak inşa edilmiştir (Şekil 110 ve 111). Kulenin dikdörtgen planlı kuzey bölümü köşelerinde ortalama 0,25 x 0,40 metre boyutlarında düzgün kesme taştan kenetler ve düzgün sıralar halindeki ortalama 0,20 x 0,30 metre boyutlarındaki kaba yonu taşlar ile inşa edilmiştir. Duvar örgüsünde 3,80-4,25 metre arasında değişen aralıklarla dört sıra halinde 0,15-0,20 metre arasında değişen genişliklerde kiriş yuvaları görülür[84].

[84] Alt iki sırada dört tane, üçüncü sırada üç tane, dördüncü sırada iki tane kiriş yuvası görülmektedir.

5.1.3.8. 6 Numaralı Duvar

Üzerinde 24 numaralı Yapı'nın yer aldığı duvar, düzenli sıralar halinde örülmüş ortalama 0,23 x 0,32 metre boyutlarında kaba yonu dikdörtgen taşlar ve derzlerde kırık taş parçaları kullanılarak inşa edilmiştir (Şekil 112).

5.1.3.9. 7 Numaralı Duvar

Üzerinde 25 Numaralı Yapı'nın yer aldığı duvar, düzenli sıralar halinde örülmüş ortalama 0,23 x 0,30 metre boyutlarında kaba yonu taşlar kullanılarak inşa edilmiştir (Şekil 113 ve 114).

5.1.3.10. 8 Numaralı Duvar

27 Numaralı Alan'ın batı cephesini oluşturan Duvar, ortalama 0,16 x 0,43 metre boyutlarında kaba yonu kenet taşları ve ortalama 0,23 x 0,34 metre boyutlarında moloz taşların derzlerde kırık taşlar kullanılarak düzgün sıralar halinde örülmesi ile inşa edilmiştir (Şekil 115 ve 116).

5.1.3.11. 9 Numaralı Duvar

Doğu batı doğrultusundaki duvarın doğuda 2,51 metre uzunluğunda bölümü 68,42 metre kota kadar ortalama 0,20 x 0,40 metre boyutlarında düzgün kesme kenet taşları ve düzgün sıralar halinde örülmüş ortalama 0,22 x 0,26 metre boyutların kaba yonu taşlar kullanılarak inşa edilmiştir. Bu kot üzerinde düzgün kesme taşlar ile onarılmış olan duvar 72,49 metre kot üstünde ve 3,27 metre uzunluğundaki batı bölümünde ortalama 0,23 x 0,28 metre boyutlarında moloz taşların düzenli sıralar halinde örülmesi ile inşa edilmiştir. Duvarın ekseninde 73,84 metre kot üzerindeki bölümü düzgün kesme taşlarla onarılmıştır (Şekil 117 ve 118).

5.1.3.12. 10 Numaralı Duvar

28 Numaralı Yapı'nın batı duvarını oluşturan duvarın tamamı düzgün kesme dikdörtgen bloklar kullanılarak onarılmıştır (Şekil 119).

5.1.3.13. 29 Numaralı Payanda

Payanda, ortalama 0,21 x 0,42 metre boyutlarında kaba yonu kenet taşları ve ortalama 0,22 x 0,28 metre boyutlarında moloz taşların derzlerde kırık taşlar kullanılarak düzgün sıralar halinde örülmesi ile inşa edilmiştir (Şekil 120 ve 121).

5.1.3.14. Kule 30

Kule, ortalama 0,25 x 0,48 metre boyutlarında kaba yonu kenet taşları ve ortalama 0,23 x 0,31 metre boyutlarında moloz taşların derzlerde kırık taşlar kullanılarak düzgün sıralar halinde örülmesi ile inşa edilmiştir (Şekil 122).

5.1.3.15. 11 Numaralı Duvar

Duvarın büyük oranda düzgün kesme dikdörtgen bloklar kullanılarak onarılmıştır. Duvarın orijinal malzemesi 65,10 metre kot üzerinde korunmuştur. Duvar ortalama 0,19 x 0,29 metre boyutlarında moloz taşların derzlerde kırık taşlar kullanılarak düzgün sıralar halinde örülmesi ile inşa edilmiştir (Şekil 123).

5.1.4. Saray Yapıları

5.1.4.1. Sur

21a numaralı duvarın batı cephesi büyük oranda onarılmıştır. Duvarın orijinal malzemesi 73,57 metre kota kadar görülebilen ortalama 1,15 x 0,55 metre boyutlarında dikdörtgen bloklardan oluşmaktadır (Şekil 124)[85].

Kule 22a ortalama 0,23 x 0,34 metre boyutlarında kaba yonu dikdörtgen taşların düzgün sıralar halinde örülmesi ile inşa edilmiştir. Kule dendan sırası üzerinde ortalama 0,22 x 0,35 metre boyutlarında kaba yonu taşların düzenli sıralar halinde örülmesi ile yükseltilmiştir. Bu çok benzer iki malzeme arasında ayırt edici özellik yükseltme döneminde kullanılan harçta yoğun taş katkı bulunmasıdır (Şekil 125 ve 126).

[85] Blokların bazılarının boyutları 1,46 x 0,51; 1,38 x 0,53; 0,82 x 0,51; 1,01 x 067; 0,97 x 0,48 metre olarak ölçülmektedir. Yapılan onarım nedeniyle orijinal harç tespit edilememektedir.

23 Numaralı Yapı'nın üzerinde yer aldığı surun batı cephesi tamamen düzgün kesme taşlar ile onarılmıştır. Surun doğu cephesi düzenli sıralar halinde örülmüş ortalama 0,20 x 0,36 metre boyutlarında kaba yonu dikdörtgen taşlar ile inşa edilmiştir. Doğu cephede yer alan nişin kemeri ortalama 0,32 x 0,34 metre boyutlarında kaba yonu taşlar ile inşa edilmiştir (Şekil 127 ve 128).

Kule 24a'nın batı cephesi tamamen düzgün kesme dikdörtgen taşlar kullanılarak onarılmıştır. Kulenin kuzey cephesinde kısmen korunmuş olan orijinal malzemesi ve surun kuzeye devam eden 2,10 metre uzunluğundaki bölümündeki malzeme teknik Kule 22a ile benzerdir (Şekil 129 ve 130).

5.1.4.2. 21 Numaralı Yapı

Yapının güneybatı duvarını oluşturan 21a numaralı duvarın iç yüzeyi ortalama 0,23 x 0,35 metre boyutlarında kaba yonu dikdörtgen taşların düzgün sıralar halinde örülmesi ile inşa edilmiştir. Harç içerisinde yoğun taş katkı dikkat çeker (Şekil 131).

Yapının kuzeybatı ve kuzeydoğu duvarları ortalama 0,26 x 0,37 metre boyutlarında moloz taşların derzlerde kırık taşlar kullanılarak düzgün sıralar halinde örülmesi ile inşa edilmiştir (Şekil 132 ve 133).

Yapının ikinci katı ortalama 0,20 x 0,28 metre boyutlarında moloz taşların derzlerde kırık taşlar kullanılarak düzgün sıralar halinde örülmesi ile inşa edilmiştir.

5.1.4.3. 22 Numaralı Yapı

Yapı ortalama 0,29 x 0,42 metre ve 0,30 x 0,90 metre ölçülerinde iki farklı boyutta düzgün kesme kenet taşları ve ortalama 0,21 x 0,30 metre ölçülerinde moloz taşların düzgün sıralar halinde örülmesi ve taş yüzeyine taşırılarak uygulanmış beyaz harç kullanılarak inşa edilmiştir[86]. Pencere kemerlerinde kullanılan tuğlalar ortalama 0,20 metre boyunda ve 0,02 metre kalınlığındadır (Şekil 134 ve 135).

[86] Yüzeye taşırılarak uygulanan harç taş sınırlarını örttüğü için taşların boyutlarını tam olarak ölçmek mümkün değildir. Taşların görünen ölçüleri verilmiştir.

5.1.4.4. 23 Numaralı Yapı

Yapı ortalama 0,18 x 0,26 metre boyutlarında moloz taşların düzgün sıralar halinde örülmesi ve taş yüzeyine taşırılarak uygulanmış beyaz harç kullanılarak inşa edilmiştir[87]. Pencere kemerlerinde kullanılan tuğlalar ortalama 0,20 metre boyunda ve 0,02 metre kalınlığındadır (Şekil 136 ve 137).

5.1.4.5. 24 Numaralı Yapı

Yapının zemin katı, batı cephesini oluşturan 6 Numaralı Duvar ile benzer olarak düzenli sıralar halinde örülmüş ortalama 0,21 x 0,30 metre boyutlarında kaba yonu dikdörtgen taşlar ve derzlerde kırık taş parçaları kullanılarak inşa edilmiştir. Yapının birinci katında pencereler büyük oranda düzgün kesme dikdörtgen taşlar kullanılarak onarılmıştır (Şekil 138).

5.1.4.6. 25 Numaralı Yapı

Yapının doğu cephesi tamamen düzgün kesme dikdörtgen taşlar ile onarılmıştır (Şekil 139)[88].

5.1.4.7. 28 Numaralı Yapı

Yapının zemin ve birinci katı birinci yapı döneminin malzeme teknik özelliklerini gösterir. Yapının birinci yapı döneminde kullanılan malzeme cephede 72,29 metre kota kadar gözlemlenebilmektedir. Birinci yapı döneminde ortalama 0,29 x 0,48 metre boyutlarında kenet taşları ve düzgün sıralar halinde örülmüş 0,22 x 0,33 metre boyutlarında kaba yonu dikdörtgen taşlar kullanılmıştır (Şekil 140 ve 141). Derzler 0,03-0,04 metre yüksekliğe sahiptir ve harç içerisinde yoğun taş katkı dikkati çeker. Kapı ve pencerelerin, profilli yuvarlak kemerleri Ünye taşı ile yapılmıştır. Yapının birinci katında kuzeyindeki mekan doğu ve kuzey cephelerinde düzgün kesme taşlar kullanılmış olması ve pencere kemerlerinin kademeli olması açısından farklılık göstermektedir. Güneydeki mekanın pencere sövelerinde ortalama 0,34 x 0,59 metre boyutlarında kenet taşları küçük boyutlu taşlarla dönüşümlü kullanılmıştır.

---

[87] Yüzeye taşırılarak uygulanan harç taş sınırlarını örttüğü için taşların boyutlarını tam olarak ölçmek mümkün değildir. Taşların görünen ölçüleri verilmiştir.

[88] Yapının batı cephesini 7 Numaralı Duvar oluşturmaktadır.

Yapının ikinci katı ikinci yapı dönemi malzeme ve teknik özelliklerini gösterir ve ortalama 0,20 x 0,25 metre boyutlarında düzgün sıralar halinde moloz taşlar ve derz içinde kırık taş ve tuğla parçaları kullanılarak inşa edilmiştir. Kireç katkılı beyaz harç, yüzeye taşırılarak uygulanmıştır (Şekil 142 ve 143). İkinci katın kuzey cephesinde bir kenarı ortalama 0,10 metre, kare kiriş yuvaları 73,84 metre kotta dört adet, 72,59 metre kot ve 71,61 metre kotta üçer adet olmak üzere üç sıra halinde görülmektedir. Doğu cephede kuzeydeki ilk pencerenin güney lentosunda üzerinde alçak kabartma düğüm motifi işlenmiş silme devşirme olarak kullanılmıştır. Kuzey cephenin batısında beyaz sıva kalıntıları görülmektedir.

Yapının batı cephesinin kuzey bölümü ve kuzey cephesinde ikinci katın batı bölümü düzgün kesme dikdörtgen bloklar kullanılarak uygulanmış modern onarım görülmektedir.

5.1.4.8. 27 Numaralı Alan

Alanın batı duvarının doğu cephesi tamamen düzgün kesme dikdörtgen taşlarla onarılmıştır[89].

5.1.4.9. 33 Numaralı Yapı-Hamam

Hamam duvar köşelerinde ortalama 0,34 x 0,55 metre boyutlarında düzgün kesme taştan kenetler ve ortalama 0,18 x 0,26 metre boyutlarında kaba yonu dikdörtgen taşların düzgün sıralar halinde örülmesi ile inşa edilmiştir. pandantiflerde kullanılan tuğlalar 0,30 metre uzunluğunda 0,05 metre kalınlığındadır(Şekil 144).

5.2. İÇ KALE'NİN VE SARAY YAPILARININ YAPI DÖNEMLERİ

5.2.1. Bryer ve Winfield'ın Belirlediği Malzeme ve Teknik Grupları

Bryer ve Winfield İç Kale'nin kronolojisinin oluşturulmasının güç olduğunu ancak malzeme ve teknik uygulamaların tarihsel olaylarla ilişkilendirilebileceğini belirtirler (Bryer ve Winfield, 1985, 195). Araştırmacılar surlarda yaptıkları

[89] 27 Numaralı Alan'ın batı duvarını 8 Numaralı Duvar; doğu duvarını 28 numaralı Yapı'nın batı cephesinin güney bölümü; kuzey duvarı 9 Numaralı Duvar oluşturmaktadır.

çalışmalar sonucunda alfabetik olarak sınıflandırdıkları dokuz grup malzeme ve teknik kullanımı belirlemişlerdir. Bu sınıflandırmada D ve E grubu kendi içinde üç ayrı alt gruba ayrılmaktadır (Şekil 145).

A grubu 1.30 x 0.55 x 0.45 metre boyutlarında, çoğunlukla düzgün yüzeyli bazen bosajlı gri konglomera blokları ile düzgün ve sıkı derzli, harçsız olarak uygulanmıştır. Bu malzeme ve teknik uygulama, Zağnos Köprüsü'nde, Orta Hisar ve İç Kale'de bir düzine noktada tespit edilmiştir[90]. İç Kale'de Kule 8'de, saray yapılarını taşıyan surda ve sadece 4 sıra yüksekliğinde olsa da en uzun kalıntı 11 Numaralı duvar ve Kule 1'de tespit edilmiştir (Bryer ve Winfield, 1985, 186 ve 191). İç Kale'nin belirlenebilen en erken tarihli malzeme ve teknik uygulaması olan A grubu Roma Dönemi'ne olasılıkla M. S. 3. yüzyıla tarihlenmekte ve bu yapı dönemi, İç Kale'nin 257 yılındaki Got saldırısında yıkılmış olması ile ilişkilendirilmektedir. Kule 1'in zemin katında Ballance tarafından 257 yılı öncesi ve sonrasına tarihlenen iki tür malzeme ve teknik tespit edilmiştir (Bryer ve Winfield, 1985, 186 ve 191).

B grubu malzeme ve teknik uygulama yine Roma Dönemi'ne tarihlenmektedir. Ancak biraz daha geç tarihli olasılıkla 257 yılındaki Got saldırısı sonrasına aittir ve sadece İç Kale'nin kuzeybatı köşesindeki Kule 1'de görülür. Araştırmacılar B grubu için Roma Dönemi'nin A tipi malzemesinin benzeri olduğu dışında bir bilgi vermemişlerdir (Bryer ve Winfield, 1985, 191).

Bryer ve Winfield, İç Kale'deki Lazarapoulos tarafından bahsedilmesi nedeniyle 1223 yılında ayakta olduğunu düşündükleri yapıların malzeme ve teknik uygulamalarının oluşturduğu C grubunu 1223 yılı öncesine tarihlendirmektedirler (Bryer ve Winfield, 1985, 191). Araştırmacıların İç Kale'deki en eski yapı olduğu düşündükleri 28 Numaralı Yapı'nın malzeme ve tekniği ve 22a olarak belirlediğimiz kulenin malzeme ve tekniği bu gruba dahil edilmektedir. Araştırmacılar C grubu malzeme ve tekniğini 6 numara ile

[90] A grubu malzeme ve teknik uygulamalar Orta Hisar'da Hagios Dynamis kapısının batısında birkaç metre uzunluğunda ve doğusunda 3,00 metre yüksekliğe kadar ayakta kalmış duvarda; Orta Hisarın doğusunda iki oldukça kısa duvar kalıntısında; Limnialı Hagios Georgios kapısının güneyinde kısa bir duvar kalıntısında; Orta Hisar'ın batı duvarında; Zağnos Köprüsü'nün bir payesinde ve köprünün hemen kuzeyindeki duvarda görülebilen kapatılmış kemerlerde tespit edilmiştir.

belirledikleri ve doğuda Orta Hisar ile İç Kale'nin birleştiği yerde bulunan Yeni Cuma Kapısında da (Hagios Eugenios Kapısı) tespit etmişlerdir.

Bryer ve Winfield, 28 Numaralı Yapı'nın birinci kat pencerelerindeki uygulamalardaki farklılıklar nedeniyle, 1223 yılına kadar tamamlanmış olan birinci yapı dönemini C grubuna, 1223 yılı sonrasında gerçekleşen ikinci yapı dönemini D1 grubuna dahil ettikleri iki ayrı yapı dönemi belirlemişlerdir. Yapının güney mekanının sövelerinde kenet taşları bulunan ve kuzey mekanının Ünye taşından silmeler içeren pencerelerin farklı yapı dönemlerine işaret ettiğini düşünmektedirler. Birinci yapı dönemi olarak belirledikleri güney pencerelerde kullanılan kesme taştan kenet taşlarının Hagia Sophia ile benzer olduğunu, kemer taşlarının ise Hagios Akindynos Kilisesi kapısındaki ile ve Nakıp Cami sundurmasında görülen ile benzer olduğunu söylemekte ve bu uygulamaların erken döneme tarihlenebileceğini belirtmektedirler. İkinci yapı dönemi Ünye taşından silme ile karakterizedir. Birinci yapı dönemi için geçici olarak erken 13. yüzyılı ve Kuzey bölümün inşası için geç 13. yüzyılı önermektedirler (Bryer ve Winfield, 1985, 192-193).

Araştırmacılar, kuşatma sonrasında, I. Andronikos'un (1222-1235) İç Kale'yi güçlendirildiğini ve 6 Numaralı Duvar üzerinde (24 Numaralı Yapı) sarayı inşa ettiğini önermekte ve D grubunu 1223 yılı sonrasına tarihlendirmektedirler (Bryer ve Winfield, 1985, 193)[91]. D grubu malzeme ve teknik uygulamalar, kronolojik olarak ayrılamamış üç alt grup içermektedir.

D1, İç Kale'nin doğu surundaki 11-14 numaraları bölümler arasında görülür ve 28 Numaralı Yapı'nın ikinci yapı dönemi olarak belirlenmiştir. D1 grubu düzgün kesme dikdörtgen taşlarla az harç kullanılarak inşa edilmiş ve Ünye taşından silme, tek sıra halinde kat ayrımı seviyesinde kullanılmıştır (Bryer ve Winfield, 1985, 193).

[91] Araştırmacılar 24 Numaralı Yapı'nın batı cephesindeki pencerelerden birinin Panaretos tarafından 1376 yılında Kyr Andronikos'un, Andronikos Megas Komnenos'un sarayından düşerek öldüğünü kaydettiği pencere olabileceği görüşündedir.

D2 grubu dikdörtgen taşlar ile uygulanmıştır. Bu malzeme ve teknik sadece 24 Numaralı Yapı'da tespit edilmiştir ve 27 Numaralı Birim'de bulunabileceği düşünülmektedir (Bryer ve Winfield, 1985, 193).

D3 grubu, genellikle E3 grubunun alt kotlarında tespit edilmiştir ve bu iki grup İç Kale'deki en yaygın malzeme tekniktir. D3, düzenli sıralar halinde örülmüş daha kaba yonu dikdörtgen bloklardan oluşur ancak koyu renkli taşlar ve az harç kullanılması ile diğerlerinden ayrılır(Bryer ve Winfield, 1985, 193).

Bryer ve Winfield, daha sonraki yapı döneminin 14. yüzyılda gerçekleşen yeniden inşa ve Batı Sur'daki yükseltmeler olduğu görüşündedir ve E grubu malzeme ve tekniği bu tarihte kullanılmıştır. E grubu, benzer malzeme ve teknik uygulamadan oluşan üç alt gruba ayrılmaktadır.

E1, İç Kale'nin batı surunda 28 Numaralı Yapı'nın kuzeyinde tespit edilmiştir ancak araştırmacılar bu malzeme ve teknik uygulamaları tanımlamamışlardır (Bryer ve Winfield, 1985, 194).

E2 grubu malzeme ve teknik İç Kale'nin kuzey Sur'unda tespit edilmiştir. Araştırmacıların yine özelliklerini tanımlamadıkları E2 grubu malzeme ve tekniği nedeniyle Kuzey Sur'u 14. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Bryer ve Winfield, 1985, 194). Araştırmacılar Kuzey Sur üzerinde tespit ettikleri 3 Numaralı Kapı'nın kemerinin D1 grubu özellikleri gösterdiğini belirtmektedirler. Lazaropoulos'un 1223 kuşatması hakkındaki kayıtlarında bahsettiği Limnialı Hagios Georgios Kapısı'nın orijinalde Kuzey Sur'da Kule 5'in kuzey duvarında yer alan kapı olabileceğini düşünmektedirler. Kuzey Sur'un ve E2 grubunun 14. yüzyıla tarihlenmesi bu veriler ile çelişmektedir. Bu nedenle Araştırmacılar üç olasılık üzerinde durmaktadır. Bu olasılıklardan birincisi Limnialı Hagios Georgios Kapısı'nın doğu vadiye açılan Hagios Eugenios Kapısı olabileceğidir, ikinci olasılık Kuzey Sur'un 1223 yılında daha güneyden 28 Numaralı Yapı'nın hemen kuzeyinden başlayarak 10 Numaralı payandada sonlanıyor olabileceği ve İç Kale'nin 14. yüzyılda genişletilmiş olabileceğidir. Üçüncü olasılık ise Kuzey Sur'un 14. yüzyılda eski surun üzerine yeniden inşa edilmiş olduğudur (Bryer ve Winfield, 1985, 194-195).

E3 grubu malzeme ve teknik, D3 grubundan daha açık renkli kare blokların bol miktarda harç ile uygulanması ile ayrılmaktadır. İç Kale'nin Batı Sur'unda 1 Numaralı Duvar'dan Kule 20'ye kadar kapatılmış dendanlar ile ayrılan iki yapı dönemi Bryer ve Winfield tarafından D3 ve E3 grubu olarak belirlenmektedir. Araştırmacılar, E3 grubunun Kule 22a ve 23 Numaralı Yapı'da belirgin olarak görüldüğünü söylerler ve 23 Numaralı Yapı'nın Bessarion'un Methiyesinde ikinci salon olarak bahsedilen yapı olabileceğini önermektedirler. 22 Numaralı Yapı'nın ise 23 Numaralı Yapı ile benzerlikleri bulunduğunu kabul etmekle birlikte dikdörtgen planlı mekanın Osmanlı Dönemi'ne tarihlendirilebileceği görüşündedirler (Bryer ve Winfield, 1985, 195).

IV. Ioannes'in İç Kale'nin güney bölümünü bir kule inşa ederek güçlendirdiği Fallmerayer tarafından Kule 16'da okunan yazıt ile belgelenmiştir. Bryer ve Winfield, IV. Ioannes'in inşa ettiği bu kulede dört farklı yapı dönemi belirlemiştir[92]. Fotoğrafta yaklaşık 24 taş sırası boyunca izlenebilen düzgün sıralar halinde örülmüş kare taşlar ile bol harç kullanılarak inşa edilmiş olan F grubu Kule 16'nın sadece son yapı döneminin malzeme ve teknik uygulamalarını göstermektedir (Bryer ve Winfield, 1985, 194) [93].

Osmanlı Dönemi'nde İç Kalenin yönetim merkezi olarak kullanılmaya devam ettiği, bu dönemde bazı onarım ve güçlendirmelerin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır (Bryer ve Winfield, 1985, 195). G grubu malzeme ve teknik uygulamalar Osmanlı Dönemi'ne tarihlendirilmektedir ve Kule 5'in batı duvarındaki kapı, 21 Numaralı Yapı, Hamam ve 22 Numaralı Yapı bu gruba dahil edilmektedir (Bryer ve Winfield, 1985, 194 ve 195).

H grubu malzeme ve teknik uygulamalar Cumhuriyet Dönemi onarımlarını göstermektedir.

Bryer ve Winfield, Orta Hisarda dört ya da beş yapı evresi olduğunu düşünmektedir. Birinci yapı dönemi 1. ya da 2. yüzyılda, ikinci yapı dönemi

[92] Buna göre Kule 16, A grubu malzeme ile inşa edilen temel üzerinde, D3 grubu malzemenin kullanıldığı ve dendanlar ile sonlanan yapı dönemi, dendanların E3 grubu malzeme ile kapatıldığı yapı dönemi ve F grubu malzemenin kullanıldığı yapı dönemi özelliklerini gösterir.
[93] Araştırmacılar kulenin malzeme ve tekniğini Uspenskij'nin 1916 tarihli fotoğrafı yardımı ile belirlemektedir.

Iustinianus Döneminde (527-565); üçüncü yapı dönemi 9. yüzyılda; dördüncü yapı dönemi Osmanlı Döneminde gerçekleşmiş olmalıdır. Zağnos Köprüsünün altında Orta Hisarın batısında Klasik ya da Erken Bizans temelleri tespit edilmiştir. Orta Hisar'ın batı köşesinde Iustinianus dönemine ait olduğu düşünülen bir kemer belirlenmiştir (Bryer ve Winfield, 1985; 191).

Aşağı Hisar, bugün kayıp olan iki yazıt ve 1365 yılında metropolit olan Ioannes Lazaropoulos'un kayıtlarına göre, II. Aleksios tarafından 1324 yılında yaptırılmıştır (Katalog no: 10; Bryer ve Winfield, 1985; 188).

5.2.2. İç Kale ve Saray Yapılarının Malzeme ve Teknik Grupları

İç Kale ve saray yapılarında yaptığımız incelemeler sonucunda on bir adet malzeme ve teknik tipi belirledik (Şekil 166). Belirlediğimiz gruplar, Bryer ve Winfield'in grupları ve kronolojisi ile bazı farklılıklar göstermektedir. D ve E grubunu alt gruplara ayırmak yerine farklı karakterde olduğunu düşündüğümüz yeni gruplar oluşturduk. Yaptığımız yeni gruplandırma oldukça belirgin karakterde olan erken dönemin A ve B grubu malzeme ve tekniği, Kule 16'nın 1460 yılına tarihlenen son yapım evresi, Osmanlı Dönemine tarihlenen kemer ve pandantif uygulamaları ve Cumhuriyet Dönemi onarımlarda kullanılan malzeme ve teknik açısından Bryer ve Winfield'in grupları ile uyuşmaktadır. Grupları malzeme ve teknik uygulamaların kronolojik olarak değerlendirilmesi şeklinde sunmayı uygun gördük.

Kule 8'in alt kotlarında görülen bosajlı taşlar ve Kule 1'in zemin katı doğu cephesinde alt kotlarda görülen büyük boyutlu taşlar ile uygulanan teknik Bryer ve Winfield'ın 257 yılındaki Got saldırısı öncesine tarihledikleri A grubunu oluşturmaktadır.

Bryer ve Winfield'in 257 yılı sonrasına tarihlendirdiği B grubunu, olasılıkla Kule 1'in zemin katının yıkılmış olan kubbesi ve duvarlarında izlenebilen kesme taş blokların derzlerde harç kullanılmadan örüldüğü teknik oluşturmaktadır. İmparator Diokletianus döneminde (284-304) 293-305 yılları arasına tarihlenen bir yazıt ile Pontos Prima Legionunun kentte konumlandığı belgelenmiştir

(katalogdaki 15. Yazıt). Olasılıkla İmparator Diokletianus döneminde surlarda bir onarım da gerçekleşmiştir.

21a Numaralı Duvar'ın doğu cephesi, Kule 22a ve Kule 24a ile benzer 0,23 x 0,35 ölçülerinde dikdörtgen kaba yonu taşlar ile inşa edilmiştir. Bryer ve Winfield'ın A grubuna dahil ettikleri 21a Numaralı Duvar'ın batı cephesinde görülen büyük boyutlu taşlar dışında 1-3. yüzyıl arasına tarihlenmesi için yeterli veri bulunmamaktadır. İç Sur'u oluşturan 21a Numaralı Duvar, Kule 22a, 23 Numaralı Yapı'nın üzerinde yer aldığı duvar ve Kule 24a malzeme ve teknik açıdan bir bütünlük gösterir. C grubu olarak belirlediğimiz bu malzeme ve teknik uygulama Bryer ve Winfield tarafından Kule 22a'da ve 28 Numaralı Yapı'nın birinci yapı döneminde ve 6 numara ile belirlenen Orta Hisarın doğu surunun bir bölümünde tespit edilmiştir (Şekil 146 ve 147).

Feissel'in Millet'in notları arasında ortaya çıkardığı İç Kale'de yer alan ve Iustinianus dönemine (527-565) tarihlenen yazıt, Iustinianus döneminde şehrin kamu binalarında gerçekleştirilen onarımlara Orta Hisar'dan birkaç yıl sonra İç Kale'nin de dahil edildiğini göstermektedir (katalogdaki 1. Yazıt). Trabzondaki üç Iustinianos dönemi yazıtının tarihlendiği 543-551 yılları arasında Persler önce Antakya'ya sonra Armenia ve İberya'ya saldırmış ve Karadenizin doğu kıyısındaki Lazika bölgesini ele geçirmişlerdir. Persler ile 562 yılında bir anlaşma imzalanana kadar bölgenin savunması önem kazanmıştır (Ostrogorsky, 2011,66).

İç Kale'nin erken dönemine ait bir sur olduğu Bryer ve Winfield tarafından da kabul edilen İç Sur'un malzemesinin oluşturduğu C grubu için İç Kale'de en erken tarihi veren yazıt da dikkate alınarak Iustinianos Dönemi (527-565) tarihi önerilebilir.

Kule 22a birinci yapı döneminde C grubu malzeme ve tekniği uygulanarak inşa edilmiştir. D grubu olarak belirlediğimiz ve dikdörtgen kaba yonu taşların yoğun taş katkılı harç ile düzgün sıralar halinde örülerek uygulandığı teknik Kule 22a'nın dendaları doldurularak gerçekleşen yükseltmede kullanılmıştır (Şekil 148 ve 149). Batı Sur'da 1 Numaralı Duvar ve Kule 20 arasında malzeme ve

teknik açıdan bir bütünlük gözlenmektedir. Batı Sur'un bu bölümünün ilk yapı döneminde, D grubunu oluşturan teknik görülmektedir. Batı Sur'un ilk yapı döneminde Kule 22a ve devamındaki sur da yükseltilmiş olmalıdır. Bu durum 22 Numaralı Yapı'da kullanılan malzeme ve tekniğin kulenin yükseltildiği ikinci dönem malzeme ve tekniğinden farklı olmasını da açıklamaktadır. Kule dikdörtgen planlı mekanın inşası için yükseltilmemiştir. Kule 22a, Batı Sur'un inşa edildiği dönemde yükseltilmiş ve bir süre kule olarak kullanılmaya devam etmiş; üçüncü yapı döneminde 22 Numaralı Yapı inşa edilmiştir.

D grubu malzeme ve teknik, Batı Sur'un 1 Numaralı Duvarı ve Kule 20 arasında, Kule 22a'daki yükseltme döneminde, 28 Numaralı Yapı'nın birinci yapı döneminde, Kule 1'in birinci katında, Kuzey Sur'da, Kule 8 ve ona birleşen Doğu Sur'un 1 Numaralı Duvar'ında 50,11 metre ile 55,03 metre kot arasında ve 25 Numaralı Yapı'nın orijinal malzeme ve tekniğinin izlenebildiği batı cephesinde görülmektedir. 25 Numaralı Yapı'nın 27 Numaralı Alan'a ve 24 Numaralı Yapı'ya birleştiği köşeler boyunca dilatasyon takip edilebilmektedir. 27 Numaralı Alan ve 24 Numaralı Yapının, 25 Numaralı Yapıya birleştiği anlaşılmaktadır.

28 Numaralı Yapı'nın birinci yapı döneminde görülen Ünye taşından profilli kemer ve silme kullanımı Kuzey Sur'da günümüze ulaşmayan 3 Numaralı Kapı'da ve Kule 5'in kuzey duvarındaki kapıda fotoğraflarla belgelenmiştir. Kuzey Sur'un batı bölümünde olasılıkla sadece 2 Numaralı Kapı'nın kemeri hizasında bir silmenin bulunduğu kalıntılardan anlaşılmaktadır. Bryer ve Winfield, 14. yüzyıla tarihlendirdikleri Kuzey Sur'daki 3 Numaralı Kapı'nın 1223-35 yılları arasına tarihlendirdikleri D grubu özellikleri gösterdiğini kabul etmektedir. Araştırmacılar, Limnialı Hagios Georgios Kapısı'nın Kule 5'in kuzey duvarındaki kapı olabileceğini düşünmektedirler. Kuzey Sur'da kullanılan malzeme, 28 Numaralı Yapı'nın ve Kule 1'in birinci katının malzemesi ile benzerdir (Şekil 150 ve 151). Kule 1'in birinci katında bugün kapatılmış olan iki dendan, kulenin duvar resimleri Uspenski tarafından belgenen şapelin inşasından önce yükseltildiğini ve bir süre kule olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Bu yükseltme olasılıkla Kule 22a'nın yükseltilmesi ve Batı

Sur ile çağdaştır. Uspenski Kule 1'de inşa edilen kiliseyi duvar resimlerinde yer alan yazıt nedeniyle ile I. Aleksios'un (1204-1222) mezar şapeli olarak belirlemektedir (katalogdaki 2. Yazıt). Olasılıkla Batı Sur'un birinci yapı dönemi 1204 yılı sonrasında 1223 yılı öncesinde gerçekleşmiştir. Bu durumda Lazoropoulos'un kaydettiği kuzey surdaki kapı inşa edilmiş olacak ancak Kule 1'de yer alan ve olasılıkla I. Aleksios'un mezarının yer aldığı şapel inşa edilmemiş olacaktır. Komnenosların Trabzon'da hakimiyet kurdukları I. Aleksios döneminde kent surlarının güçlendirildiği düşünülebilir. Bu amaçla bir ön sur inşa edilerek önceki surun kuleleri yükseltilmiş olmalıdır. 25 ve 28 Numaralı Yapılar bu surlarla bağlantılıdır ve sarayın ilk yapıları olarak bu tarihte inşa edilmiş olmalıdırlar.

Kule 22a'nın cephelerindeki dendanların kapatılarak kulenin yükseltilmesi ile benzer bir uygulama İç Kale'nin Batı Sur'unda 1 Numaralı Duvar'dan Kule 20'ye kadar olan bölümde görülmektedir. Batı Sur'un bu bölümündeki dendanların arasının doldurularak surun yükseltildiği ikinci yapı döneminde, E grubu olarak belirlediğimiz düzenli sıralar halinde moloz taşlar ve derzlerde kırık taş parçaları ile uygulanmış teknik kullanılmıştır. E grubu malzeme ve teknik, 27 Numaralı Alan'ın batı cephesinde, Kule 30'da, Payanda 29'da ve 11 Numaralı Duvar'da görülmektedir. Surun birinci ve ikinci yapı dönemleri malzemesi Bryer ve Winfield tarafından D3 ve E3 olarak belirlenmiş ve İç Kale'de geniş bir alanda kullanıldığı tespit edilmiştir. E3 grubu malzeme ve tekniğin D3 grubundan daha açık renkli kare blokların bol miktarda harç ile uygulanması ile ayrıldığını belirten araştırmacılar, E grubunun Akçaabat'taki Kordyle (Akçakale) Kalesi'nde de görüldüğünü belirtmektedirler (Bryer ve Winfield, 1985, 193). Kordyle Kalesi'nde düzenli sıralar halinde moloz taşlar ve derzlerde kırık taş parçaları ile uygulanmış teknik kullanılmıştır (Bryer ve Winfield, 1985, 158) (Şekil 205). Giresun Adasındaki kalede de benzer malzeme ve tekniğin kullanıldığı görülmektedir (Bryer ve Winfield, 1985, 131). Ekonomik bir malzeme olan moloz taşların düzgün olmayan kenarlarının kırık taşlar ile eşitlendiği bu teknik kale ve surlarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Bryer ve Winfield, Trabzon'un batısındaki 14. yüzyıla tarihlendirilen küçük kale ve gözetleme kulelerinde bu malzemenin kullanıldığını belirtir (Bryer ve Winfield, 1985, 193).

E grubu malzeme ve teknik İç Kale surlarının yükseltilmesi ve yakın çevredeki kalelerin inşasında kullanılmıştır (Şekil 152 ve 153). Bryer ve Winfield Batı surun yükseltilmesini 14. yüzyıla tarihlendirmektedir. Özellikle II. Aleksios'un Aşağı Hisar'da ve çevredeki kalelerde gerçekleştirdiği inşa faaliyetleri göz önünde bulundurulduğunda E grubu malzeme ve teknik uygulamalarının II. Aleksios dönemine (1297-1330) tarihlendirilmesi mümkün görülmektedir.

24 Numaralı Yapı'nın batı cephesinde gözlenen derz aralarında kırık taşlar sıkıştırılmış dikdörtgen taşlarla uygulanan F grubu malzeme ve teknik, Batı Sur'da farklı bir yapı dönemine işaret eder (Şekil 154). Yapı'da kullanılan malzeme ve tekniğin benzeri 21 Numaralı Yapı'nın kuzeybatı ve kuzeydoğu duvarlarında görülmektedir. Bu malzemenin Batı Sur'un yükseltildiği yapı dönemi malzemesinden farkı dikdörtgen kaba yonu taş kullanımıdır. Bir diğer dönem farkı verisi yapının batı cephesinde Kule 20 ve 25 Numaralı Yapı ile birleştiği köşelerde cephe boyunca görülen dilatasyondur.

Paranikas tarafından İç Kale'de Basileus döneminde (1332-1340) bir yapı faaliyetine işaret edebilecek bir yazıt kaydedilmiştir (katalogdaki 3. Yazıt). F grubu malzeme ve teknik uygulamaların E grubu ile benzerliği bu iki grubun biribirine yakın bir tarihe ait olduklarını düşündürmektedir ve bu nedenle F grubu Basileus dönemi imar faaliyeti ile ilişkilendirilebilir.

Batı sur üzerindeki Kule 20 batı cephesine eklenen bir duvarla yuvarlak plandan dikdörtgen plana dönüştürülmüştür. Yuvarlak planlı bölüm surun güneyinde 5 Numaralı Duvar'a kadar devam eden yükseltme dönemi kotu üzerinde izlenebilmektedir ve E gurubu malzeme ve teknik özelliklerini taşır. Bu iki yapı dönemi arasında Kule 20'nin güney ve kuzey cephelerinde 24 Numaralı Yapı'nın F grubu malzeme ve teknik özelliklerini gösteren bir yapı dönemi izlenebilmektedir (Şekil 155). Batı surun yuvarlak planlı kulesi 24 Numaralı Yapı inşa edildiği dönemde dikdörtgen plana dönüştürülmüş; sonraki bir yapı döneminde ise güçlendirilmiştir. Dikdörtgen planlı bölümde ise G grubu olarak belirlediğimiz düzenli sıralar halinde örülmüş moloz taşlar ve ince kenet taşları ile ayrılan malzeme görülmektedir. G grubu malzeme ve teknik uygulamalar,

Orta Hisar'ın batı suru üzerindeki Kule O1'in bir yazıt bulunan batı cephesinde görülmektedir (Katalogdaki 7. Yazıt).

22 Numaralı Yapı'nın ve 23 Numaralı Yapı'nın kemerlerinde kullanılan tuğlaların boyutları ve kilit taşı olarak taş kullanımı bu iki yapının aynı dönemde inşa edildiğini düşündürmektedir. 22 ve 23 Numaralı Yapıların duvar köşelerinde ince kenet taşları ve düzenli sıralar halinde moloz taş kullanımı ile ayrılan G grubu malzeme ve tekniği Kule 13-14 ile benzerdir (Şekil 156 ve 157). 23 Numaralı yapıda kullanılan dilimli kemerler Bizans Mimarisi'nde örneği görülmeyen bir uygulamadır. Dilimli kemerli pencere dizileri ile hareketli cephe, Mistra Despotlar Sarayının araştırmacılar tarafından 14.-15. yüzyıllara tarihlenen kuzeybatı kanadının cephesi ile benzerdir (Bouras, 1997, 242-243). Kentte 14. yüzyılda bir Venedik yerleşiminin bulunduğu dikkate alındığında Venedik saraylarında sıkça görülen dilimli kemerli pencereler ile benzerlik kurmak mümkündür (Şekil 217)[94]

Kule 13-14 ile 4 Numaralı Duvar'ın birleştiği köşede kule boyunca dilatasyon takip edilebilmektedir. 4 Numaralı Duvar, Kule 13-14'e birleşmekte, kule batı yönüne devam etmektedir. Bu durum kulenin duvardan önce inşa edildiğini göstermektedir. Kulenin malzeme ve tekniğinde üzerinde yer alan ve 1490/91 yılına tarihlenen kitabe ile ilişkilendirilebilecek bir dönem farkına ait iz görülmez. Kulenin güneyindeki geçit ile ilişkisi de Komnenoslar Dönemi'nde inşa edildiğini düşündürmektedir. Rice tarafından 1932 yılında kule içerisinde iki kompozisyon halinde duvar resimleri tespit edilmiştir[95]. Osmanlı Dönemi kitabesinin burada yer almasının nedeni kulenin doğusundan geçen yolun şehir halkı tarafından kullanılması olmalıdır.

G grubu malzeme ve teknik İç Kale'nin Doğu Sur'unda bir kulenin inşası, Batı Sur'da güçülendirme ve sarayda genişletme ile ilişkili görünmektedir. G grubu malzeme ve teknik uygulamaları 1379 yılında kaleyi Kılıç Arslan'ın olası

[94] Kentte 1290'lardan sonra Venedikli tüccarların varlığı bilinmekte 1319 yılındaki ferman ile Trabzon'da Venedik ticaret merkezlerinin kurulması onaylanmıştır. Venedikliler, 1364 ve 1367 yıllarında, III. Aleksios'tan iki ferman daha almışlardır. Bu fermanlar ile ticari etkinliklerini, devam ettirme ve yıkılan mülklerini onarma hakkı kazanmışlardır (Karpov, 1979, 290).

[95] Rice, kompozisyonlardan birinin üç figür içerdiğini figürlerden birinin krallık kıyafetleri içerisinde olduğunu, diğer bir figürün ise takdis hareketi yapmakta olan İsa olduğunu belirtmektedir. Araştırmacı batı duvarın yıkılması nedeniyle bu betimlerin kaybolduğunu belirtmiştir.

saldırısına karşı güçlendirmek için bir yapı faaliyeti gerçekleştirdiği bilinen III. Aleksios Dönemi (1349-1390) ile ilişkilendirilebilir (Panaretos, 100). III. Aleksios döneminde Basileios Döneminden itibaren devam eden arkhontlar ile iktidar mücadeleleri sonuçlanmış ve arkhontların mal varlıklarının hazineye aktarılması sonucunda birçok manastır yenilenmiş ya da yeniden kurulmuştur (Bryer, 1980, 417-420).

Doğu sur üzerindeki Payanda 11, Kule 12 ve 4 Numaralı Duvar'da kullanılan, H grubu olarak belirlediğimiz, duvar köşelerinde, kenet taşlarının uzun ve kısa kenarlarının değişimli yerleştirildiği, düzgün kesme dikdörtgen taşların çok ince derz ile örüldüğü teknik ve sivri kemerli pencereler Aşağı Hisar'da Moloz Kapısının doğusundaki kulede görülür (Şekil 158 ve 159). Bryer ve Winfield bu kulenin 1324 yılına tarihlenen Aşağı Hisar'dan geç bir tarihte, ancak Komnenoslar Döneminde inşa edildiği görüşündedir (Bryer ve Winfield, 1985, 190).

İç Kalede Manuel adını veren bir yazıtın varlığını bilmekteyiz (katalogdaki 4. Yazıt). Yazıtta bahsedilen Manuel'in, Aşağı Hisar'ın inşası sonrasına tarihlenebilecek H grubu malzeme ve teknik uygulamaları ile ilişkilendirilerek III. Manuel Komnenos (1390-1417) olduğu önerilebilir.

Bryer ve Winfield'in Kule 16 ve kulenin birleştiği İç Kale'nin güney suru için yaptıkları malzeme ve teknik değerlendirmeye katılıyoruz (Bryer ve Winfield, 1985, 194). Kule'nin 1916 yılına ait fotoğrafında, güney surun alt kotlarında D grubu malzemenin kullanıldığı ve dendanlarla sonlanan surun dendanlarının arasının E grubu malzeme ile doldurularak yükseltildiği görülmektedir (Şekil 160)[96]. Surun alt kotlarında A grubuna ait malzeme tespit edemedik. Kule 16 'da kullanılan ve bir yazıtla 1460 yılına tarihlenen malzeme ve tekniği I grubu olarak belirledik.

Kule 5, Bryer ve Winfield tarafından batı cephesindeki kapının kemerinde kullanılan kenetli kemer taşları nedeniyle Osmanlı Dönemine tarihlenmektedir

[96] Fotoğraf, Rus Bilimler Akademisi Arşivi'nde Fond 169, Envanter 1, Dosya 9, Sayfa 55'de yer almaktadır.

(Bryer ve Winfield, 1985, 194)[97]. Kentte bu tekniğe en yakın örnek Hagia Sophia Kilisesi'nde görülmektedir (Şekil 161 ve 162). Kilise'nin kuzey portikosunun tympanonunda, üst seviyede, renkli kenetli taşlar ile oluşturulmuş iki sıra silme bezeme amaçlı kullanılmıştır. Kapıdaki kemer tekniği ve kulenin köşelerde kesme taş kenetler kullanılarak moloz taşların düzensiz örülmesi ile gerçekleştirilmiş inşası birlikte değerlendirildiğinde, Kule 5'in Osmanlı Dönemi'ne tarihlendirilmesi uygun görülmektedir. Benzer bir kemer uygulaması Çeşme Kalesinin 1. kapısı ve 1508 tarihini veren kitabeli iç kapısında görülmektedir (Yüksel, 1983, 96 ve 98, 120 R., 121 R., 134 R.)

33 Numaralı Yapı-Hamam, ılıklık ve sıcaklık mekanlarındaki pandantif kullanımı ile Osmanlı Dönemi'ne tarihlenmektedir (Şekil 164). Su deposu olarak tanımladığımız doğudaki dikdörtgen planlı mekanın bindirme tonoz örtüsü ilgi çekicidir (Şekil 163). Bryer ve Winfield hamamın Komnenoslar Dönemi yapısı üzerine inşa edildiği görüşündedir (Bryer ve Winfield, 1985, 89). Hamamın güneybatı köşesinin 21 Numaralı Yapı'nın zemin kat mekanı içine birleşmesinin nedeni Hamamın önceki yapı döneminin doğu mekanı kullanılarak inşa edilmesi olmalıdır[98].

28 Numaralı Yapı'nın ikinci yapı dönemi olarak belirlediğimiz ikinci katında görülen düzensiz moloz taş örgüsü, harç içerisinde kırık tuğlalar ve kiriş yuvaları ile belirgin malzeme ve teknik özellikleri, ikinci yapı döneminin tonoz örtülü zemin katının birinci yapı döneminin iki katını kapsayan yüksekliği ve mazgal pencereleri ile birlikte değerlendirildiğinde yapının yaşam alanı olarak kullanılmadığını olasılıkla depo olarak kullanıldığını düşündürmektedir (Şekil 165). Yapının işlevinin sarayın önemli bir yapısından depoya dönüşmesi ikinci yapı döneminin Osmanlı döneminde gerçekleştiğini düşündürmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Trabzon Kalesinin 15-17. yüzyıllar arasında doğu seferlerinde askeri ikmal üssü olarak kullanıldığına dair bir çok kayıt bulunmaktadır (Çelik, 2001, 135-137). Şehrin seferlerde kullanılmak üzere

[97]Kenetli kemer taşlarının (ing. joggled voussiors) İslam Mimarisinde en erken örneği 8. yüzyıla tarihlendirilen Qasr al-Hayr al-Şarqi'de görülmektedir. Renkli taşlarla uygulandığı örnekleri 12. yüzyılda Eyyubi Mimarisinin karakteristik özelliği haline gelmiştir. Memlük Mimarisinde kompleks formlarda örnekleri ile ana bezeme unsurlarından biri olarak yaygınlaşmıştır (Petersen, 1999, 137).

[98] Yapının duvarlarındaki sıva ve onarımlar mekanlar arasındaki bağlantının izlenmesine engel olmaktadır.

nakledilen barut ve top gülleleri gibi askeri malzeme ve tahılın depolandığı mahzen ve cephaneliği içerdiği bilinmektedir. Falmerayer, Trabzon'da bulunduğu 1840 yılında İç Kale'de topçu birliğinin bulunduğunu ve Saray yapılarını görebilmek için topçu miralayından izin almak gerektiğini belirtir (Falmerayer, 2002, 71). Lynch şehri ziyareti sırasında İç Kale'deki ana yapılardan birinin askeri depo olarak kullanıldığını ve bu yapıya girişin yasak olduğunu kaydetmiştir (Lynch, 1901, c.1. 20)

Bryer ve Winfield İç Kale'nin kronolojisini yazıtlar ışığında 1204-22; 1223-35; 1302-24; 1332-49 yılları arasında ve 1460 öncesi olarak belirlemektedirler (Bryer ve Winfield, 1985, 184). Araştırmacılar, İç Kale'nin yapı dönemlerini belirlerken Melik Sultan tarafından gerçekleştirilen 1223 yılındaki kuşatmayı referans almaktadır. Panaretos'un kronolojisinde 1223 sonrasında kentin ve İç Kale'nin karşı karşıya kaldığı birçok tehlike kaydedilmiştir. Panaretos'un kroniğindeki bu kayıtlar şehrin 13. ve 14. yüzyıl boyunca neredeyse on yılda bir doğrudan karşı karşıya kaldığı birçok tehlikeyi göstermektedir. Kentteki inşa dönemleri ele alınırken kentin bu yoğun tehdit altındaki tarihi ve yazıt verileri göz önünde bulundurulmalıdır.

6.BÖLÜM

MİMARİ RETİTÜSYON

6.1. İÇ KALE SURLARI

İç Kale surlarının erken dönemine tarihlenen malzeme ve teknik uygulamalar, kuzey doğu köşesindeki Kule 8 ve kuzey batı köşesindeki Kule 1'de tespit edilmiştir. A grubu olarak belirlenen bu malzeme ve teknik uygulama Ballance tarafından üçüncü yüzyılın başına tarihlenmektedir ve İç Kale'nin yanı sıra Orta Hisar'da bir düzüne noktada tespit edilmiştir. Bryer ve Winfield, Orta Hisar ve İç Kale için üçüncü yüzyılda ortak bir yapı dönemi belirlemektedirler. Zosimos'un altıncı yüzyıldaki kaydı kentin iki suru olduğu şeklindedir. Bryer ve Winfield erken döneme tarihlenebilecek bir ön sura ait veri bulunmaması nedeniyle bu kaydın iki sıra halinde sur olarak yorumlanamayacağı, İç Kale ve Orta Hisar surlarından bahsedildiği görüşündedir (Bryer ve Winfield, 1985, 181). Bu durumda iki bölümü birbirinden ayıran Kuzey Sur'un en geç altıncı yüzyılda inşa edilmiş olması gerekir. Kuzey Sur üzerinde erken döneme işaret eden bir veri bulunamamıştır. Bir olasılık olarak önceki dönem Kuzey Sur'unun başka bir noktada, belki Kule 8 ve Kule 1'in kuzeyinde yer aldığı düşünülebilir. Bu konu Bryer ve Winfield tarafından da tartışılmıştır (Bryer ve Winfield, 1985, 194).

Bugün saray yapılarından 22 ve 23 Numaralı Yapı'nın üzerinde yer aldığı, İç Sur'un, farklı malzeme ve teknik özellikleri ile Kule 1 ve Kule 8'in yer aldığı erken dönem suruna olasılıkla İmparator Iustinianus Dönemi'nde eklendiği anlaşılmaktadır.

İç Sur'un Kule 1 ve Kule 8 ile ilişkisinin bir kazı çalışması yapılmadan aydınlatılması mümkün değildir. Ancak İç Sur kuzeyde 28 Numaralı Yapı yönüne yöneliş göstermektedir. 28 Numaralı Yapı'nın doğu cephesindeki düzensizlik önceki dönem suru üzerinde inşa edilmesi ile ilişkili olmalıdır. Bu durumda Zosimos tarafından kaydedilen iki surun Kule 1 ve güneyindeki duvar ile belirlenen ön sur ve İmparator Iustinianos tarafından onarılan ve kuzeyde 28

Numaralı Yapı yönünde devam eden İç Sur şeklinde iki sıra sur olduğu önerilebilir.

Feissel tarafından Millet'in notları arasında ortaya çıkarılan I. Iustinianos dönemi (527-565) yazıtının İç Kale'nin yıkılmış olan batı kapısı üzerinde olduğu bilinmektedir (Feissel, 1992, 393). Bugün İç Kale'nin batısındaki tek kapı, 24 Numaralı Yapı'nın alt kotunda yer alır ve bu kapı orijinal durumunu korumaktadır. Batı cephede yıkılmış bir kapının surun büyük oranda onarılmış bölümlerden birinde bulunduğu ve günümüze ulaşmadığı önerilebilir. Uspenski ve ekibi tarafından 1916 yılında çekilmiş fotoğraflarda Batı Sur'da 11 Numaralı Duvar üzerinde kapı olarak kullanılmış olabilecek yıkılmış bir açıklık görülmektedir (Şekil 169).

Bryer ve Winfield, 11 Numaralı Duvarın alt kotlarında A grubu malzeme ve teknik uygulamalar tespit etmiştir. Duvarın 257 yılı öncesindeki surun bir parçası olduğu, İmparator Iustinianus döneminde inşa edilmiş ya da onarılmış olduğu önerilebilir.

Bryer ve Winfield, Kule 1'in bir nymphaeum, batısında bir apsis bulunan bir erken dönem kilisesi ya da bir praetorium olabileceğini önermişleridir (Bryer ve Winfield, 1985,187). Dışta yarım daire, içte çokgen planlı Kule 1, zemin katında yuvarlak kemerli nişler içermektedir. Bu nişlerden bazılarının orjinalde pencere olduğu anlaşılmaktadır. Duvar kalınlığı içindeki geçit ve kapı ise yapının üst katına ulaşan bir merdivene açılıyor olmalıdır. Kule olasılıkla İç Kale'ye de bir kapı ile bağlanıyordu. Lynch planında böyle bir bağlantıyı göstermiştir (Şekil 167). Kulenin 1917 yılına ait fotoğrafında zemin katının kuzeyinde Orta Hisar surlarına açılan bir kapı görülmektedir (Şekil 168; Tsipkina, 2016, 5 fot. 14)[99]. Kule 1'in konumu ve boyutları, ilk yapı döneminde kentin erken surları ile bağlantılı olarak inşa edildiğini düşündürmektedir. Kule olasılıkla birinci yapı döneminde de birinci kata sahipti ve orijinalde bugünkü üst kotu olan 64,91 metre kottan yüksekti. Kulenin zemin katının planı praetorium olarak kullanımı önerisini desteklemektedir.

[99] Fotoğraf Rus Bilimler Akademisi Arşivinde Fond 169, Envanter 1, Dosya 9, Sayfa 103'te yer almaktadır.

Kule 1'de 1916 yılında incelemeler yapan Uspenski ve ekibine ait kayıtlar ve kulenin Rus Bilimler Akademisi arşivinde yer alan fotoğrafları Zakharova ve Tsipkina, tarafından yayımlanmıştır (Şekil 190 ve 191; Zakharova ve Tsipkina, 2016, 179-185)[100]. Bu fotoğraflarda kulenin birinci katı ve duvarlarında yer alan duvar resmi kalıntıları görülmektedir. Uspenski tarafından oldukça tahrip olmuş duvar resimleri arasında bazı sahne ve figürler belirlenmiştir. Uspenski bunlardan Konstantin ve Helena olarak belirlediği iki figür arasında resmedilmiş taçlı bir figürün başının iki yanında sekiz satır halinde yer alan yazıtta Andronikos ve Manuel'in anılması nedeniyle, burada betimlenen kişinin I. Aleksios (1204-1222) olduğunu ve kulenin zemin katında I. Aleksios'un mezarının, birinci katında ise mezar şapelinin bulunabileceğini önermektedir (Uspenski, 1929, 40-43)[101]. Zakharova ve Tsipkina, Uspenski ve ekibinin fotoğrafları üzerinden yaptıkları değerlendirmede kulenin üst katındaki malzeme farkına dikkat çekmektedirler ve duvar resimlerini 13. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirmektedirler (Zakharova ve Tsipkina, 2016, 185). Birinci katın 13. yüzyılda ikinci yapı döneminde, bir şapele dönüştürüldüğü düşünülebilir.

İç Sur'un güneyde nasıl devam ettiğinin restitüsyonu için arşiv fotoğrafları bazı veriler sunmaktadır. Rus Bilimler Akademisi Arşivi'ndeki 1917 tarihili planda ve 1916 tarihli bir fotoğrafta İç Sur'un güneyinde bir köşe oluşturarak güneydoğuya devam ettiği görülmektedir (Şekil 170 ve 171)[102]. Arşiv'deki planda surun günümüze ulaşmamış olan bu bölümünde içte iki yuvarlak kemerli niş görülmektedir. Arşiv'deki fotoğrafta 22 Numaralı Yapı'nın güneyinde ikinci katındaki bir kapının surun üstüne açıldığı görülmektedir. Bu kapı ile 21 Numaralı Yapı'yı batısında sınırlayan 3,00 metre kalınlığındaki 21a üzerine çıkılabilmektedir. Bu alanda sur üzerinde bir başka mekan daha olduğuna işaret eden bazı kalıntılar görülebilmektedir. Ancak günümüze ulaşmayan bu kalıntılardan yola çıkarak bu alandaki olası mekan hakkında kesin bir karara varmak mümkün değildir.

---

[100] Uspenski konu ile ilgili görüşlerine Rus Bilimler Akademisi Dergisinde yayımlanan bir raporda ve Trabzon İmparatorluğu Tarihi kitabında yer vermiştir (Uspenski, 1918, 217-218; 1929, 34-43).

[101] Bryer ve Winfield, yazıtı Rice tarafından İç Kale'nin güneydoğusundaki 13-14 numaralı kulede kaydedilen duvar resimleri ile ilişkilendirerek farklı konumlandırmışlardır (Rice, 1932, 50-51; Bryer ve Winfield, 1985, 184).

[102] Fotoğraf, arşivde Fond 169, Envanter 1, Dosya 9, Sayfa 4'te yer almaktadır.

Arşiv'de yer alan planda, İç Kale'nin günümüze ulaşmayan güney bölümü belgelenmiştir (Şekil170)[103]. İç Kale'nin güneyinde bugün ayakta olmayan Kule 16, planda Hamam'dan yaklaşık 38,00 metre güneyde yer alır ve yaklaşık 6,48x15,52 metre boyutlarında doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olarak gösterilmiştir. Kulenin yüksekliği Bryer ve Winfield'ın hesabına göre 21,00 metredir (Bryer ve Winfield, 1985, 194)[104]. Bugün Kulenin bulunduğu alanda zemin 70.57 metre kotundadır. Uspenski'nin heyetine ait fotoğraflarda güney ve batı cepheleri belgelenen kulenin üst kotlarına kadar açıklık içermediği ve kısmen korunmuş dendanlarla sonlandığı görülmektedir (Şekil 172)[105]. Güney cephede üst kotta eksenin batısında sivri kemerli bir pencere görülmektedir. Güney cephenin yüksekliğinin yaklaşık olarak ortasında dikdörtgen bir levha görülmektedir. Bu levha olasılıkla Falmerayer'ın belgelediği IV. Ioannes yazıtıdır. Güney cephenin alt kotlarında beşi duvar örgüsü içinde belirlenebilen menfezler görülmektedir.

Güney Sur, Kule 16'nın güneydoğu köşesinden 10,64 metre doğuda Doğu Sur ile birleşmektedir. Doğu Sur 15,06 metre kuzeybatı yönüne ve 21,64 metre kuzey yönüne olmak üzere iki farklı açıyla devam eder ve Kule 13-14 ile birleşir. Arşivdeki fotoğraflardan birinde Doğu Sur'un doğusunda yuvarlak kemerli bir kapı ile ulaşılan ve sura paralel devam ederek Kule 13-14'e birleşen bir geçit görülmektedir (Şekil 173)[106]. Geçit, arşivdeki planda ortalama 7,00 metre genişlikte gösterilmiştir ve güneyindeki kapının genişliği 1,80 metredir. Planda ve diğer bir fotoğrafta Doğu Sur'da Kule 13-14'ten 3,48 metre uzaklıkta 2,19 metre genişliğinde yuvarlak kemerli örülerek kapatılmış bir kapı görülmektedir. Lazaropoulos'un kaydettiği Kale Kapısı (κόρτης πύλεώνων) burası olmalıdır (Lazaropoulos, Synopsis, 1273).

Bugün sadece güneydoğu ve kuzeydoğu duvarları ayakta olan Kule 13-14'ün çokgen plana sahip olduğu arşivdeki fotoğraflar ve plan ile belgelenmiştir (Şekil

[103] Plan, arşivde Fond 169, Envanter 1, Dosya 8'de yer almaktadır.
[104] Falmerayer 50 foot=15,24 metre yüksekliğinde olduğunu söyler (çev. Salihoğlu, 2002, 72).
[105] Fotoğraflar arşivde Fond 169, Envanter 1, Dosya 9, Sayfa 45'de ve Fond 169, Envanter 1, Dosya 9, Sayfa 55'de yer almaktadır.
[106] Fotoğraf Arşiv'de Fond 169, Envanter 1, Dosya 9, Sayfa 48'de yer almaktadır.

170 ve 174)[107]. Plandan ölçülebildiği kadarıyla Kule'nin güney duvarı 10,37 metre, batı duvarı 16,22 metre ve kuzey duvarı 10,18 metre uzunluğundadır. İçinde duvar resimlerinin bulunduğu Rice tarafından kaydedilmiş olan kulenin batı bölümünün 1932 yılında kısmen yıkılmış olduğu anlaşılmaktadır. Fotoğraflarda güney ve doğu cephelerinde farklı kotlarda yuvarlak kemerli mazgal pencerelerinin bulunduğu görülmektedir.

Doğu surda günümüze ulaşmayan bir diğer çokgen planlı kule, Bryer ve Winfield tarafından 1893 yılı öncesinde çekilmiş bir fotoğraf ile tespit edilmiştir (Bryer ve Winfield, 1985, 194 ve levha 126).

İç Kale'nin güney bölümünün Kule 16'nın inşasından önce var olduğu, malzeme ve teknik özellikleri nedeniyle söylenebilir. Bryer ve Winfield, Güney Sur'da A grubu malzeme tespit ettiklerini belirtmişlerdir (Bryer ve Winfield, 1985, 192 ve 194). Ancak fotoğraflarda Kulenin alt kotlarında A grubunu oluşturan büyük boyutlu düzgün kesme taş bloklar görülmemektedir. Güney Sur'un alt kotlarında D grubu malzeme görülmektedir. Bu durumda İç Kale'nin Güney Sur'u, Batı Sur ile aynı tarihte olasılıkla I. Aleksios Döneminde inşa edilmiştir.

Kule 16'nın günebatı köşesinden yaklaşık 1,00 metre uzaklıkta ve yaklaşık 1,50 metre çapa sahip yarım daire planlı bir kule bulunur. Kule sivri kemerli bir kapı ile güney sura açılmaktadır (Şekil 175). Güney Sur kuleden yaklaşık 7,50 metre uzaklıkta Batı Sur ile birleşmektedir. Batı Sur'un yaklaşık 27,50 metre uzunluğunda bir bölümünün günümüze ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Bu bölüm Rus Bilimler Akademisinde yer alan bir fotoğrafla belgelenmiştir (Şekil 176)[108].

Zosimos, Got saldırısını anlattığı kaydında kentin iki suru bulunduğunu belirtir (Zosimos, Historia, I, 33). Bryer ve Winfield, Zosimos'un iç ve dış sur şeklinde iki suru kastetmediği, İç Kale ve Orta Hisar'dan bahsettiği görüşündedir (Bryer ve Winfield, 1985, 181). Kuzey Sur Bryer ve Winfield'in 1223 yılı öncesi kent planında kesik noktalar ile gösterimiştir. Kuzey Sur'da bugün erken döneme tarihlendirilebilecek bir veri bulunmamaktadır.

[107] Fotoğraflar arşivde Fond 169, Envanter 1, Dosya 9, Sayfa 48'de ve Fond 169, Envanter 1, Dosya 9, Sayfa 3'te yer almaktadır.
[108] Fotoğraf Arşiv'de Fond 169, Envanter 1, Dosya 9, Sayfa 45'te yer almaktadır.

Lazaropoulos'un 1223 yılı kuşatmasını anlattığı kayıtlarında I. Andronikos Gidos Saraydan ayrılıp Orta Hisar'daki Khrysokephalos Kilisesi'ne gitmek için köşedeki küçük Limnialı Hagios Georgios kapısından çıkıp Orta Hisar surları boyunca ilerleyip Khrysokephalos Kilisesine ulaşmıştır (Lazaropoulos, Synopsis, 23, 1256-1259; Rosenqvist, 1996, 317). Rosenqvist, Dynamis Kapısı üzerine araştırmasında Limnialı Hagios Georgios Kapısı'nın yerinin Bryer ve Winfield tarafından Hagios Eugenios Kapısı olarak belirlenen kapı olduğunu belirtmiştir (Rosenqvist, 1993, 293; 1996, 446)[109]. Andronikos'un Orta Hisar ve İç Kale'nin birleştiği yerde, doğrudan doğu vadiye ve sur boyunca güneye devam eden bir yola açılan bu kapıyı Panagia Khrysokephalos Kilisesi'ne gitmek için kullanması mümkün görünmemektedir.

Doğu vadi Lazaropoulos'un Synopsis'inde Limnialı Hagios Georgios olarak anılmaktadır bahsi geçen kapının İç Kale'nin kuzeydoğu köşesindeki kapı olması mümkün görünmektedir (Lazoropoulos, Synopsis, 1315). Ancak Khrysokephalos Kilisesi Orta Hisar'ın batı suruna daha yakındır. Andronikos'un kiliseye doğu surdan gitmesi yolu uzatması anlamına gelmektedir. Kule 1'in İç Kale ve Sur ile birer kapı ile bağlantısı vardır ve Sarayın ana binalarına yakındır.

Kuzey Sur üzerinde yer alan 2 ve 3 Numaralı kapıların birbirine yakın konumları ayrı mekanlara açılıyor olabileceklerini düşündürmektedir. Uspenski, İç Kale'nin kuzey duvarı ile 28 Numaralı Yapı arasında bir yapı tasvir etmektedir. Kernom tarafından çizilen planda bu yapı kalıntısı görülmektedir. Uspenski bu yapının doğusunda sütunlar olduğunu ve bu sütunların, olasılıkla İç Kale'ye ulaşan rampayı taşıdığını belirtmektedir (Uspenski, 1929, s.104). Bu yapıya 2 veya 3 Numaralı Kapı ile ulaşılıyor olmalıdır.

İç Kale'nin Orta Hisar ile bağlantısının Kuzey Sur'da yer alan bu küçük kapılar ile sağlanması, İmparatorluk tören alaylarının boyutları düşünüldüğünde yetersiz görünmektedir. Saray'a gelenlerin atlarının bu kapılardan geçtiği düşünülemez. Bugün Kuzey Sur'un yaklaşık olarak ekseninden geçen yolun açılmasından önce Sur'da daha anıtsal bir kapının bulunmadığı Lynch ve

[109] Rosenquvist'in atıfta bulunduğu Bryer ve Winfield sayfa 185, dipnot 59'da güneydeki Kule Kapısını belirtmektedir (Rosenqvist, 1996, 442).

Kernom'un planlarından anlaşılmaktadır. Lynch'in planında 13 numara ile gösterilen duvar bugün de ayaktadır ve Kuzey Sur'dan yaklaşık 40,00 metre uzaklıktaki bu duvar olasılıkla bir ön surdur (Şekil 177). İç Kale'nin anıtsal kapısının bu ön surda yer aldığı düşünülebilir.

13. yüzyılda inşa edildiğini düşündüğümüz Batı Sur, erken dönem surunun güçlendirilmesi için bir ön sur olarak planlanmış ancak kentin yaşadığı kuşatmalarda yetersiz kaldığı anlaşılarak 14. yüzyılda yükseltilmiş olmalıdır. İç Sur'un bugünkü zemin kotlundan 6,50 metre yüksekliğindeki kulesi 22a ortalama 5,00 metre uzaklıkta ve 8,00 metre yükseklikteki Batı Sur'un inşası sırasında 2,00 metre yükseltilmiştir. Daha sonra Batı Sur, savunmanın güçlendirilmesi için yaklaşık 6,50 metre yükseltilmiştir. Batı Surun bu kadar çok yükseltilmesi artık bir ön sur olarak düşünülmediğinin göstergesi olmalıdır. Bu durumda saray yapılarının, Batı Sur'un yükseltilmesinden sonra inşa edildiği önerilebilir. Yaptığımız malzeme ve teknik değerlendirme sonucunda 28 ve 25 Numaralı Yapıların 13. yüzyılda inşa edildiği ve 24, 22 ve 23 Numaralı Yapıların 14. yüzyılda, Batı Sur'un yükseltilmesinden sonra inşa edildiği anlaşılmaktadır.

6.2. SARAY YAPILARI

İlk yapı döneminde üst kotu 71,00 metre olan Batı Sur ile aynı dönemde inşa edildiğini düşündüğümüz, üst kotları ortalama 78,00 metrede bulunan 25 ve 28 Numaralı Yapıların ön sur ile ilişkileri oldukça karışık görünmektedir. Batı Surun ilk yapı dönemi malzemesi D grubu, Kule 20'ye kadar takip elebilmekte 24 Numaralı Yapı ile kesintiye uğramaktadır. 25 ve 28 Numaralı Yapılarda tekrar bu malzeme ve tekniği görebilmekteyiz. Ancak bu yapılarda yükseltme döneminin E grubu malzemesi ve kapatılmış dendanlara ait dilatasyon görülmemektedir. Bu durum bu yapıların orijinal yüksekliklerini koruduklarını göstermektedir.

24 Numaralı Yapı'nın inşası sırasında Kule 20'nin yuvarlak planı dikdörtgen plana dönüştürülürken kulenin üst kotundaki mekan dikdörtgen bölüm içinde yeniden oluşturulmuştur. Kulenin yuvarlak planlı bölümü yaklaşık yarısından kesilerek sura dahil edilmiştir. Bu noktada Batı Sur, batı yönüne köşe yaparak 1,80 metre uzaklıkta yeniden kuzeye yönelmektedir (Şekil 178 ve 179). Bu

durum 24 Numaralı Yapı'nın inşası sırasında Batı Sur'un yönelişinin değiştiğini göstermektedir. Batı Sur orijinalde 24 Numaralı Yapı'nın doğusundan devam ederek 25 Numaralı Yapı ile birleşiyor olmalıdır. 25 Numaralı Yapı 28 Numaralı Yapı'ya birleşmektedir ve bu iki yapı sarayın ilk yapılarını oluşturmaktadır[110].

28 Numaralı Yapı'nın zemin ve birinci katlarının D grubu malzeme ve tekniğini birinci yapı dönemi olarak belirlemekteyiz. Bryer ve Winfield yapının zemin ve birinci katlarının güneyindeki ve kuzeyindeki mekanlarında tespit ettikleri malzeme ve teknik uygulamalardaki farklılıklar nedeniyle 1223 yılı öncesine tarihlenen iki yapı dönemi önermektedir (Şekil 180 ve 181). Araştırmacılar yapının güneyindeki mekanlarının zemin ve birinci katlarının erken dönem surunun bir parçası olan bir kuleye ait olabileceğini önermektedirler (Bryer ve Winfield, 1985, 192).

28 Numaralı Yapı'nın doğu cephesi, kuzey mekanlarının güney sınırından başlayarak doğu yönüne doğru yaklaşık 0,70 metre genişlemektedir. Doğu cephede bu kırılmanın başladığı yerde (kuzey mekanın güney sınırında) birinci kat boyunca 70,72 metre kota kadar, duvar örgüsünde dilatasyon takip edilmektedir. Bu iki özellik yapının kuzeyi ve güneyinde yapı dönemi farkı olduğunu ve kuzey bölümünün daha erken bir döneme ait olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca kuzeydeki mekanlar, zemin ve birinci katın kuzey ve doğu cephelerinde görülen dört sıra Ünye taşından silme kullanımı ve pencere kemerlerinin kademeli oluşu ile güneydeki mekanlardan ayrılmaktadır.

Kuzey bölümün daha erken bir döneme ait olduğunu söyleyebilmek için doğu cephedeki dilatasyonun benzerinin batı cephede de görülmesi beklenir. Batı cephenin kuzey bölümü tamamen onarılmıştır ancak Bryer ve Winfield tarafından yayımlanan bir fotoğrafta batı cephede ikinci katın tamamının ve birinci katın bir kısmının onarım öncesi durumu belgelenmiştir (Şekil 182). Bu fotoğrafta birinci yapı döneminin ikinci katına ait iki pencere ve bu pencerelerin

[110] Bryer ve Winfield'in 26 Numara ile belirledikleri ve bugün görülmeyen duvar kalıntısı 25 Numaralı Yapının doğu duvarına ait olmalıdır.

kuzeyinde ikinci kat boyunca dilatasyon görülmektedir. Ancak bu dilatasyon birinci kata doğru devam etmemektedir.

Yapının zemin katının cepheleri sadece kuzeyde 65,39 metredeki zemin kotunun 1,00 metre kadar üzerinde ve doğuda yapıya bitişik mekanların güneyinde 3,32 metre genişliğindeki alanda 66,52 metredeki zemin kotunun 1,65 metre kadar üzerinde görülmektedir (Şekil 183 ve 184). Zemin katta tespit edilebilen malzeme ve teknik kuzey mekanın kuzey cephesinde ve güney mekanın doğu cephesinde bütünlük göstermektedir[111].

Yapının doğu ve batı cephesinin güney bölümünde bulunan konsollar bu cephelerde balkon olduğunu göstermektedir. Güney mekanın birinci katının pencerelerinin kuzeydeki pencerelerden farklı olmasının sebebi bu balkonun altında kalmaları olmalıdır.

Yapının doğu cephesinin kuzey mekanları boyunca neden doğu yönünde genişlediği Bryer ve Winfield'in önerdiği şekilde erken sura birleşmesi ile açıklanabilir. Olasılıkla 28 Numaralı Yapının doğu cephesi 22 ve 23 Numaralı Yapıların yer aldığı İç Sur'un devamına birleşmekteydi.

Yapının kuzey mekanının batı duvarındaki kapısı sur üzerine açılıyor olmalıydı. Ancak burada sur bulunmamaktadır. Payanda 29'un işlevi 28 Numaralı Yapı'yı desteklemek değildir. Payanda yapıyla birleşmez. Bu iki durum ve bugün olduğu gibi açık olmasının savunmayı zayıflatacağı gerçeği bu cephenin 27 Numaralı Alan'da olduğu gibi bir duvar ile kapalı olduğunu düşündürmektedir (Şekil 185)[112].

24 Numaralı Yapı ve üzerinde yer aldığı 6 Numaralı Duvar'da kullanılan malzeme ve teknik Kule 20'ye kadar takip edilebilen malzeme ve teknikten farklıdır. Burada duvar örgüsü içinde kapatılmış dendanlara ait dilatasyon bulunmaz. 24 Numaralı Yapı ve 6 Numaralı Duvar, yeni bir yapı döneminde inşa edilmiştir. 24 Numaralı Yapının doğu duvarı olasılıkla İç Sur'un kulesi 24a ve

[111] Her iki cephe de ortalama 0,20 x 0,30 metre boyutlarında kaba yonu dikdörtgen taşların düzenli sıralar halinde örülmesi ile inşa edilmiştir.
[112] Bugün Yapı'nın kuzey mekanının batısındaki kapının eşiği batıdaki zemin yaklaşık 6,00 metre yüksekliktedir.

surun kuzey yönündeki devamı üzerinde yer alıyordu (Şekil 186). Bu durumda 24 Numaralı Yapı yaklaşık 12,70 metre genişliğinde 30,00 metre uzunluğunda zemin kat üzerinde iki katlı bir yapı olarak restitüsyonu mümkündür.

Yapının batı cephesindeki açıklıkların bugünkü durumunun orijinal olmadığı, Rus Bilimler Akademisi Arşivi'nde bulunan 1917 tarihli bir fotoğraf ile belgelenmiştir (Şekil 187 ve 188)[113]. Bu fotoğrafta altı açıklık görülmektedir, en kuzeydeki açıklık örülerek kapatılmıştır. Yükseklikleri nedeniyle İkinci ve altıncı açıklık kapı diğer açıklıklar pencere olarak düzenlenmiş olmalıdır. Bu fotoğraftaki durumun bir yeniden düzenleme olduğu ve ilk yapı döneminde tüm açıklıkların aynı yükseklik ve işlevde olduğu önerilebilir.

22 Numaralı Yapı'nın birinci katı üç cephesinde kapılar içermektedir. Güneydoğu cephedeki kapı bu yöndeki 21a üzerine açılmaktadır ve bu yönde olası mekanlar ve 21 Numaralı Yapı ile bağlantılıdır. Kuzeydoğu ve kuzeybatı cephelerdeki kapıların ise bu yönlerde yer alan balkon benzeri strüktürlere açıldığı cephelerindeki kapıların eşik seviyeleri altında yer alan kiriş yuvaları nedeniyle önerilebilir. Kuzeybatı yönündeki pencere ve kapılar yapının bu yönde dışa açık olduğunu ve 23 Numaralı Yapı'ya birleşmediğini düşündürmektedir. 22 Numaralı Yapı'nın kuzeybatı cephesinde böyle bir birleşmeye dair iz görülmemektedir. Bryer ve Winfield tarafından yayımlanan bir fotoğraf 22 Numaralı Yapı'nın bu cephesinin açık olduğu görüşümüzü desteklemektedir (Şekil 189). Fotoğrafta 23 Numaralı Yapı'nın günümüze ulaşmayan batı duvarının güney bölümü görülmektedir. Duvarın İç Sur üzerinde yer aldığı dolayısıyla 23 Numaralı Yapının genişliğinin dışta 3,00 metre olduğu anlaşılmaktadır.

21 Numaralı yapının İç Sur'a farklı bir yapı döneminde eklendiği malzeme ve teknik farklılık ve kuzey köşede duvar boyunca izlenebilen dilatasyon ile anlaşılmaktadır. Yapının güney sınırı bu yönde herhangi bir iz bulunmaması nedeniyle belirlenememektedir.

[113] Fotoğraf arşivde Fond 169, Envanter 1, Dosya 9, Sayfa 47'de yer almaktadır.

Olasılıkla yapının İç Sur'a bitişik olarak inşa edildiği birinci yapı döneminde İç Sur'un doğu cephesinde bulunan büyük boyutlu nişler korunmuştur. Yapının birinci yapı dönemine ait olan kuzeydoğu duvarında yer alan kapı 22 Numaralı Yapı'nın doğu yönüne açılan kapısı ile ortak bir alana açılmaktadır.

33 Numaralı Yapı-Hamam'ın, 21 Numaralı Yapı'nın güneydoğu köşesine girinti yaparak birleşmesi Hamam'ın inşa edildiği dönemde 21 Numaralı Yapı'nın zemin mekanının işlevini yitirdiğini göstermektedir. Bu dönemde zemin katın zemin kotu yükseltilmiş ve İç Sur cephesinde yer alan niş kapıya dönüştürülmüş olmalıdır.

6.3. BESSARİON VE TRABZON SARAYI

Trabzon şehri için yazılmış iki *methiye-enkomion*'dan biri olan Bessarion'un *Enkomion'u,* Venedik Marciana Kütüphanesinde 533 nolu kodeks içerisinde 131a-165b folyolar arasında günümüze ulaşmıştır[114]. Bessarion'un methiyesinin yazıldığı tarih araştırmacılarca tartışılmıştır[115]. Genel olarak 1426-1437 yılları arasında yazılmış olabileceği düşünülen 26 uzun paragraftan oluşan methiye, herhangi bir krala ithaf edilmemiştir ve Palaiologos ya da Komnenos hanedanlarından bir isim içermemektedir. Trabzon'un bir Yunan kolonisi olması ve Yunan kültürüne olan bağlılığı üzerine vurgu yapılan methiyede halka hitap edilmektedir. Trabzon şehrinin güzellikleri anlatılırken şehrin limanları ve meydanının yanı sıra surlar ve sarayın tasvirine yer verilmiştir.

Saray tasviri, methiyenin 161b-163a folyoları arasında yer almaktadır. Bu bölümün İngilizce çevirisi Mango tarafından 1972 yılında yayımlanmıştır

[114] Bessarion'un Enkomion'u, Fallmerayer tarafından, Marciana Kütüphanesi'nde, Trabzon tarihi üzerine çalışırken bulunmuştur. Enkomion'nun transkripsiyonu 1916 yılında S. Lambros tarafından, 1984 yılında O. Lampsides tarafından yayımlanmıştır. S. Kennedy tarafından yapılan İngilizce çeviri 2019 yılında yayımlanmıştır. Trabzon için yazılan diğer methiye din bilgini Ioannes Eugenikos (1394 - yak. 1455), tarafından yazılmıştır. Bu methiyede Eugenikos şehrin fiziksel özellikleri üzerinde durmamakta genel bir tasvirini vermektedir (Akışık, 2011, 9-10)

[115] Lambros, methiyenin VIII. Ioannes Paliologos ve Maria'nın evlendiği tarihin sonrasında, IV. Aleksios döneminde (h.1417-1429) yazıldığını düşünmektedir (Lambros, 1916, s.196-197). Lampsides ise metinde Trabzon'un 1500 yıl öncesinde Roma yönetimine geçtiğini ifade edilmesini temel alarak 1436 ya da 1437'tarihlerini önermektedir (Lampsides, 1955, s. 292-3). Lauritzen, Lambros'un fikrini Bessarion'un yazınsal faaliyetlerini kanıt göstererek desteklemiştir. Bessarion, IV. Aleksios'un 1426 yılında ölen eşi için bir ağıt yazmıştır. Ayrıca IV. Aleksios için bir methiye de kaleme almıştır. Lauritzen, methiyenin Bessarion'un faal olduğu bu döneme tarihlendirilebileceği görüşündedir (Lauritzen, 211, s.154).

(Mango, 1972, s.252-253). Methiyenin tamamı yakın zamanda Kennedy tarafından İngilizceye çevirilmiştir [116].

Bessarion'un methiyesinde tasvir ettiği İç Kale, bugün korunmuş olan yedi yapıyı ve bir hamam yapısını içermektedir. Akropolis'in topografyası güneye doğru yükselen bir yapıya sahiptir. Bugün arazide bir iz görülmese de yapılar teraslar üzerinde inşa edilmiş olmalıdır. Bessarion, bir giriş paragrafı ile sarayın niteliklerini övdükten sonra yapıların akropoliste ne şekilde yerleştirildiklerini belirtmiştir.

Komnenoslar Dönemi sarayının kaç yapıdan oluştuğunu ve bugün korunmuş olan yapıların sarayın ne kadarını oluşturduğu bilmiyoruz. Bu yapıların işlevlerinin belirlenmesi, birbirleri ile ilşkilerinin ve sarayın organizasyonunun anlaşılmasını sağlayacaktır. Bessarion'un methiyesi bu soruları cevaplandırabilmemiz için bize bazı veriler sunmaktadır. Bizans Sarayının törenleri ile ilgili elimizde bulunan iki kaynaktan 14 yüzyıla tarihlenen Pseudo Kodinos'un Seromoniler Kitabı da Bessarion tarafından tasvir edilen yapıların işlevleri hakkında fikir yürütebilmemiz için yol göstericidir.

Bessarion, İç Kale'ye girişin iki kapı ve bir geçitle sağlandığını belirtir.

> "Duvarlar iki kapı ve bir geçitle (*πυλαις και πυλιδι)* girişe izin verir[117]"

Bugün İç Kale'ye girişi sağlayan kapılar Kuzey Sur'da yer alan üç kapı, Batı Sur'daki kapatılmış kapı, Millet'in kaydettiği Batı Sur'daki yıkılmış kapı ve güneydoğuda bir geçit ile ulaşılan Kule 13-14'ün güneyindeki kapıdır. Bessarion'un burada İç Kale'nin kapılarını saymadığı ve güneydoğudaki Korte Kapısını betimlediği önerilebilir. Bu kapı, iki kapı ve bir geçit ile İç Kale'ye açılmaktadır. Bir diğer olasılık ise Bessarion'un, İç Kale kapılarının iki kapı ve bir geçitten oluştuğunu kastettiği olabilir. Kuzey Sur'un ana kapısı kuzeyinde bulunan ön sur üzerinde yer alıyor olmalıdır. Bu durumda Kuzey Sur üzerindeki kapılar da İç Kale'ye iki kapı ve bir geçit ile açılıyor olur.

---

[116] Kennedy, S. (2019). *Two Works on Trebizond*, Dumbarton Oaks Medieval Library 52, Cambridge: Harvard University.Bu çevirinin, Mango'nun çevirisi ile farklarını not ettiğimiz bir Türkçe çevirisini tezimize ekledik.

[117] Πυλη: kapı, özellikle şehir kapısı (Liddell ve Scott, 1901,s.1347).

Bessarion sarayın girişini ayrıca tasvir etmekte ve bu girişe ulaşan portatif bir merdiven bulunduğunu belirtmektedir.

> "Fakat bu alanın tam ortasında tek bir giriş ile ulaşılabilen ve kaldırılabilir bir merdivenle (*παρεχομενα μιαν αναβαθμοις προσανεσπασμενην και κλιμακι και ποιουμενα την ειςοδον αναδον)* girişi geçilmez yapılmış saray yer alır."

Kuzey Sur üzerindeki 3 Numaralı Kapı olasılıkla Uspenski'nin tasvir ettiği saraya ulaşan sütunlar üzerindeki rampaya açılıyordu. Bu olasılık Bessarion'un Sarayın girişinin kaldırılabilir bir merdivene sahip olduğu ifadesi ile uyuşmaktadır.

Kuzey Sur'da bulunan üç kapıdan ikisinin saraya gelenlerden ünvan sahipleri ve hizmetkarlara ayrıldığı ve belki de doğudaki kapının saraya getirilen erzakın taşındığı kapı olduğu önerilebilir. Andronikos Gidos'un Orta Hisar'daki Khrysokephalos Kilisesi'ne giderken kullandığı surlar üzerine açılan ve bir şapelden ulaşılan kapı olduğunu düşünmekteyiz.

Bessarion anlatımında sarayın avlusundan bahsetmemektedir ancak yapıları iki yanda tarif etmesi, ortada açık bir alanın bırakıldığını düşündürmektedir. Avlu, saray içerisinde önemli bir rol oynar. Pseudo Kodinos İstanbul'daki sarayı tasvir ederken, avluya atlı giriş izninin seçilmiş bazı kişilerle sınırlı olduğunu ve patrik ile imparator ve ailesi için özel at bağlama – binme alanları bulunduğunu anlatır. Tetrastylon'un saray avlusunda olduğu bilinmektedir ve sebastokrator ile sezar atları için kullanılırdı. Olasılıkla dört sütunlu bir yapıdır. Pezeuma, imparatorun at ba9ğlama yeridir ve avlunun iç kısmında yer alır (Macrides ve diğerleri, 2013, 74-77). Avlu sarayın bir devamı olarak işlev görür. Saray muhafızlarının ve askerlerinin günlük kabulleri burada gerçekleşir. Ünvan sahipleri ise sarayın içinde, triklinosda kabul edilir (Macrides ve diğerleri, 2013, 368-369).

Trabzon Sarayında Kuzey Sur'da atların geçebilecekleri bir kapı bulunmamaktadır. Olasılıkla atlar ön sur ve Kuzey Sur arasındaki 40,00 metre genişliğindeki alanda bulunduruluyordu.

Bessarion sarayı tasvir ederken saray yapılarının Batı Sur üzerinde yer alıdığını belirtir.

> "Batı duvar akropolis ve imparatorluk konutları tarafından paylaşılır ve ikisine de aynı şekilde hizmet eder. Böylelikle birinci ve sonra ikinci kata Akropolisin ve Sarayın (*βασιλειων*) kendisi adına yükselir. Fakat daha üzerindeki her şey tamamen sadece imparatorluk konutları (*οικοδομης)* için yükseltilmiştir ve akropolis duvarlarının zeminden yükseldiği kadar yükseğe ulaşır[118]."

Bugün ayakta olan yapılar İç Kale'nin Batı Sur'u üzerinde ve Batı Sur'a paralel yer almaktadır. Batı Sur üzerinde batı duvarları korunmuş olan yapılardan 24 Numaralı Yapı'nın doğu duvarı olasılıkla İç Sur üzerinde yer alıyordu. Olasılıkla 21a Numaralı duvarda yer alan kapının açıldığı, İç Sur ve Batı Sur arasındaki 5,00 genişliğindeki alan, üzeri açık bir koridor oluşturuyordu. Bu koridordan 24 Numaralı Yapı'nın zemin katına geçilerek 25 ve 28 Numaralı Yapıların bulunduğu alana ulaşılıyordu. 28 Numaralı Yapı'nın güney mekanının batı duvarındaki, 27 Numaralı Alan'a açılan kapının bu servis güzargahı ile ilişkisi olmalıdır. 28 Numaralı Yapı'nın kuzey mekanının batı duvarındaki kapı ise sur üzerine açılan savunma ile ilişki bir kapı olmalıdır.

> "Bu çevrili alanın her iki tarafında da salonlar ve imparatorun hizmetkârlarının barınması için açık bırakılmış bir alan vardır (*ψιλος τις υπολελειπται τοπος αιθουσων ενεκα και του δεχεσθαι τους υπηρετουμενους)."*

Bessarionun bu ifadesinden saray yapılarının çevresinde hizmetkârlar için ayrılmış bir bölüm bulunduğunu anlıyoruz. Batı Sur ve İç Sur arasında oluşan koridoru hizmetkarların kullandığını ve bir tür servis koridoru olduğunu Besarion'un kaydını dikkate alarak önerilebilir (Şekil 192 ve 193).

Metinin devamında Bessarion'un saray yapılarını akropolisin tepesine doğru (kuzeyden güneye doğru) tasvir ettiği anlaşılmaktadır. Saraya girildiğinde bir yanda dört yöne açılan balkonları ile birçok salon ve vestibül bulunmaktadır. İçeri girince diğer yanda tasvir ettiği ilk yapı ise sarayın önemli yapılarından biri olmalıdır. Bessarion'un yapının uzunluğundan bahsetmesi dikdörtgen plana sahip olduğunu düşündürmektedir.

---

[118] Mango, 1972, 252: …from there upward, it extends for the sake of the palace alone and towers above the wall of the acropolis by almost the same measure that the latter rises above the ground." "…buradan yukarıya doğru sadece saray için genişler ve akropolisin duvarları üzerindeki kuleler, bunun zeminden yüksekliği ile neredeyse aynı yüksekliğe sahiptirler."

> "…içeri girdiğinizde oldukça büyük uzunlukta ve çok güzel bir yapı (*τε μηκιστος οικος)* uzanır. Tavanı altın, çok çeşitli renkler ve resmin şaheserleriyle parlarken zemini tamamen beyaz mermer ile kaplıdır. Tüm tonoz gökyüzünü taklit ederek ışığını döken yıldızlarla pırıldar ve resmin (*γραφης)* olağanüstü zarifliğini ve zenginliğini sergiler. Yapının duvarları çevresinde şehrimizde hüküm sürmüş imparatorlar (*βασιλειων χορος*) ve onların atalarının bir alayı ve ayrıca şehrin geçirdiği tehlikeleri anlatan sahneler kadar yeter ki kaybettikleri bir savaşı veriyor oldukları fark edilsin diye ona saldıranlar da resmedilmişti…"

Bessarion'un ifadelerinden yapının zeminin mermer kaplı olduğunu, *tavanının*[119] mozaik bezemeye sahip olduğunu, duvarlarında Trabzon kralları ve Komnenoslar Hanedanın Bizans tahtına çıkan üyelerinin tasvirlerinin bulunduğunu anlıyoruz. Bu bölümde tasvir edilen yapının batı yönündeki ilk yapı olan, 28 Numaralı Yapı olduğu önerilebilir[120]. Bryer ve Winfield da Bessarion'un bahsettiği ilk yapının 28 Numaralı Yapı olduğunu düşünmektedir (Bryer ve Winfield, 1985, 191).

Bessarion'un bahsettiği ikinci yapı dört sütunla desteklenen piramidal çatıya sahiptir. Bu ifadeden yapının kiborium planlı olduğu anlaşılmaktadır (Kennedy, 2019, 269, son not 109).

> "Bu yapının ötesinde akropolisin tepesine doğru dört sütunla desteklenen piramidal çatılı gölgelikli bir kraliyet yapısı (*βημα*) görünür[121]. Bir tür kafesli kapı gibi imparatorları tebaasından ayıran yapı her yönden çatısına kadar beyaz mermerle kaplanmıştır. İmparatorun bakanlarıyla işlerini yürütmek, elçileri kabul etmek, demeçler alıp vermek için göründüğü yer özellikle burasıdır."

Burada tasvir edilen yapıyı bugün İç Kale'de ayakta kalan yapılar ile eşleştirmek güçtür. Bryer ve Winfield bu yapının 23 Numaralı Yapı olabileceğini önermektedir (Bryer ve Winfield, 1985, 185, dipnot 60, levha 135a ve 136a). İmparatorun 'göründüğü' bu yapı, *prokipsis* ayini için kullanılan yapılar gibi yükseltilmiştir ve kiboryum planına sahiptir.

---

[119] Kennedy tarafından 'vault' olarak çevrilen kelime ὀροφὴν: çatı anlamında kullanılmaktadır (Liddell ve Scott,1901, s.1078).

[120] Yapının İç Kale'nin Kuzey Sur'una uzaklığı yaklaşık 43,00 metredir. Arazideki eğim nedeniyle bu yapıdan önce daha kuzeyde çok uzun olarak tasvir edilebilecek bir yapının yer alması için yeterli alan bulunmamaktadır

[121] Mango, 1972, 253:"…High up, at the end of the building, there appears a covered imperial dais (*bema*)". "…Yüksekte yapının sonunda üstü kapalı imparatorluk çardağı (bema) görülür."

Pseudo-Kodinos'un Seremoniler kitabında bahsettiği Prokypsis Ayini imparatorun özel olarak görünmesi ile ilgilidir ve yükseltilmiş bir platform üzerinde gerçekleşir (Macrides ve diğerleri, 2013, 126-132; 145; Jeffrey, 1987, 38-53). Epifanya gününde (6 Ocak) ve İsa'nın Doğumu gününde (25 Aralık) gerçekleştirilen bu ayine ışık ve müzik eşlik eder (Jeffrey, 1987, 39). Ayinin aynı zamanda taç giyme töreninde gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır (Macrides ve diğerleri, 2013, 147).Trabzon sarayında, Prokypsis Ayinin yapıldığına dair kayıtlar Panaretos'un Kronik'inde ve Lazaropoulos'un Hagios Eugenios'un mucizelerini derlediği Synopsis'de bulunmaktadır (Asp-Talwar, 2016, 208. Rosenqvist, 1996, 317). Lazarapoulos, Melik'in Trabzon kuşatmasını anlatırken birliklerin açık bir alan olduğu için Epifanyadan uzak durduklarını belirtir. Bryer ve Winfield, sarayın güney ucunda bir alanın Epifanya Avlusu olarak tanımlanabileceğini önermektedir (Bryer ve Winfield, 1985, 184). Rosenqvist, bu tanımın sorunlu olduğu ve Miliopoulos ve Chrysantos'un yaptığı gibi Epifanyanın İçkalenin güney kapısının hemen dışındaki düz alan olarak kabul edilebileceği görüşündedir (Rosenqvist, 1996, 444; Miliopoulos, 163; Chrysantos, armen66).

Kiborium planlı bu yapının 28 Numaralı Yapı'nın doğusundaki düz alanda, yapıya yakın bir konumda yer aldığını Bessarion'un anlatım sıralaması nedeniyle önerebiliriz. 28 Numaralı Yapı'nın doğusundaki geniş bir alanın avlu gibi düzenlendiği ve kralın bu alanda elçilerle ve saray görevlileri ile görüştüğü, prokypsis ve peripatos ayinlerinin burada gerçekleştirildiği düşünülebilir.

Peripatos sarayda yapılan törenlerde imparatorun göründüğü bir başka yapıdır. Pseudo-Kodinos, imparatorun odasından kiliseye kadar uzanan bu yükseltilmiş yolun Palmiye Pazarı ayini için kullanımını anlatmaktadır (Macrides ve diğerleri, 2013, 170, 369). Bessarion'un metninde doğrudan bu yapıya işaret eden bir tasvir bulunmamaktadır. Peripatos'un Palmiye Pazarı ayini için kurulup ayin bitiminde sökülen portatif bir podyum benzeri yapı olduğu da düşünülmektedir. Bessarion'un peripatostan bahsetmemesinin nedeni bu olmalıdır.

Bessarion'un tasvir ettiği üçüncü yapı, kralın ziyafetler verdiği bölümü içermesi nedeniyle Triklinos olarak tanımlanabilir.

> "Daha ileriye devam edince çok geniş ve uzun, tonozla örtülü ve sütunlarla çevrili (*περιστυλον)* olan başka bir imparatorluk konutu (*βημα τε βασιλειον)* vardır. Bemada yukarı çıkan bir merdiven imparatorluk ailesini yüksekte resimlerle süslü bir odaya (*γραφαις οικημα)* çıkarır ve burada imparator, bakanları ve geri kalan tebaası için geleneksel olarak zengin ziyafetler verir."

Bu yapı çok geniş ve uzun olarak tasvir edilmesi nedeniyle bugün İç Kale'de yer alan yapılar arasında 24 Numaralı Yapı ile eşleştirilebilir. Bu yapı günümüzde ayakta kalmış olan batı cephesinde yedi yuvarlak kemerli pencereye sahiptir ve belirlenebildiği kadarıyla 12,70 metre genişliğinde, 30,00 metre uzunluğunda zemin kat üzerinde iki katlı görkemli bir yapıdır. İmparatorluk salonu olarak bahsedilen sütunlarla çevrili yapı, 'çok geniş ve uzun'dur. Yapının içinde merdivenle ulaşılan yüksekteki ve resimlerle bezeli bir bölümde, kral ve ailesinin bakanlara ve tebaasına ziyafetler verdiği belirtilmiştir. Pseudo Kodinos'un Seromoniler kitabında İmparator'un, saray halkına, triklinosda, yılda beş kez yemek verdiği anlatılır. İsa'nın Doğumu, Epifanya, Palmiye Pazarı, Paskalya ve Pentokost günlerinde gerçekleşen bu yemeklerde, imparator kendi masasında yalnız yemekte, saray halkı tabaklarını aldıktan sonra ayrılmaktadır (Macrides ve diğerleri, 2013, 166). Bahsedilen her iki ayinin triklinosda yenen yemek ile sonlandığı anlaşılmaktadır (Macrides ve diğerleri, 2013, 147,391). Taç giyme ve Düğün törenleri sonrasında triklinosda imparator ve eşinin yemek yediği, saray halkının hazır bulunduğu ancak yemek dağıtılmadığı anlaşılmaktadır (Macrides ve diğerleri, 2013, 236-241, 393).

Pseudo Kodinos'ta bahsedilen ve Trabzon İç Kalesi'nde de yer alması beklenen bir diğer yapı, imparatorun dairesidir (kellion). Triklinosa bitişik ya da yakın olduğu düşünülen bu yapı, ayinler ile bağlantılıdır. İmparator, burada ayin için *protovestiarios* tarafından hazırlanır. İmparator İsa'nın Doğumu günü arifesi 24 Aralık'ta odasında kalır ve matin'e katılmaz, kanonarkhai ikonastasisi getirip odasına kurar, bu sırada saray halkı triklinosda toplanır (Macrides ve diğerleri, 2013, 116-120). İmparator, Palmiye Pazarı'nda peripatosa buradan çıkmaktadır (Macrides ve diğerleri, 2013, 170).

Bessarion'un metninde kralın dairesi tasvir edilmemiştir. Ancak Bessarion'un burayı görmediği tahmin edilebilir. Triklinos olarak tanımlanabilecek 24

Numaralı Yapı ile yakınlığı ve yüksek konumu nedeniyle 22 Numaralı Yapı'nın kralın dairesi olduğu düşünülebilir. Ancak böyle bir yapının daha bezemeli olması beklenirdi.

Bessarion'un tasvir ettiği dördüncü yapı sol tarafta yer almaktadır ve eşit büyüklükte dört bölüme ayrılmıştır.

> "Buradan sonra, sol tarafta, içlerinden birinin diğerlerinden öne çıktığı birçok odayla karşılaşılır. Eşit büyüklükte dört kaburga ile bölünmüştür (*των αλλων ενι διαφεροντι τετρασιμεν ισαις διηρημενω πλευραις*,) dikdörtgen şekle sahiptir ve dünyanın yaratılışının İnsanın ilk nasıl ortaya çıktığı ve onun devamındaki tarihinin anıldığı tasvirler (*ὑπομνήματά*) içerir."

Burada bahsedilen yapının sol tarafta yer alıyor olması yapıları akropolisin güneyine doğru tasvir eden Bessarion'nun solunda kalan doğu yönünde yer aldığını göstermektedir.

Yapıdaki dünyanın ve insanın yaradılışını betimleyen tasvirlerin duvar resimi olmadığı, Bessarion'un tasvir ettiği ilk yapıda kullandığı *γραφης ifadesi yerine ὑπομνήματά*[122] ifadesini kullanması nedeniyle düşünülebilir. Bryer ve Winfield burada kullanılan hatıra ifadesi nedeniyle bu yapının bir kütüphane olduğu görüşündedir (Bryer ve Winfield, 1985, 185, dip not 66). Kule 13 -14'ün duvarlarında yer alan 'Havva'nın Yaradılışı', 'Adem ve Havva'nın Cennet'ten Kovuluşu' ve 'İlyas Peygamber ve Kuzgun' sahnelerini içeren kabartma levhalar Bessarion'un bahsettiği Eski Ahit sahneleri ile uyumlu görünmektedir. Bu levhalar devşirme olarak kullanılmışlardır ve olasılıkla İç Kale'de yer alan saray yapılarının birinden alınmıştır. Kule 13-14'ün malzeme ve teknik uygulamalarının değerlendirilmesi sonucunda III. Aleksios Döneminde inşa edildiğini önermekteyiz. Bessarion'un Trabzon'a ziyaretinin 1426-1436 yılları arasında gerçekleştiği düşünülmektedir. Olasılıkla bu kabartmalar kuleye Osmanlı Döneminde kitabenin yerleştirildiği tarihte yerleştirilmiştir. Kulede üst kotta yer alan haçlı levhanın ters yerleştirilmiş olması da kuledeki devşirme malzemelerin Komnenoslar Döneminde yerleştirilmediğini göstermektedir.

[122] ὑπόμνημα, (ατος, τό) hatırlatıcı, hatıra anlamında (Liddell ve Scott,1901, s.1889).

Bessarion'un tasvir ettiği 'eşit büyüklükteki dört kaburga ile bölünmüş dikdörtgen yapı, Ani'de Gürcü Kilisesi olarak bilinen kilise ile benzer şekilde, duvarlarında kör kemerle ayrılmış bölümlerde birer kabartma levha bulunan dikdörtgen planlı bir yapı olmalıdır (Şekil 194 ve 195)[123].

Bessarion buradan sonra çok sayıda farklı yapıyı saymaktadır. Bu yapıların saray halkının daireleri olduğu düşünülebilir.

> "Sağda sütunlu portikolarla ayrılmış her biri diğerinin karşısına yerleştirilmiş vestibüller, salonlar teraslar, daireler ve odalar (*προδομοι και δομοι, εξωσται, Κοιτωνες, θαλαμοι)* vardır. Birinin hayal edebileceği tüm boyutlardan daha büyüktürler bazıları diğerinden daha küçük, bazıları daha büyük fakat tamamı uygun bir düzenle ve anlatılamaz bir güzellikle inşa edilmiştir."

Bu bölümde anlatılan yapıların sağda olarak (Ἐπὶ δεξιὰ) belirtilmeleri, daha önce anlatılan yapılardan farklı bir yönde yer aldıklarını gösteriyor olabilir. Bugün İç Kale'nin doğusunda ayakta kalan ve bu tanıma uyan bir yapı bulunmamaktadır.

Bessarion, sarayda bahsettiği tek kiliseyi, resimlerle bezeli ve kutsal emanetlere sahip olarak tanımlanmaktadır.

> "Buraya ayrıca, güzel resimlerle parıldayan ve kutsal sunularla bezenmiş bir kutsal kilise (*ιεροσ)* de kurulmuştur."

Sarayda kral ve saray halkının günlük ayinlerini gerçekleştirdikleri birden çok kilisenin bulunması beklenebilir. Kuzey Sur'un batısında Kule 1'de bir şapel bulunmaktadır. Bryer ve Winfield, Kuzey Sur'un doğusunda Limnialı Hagios Georgios'a adanmış bir kilise bulunduğunu önermektedir (Bryer ve Winfield, 1985, 225). Zakharova ve Tsipkina, Kule 1'de yer alan şapelin saray kilisesi olduğu görüşündedir (Zakharova ve Tsipkina, 2016, 179-185). Ancak Kralın dairesi ve Triklinos'un kilisede gerçekleştirilen törenler ile ilişkisi, Prokipsis ve Peripatos ayinlerinin avlu ve kilise ile ilişkileri nedeniyle, saray yapılarından oldukça uzakta yer alan Kule 1'deki şapelin saray kilisesi olarak kullanılmadığı

[123] Gürcü Kilisesi, 1218 yılına tarihlenen, dikdörtgen planlı kuzey ve güney duvarlarındaki kademeli kör kemelerle oluşturulmuş yüzeysel nişler içerisinde, Meryem'in hayatından sahneler (Müjde ve Ziyaret) içeren kabartma levhaların bulunduğu küçük bir şapeldir (Eastmond, 2004, s.75).

söylenebilir. Bu durumda 28 Numaralı Yapı yakınlarında ve 24 Numaralı Yapı'dan da çok uzakta olmayacak bir konumda bir saray kilisesinin yer aldığı önerilebilir.

Bessarion'un methiyesinde bahsettiği yapılar arasında ayrıntılı sayılabilecek tasvirlerini verdiği olasılıkla sarayın ana binaları olan yapılar bugün İç Kale'de yer alan yapılar ile büyük oranda eşleştirilebilmektedir. Bessarion'un Sarayın Batı Sur üzerinde yer aldığını belirtmesi bugün korunmuş olan yapıların Batı Sur üzerinde yer alamaları nedeniyle çok önemlidir. Bugün İç Kale'de yer alan yapılar Komnenoslar Sarayının önemli binalarını oluşturmaktadır.

7.BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

7.1. İÇ KALE'NİN DEĞERLENDİRMESİ

İç Kale surlarının malzeme ve teknik uygulamalarının değerlendirilmesi sonucunda üç ana yapı dönemi geçirdiği anlaşılmaktadır. İlk yapı dönemi Got saldırısının gerçekleştiği 257 yılı öncesine tarihlenmektedir. Kentin surları olasılıkla Got saldırısında zarar görmüştür ve İmparator Diokletianus'un (284-304) şehirde gerçekleştirdiği yenilemeler sırasında onarılmıştır. Bu dönemin malzeme ve tekniği Ballance tarafından Orta Hisar'da bir düzine noktada tespit edilmiştir. İç Kale ve Orta Hisar'ın Got saldırısı öncesinde mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bu iki bölümün erken dönemde bir duvar ile birbirinden ayrılıp ayrılmadığı kesin değildir.

İç Sur olarak tanımladığımız sur ve üzerinde yer alan kulelerin, malzeme ve teknik uygulamalarının değerlendirilmesi sonucunda altıncı yüzyıla tarihlendirilebileceği önerilmiştir. İç Kale surunda bir onarım yazıtı bulunan İmparator Iustinianos dönemi (527-565) yapı faaliyetleri onarım ve eklemelerin ötesine geçmemiş olmalıdır. Prokopios'un De Aedificiis adlı eserinde İmparator Iustinianus'un yapı faaliyetleri arasında Trabzon surlarından bahsetmemesinin nedeni de bu olmalıdır.

Kent altıncı yüzyıl tarihçisi Zosimos tarafından iki sura sahip olarak kaydedilmiştir. Zosimos'un iç ve dış olarak konumlanmış iki surdan mı bahsettiğini bilmiyoruz. İç Kale'nin 6. yüzyıl tarihi önerdiğimiz İç Sur'unun üçüncü yüzyıl kuleleri Kule 8 ve Kule 1 ile ilişkisini bir kazı çalışması yapmadan belirlemek mümkün değildir.

İç Kale'nin ikinci yapı dönemi İç Sur'un yükseltildiği, bugünkü ön surun eklendiği ve kuzey surun inşa edilerek bir iç kalenin oluştuğu, aynı zamanda 28 Numaralı Yapı'nın da ilk yapı döneminin gerçekleştiği 1204-1223 yılları arasındaki

döneme tarihlenmektedir. Trabzon Krallığının kurulduğu I. Aleksios ve David Komnenos döneminde mevcut surun yükseltilmesi, bir ön sur ile güçlendirilmesi ve bir yönetim merkezi olarak İç Kale'nin oluşturulması kaçınılmaz görünmektedir.

İç kaleye sahip olması açısından Karadeniz kıyılarında ve Trabzon'un yakın çevresinde yer alan bazı şehir surları benzer örnekler olarak ele alınabilir. En yakın örnek olan Sinop surları üzerine incelemesinde Crow, Sinop İç Kale'sinin olasılıkla 9. yüzyıla tarihlendirilebileceğini önermektedir (Crow, 2016, 278) (Şekil 196). Araştırmacı 9. yüzyıl önerisini güçlü bir arkeolojik veri ile destekleyemese de İç Kale'nin, güney sur üzerindeki on altı yazıt ile belgelenen 1215 yılındaki onarımından öncesine tarihlenebileceğini belirtmektedir (Crow, 2014, 55-57; 2016, 276). Sinop İç Kalesi'nin doğu suru daha sık aralıklar ile yerleştirilmiş dikdörtgen kuleler ve ana surdan ortalama 5,00 metre uzaklıkta yer alan üçgen çıkıntılarla korunan bir ön sur ile güçlendirilmiştir (Şekil 197).

Karadeniz kıyısında ticari önem taşıyan bir diğer yerleşme olan Amasra surları iç kale içermesi açısından benzerlik göstermektedir (Şekil 198). Crow, devşirme kullanımı ve Amastris Piskoposu Georgios'un velayetnamesindeki kayıtlar ile 9. yüzyıl öncesine tarihlendirilen Amasra surlarında İç Kale'nin bir köprü ve giriş yoluyla ulaşılan, tahkimatlı Boz Tepe Adası'nda bulunabileceğini; Zindan Kalesi'ndeki küçük iç kalenin kentin Ceneviz hakimiyetinde bulunduğu ondördüncü yüzyılda inşa edildiğini belirtmektedir (Crow, 1990, 12-13;1995, 256 2007, 392-393; 2016, 277). Crow tarafından yayımlanan planda Boz Tepe ve Zindan Kalesi'nin bir ön sur ile güçlendirildiği görülmektedir. Crow Boz Tepe Adası'ndaki yaklaşık 9,00 metre yüksekliğine kadar ayakta kalmış olan ön suru ana sur ile aynı döneme, olasılıkla VI. Mithridartes dönemine (M.Ö: 120-63) tarihlendirmektedir.

Crow Karadeniz kıyılarındaki önemli ticaret merkezleri konumundaki Sinop, Amasra ve Trabzon kentlerindeki iç kalelerinin benzerlikleri üzerinde durmakta ve bu iç kalelerin yönetim merkezleri olarak işlev gördüklerini söylemektedir. Crow'un, Sinop İç Kalesi için 9 yüzyıl tarihini önermesinin nedeni de kentin 838-840 yıllarında Bizanslılarca Theophobos olarak adlandırılan, Halife El

Mamun'un liderlerinden Nasır'ın yönetim merkezi olmasıdır (Crow, 2014, 56; 2016, 278; Bryer ve Winfield, 1985, 71). Amasra'da ise 9. yüzyılda Paphlagonia Katepanlığı altında bir Chelandia filosunun komutanının varlığı, bir mühür ile belgelenmektedir ve bu komutanın Dneiper yakınlarındaki Sarpel kalesini kurmak için imparatorluk donanması ile gönderildiği Konstantin Porphyrogenetos tarafından kaydedilmiştir (Konstantin Porphyrogenetos, De Administrando Imperii, Çev. Moravcsik ve Jenkins, 1967, 42; Ahrweiler, 1966, 110-111; Crow, 1995, 260). Crow Amasra'nın önemli bir donanma merkezi konumunda olduğu belirtmekte ve İç Kale'yi komutanın ikametgahı olarak yorumlamaktadır.

Trabzon, yaklaşık olarak 824 yılında, Khaldia Theması'nın başkenti olur ve olasılıkla surlar içinde thema strategosunun ikametgâhı bulunmaktadır (Porphyrogenetos, De Thematibus, Pertusi (Ed.), 73, 137-139). Kuzey surun ön sur ile aynı zamanda olasılıkla 1223 yılı öncesinde inşa edildiği anlaşılmaktadır. İç Kale içinde 9. yüzyıla tarihlendirebileceğimiz herhangi bir arkeolojik kanıt bulunmamaktadır. Kentte 9. ve 10. yüzyıllarda Hagia Anna Kilisesi'nin ve Khrysokephalos Kilisesi'nin onarıldığı bilinmekte ancak her iki yapının malzeme, teknik ve mimari özelliklerini İç Kale ile ilişkilendirmek mümkün değildir (Millet, 1895, 422; Ballance, 1960, 149 ve 154). Kule 1, zemin katının Rus Bilimler Akademisi Arşivi'nde yer alan fotoğrafla da belgelenen yüksek girişli, üç pencereli görkemli doğu cephesi, kubbeli ve cephede kemerli pencereli yaklaşık 6,00 metreye ulaşan yüksek mekanı ile Bryer ve Winfield tarafından da önerildiği gibi bir askeri komutanın karargahı izlenimi vermektedir (Bryer ve Winfield, 1985, 187) (Şekil 199). Dokuzuncu yüzyılda İç Kale'nin Orta Hisardan ayrı bir bölüm olarak var olduğu kesin olarak belirlenememektedir ancak bu dönemde strategosun Kule 1'de ikamet ettiği önerilebilir.

Malzeme ve teknik uygulamalarının değerlendirilmesi sonucunda 1204 ile 1223 arasında bir döneme tarihlenebileceğini önerdiğimiz ön sur, iç surdan ortalama 5,00 metre uzaklıkta inşa edilmiştir. Ön surun ilk yapı döneminde ortalama yüksekliği arazideki eğime bağlı olarak 7,00-10,00 metre arasında değişmektedir ve kalınlığı ortalama 1,70 metredir. Kule 19 ve 20 ön surun ilk

yapı döneminde yuvarlak planlı kulelere sahip olduğunu göstermektedir. İç Sur'un ön surun inşa edildiği dönemde Kule 22a'da tespit edilebilen kalıntılar ile yaklaşık 2,00 metre yükseltildiği anlaşılmaktadır.

Crow tarafından, Amasra ve Sinop'ta görülen devşirme blokların özenli kullanımına, 8. yüzyıl onarımlarıyla tarihlendirilmiş bir örnek olarak verilen İznik kenti surları III. Ioannes Vatatzes (1222-58) döneminde güçlendirilmiş, ikinci bir sur eklenmiş ve iç sur yükseltilmiştir (Şekil 200). Bu yapı faaliyeti Vatatzes'in oğlu II. Theodoros Laskaris (1254-1258) tarafından 1250 yılında saray halkı önünde verilen bir methiyede kaydedilmiştir (Foss, 1996, 145). Ön sur kent surlarından ortalama 13,00-16,00 metre arasında değişen uzaklıkta inşa edilmiştir. Ön sur ortalama 3,00-4,00 metre yüksekliğe ve ortalama 2,00 metre kalınlığa sahiptir (Şekil 201).

Trabzon'un güney doğusunda Erzurum yolu üzerinde yer alan Bayburt kenti kalesi ön suru ile yakın çevreden önemli bir örnektir (Şekil 202). Yirmi iki tanesi günümüze ulaşmış olan yazıtlar ile Sinop surları ile yakın bir tarihe 1213-14 yılına tarihlendirilen bir onarım geçiren surların ilk yapım evresi bilinmemekte olasılıkla Urartu döneminde inşa edildiği düşünülmektedir (Uluçam, 1994, 415). Güney batı köşeden doğu yönüne devam eden ve doğu cephede kesintiye uğrayan ön sur, kalenin yazıtları üzerine yoğunlaşan sayılı araştırmada ele alınmamıştır. Bayburt surları yazıtların birçoğunun etrafında bulunan Baccini kullanımı ile de Trabzon surları ile benzerlik göstermektedir.

Bir iç kale ve ön sura sahip olan Ani kenti Baccini kullanımı ile de Trabzon İç Kalesi ile benzerlik göstermektedir. Topografik özellikleri nedeniyle üç yönden korunaklı olan kentin daha düz ve kolay ulaşılabilir kuzey bölümü çift surla çevrilmiştir (Şekil 203). Yuvarlak kulelerle güçlendirilmiş olan ön sur, iç surdan yaklaşık 15,00 metre uzaklıkta yer almaktadır ve daha alçaktır. Dönem kaynaklarında kent surlarının bu bölümünün onuncu yüzyılda Kral Smbat döneminde (977-989) inşa edildiği kaydedilmiştir (Macler, 1917,c. II. 49). Bu surlar sonraki hükümdarlar döneminde onarılmış, yükseltilmiş ve bazı kuleler eklenerek güçlendirilmiştir. Kentin güney batısında bir tepe üzerinde yer alan İç Kale'nin yedinci yüzyıl ile on üçüncü yüzyıl arasına tarihlenebilecek yapı

dönemleri olduğu bilinmektedir (Sinclair, c.I, 376). İç Kale'de kalıntıları günümüze ulaşmış olan saray yapıları, kiliseler ve hamam yapılarının birbirleri ile olna mekânsal ilişkiler ve plan organizasyonlarının Trabzon İç Kalesi ve sarayı ile karşılaştırılabilmesi için Ani İç Kalesi'nin ayrıntılı olarak çalışılması gerekmektedir.

Rewdford Trabzon'un yakın çevresinde yer alan Bayburt'ta 1213-1214 yılında ve Sinop'ta 1215 yılında gerçekleşen yapı faaliyetinin Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus (1211-1220) ve Erzurum Meliki Mugiseddin Tuğrul Şah (1201/3-1225) arasındaki rekabet ile ilgili olduğunu belirtmektedir (Redford, 2014, 66-69). Shukurov dönemin siyasi olaylarını incelediği makalesinde I. Aleksios'un Tuğrul Şah ile birlikte Keykavus'a karşı kardeşi Aladdin'i desteklemiş olduğuna dair kaynakları aktarmaktadır (Shukurov, 2005, 78-84). İç Kale'nin 1204-1223 arasına tarihlenebileceğini düşündüğümüz ikinci yapı döneminin, Trabzon'un da dahil olduğu dönemin siyasi çekişmelerinin sonucunda gerçekleşen inşa faaliyetleri ile ilişkillendirilebileceği görüşündeyiz.

İç Kale surlarının yükseltildiği ve saray yapılarından bazılarının inşa edildiği üçüncü yapı döneminde kullanılan malzeme ve teknik uygulamalarının II. Aleksios dönemine (1297-1330) inşa edilmiş olan Kordyle Kalesi'nde ve Giresun Adasındaki kalede kullanıldığı görülmektedir (Bryer ve Winfield, 1985, 131) (Şekil 204, 205 ve 206) Bu dönemde artan Türk akınları nedeniyle Trabzon çevresinde küçük kale ve gözetleme kulelerinin inşa edildiği bu dönemde İç Kale'nin de güçlendirildiği anlaşılmaktadır.

7.2. SARAY YAPILARININ DEĞERLENDİRMESİ

Trabzon İç Kalesi'nde yer alan saray 1204 yılındaki Latin istilası sonrasında dağılan Bizans hakimiyetinin devamı niteliğindeki üç devletten birinin yönetim merkezi olmuştur. Komnenos hanedanı üyeleri tarafından kurulan devlet, İstanbul'un VIII. Mikhael Palaiologos tarafından geri alınmasından sonra iki yüzyıl daha varlığını sürdürmüştür. Trabzon İç Kalesi, bir imparatorluk olarak adlandırılamayacak boyutlarda, krallık özellikleri gösteren devletin hükümdarlarının yaşam alanlarını barındırmaktadır.

Sarayın dikkat çekici özelliklerinden biri Bessarion tarafından da bahsedilen yüksekliğidir. Bessarion sarayı “Fakat daha üzerindeki her şey tamamen sadece imparatorluk konutları (*οικοδομης)* için yükseltilmiştir ve akropolis duvarlarının zeminden yükseldiği kadar yükseğe ulaşır” şeklinde tasvir etmektedir (Kennedy, 2019, 195).

Bessarion’un methiyesinde yer verdiği sarayın tasviri, bugün ayakta kalan saray yapılarının kalıntılarının sarayın büyük kısmını oluşturduğunu göstermektedir. Bu kalıntılar İç Kale’nin batı suruna paralel ve batı suru üzerinde konumlanmıştır. Yapıların kalıntılarının incelenmesi ve Bessarion’un kayıtları yardımı ile gerçekleştirlen mimari restitüsyonlar sonucunda İç Kale’nin batı suru ve saray yapıları arasında bir koridorun oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu koridor Bessarion tarafından saray hizmetkarları için sarayın çevresinde ayrıldığı kaydedilen alan olmalıdır. Saray yapılarının batı sur boyunca ard arda konumları yapıların birbirleri ile bağlantılı olduğunu düşündürmektedir. Saray yapıları olasılıkla bir avlu etrafında yer almaktadır ve Trabzon sarayında gerçekleştirildiği bilinen prokypsis ve peripatos ayini bu avluda yer alan kilise ile bağlantılı strüktürler üzerinde gerçekleştiriliyordu. Bessarion saray içinde bir kilisenin varlığından bahsetmektedir. Bu kilisenin dışında olasılıkla İç Kale’nin kuzey batı köşesinde yer alan Kule 1 sarayla bağlantısı olan bir şapel içermektedir. Bessarion’un kaydı İç Kale içerisinde saray halkının barınabileceği çok sayıda oda ve daire bulunduğunu göstermektedir. Bu daireler birbirlerinden sütunlu portikolar ile ayrılmıştır. Saray yapıları ile bağlantısı olan en az bir tane hamamın var olduğu da bugün kalıntıları görülen 33 Numaralı Yapı-Hamamın erken döneme tarihlenebilecek bölümleri nedeniyle önerilebilir. İç Kale’nin en güneyinde yer alan ve günümüze ulaşmamış olan 16 Numaralı Kule’nin arşiv fotoğraflarından belirlenebilen mimari özellikleri nedeniyle askeri bir üs ya da donjon olduğu önerilebilir.

Trabzon sarayı yapılarının planları, mekan organizasyonları ve işlevlerinin belirlenmesi, günümüze sadece güney batı köşesinde yer alan Tekfur Sarayı’nın ulaştığı Bizans’ın başkentindeki geç dönem sarayı Blakhernai Sarayı’nın niteliklerinin anlaşılmasında çok önemlidir.

Blakhernai Sarayı'nın şehirden surlarla ayrılmış bir iç kale ya da kale görünümünde olduğu birçok kaynak tarafından kaydedilmiştir (Macrides, 2016, 311). Tarihçi Gregoras'ın kayıtlarında Blakhernai Sarayından iç kale olarak bahsedilmesi saraın en geç 14. Yüzyıl ortalarında duvarlarla çevrildiğini göstermektedir (Gregoras, II. 778.6-778.9; Schrijver, 2012, 36). Asutay-Effenberger, Blakhernai Sarayı'nın kuzey sınırının Emir Buhari Tekkesi'nden doğuya Ebuzer Gaffari Cami'ne kadar devam ettiğini ve buradan güneye döndüğünü belirtir. Eğri Kapı hizasına kadar devam eden ve bugün de yer yer kalıntıları görülebilen duvarın sarayın doğu sınırını belirlediğini önermektedir (Asutay-Effenberger, 2016, 302-303) (Şekil 207)

Blakhernai bölgesinin Notitia Urbis Konstantinopolitanae'de bahsedilen 14. Bölge olarak tanımlanması Mango tarafından da önerildiği gibi oldukça tartışmalıdır (Mango, 1986, 1-3; 2002, 449-455). Blakhernai bölgesindeki erken yapılardan biri İmparator Markianus (450-457) tarafından inşa ettirilen Theotokos Kilisesi'dir. I. Leo (457-474) tarafından İstanbula getirilen Theotokos'un giysisinden bir parça buradaki Soros şapelinde saklanmıştır (De Ceremoniis, 154 ve 542) Bölgedeki ilk saray yapılarının İmparator Anastasius döneminde (491-518) inşa edildiği ve bu triklinosların kilise ile bağlantılı olduğu bilinmektedir (Millingen, 1899, 128). Bu dönemin triklinoslarının İmparatorluk törenlerinin bir parçası olduğu De Ceremoniis'de kaydedilmiştir (De Ceremoniis, 154). İmparator Theophilios (829-842) döneminde bölgede Karianos Portikosu olarak bilinen saray inşa edilmiştir. İlk kez İmparator Aleksios Komnenos sarayını kalıcı olarak Blakhernai bölgesine taşımış, I. Manuel Komnenos onikinci yüzyılın ilk yarısında surlarda gerçekleştirdiği eklerin yanı sıra burada bir saray inşa ettirmiştir (Khoniates, 269; Millingen, 1899, 129). VIII. Mikhael'in şehri Latinlerden geri aldığında Blakhernai sarayını onardığı bilinmektedir. En geç 1265 yılında asıl saray olarak Blakhernai'nin kullanılmaya başlandığı burada bir sinod toplanması ile kesinlik kazanmaktadır (Pachymeress, ed. Failler, 1984-2000, c. 2, 341.23-345.12; Macrides, 2016,317).

Schrijver, Palaiologos dönemi sarayı üzerine yayımlanmamış doktora tezinde Blakhenai'nin kale-saray şeklinde kuruluşunu Ortaçağ'da Balkanlar'da örnekleri

görülen surlarla çevrili saraylar ile karşılaştırmaktadır (Schrijver, 2012, 37). Curcic tarafından surlarla çevrili bir yerleşim içinde yer alan, surlarla ayrılmış ve askeri bir birim olmaktan çok yerleşim alanı olarak organize olmuş bu iç kalelerin batıdaki çağdaşları olan feodal kaleler ile benzerlikleri olduğu belirtilmektedir (Curcic ve Hadjitryphonos, 1997, 37). Araştırmacı kale-saray komplekslerinin bir benzeri olarak iç ve dış sur arasında inşa edilmiş, şehirden surlarla ayrılmış ve bir avluya açılan konumu ile Tekfur Sarayı'nı örnek vermektedir.

Macrides, Blakhernai Sarayı'nın mekânsal organizasyonlarını, 14. yüzyıl ortalarında yazılmış olan ve Pseudo- Kodinos'a atfedilen Törenler Kitabı'nda yer alan kayıtlar yoluyla çözümlemeye çalıştığı araştırmasında, Pseudo-Kodinos'un bir yerden bir yere hareketi içeren törenlerden neredeyse hiç bahsetmemesinin, Blakhernai'nin Büyük Saray'a göre küçük bir alana sahip olması ve bir avluya bakan triklinos, kilise ve özel daireleri barındıran tek bir bloktan oluşmuş bir saray ile açıklamaktadır (Macrides, 2016, 322-323).

Olasılıkla 13. yüzyılda inşa edilmiş olan Tekfur Sarayı 20,00 x 10,00 metre boyutlarında dikdörtgen planlı ve üç katlıdır. Yapının kat yükseklikleri sırasıyla yaklaşık olarak 3,00 metre, 2,50 metre ve 2,00 metredir (Schneider, 1951, 82-110; Dirimtekin, 1960, 3-16) (Şekil 208, 209 ve 210). Tekfur Sarayı, zemin kat üzerine iki kat içeren ve 10,00x27,50 metre boyutlarında dikdörtgen bir blok halindeki 28 Numaralı Yapı ile benzerlik göstermektedir. Trabzon Saraynda, sadece bir duvarları günümüze ulaşmış bulunan 23, 24 ve 25 numaralı yapılar da olasılıkla benzer şekilde birden fazla kata sahip dikdörtgen bloklar halindeydiler.

Bizans Saray mimarisinde yaygın olarak görülen çok katlı dikdörtgen yapıların geç döneme tarihlenebilen diğer bir örneği Laskaris hükümdarlarının İzmir, Kemalpaşa/Nymphaion'daki Sarayıdır. Yapı, 26,00 x 11,50 metre boyutlarında ve zemin üzerinde üç katlıdır (Eyice, 1961, 1-15; Buchwald, 1979, 261-296; Mercangöz, 1987, 23-25) (Şekil 211 ve 212),

Çerçeveli teknik kullanımı ve tuğla süslemeleri ile Laskarisler dönemine tarihlenen Eskihisar Kalesindeki konut, 15,00 x 10,00 metre boyutlarında, üç katlıdır ve yapının kat yükseklikleri yaklaşık 4,50 metrdir (Şekil 213 ve 214).

Yunanistan, Mistra'daki 14-15. yüzyıla tarihlenen Despotlar Sarayı kuzeybatı kanadı 38,00 x 12,50 metre boyutlarında dikdörtgen planlı iki katlıdır (Bouras, 1997, 242-243) (Şekil 215). Yapı zemin katının kuzey ve güneyde iki ayrı bölüm içermesi ile 28 Numaralı Yapı ile benzerlik göstermektedir. Aynı zamanda yapının kuzey doğu cephesindeki pencerelerinin dilimli kemerleri 23 Numaralı yapının pencerelerindeki kemerlerle benzerdir (Şekil 217).

Niewöhner, Bizans saray mimarisinin kökeni üzerine araştırmasında konu üzerine geliştirilen teorileri ele almıştır (Niewöhner, 2015, 31-52). Araştırmacı Krautheimer tarafından desteklenen Batı, özellikle Vedenik saraylarının ve Çağaptay tarafından önerilen Doğu, Ermeni ve Selçuklu saraylarının Bizans saray mimarisi üzerine etkilerini bu araştırmaların sadece geç dönem Bizans sarayları örneklerine odaklanmaları, orta Bizans döneminden örnekleri ele almamaları nedeniyle kabul etmemektedir (Niewöhner, 2015, 31). Niewöhner, Mathews'ın Doğu kökenli olduğunu söylediği ters T planlı sarayların Kappadokialı elitlerin kayaya oyma konutlarındaki etkilerini araştırdığı çalışmasını ise aynı plan tipinin birçok Geç Antik dönem sarayında örnekleri bulunması nedeniyle reddetmektedir. Niewöhner, araştırmasının odak noktası olarak Bizans saray mimarisinde yaygın olarak örnekleri görülen çok katlı dikdörtgen blok halindeki yapıları almış, saray komplekslerinin organizasyonları üzerinde durmamıştır. Araştırmacı Bizans sarayının sosyal değişimlere ilişkili olarak geliştiği, özellikle toprak aristokrasisinin yükselişi ile bağlantılı olarak Geç Antik dönemden itibaren gelişen bir geleneğin parçası olduğu, tamamen Bizans kültürünün ürünü olduğu sonucuna varmıştır (Niewöhner, 2015, 46). Trabzon sarayında örnekleri görülen bu yapıların Trabzon devletinin Bizans kültürüne bağlılığı ile açıklanabileceği kanısındayız.

Olasılıkla Blakhernai Sarayı da Trabzon Sarayı gibi, şehirden surlarla ayrılmış bir iç kalenin surları üzerinde ve surlarına paralel yerleştirilmiş, birbirleri ile bağlantılı çok katlı yapıların bir avlu etrafında konumlanması şeklinde organize

olmuştu. Trabzon Sarayında olduğu gibi Blakhernai Sarayı içerisinde hizmetkarlara ayrılmış bir dolaşım alanı olduğu önerilebilir. Sarayda bu yapıların yanı sıra saray halkının daireleri, hamam ve kiliselerin bulunduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Trabzon kenti İç Kalesi, Bizans imparatorluk hanedanlarından biri olan Komnenoslar Hanedanının sarayının kalıntılarını içermektedir. Günümüze ulaşan kalıntıların sarayın büyük bir bölümünü oluşturduğu Bessarion'un kent üzerine methiyesindeki tasvirlerinden anlaşılmaktadır. Bu kalıntıların ayrıntılı olarak belgelenmesi, restitüsyon ve tarihlendirme önerilerinin getirilmesi. 13. ve 15. yüzyıllar arasındaki dönemde inşa edilmiş diğer saray kompleksleri ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi geç dönem Bizans saray mimarisinin anlaşılmasında olduğu kadar, dönemin Trabzonun da dahil olduğu bölgedeki oldukça hareketli siyasi ve kültürel ilişkilerinin anlaşılmasında katkı sağlayacaktır.

Büyük Komnenoslar'ın Trabzon'daki sarayının belgelenmesi ve yapı tarihi üzerine çalışmalar uzun bir geçmişe sahiptir. Konu üzerine yapılan çalışmaları tezimizin birinci bölümünde elimizden geldiğince özetlemeye çalıştık. Bu çalışmalar arasında Bryer ve Winfield'in Pontos Bölgesi üzerine kapsamlı araştırmaları öne çıkmaktadır. Araştırmacıların Trabzon İç Kalesi ve Sarayı üzerine yaptıkları analizler ve kent planı tezimizin iskeletini oluşturmuştur.

Bryer ve Winfield Sarayın ana yapı dönemlerini 257 yılı öncesi, 1223 yılı öncesi ve sonrası olarak belirlemektedir. Bizim yaptığımız arazi çalışmaları sonucunda topladığımız veriler Bryer ve Winfield'in elde ettiğine oldukça yakın sonuçlar vermiştir. Farklı olarak ortaya çıkan çarpıcı bir sonuç Kuzey Surun, 28 Numaralı Yapı'nın, Kule 16'nın ve ön surun aynı yapı döneminde inşa edildiğinin tespit edilmesi olmuştur. Bu bölümlerden kullanılan D grubu malzemenin surun Komnenoslar dönemine tarihlenen ilk yapı dönemini oluşturduğunu önermekteyiz. Bu yapı döneminin inşa faaliyetinin boyutlarının belirlenmesi İç Kale'nin bir iç sur ve ön surdan oluşan iki aşamalı savunma sistemine sahip olduğunu ve aynı dönemde bir yöneticiye ait bezemeli bir yapıyı içerdiğini göstermesi açısından önemlidir. 28 Numaralı Yapı'nın dış sur ile ortak batı cephesi ve burada yer alan kapılar, 27 Numaralı Alan'ın tespit edemediğimiz ve 28 Numara ile aynı tarihe ait bir yapı dönemi olduğunu düşündürmektedir.

Olasılıkla 14 yüzyılın başında gerçekleşen bir yapı döneminde ön surun yükseltilmesi ile İç Sur'un işlevi de değişmiştir. Bu tarihten sonra İç Sur saray yapılarını taşıyan bir alt yapı olarak kullanılmıştır. 25 Numaralı yapı da bu dönemde inşa edilmiş olmalıdır. 24 Numaralı Yapı'nın inşası ile dış sur üzerinde görkemli bir saray binası oluşturulmuştur ve bu dönemde dış sur güneyinde bir genişleme olmuştur ve olasılıkla 24 Numaralı Yapı ve 25 Numaralı Yapı bağlantılı hale getirilmiştir.

Araştırmamızın Bryer ve Winfield'ın belirlediği yapı dönemlerinden ayrılan bir başka sonucu da 13 ve 14 numaralı duvarların oluşturduğu kulenin güneyindeki duvardan daha erken bir dönemde yapıldığının belirlenmesi olmuştur.

Komnenoslar Sarayının yapılarının belgelenmesi, yapı dönemleri ve restitüsyonları için öneriler getirilmesinin yanı sıra yapıların işlevlerinin belirlenmesi saray kompleksinin niteliklerini ve organizasyonunu göstereceği için önemlidir. Yapıların işlevlerinin ve organizasyonun belirlenmesinde iki dönem kaynağı çok önemli veriler sunmaktadır. Bessarion'un tasvirinde yapıların tanımlanması için sağladığı verileri, Pseudo-Kodinos'un törenler kitabında geç dönem Bizans sarayı hakkında verdiği bilgiler ile birleştirerek Trabzon Sarayının mimari kalıntılarının işlevlerini belirlemeye çalıştık.

Trabzon Sarayı'nın, İç Kale'nin surları üzerinde ve surlara paralel yer alan çok katlı dikdörtgen planlı yapılar, bu yapıların çevresinde bir koridor ve ortada bir avlu ile organize olduğu anlaşılmaktadır. Hükümdar'ın özel dairesi kellion, bu yapıya bağlı peripatos ve prokypsis yapıları ve kilise, belki bir Hamam, ziyafetlerin verildiği triklinos, hükümdarın devlet işlerini yürüttüğü kiborion planlı bir yapının yanı sıra, olasılıkla avlunun diğer tarafında yer alan, saray halkının barınması için ayrılmış çeşitli boyutlarda ve çok sayıda daireler bulunduğu belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

Abu'l-Farac, (1999). Gregory (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, Cilt I-II, (çev. Ö. R. Doğrul), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Akarca, A.(1998). *Şehir ve Savunması*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akışık, A. (2011). "Praising a City: Nicaea, Trebizond, and Thessalonike", Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları, Vol. 36, 1-25.

Anna Komnena, (1996). *Alexiad, Malazgirt'in Sonrası*. (çev. B.Umar). İstanbul: İnkılap Yayınevi.

Arrianus (2005). *Arrianus'un Karadeniz Seyahati*, *(Arriani Periplus Ponti Euxini),* (çev. M. Arslan), İstanbul: Odin Yayıncılık.

Asp-Talwar, A. (2016). 'Mikhail Panaretos'un Vakayinamesi', *Bizans'ın Öteki İmparatorluğu: Trabzon* içinde, İstanbul: Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi,175-215.

Asutay-Effenberger, N. (2016). 'Blakhernai Sarayı ve Savunması', S. Redford (ed.), *Türkiye'de Şehirler ve İç Kaleler Demir Çağından Seluklulara* içinde İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 285-311.

Balance, S., (1960). 'The Byzantine Churches Of Trebizond', *Anatolian Studies* 10 s. 141-176.

Bijişkyan, P. M. (1969). *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası (1817-1819)*, (Çev. H. D. Andreasyan), İstanbul: Edebiyat Fakultesi Basımevi.

Bordier, J. (1609). 'Relation d'un voyage en Orient par Julien Bordier, Ecuyer de Jean Gontaut, Baron de Salignac, Aambassadeur a Constantinople (1604-1612)' (ed. P. Chrysanthos), *Ἀρχεῖον Πόντου*, 6 (1935), 85-158.

Boardman, J. (1964). *The Greeks Overseas*, Harmondsworth: Penguin Books.

Bölükbaşı, A., (2006). *Anılarda Trabzon*, II Cilt, Trabzon: Serander Yayınları.

Brosset, M.F. (1860 ve1861), *Les Ruines d'Ani, Capitale de l'Arménie Sous les Rois Bagratides, aux Xe et XIe s. : Histoire et Description*. Cilt 1 ve 2, Saint-Pétersbourg: Eggers

(2003). *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar),* (çev. H. D. Andreasyan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Bryer, A.(1980)*.The Empire of Trebizond and the Pontos*, London: Variorum Reprints.

Bryer, A. ve Winfield D. (1985). *The Byzantine Monuments And Topography Of The Pontos*, 2 Cilt, Washington D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

Bouras, C. (1997). 'Palace of the Despots. Mistra, Greece', Curcic, S., Hadjitryphonos, E. (Ed.), Secular Medieval Architecture in the Balkans 1300-1500 and its Preservation içinde. Thessaloniki: AIMOS.

Burney, C. ve Lang, D. M. (1971). *The Peoples of the Hills: Ancient Ararat and Caucasus*, London: Weidenfeld and Nicolson.

Buchwald, H. (1979). Lascarid Architecture. Jahrbuch der Osterreichischen Byzantinistik, 28, s.261-296.

Chrysanthos, Phil., (1933). 'Ἡ 'Εκκλησία Τραπεζωντος', *Ἀρχεῖον Πόντου 4 – 5,* 1-904.

Cook, R. M. (1946). 'Ionia and Greece in the Eight and Seventh Centuries B. C.' *Journal of Hellenic Studies*, Vol. 66, 67-98.

Crow, J. G. ve Hill, S. (1990), 'Amasra, a Byzantine and Genoese Fortress on the Black Sea', *Fortress*, vol. 5, 3-13.

(1995), 'The Byzantine Fortifications of Amastris in Paphlagonia', *Anatolian Studies*, vol. 45, 251-265.

Crow, J. G. (2014). 'Sinop İçkale Surları, Tasvir ve Yorumlar', S. Redford (ed.),

İktidar İmgeleri Sinop İçkalesindeki 1215 Tarihli Selçuklu Yazıtları içinde. S. 21-61, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

(2016). 'Sinope ve Karadeniz'deki Bizans İçkale ve Kaleleri', S. Redford (ed.), *Türkiye'de Şehirler ve İçkaleler, Demir Çağından Selçuklulara* İçinde. S. 257-283, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları

(2017). 'Amastris', P. Niewöhner (Ed.) *The Archaeology of Byzantine Anatolia: From the End of Late Antiquity Until the Coming of the Turks* içinde, Oxford: Oxford University Press, s. 389-394.

Cumont, F. ve Cumont E. (1906). *Studia Pontica, II: Voyage d'Exploration Archéologique dans le Pont et la Petite Arménie*. Bruxell.

Curcic S. ve Hadjitryphonos E. (Ed.), (1997). *Secular Medieval Architecture in the Balkans 1300-1500 and Its Preservation, Selanik: Aimos, Society for the Study of the Medieval Architecture in the Balkans and its Preservation*. Thessaloniki: AIMOS.

Dirimtekin, F. (1959). Blachernae (14. Mıntıka), *İstanbul Fetih Derneği Dergisi*. 197-210.

Drews, R. (1976). 'The Earliest Greek Settlements on the Black Sea', *The Journal of Hellenic Studies*, Vol.96, 18-31. 1

Du Cange, C. (1680). *Familiae Augustae Byzantinae*, Paris: Louis Billaine.

Dessau, H. (1892). *Inscriptiones Latinae Selectae,* Berlin.

Eastmond, A. (2004). *Art and Identity in Thirteenth-Century Byzantium Hagia Sophia and The Empire of Trebizond*, Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs, Volume 10, London: Ashgate Variorum.

Eastmond, A. (Ed.), (2016). *Bizans'ın Öteki İmparatorluğu: Trabzon*, İstanbul: Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi.

Edhem, E. (2001). (Haz. İ. Hacıfettahoğlu), *Trabzon'da Osmanlı Kitabaleri,* Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.

Erciyas, D. B. 2006 Wealth, Aristocracy, and Royal Propaganda Under The Hellenistic Kingdom of Mithradatids in Central Black Sea Region in Turkey, Colloquia Pontica Vol.12, Brill Academic Publishers, Leiden.

Eyice, S. (1961). İzmir Yakınlarında Kemalpaşa (Nif) 'da Laskarisler Sarayı. Belleten, 25, 97, s.1-15.

Fallmerayer, J. Phil. (1841). "Original-Fragmente, Chroniken, Inschriften und anderes Materiale zur Geschichte des Kaiserthums Trapezunt", *Abhandlungen der Historischen Classe der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 3-159.*

(1846). "Original-Fragmente, Chroniken, Inschriften und anderes Materiale zur Geschichte des Kaiserthums Trapezunt", *Abhandlungen der Historischen Classe der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften,* 6-108.

Fallmerayer, J. Phil. (2002). *Doğudan Fragmanlar* (çev. H. Salihoğlu), İstanbul: İmge Kitabevi.

Fallmerayer, J. Phil. (2011). *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, (çev. A. C. Eren) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Featherstone, M. (Ed.), Spieser, J. (Ed.), Tanman, G. (Ed.), ve diğerleri (2015). *The Emperor's House. Palaces from Augustus to the Age of Absolutism*. Berlin, Boston: De Gruyter

Feissel, D. (1992). "Notes d'Epigraphie Chretienne (VIII)", *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 116/1, 383-407.

Finlay, G. (1851). *The History of Greece from its Conquest by the Crusaders to its Conquest by the Turks and of the Empire of Trebizond*, London: William Blackwood and Sons.

Fischer, W. (1889). "Trapezus im Elften und Zwölften Jahrhundert", *Mitteilung des Instituts für Österreichesche Geschichtsforschung* 10, 177-207.

Foss, C. ve Tulchin, J. (1996). *Nicaea, A Byzantine City and Its Praises*, Brookline, MA: Hellenic College Press.

Grammenos, D. V. Petropoulos, E. K. (Ed.). (2003). *Ancient Greek Colonies in the Black Sea*. Thessaloniki: Archaeological Institute of Northern Greece.

Gregoire, H. (1909). “Les Veilleurs de Nuit a Trebizonde”, *Byzantinische Zeitschrift* 18, 490-500.

Ganchou, T. (2000). "La Date de la Mort du Basileus Jean IV Komnenos de Trebizonde", Byzantische Zeitschrift, 93, s. 113–124

Georgios Akropolites. (2008). *Vekayiname* (çev. B.Umar). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Georgios Pachymeres, (1984). *Relations Historiques*. Failler, A., Laurent, V. Paris: Société D’Edition “Les Belles Letttres”.

Güran, S. (2010). *Küçük Asya’da Mithras Kültü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul

Hahanov, A. (2004). *Panaret’in Trabzon Tarihi*, (çev. E. Uzun) Trabzon.

Hamilton, W. J. (1842). *Researches in Asia Minor, Pontus, and Armenia*, C. II, London: John Murray.

Heisenberg, A. (1920). Aus der Geschichte und Literatur der Palaiologenzeit, *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse,* 82-132.

Jacoby, F. (1923). *Die Fragmente der griechischen Historiker*, Berlin: Weidmann,

Janin, R. (1975) *Les Eglises et les Monastéres des Grand Centres Byzantins*, Paris: Institut Français d’Etudes Byzantines

Janssens, E. (1969). Trébizonde en Colchide, Bruxelles: Presses universitaires de Bruxelles.

Jeffrey, M. (1987). “Comnenian Prokypsis”, *Parergon*, 5, 38-53.

İbn Bibi, (1996). *el-Evamiru’l-Ala’iye Fi’l-Umuri’l-Ala’iye (Selcukname),* 2 Cilt, (çev. M. Öztürk), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İnan Aliyazıcıoğlu, Z. (2017). “Bizans Tarih Yazımında Örnek Bir Şehir Methiyesi: Kardinal Bessarion’un Trabzon’a Övgü’sü”, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 3,s.51-68.

Karpov, S. P. (1979). “The Empire of Trebizond and Venice in 1374-76 (A Chrysobull Redated)”, *Αρχείον Πόντου*, 35, 290-298.

(2016). *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Enver Uzun), İstanbul: Kültür Bilimleri Akademisi Yayınları,

Karapetyan, S.(Ed.). (2011). *Ani 1050: Patkerazard Girk‘-Albom*. Erevan: Haykakan Chartarapetut‘yunn Usumnasirogh Himnadram.

Keçiş, M. (2009). *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler 1204-1404*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Kennedy, S. (2018) "Bessarion’s Date of Birth: a New Assessment of the Evidence" Byzantinische Zeitschrift 111 (3), 641-658.

(2019). *Two Works on Trebizond*, Dumbarton Oaks Medieval Library 52, Cambridge: Harvard University.

Kirchhoff, A. (Ed.), (1877). *Corpus inscriptionum Graecarum*, C. 4/II, Berolini: Preußische Akademie der Wissenschaften.

Kirova, T. (1972). *Un Palazzo ed una casa di età tardo-Bizantina in Asia Minore*. Ravenna Felix, 3-4.

König, F. (1957). Handbuch der Chaldischen İnschriften, Graz: Im Selbstverlage des Herausgebers, E. Weidner.

Ksenophon (2011). *Anabasis Onbinlerin Dönüşü*, (çev. O. Yarlıgaş), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Kuršanskis, M. (1977). ‘L’Empire de Trébizonde et la Géorgie’, *Revue des Etudes Byzantines*, 35, s. 237–256.

(1988). ‘L'empire de Trébizonde et les Turcs au 13e Siècle’, *Revue des Etudes Byzantines*, 46, s. 109-124.

Lampsides, O. (1935). “Zu Bessarions Lobrede auf Trapezunt”, Byzantinische Zeitschrift, 35/1, 15-17.

(1958). “Μιχαήλ του Παναρέτου περί των Μεγάλων Κομνηνών”, *Αρχείον Πόντου*, 22, 5-128.

(1955). “Ιωάννου Ευγενικού Έκφρασις Τραπεζούντος. Χρονολόγησις και έκδοσις”, *Αρχείον Πόντου 20,*s. 3-38;

(1984). "Ο "Εις Τρεαπεζούντα" λόγος του Βησσαρίωνος: Κριτική έκδοσις" *Αρχείον Πόντου*, 39, 3-75.

Lambros S., (1916). "Βησσαρίωνος Εγκώμιον εις Τραπεζούντα", *Νέος Ελληνομνήμων*, 13, 145-204.

Lauritzen, F. (2011). “Bessarion’s Political Thought: The Encomium to Trebizond”, *Bulgaria Mediaevalis*, Vol. 2, 153-158.

Liddell, H.G. ve Scott, R. (1901). *A Greek-English Lexicon*,New York: American Book Company.

Loenertz, J.R. (1944). “Pour le Biographie du Cardinal Bessarion,” Orientalia Christiana Periodica, 10,s. 116-149.

Lowry, H. W. (2012). Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Lynch, H. F. B. (1901). *Armenia. Travels and Studie*s I, New York: Longmans Green and Co.

Macler, F. (1917). Histoire Universelle par Etienne Asolik de Taron Traduite de l'Arméninen et Annotée, Paris: Imprimerie Nationale.

Macrides, R. (1979). "What's in the Name "Megas Komnenos"?", *Αρχείον Πόντου,* 35, 236-245.

(2016). "Bizans Döneminde Konstantinopolis İçkalesi", *Türkiye'de Şehirler ve İçkaleler, Demir Çağından Selçuklulara içinde*, 311-340.

Macrides, R. ; Munitiz, J.A.; Angelov, D. (Ed.), (2013). *Pseudo-Kodinos and the Constantinopolitan Court: Offices and Ceremonies*, Surrey, England: Ashgate Publishing Limited.

Maguire, H. (2016). *Bizans Saray Kültürü 829-1204*, Çev. M. Günay, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Mango, C. (1986). *The Art of the Byzantine Empire 312-1453: Sources and Documents,* Toronto: University of Toronto Press.

(1986), 'The fourteenth region of Constantinople', F. W. Deichmann v.d. (ed.) *Studien zur spätantiken und byzantinischen Kunst: Friedrich Wilhelm Deichmann gewidmet* içinde, Bonn: R. Habelt. s.1-5.

(1991). 'Tekfur Sarayı', A. Kazhdan (Ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium* içinde, c.3, s.221-222, Oxford: Oxford University Press.

(2002). 'Le mystère de la XIVe région de Constantinople' M.-F. Auzépy (Ed.) *Mélanges Gilbert Dagron (Travaux et Memoires 14)* içinde, Paris: Association des Amis du Centre d'Histoire Civilisation de Byzance, S. 449-455.

Marcellinus (2001). *Count Marcellinus and His Chronicle,* (çev. B.Croke), Oxford: Oxford University Press.

Martin, J. (2000). *Cardinal Bessarion, Mystical Theology and Spiritual Union Between East And West*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, University of Manitoba Department of History, Winnipeg. Manitoba.

Martin- Hisard, B. (1981). ‘Les Textes Anonymes Grec et Arménien de la Passion d’Eugéne, Valerien, Canidios et Akylas de Trebizonde’, *Revue des Etudes Arméniennes* N. S. 15, 115-185.

Melikoff, İ. (2008). *Destan’dan Masal’a Türkoloji Yolculuklarım*, İstanbul: Demos Yayınları.

Mentzous-Meimari, K. (1979). “Χρονολογημέναι βυζαντιναί επιγραφαί του Corpus Inscriptionum Graecarum IV”, 2, *Δελτίον* 9, 77-132.

Mercangöz, Z. (1987). Batı Anadolu’da Geç Dönem Bizans Mimarisi: Laskarisler Dönemi. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Proje No: 003.

Miller, W. (1968). *Trebizond: The Last Greek Empire.* Amsterdam: A. M. Hakkert.

Miller, W. (2007). *Son Trabzon İmparatorluğu*, (çev. N. Süleymangil), İstanbul: Heyamola Yayınları.

Millet, G. (1895). “Les Monastères et les Eglises de Trébizonde”. *Bulletin de Correspondance Hellénique*. Sayı 19, 419-459.

Millet, G. (1896). "Inscriptions Byzantines de Trebizonde," *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 20, 496-501.

(1902). La collection chrétienne et byzantine des Hautes Études In: École pratique des hautes études, Section des sciences religieuses. Rapport sommaire sur les conférences de lexercice 1902-1903 et le programme des conférences pour l'exercice 1903-1904. s. 1-94.

(1910). Monuments Byzantins de Mistra, Paris.

Μηλιόπουλος, Ι. (1916). Αρχαιολογικά, *Οι Κομνηνοι*, Ετος Α', τή 13η Νοεμβρίου 1916 Άριθμ. 15, s.273-274

(1934). “Το εν Τραπεζουντι σπηλαον του `Αγιου Ευγενιου”, *Αρχειον Πονπου 6,* 159-168.

Millingen, A. (1899). *Byzantine Constantinople: The Walls of the City and Adjoining Historical Sites*, London:John Murray.

Mohler, L. (1923). *Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist, und Staatsmann: Funde und Forschungen,* Paderborn, F. Schoningh.

Mordtmann, J. (1884). “Επιγραφαί τῆς ἐπαρχιας τοῦ Ποντου. Σινωπη, Φαζημων (Καῦσα), Τσιτλῆ, Κομανα”, *Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος 15,* 44-49.

Mommsen, T. (1873). *Corpus Inscriptionum Latinarum CIII, Inscriptiones Asiae, Provinciarum Europae Graecarum, Illyrici Latinae,* Berolini: G. Reimerum.

(1902). *Corpus Inscriptionum Latinarum CIII, Inscriptionum Orientis et Illyrici Latinarum Supplementum*, Berolini: G. Reimerum.

Nicol, D. M. (2000). *Bizans ve Venedik (Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine Bir Araştırma),* İstanbul: Sabancı Üniversitesi.

Niewöhner, P. (2015). ‘The Late Antique Origins of Byzantine Palace Architecture’. Ed. M.Featherstone, *The Emperor's House* içinde, Berlin: De Gruyter, s.31-59.

Niketas Khoniates (2004). *Niketas Khoniates’in Historia’sı (1195-1206), İstanbul’un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması,* (çev. I. Demirkent), İstanbul: Dünya Yayıncılık A.Ş.

Ostrogorsky, G. (1995). *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. F. Işıltan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

Ödekan, A. Necipoğlu, N.; Akyürek, E. (Ed.). (2013). *The Byzantine Court: Source of Power and Culture, Papers From The Second International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Papadopoulos-Kerameus, A. (1886). “Διαλεκτικαὶ ἐπιγραφαί Τραπεζοῦντος”, *Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος,* 17, 114-16.

Paranikas, M. (1907). "Επιγραφαί και νομίσματα Τραπεζουντος", *Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος* 29, 296-306.

Pitamber, N. R. (2015). Replacing Byzantium: Laskarid Urban Environments and the Landscape of Loss (1204-1261) Yayımlanmamış Doktora Tezi, University of California, Los Angeles.

Procopius, (1971). *Buildings*, (çev. H. B. Dewing) Cambridge: Loeb Classical Library.

Redford, S. (2014). İktidar İmgeleri Sinop İçkalesindeki 1215 Tarihli Selçuklu Yazıtları, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Redford, S. (2016). *Türkiye'de Şehirler ve İçkaleler, Demir Çağından Selçuklulara*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Rosenqvist, J.O. (1995). "Three Trapezuntine Notes", *Byzantinoslavica* 54, 288-299.

Rosenqvist, J. O. (1996). *The Hagiographic Dossier Of St Eugenios Of Trebizond İn Codex Athous Dionysiou 154:A Critical Edition With İntroduction, Translation, Commentary and İndexes, Uppsala*: Acta Universitatis

Rottiers, B. E. A. (1824). Notice Sur Une Inscription Grecque Recueillie À Trebisonde, Messager Des Sciences et Des Arts, Recueil Publie Par La Societe Royale Des Beaux-Arts et Des Lettres, et Par Celle D'agriculture et De Botanique De Gand, s.72- ve 454-455.

Ruy Gonzales de Clavijo, (2008). *Timur'un Hayatı Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, (çev. Z. Ertan), İstanbul: Pozitif Yayınları.

Saradi, H. (1995). 'The Kallos of the Byzantine City: The Development of a Rhetorical Topos and Historical Reality', *Gesta*, Vol. 34, No. 1, 37-56.

Σαββιδησ, Α. Γ. Κ. (2016). Ιστορία της Αυτοκρατορίας των Μεγάλων Κομνηνών της Τραπεζούντας (1204–1461), Thessaloniki.

Schneider, A. M., & Karnapp, W. (1938). Die stadtmauer von Iznik (Nicaea). Berlin: Archäologisches Institut des Deutschen reiches.

(1951), 'Die Blachernen', *Oriens 4*. 97-105.

Schrijver, F.M., (2012). The Early Palaiologan Court (1261-1354), Basılmamış Doktora Tezi, University of Birmingham Institute of Archaeology and Antiquity, Birmingham, England.

(2018). 'The court of women in early Palaiologan Byzantium (ca.1260-1350)', *Byzantine and Modern Greek Studies.* Vol. 42 (2), 219-236.

Schulz, J. (2004). *The New Palaces of Medieval Venice*. University Park, Pa: Pennsylvania State University Press.

Shukurov, R. (2005). "Trebizond and The Seljuks (1204-1299)", *Mesogeios*, 25-26, 71-136.

(2001). 'The enigma of David Grand Komnenos' *Mésogeios*, 12. s. 125-136.

(2016). *The Byzantine Turks*, 1204-1461,Leiden: Brill.

(2017). 'Turkic Elites in Constantinople and Trebizond in 1261-1453. Some Comparative Notes', *Élites Chrétiennes et Formes* du Pouvoir en Méditerranée Centrale et Orientale. (xiiie-xve siècle) içinde, 193-204.

Sinclair, T. A. (1990). *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey*. London: Pindar.

Summerer, L. (2007). Greeks and Natives on the Southern Black Sea Coast in Antiquity, içinde, G. Erkut, S. Mitchell (Ed.), The Black Sea: Past, Present and Future, BIAA Monograph Series, Volume: 42, (s.27-36). Ankara: British Institute.

Swoboda, K. M. (1919). Römische und romanische Paläste: Eine Architekturgeschichtliche Untersuchung. Wien: Kunstverlag Anton Schroll.

Şenocak, M.B. (2014). *Anadolu'da Roma Lejyonları ve Askeri Birlikleri,* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya.

Tafel, G. L. F. ve Thomas, G. M. (1856). *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschihte der Republik Venedig*, Theil I, Wien: Fontes Rerium Austriacarum.

Talbot Rice, D., (1930). "Notice On Some Religious Buildings In The City And Vilayet Of Trebizond," *Byzantion*, 5, 47-81.

Talbot Rice, D., (1932). "Trebizond, A Mediaeval Citadel And Palace", *The Journal of Hellenic Studies* 52, 47-54.

Talbot Rice, D., (1968). *The Church of Hagia Sophia at Trebizond*, Edinburgh: University Press.

Talbot Rice, A.M. (1991). Bessarion, *Oxford Dictionary of Byzantium*,(Ed. A. Kazhdan), New York: Oxford Universty Press, C.1 s.285.

Tekinalp, V. M. ve İşler, B. (2009). "Trabzon Kenti Theotokos Theoskepastos Manastırı Üzerine Mimari Değerlendirme", *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ* 3, 107-138.

Texier, C. ve Popplewell Pullan, R. (1864). *Byzantine Architecture, Illustrated By a Series of the Earliest Christian Edifices in the East*, London:

Tezgör Kassab, D. (Ed.). (2012). Sinope. The Results of Fifteen Years of Research – Les Résultats de Quinze Ans de Recherche, International Symposium (Sinop, 7-9 May 2009), ACSS special volume, Leiden: Brill.

Thomson, R. W. (1996). *Rewriting Caucasian History: the Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles: the Original Georgian Texts and the Armenian Adaptation*. Oxford: Clarendon Press.

Цыпкина А. Г.(Anna Tsipkina), (2016). *И*зобразительные материалы

Трапезундской экспедиции: предварительный обзор и опыт характеристики,(Graphic Materials of Trebizond Expedition: A Preliminary Review And Experience of Characteristics), Исторические Исследования, № 5 (2016), No 5 History Studies s.280-326.

Toumanoff, C. (1940). 'On the Relationship, Between the Founder of the Empire of Trebizond and the Georgian Queen Thamar', *Speculum*, Vol. 15, No. 3 (Temmuz, 1940), s. 299-312.

Tournefort, J. P. (1718). Relation d'un voyage du Levant C.II, Amsterdam:

Tournefort, J. P. (2013). *Tournefort Seyahatnamesi*, (çev. A. Berktay), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Успенский Ф.И. (1916). Второй отчет о занятиях в Трапезунте и окрестностях Приложение к протоколу 12 заседания Отделения исторических наук и филологии Имп. Академии наук 26 октября 1916 г. // Известия Императорской Академии наук. Сер. VI. 1916. Т. 11. № 16. С. 1657-1663.

(1918). Отчет о занятиях в Трапезунте летом 1917 г. Доклад 17 января 1918 г. в заседании Отд. историч. наук и филологии Академии наук // Известия Академии наук. Сер. VI. №5. 1918. С. 207-238.

(1929). *Очерки по истории Трапезунтской империи*,

Uspenski, F. I. (2003). *Trabzon Tarihi (Kuruluşundan Fethine Kadar)*, (çev. E. Uzun), Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık A.Ş.

Vasiliev, A. A. (1936). "The Foundation of the Empire of Trebizond", *Speculum A Journal of Medieval Studies*, Vol. XI,3-37.

(1941) "The Empire of Trebizond in History and Literature" Byzantion 15, 316-377.

Vast, H. (1878). *Le Cardinal Bessarion* (1403-1472), Paris: Lİbrairie Hachette.

Whitby, M. ve Whitby, M. (çev.), (1989). *Chronicon Paschale 284–628 AD*,

Liverpool: Liverpool University Press.

Yüksel, M. (1991). *Trabzonda Türk-İslam Eserleri ve Kitabeler,* Trabzon: Trabzon Valiliği Yayınları.

Zachariâ, E. (1840). *Reise in den Orient in den Jahren 1837 und 1838,* Heidelberg: J. C. B. Mohr.

Zakharova, A. ve Tsypkına, A. (2016). Малоизвестные Росписи Трапезундских Храмов По Материалам Экспедиции Ф. И. Успенского 1916-1917, ВизантийСкий Временник, V. 100, s. 178-197.

Zosimus (1982). *New History*, (çev. R. T. Ridley), Canberra: Australian Association for Byzantine Studies.

Ek 1: **Mango, C. (1986) The Art of the Byzantine Empire 312-1453: Sources and Document, Toronto: University of Toronto Press, 252-253.**

İmparatorların konutları bugünkü akropoliste kurulmuştur ve kendisi de onun gibi duvarlarının gücü ile diğer tüm yapıların üstünde yükselir ve yapısının çeşitliliği, boyutları ve güzelliği ile bir akropolisten daha azı değildir. Batı duvarı akropolis ve saray ile ortaktır ve ikisiyle aynı iki kat yüksekliğe çıkarma amacına hizmet eder. Buradan yukarıya doğru sadece saray için genişler ve akropolisin duvarları üzerindeki kuleler, bunun zeminden yükseliği ile neredeyse aynı yüksekliğe sahiptirler. Diğer yönlerdeki duvarlar, yükseklik, kalınlık ve diğer açılardan eşit olarak her yönden uzanırlar ve akropolisin yarısından fazlasını geçerken bu alanı saraya eklerler ve gelecek olan düşmana karşı koymaya ve içeride kalacakları korumaya yeterlidirler. Bunlar iki kapı ve bir geçit ile girişi sağlayabilirler ve geri kalanı güvenli bir şekilde inşa edilmiştir böylece saldırganları engeller ve dışarıda bırakır. Saray ortada yer alırken her iki yönde odalar için ve imparatorların hizmetkarlarının barınması için açık alanlar bırakılmıştır ve basamaklarla ulaşılan bir girişi vardır böylece giriş de yukarıya bir yol olur. Birisi içeri girdiğinde bir yanda hemen bir çok insanı barındırabilecek kapasitede ve güzellikteki salonlar ve olağanüstü vestibüller ile karşılanır salonların tüm yönlere bakan balkonlar ile çevrelenmiş cepheleri vardır ve tüm esintilere açıktır. Diğer tarafta çok uzun ve güzel bir bina uzanır, tavanı altın ve çeşitli renklerle resmin çiçekleri ile parlarken zemini tamamen beyaz mermerle kaplanmıştır. Tüm tavan boşluğu cennetlerin taklidinde parlayan yıldızlarla ışık saçar ve resmin mükemmelik ve inceliğini sergiler. Her yönde duvarlarda hem atalarının hem de bizim topraklarımızda hükmetmiş olan imparatorlar korosu resmedilmiştir; ayrıca şehrimizin atlattığı tehlikeler ve kendi zararlarına olacak saldırıları yapanlar da resmedilmiştir. Yapının sonunda yüksekte üstü kapalı imparatorluk çardağı (bema) dört sütun ile desteklenen pyramidal çatıya sahiptir. Bu da her yönden, çatısı ve çevresi beyaz mermerlerle kaplanmıştır ve bu imparatorları bariyer gibi tebaalarından ayırır. Burada özel olarak imparator görünür, bakanları ile işleri yönetir, elçiler ile konuşur, onları dinler ve onlara

hitab eder. İleride diğer imparatorluk salonu (bema) olağan dışı yükseklik ve genişlikte, çatı ile örtülü ve her yönde sütunludur. Bu resimlerle bezeli yapıya basamaklarla çıkılır böylece imparator yükselmiş olur ve onun bakanları ve tebaasına görkemli ziyafetler verdiği yer burasıdır. Sol kol yönünde insan biri diğerlerinden farklı olan birçok odalı bir daire ile karşılaşır: burada dünyanın yaratılışının ve kökeninin ve insanın tarihinin hatıraları bulunur ve dört eşit yandan çerçeve gibi çevrilmiştir. Sağ kol yönünde bir çok salon, vestibül, teras, odalar ve sütunlu yollarla ayrılmış karşılıklı odalar vardır, hepsi boyutlarıyla geçilemezdir, her biri diğerinden büyüktür ve hepsi uyuma göre ve ifade edilemez güzellikle inşa edilmiştir. Burada da bir kilise güzel resimlerle bezenmiş ve çok sayıda değise de güzelliği ile olağandışı kutsal sunularla donatılmış olarak kurulmuştur. Bu kilise boyutları ile kaybettiğini çekiciliği ile tamamlar.

Ek 2: Kennedy, S. (2019). Two Works on Trebizond, Dumbarton Oaks Medieval Library 52, Cambridge: Harvard University, 195-201.

{106} Şehrin evlerinin sayısı ve güzelliğine gelindiğinde ustalarının bilgeliği her ikisini de bolca sağlar. Bu uzmanlığı öylesine yüksek derecelere çıkarmışlardır ki onlar için sadece "bilge bir yapı ustası inşa etmiştir" tabirini kullanabilirsiniz. Diğer bir katkı sağlayan faktör dağlardan gelen kaynaklardır, bu ikincisi bizim kesmemiz için herhangi bir yerde yetişenlere benzemeyen çok ve çeşitli ağaçların bolluğunu sağlar. Fakat bu noktada başka biri de benzer şeyler hakkında övünebileceği için bu konuyu biraz atlayacağım. Muazzam bir konfor ve büyük bir görkem sergileyen saray (*ανακτορικην*) hakkında, olasılıkla hiçbir söz layıkıyla yapamayacak olsa da, biz yine de "pelerini kenarınca bilinebilir" yapan dedikleri gibi olan birkaç şeyden bahsedeceğiz.

{107} Saray konutları *(των βασιλεων οικηματα)* bugünkü akropolis üzerinde yer alıyor olsa da duvarlarının sağlamlığı, inşalarının çeşitliliği, boyutları ve güzellikleriyle diğer her şeyden ayrıldıkları için, onlar da kendi başlarına akropolisten azı değillerdir. Batı duvar akropolis ve imparatorluk konutları tarafından paylaşılır ve ikisine de aynı şekilde hizmet eder. Böylelikle birinci ve sonra ikinci kata akropolisin ve sarayın (*βασιλειων*) kendisi adına yükselir. Fakat daha üzerindeki her şey tamamen sadece imparatorluk konutları (*οικοδομης)* için yükseltilmiştir ve akropolis duvarlarının zeminden yükseldiği kadar yükseğe ulaşır[124]. Diğer taraftan duvarlar, yükseklik, kalınlık ve eğimli arazide inşanın diğer bakımlarından mükemmeldir. Akropolisin yarısından fazlasını kesse de saray (*βασιλειων*) alanına ekler; böylece saldıran düşmana karşı koyma ve içeride olabilecek kişileri güvende tutmaya yeterli olur. Duvarlar iki kapı ve bir geçitle (*πυλαις και πυλιδι)* girişe izin verir ve saldıranları engellemek ve dışarda tutmak amacıyla tamamıyla güvenli bir şekilde inşa edilmişlerdir.

[124] Mango, 1972, 252: …from there upward, it extends for the sake of the palace alone and towers above the wall of the acropolis by almost the same measure that the latter rises above the ground." "...b*uradan yukarıya doğru sadece saray için genişler ve akropolisin duvarları üzerindeki kuleler, bunun zeminden yüksekliği ile neredeyse aynı yüksekliğe sahiptirler."*

{108} Bu çevrili alanın her iki tarafında da odalar ve imparatorun hizmetkârlarının barınması için açık bırakılmış bir alan vardır (*ψιλος τις υπολελειπται τοπος αιθουσων εινεκα και του δεχεσθαι τους υπηρετουμενους).* Fakat bu alanın tam ortasında tek bir giriş ile ulaşılabilen ve kaldırılabilir bir merdivenle (*παρεχομενα μιαν αναβαθμοις προσανεσπασμενην και κλιμακι και ποιουμενα την εισοδον αναδον)* girişi geçilmez yapılmış saray yer alır[125]. İçeri girdiğinizde, bir tarafta oldukça güzel ve geniş olan ve çok sayıda insanı barındırabilecek kapasitedeki vestibüller ve salonlarla (*προδομοι και δομοι)* zarifçe karşılanırsınız. Salonları tüm yönlere bakan ve tüm esintilere açık olan balkonlar çevreler (*τε κυκλω τους δομους περιειληφασι)*. Diğer tarafta, içeri girdiğinizde oldukça büyük uzunlukta ve çok güzel bir yapı (*τε μηκιστος οικος)* uzanır. Tavanı altın, çok çeşitli renkler ve resimin şaheserleriyle parlarken zemini tamamen beyaz mermer ile kaplıdır. Tüm tonoz gökyüzünü taklit ederek ışığını döken yıldızlarla pırıldar ve resmin (*γραφης)* olağanüstü zarifliğini ve zenginliğini sergiler. Yapının duvarları çevresinde şehrimizde hüküm sürmüş imparatorlar (*βασιλειων χορος*) ve onların atalarının bir alayı ve ayrıca şehrin geçirdiği tehlikeleri anlatan sahneler kadar yeter ki kaybettikleri bir savaşı veriyor oldukları fark edilsin diye ona saldıranlar da resmedilmişti.

{109} Bu yapının ötesinde akropolisin tepesine doğru dört sütunla desteklenen piramidal çatılı üstü kapatılmış bir kraliyet yapısı (*βημα κατηρεφες*) görünür[126]. Bir tür kafesli kapı gibi imparatorları tebaasından ayıran yapı her yönden çatısına kadar beyaz mermerle kaplanmıştır. İmparatorun bakanlarıyla işlerini yürütmek, elçileri kabul etmek, demeçler alıp vermek için göründüğü yer özellikle burasıdır. Daha ileriye devam edince çok geniş ve uzun, tonozla örtülü ve sütunlarla çevrili (*περιστυλον)* olan başka bir imparatorluk konutu (*βημα τε βασιλειον)* vardır. Bemada yukarı çıkan bir merdiven imparatorluk ailesini yüksekte resimlerle süslü bir odaya (*γραφαις οικημα)* çıkarır ve burada imparator, bakanları ve geri kalan tebaası için geleneksel olarak zengin ziyafetler verir. Buradan sonra, yine sol tarafta, içlerinden birinin diğerlerinden

[125] Mango, 1972, 252:" …and has one entrance provided with a staircase of steps, so that the entrance is also a way up". "…*ve basamaklarla ulaşılan bir girişi vardır böylece giriş de yukarıya bir yoldur."*
[126] Mango, 1972, 253:"…High up, at the end of the building, there appears a covered imperial dais (*bema*)". "…Yüksekte yapının sonunda üstü kapalı imparatorluk çardağı (bema) görülür."

öne çıktığı birçok odayla karşılaşılır. Eşit büyüklükte dört kaburga ile bölünmüştür (*των αλλων ενι διαφεροντι τετρασιμεν ισαις διηρημενω πλευραις*,) dikdörtgen şekle sahiptir ve dünyanın yaratılışının İnsanın ilk nasıl ortaya çıktığı ve onun devamındaki tarihinin anıldığı tasvirler (υπομνήματα) içerir[127]. Sağda sütunlu portikolarla ayrılmış her biri diğerinin karşısına yerleştirilmiş vestibüller, salonlar, teraslar, yatakhaneler ve odalar (*προδομοι και δομοι, εξωσται, κοιτωνες, θαλαμοι)* vardır. Birinin hayal edebileceği tüm boyutlardan daha büyüktürler bazıları diğerinden daha küçük, bazıları daha büyük fakat tamamı uygun bir düzenle ve anlatılamaz bir güzellikle inşa edilmiştir. Buraya ayrıca, güzel resimlerle parıldayan ve kutsal sunularla bezenmiş bir kutsal kilise (*ιεροσ)* de kurulmuştur, sonraki çok sayıda olmasa da olağanüstü güzelliktedir. Kilise büyüklükteki eksikliğini güzelliği ile kapatır[128].

{110} Saray tarifin çok ötesinde bir güzellikle inşa edilmiştir. Sadece görmekle hakkı verilebilir. Onun aşağısında kalan her şeyde olduğu gibi sarayın birinci ve ikinci katları, mimarlarının çeşitli yeteneklerini ve büyük bilgeliklerini ortaya çıkaran şekilde genişlik ve uzunluk ile bölünmüştür. Ne kadar çok denendiyse de hiç bir tasvir tamamını layıkıyla sunamadı. Dahası, şehrimizin her bölümü kiliselere ve kutsal mezarlara sahip olduğundan, geri kalanı da bu alanlardan farklı değildir. Uzun lafın kısası, şehrin içindeki ve dışındaki kiliselerin hiçbiri, hem duvarlara yakın hatta bitişik inşa edilenler ya da daha uzakta, tüm bölge etrafında bir çember içerisinde inşa edilenler, aynı kaliteden, bezemeden ya da bunlardan kaynaklanan zarafetten yoksun değildir. Bazı bölgelerde çok olmaktan ziyade güzellerken diğerleri özel olarak güzelliklerindense sayıları ile öne çıkarlar, ama sayıca o kadar çokturlar ki yine de bize şeref getirirler. Dolayısıyla öyle bir şekilde inşa edilmiş ve öylesine bol bir güzelliğe sahiptirler ki, sadece sayılarıyla öne çıkmasalar da her açıdan makbul ve uyumlu görünüşleri sayesinde öne çıkabilirler; gerçekten de takdire değer nitelikleri eksik değildir. Fakat onları betimlemek isteyen biri ayrı bir yaklaşıma ve ayrı bir çalışmaya ihtiyaç duyacaktır.

---

[127]Mango, 1972, 253:"…this is fenced by four equal sides, like a frame, and contains memorials of the Creation of the world and the origin and history of man"."… dört eşit taraftan çerçeve gibi çevrilmiştir ve *dünyanın yaradılışının ve insanın kökeninin ve tarihinin hatıralarını içerir".*

[128] Mango metnin buraya kadar olan bölümünü çevirmiştir.

Εκ 3: Λαμψίδου, Ο. (1984). Ο «Εἰς Τραπεζοῦντα» λόγος του Βησσαρίωνος, *Ἀρχεῖον Πόντου* 39, 62-65.

{106} Ἀλλὰ μὴν οἰκιῶν πλήθη καὶ κάλλη αἷς ἄμφω ταῦτα χορηγεῖ δαψιλῶς ἥ τε τῶν παρ' ἡμῖν τεκτόνων σοφία, οἷς μόνοις ἄν τις ἔφη προσήκειν τὸ σοφὸς ἥραρε τέκτων, οὕτως ἐς τἀκριβὲς τουτοσὶ τοῦ ἐπιτηδεύματος ἦκον, ἥ τε τῶν ὀρῶν φορά, παρεχομένων ὑλοτομεῖν δαψιλῶς ὕλην παντοίαν τε καὶ ποικίλην καὶ οἵαν οὐκ ἄλλοθι, ταῦτα μὲν οὖν ἐάσω· καὶ γὰρ ἔχοι τις ἂν τοῖς ὁμοίοις καυχήσασθαι· αὐτῶν γε μὴν τῶν βασιλείων πέρι, τρυφὴν ἀνακτορικὴν καὶ πολλὴν ἐνδεικνυμένων ἀβρότητα, κἂν μὴ δύναιτο λόγος ἱκανῶς παραστῆσαι, μικρὰ ἅττα διαληψόμεθα ὅμως καὶ ὅσον ἐνδείξασθαί φασιν ἐκ τοῦ κρασπέδου θοιμάτιον.

{107} Τὰ γὰρ δὴ τῶν βασιλέων οἰκήματα ἐν αὐτῇ μὲν ἵδρυται τῇ νῦν ἀκροπόλει, αὐτὰ δ' ἐστὶν οὐδὲν ἧττον ἀκρόπολις τοίχων τε ὀχυρότητι καὶ ποικιλίᾳ κατασκευῆς καὶ μεγέθει καὶ κάλλει τῶν ἁπανταχοῦ διαφέροντα. Τὸ μὲν γὰρ πρὸς δύνοντα ἥλιον τεῖχος αὐτῶν, αὐτῇ τε τῇ ἀκροπόλει καὶ τοῖς ἀρχείοις κοινόν ὄν, ἐς τὴν αὐτὴν ἀμφοῖν ἓν καὶ ταὐτὸ χρείαν παρείληπται, ἀνιὸν μὲν ἐς πρῶτον καὶ δεύτερον ὅροφον τῆς τ' ἀκροπόλεως τῶν τε βασιλείων αὐτῶν εἵνεκα, τὸ δ' ὑπὲρ τοῦτο πᾶν ἤδη καθαρῶς ὑπὲρ αὐτῶν μόνον ἀνυψούμενον τῶν ἀρχείων, τοσούτῳ τοῦ τῆς ἀκροπόλεως ὑπερανιστάμενον τείχους, ὅσον ἐκεῖνο σχεδὸν ὑπερανέχει τῆς γῆς. Τὸ δέ γ' ἐπὶ θάτερα τεῖχος, ὕψους τε καὶ παχύτητος καὶ τῆς ἄλλης οἰκοδομίας εὖ ἔχον, ἄνωθεν κάτω διηγμένον, ὑπὲρ τὸ ἥμισύ τε τῆς ἀκροπόλεως ἀφαιρεῖται, καὶ τῷ τῶν βασιλείων μέρει προστίθησιν, ὡς καὶ μόνον ἀρκεῖν ἐπιόντα τε πολέμιον ὑποστῆναι ἐν ἀσφαλεῖ τε φυλάττειν οὓς ἂν εἴσω ποιήσαιτο, διτταῖς δὲ τὴν εἴσοδον συγχωροῦν πύλαις καὶ πυλίδι μιᾷ, παντὶ τῷ λοιπῷ ἑαυτοῦ ἀσφαλῶς τε δεδόμηται καὶ τοὺς προσιόντας ἀποτειχίζει τε καὶ ἀπείργει.

{108} Τούτου παρ' ἑκάτερα μὲν ψιλός τις ὑπολέλειπται τόπος αἰθουσῶν τε εἵνεκα καὶ τοῦ δέχεσθαι τοὺς ὑπηρετουμένους τοῖς βασιλεῦσιν· ἐπ' αὐτοῦ δὲ τοῦ μέσου τὰ βασίλεια ἵδρυται, εἴσοδον μὲν παρεχόμενα μίαν, ἀναβαθμοῖς προσανεσπασμένην καὶ κλίμακι, καὶ ποιούμενα τὴν εἴσοδον ἄνοδον. Εἰσιόντα δ' εὐθὺς ἔνθεν μὲν πρόδομοι καὶ δόμοι λαμπρῶς ὑποδέχονται, κάλλους τε καὶ μεγέθους ἱκανῶς ἔχοντες καὶ χωρεῖν οὐκ ὀλίγους δυνάμενοι, ἐξῶσταί τε κύκλῳ

τοὺς δόμους περιειλήφασι, πανταχοῦ τετραμμένοι καὶ πᾶσιν ἐκκείμενοι πνεύμασιν· ἐκ δέ γ’ ἐπὶ θάτερα μήκει τε μήκιστος οἶκος καὶ κάλλει κάλλιστος παρατέταται, τοὔδαφος μὲν λευκῷ λίθῳ σύμπας ὑπεστρωμένος, χρυσῷ δὲ τὴν ὀροφὴν καὶ ποικιλίᾳ χρωμάτων καὶ τοῖς τῆς γραφῆς καταστραπτόμενος ἄνθεσιν ἄστρα τε προδεικνῦσαν ἐν τῷ ξύμπαντι ἑαυτῆς κύτει καὶ αὐγὰς ἀποπέμπουσαν ὡς ἂν οὐρανοῦ μίμημα καὶ πολλὴν ἐπιδεικνυμένην τῆς γραφῆς περιττότητα καὶ τρυφήν· τά τε κύκλῳ καὶ πρὸς τοῖς τοίχοις αὐτοῖς γέγραπται μὲν ὁ τῶν βασιλέων χορὸς ὅσοι τε τῆς ἡμετέρας ἦρξαν ὅσοις τε προγόνοις ἐχρήσαντο, γέγραπται δὲ καὶ εἴ τινα κίνδυνον ἡ πόλις ἡμῖν περιστάντα διήνεγκε καὶ ὅσοι κατ’ αὐτῆς ἐπιόντες καθ’ αὐτῶν ἔγνωσαν ἐγχειρίσαντες.

{109} Ἄνω δὲ αὐτοῦ καὶ πρός γε τῷ ἄκρῳ βῆμα κατηρεφὲς προφαίνει βασίλειον, ὀροφὴν μὲν ἀποτεῖνον εἰς πυραμίδα, τέτρασι δ’ αὐτὴν κίοσιν ὑπανέχον, λευκῷ δὲ καὶ αὐτὸ λίθῳ κύκλῳ τε καὶ πρὸς τῷ ὀρόφῳ περισκεπόμενον τούς θ’ ὑπηκόους ἀποτειχίζον τῶν βασιλέων ὥσπερ τισὶν ἄλλαις κιγκλίσιν, οὗ βασιλεὺς αὐτὸς μάλιστα προφαινόμενος χρηματίζει τε τοῖς ἐν τέλει καὶ πρέσβεσι διαλέγεται καὶ λόγον δίδωσι καὶ λαμβάνει. Προϊόντι δὲ βῆμά τε βασίλειον ἕτερον, εὖρει καὶ ὕψει πολλῷ προέχον, κατηρεφὲς καὶ περίστυλον· ἀναβαθμοί τ’ ἐν τῷ βήματι ἀνιόντας τοὺς βασιλέας ἐς ὕψος ἀνάγοντες καὶ πεποικιλμένον γραφαῖς οἴκημα, ἔνθα τοὺς ἐν τέλει τε καὶ τὸ λοιπὸν ὑποχείριον λαμπρῶς ἑστιᾶν βασιλεὺς εἴθισται. Ἐντεῦθεν ἐπὶ μὲν ἀριστερὰ ἄλλοις τε δωματίοις παμπόλοις ἐστὶν ἐντυχεῖν καὶ τῶν ἄλλων ἐνὶ διαφέροντι, τέτρασι μὲν ἴσαις διῃρημένῳ πλευραῖς καὶ σχῆμα πλαίσιον σῴζοντι ὑπομνήματά τε τῆς τῶν ὅλων γενέσεως φέροντι καὶ ὡς τὴν ἀρχὴν ἄνθρωπος γέγονε γενόμενός τε ὡς τὰ καθ’ αὐτὸν ἐπολίτευσεν. Ἐπὶ δεξιὰ δὲ δόμοι καὶ πρόδομοι καὶ ἐξῶσται καὶ κοιτῶνες καὶ θάλαμοι, διαιρούμενοι μὲν στοαῖς, ἑκάστης πρὸς ἐγκαρσίαν τελευτώσης ἑτέραν, μέτρον δὲ φέροντες μεθ’ ὃ πλέον οὐχ ὑπάρχει λαβεῖν μεγέθει μὲν μείους τε καὶ μείζους ἀλλήλων, πάντες δὲ μετὰ κάλλους ἀρρήτου καὶ τῆς πρεπούσης ἁρμονίας ἐσκευασμένοι. Καὶ νεὼς ἐκεῖ ἱερὸς ἵδρυται, γραφῆς τ’ ἀγλαϊζόμενος κάλλεσι καὶ ἱεροῖς ἀναθήμασιν οὐ μᾶλλον πλήθει πολλοῖς ἢ κάλλει καλλίστοις κοσμούμενος, ὅσῳ τοῦ μεγέθους λειπόμενος τοσοῦτον τοῦ κάλλους πλεονεκτῶν.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORİJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 19/08/2019

Tez Başlığı : Trabzon İç Kalesi ve Sarayı

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 167 sayfalık kısmına ilişkin, 18/08/2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 2 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
2- ☒ Kaynakça hariç
3- ☐ Alıntılar hariç
4- ☒ Alıntılar dâhil
5- ☐ 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

19.08.2019
Bilge

Tarih ve İmza

Adı Soyadı:	Bilge BAHAR
Öğrenci No:	N12146567
Anabilim Dalı:	Sanat Tarihi
Programı:	Sanat Tarihi - Doktora
Statüsü:	☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Doç. Dr. V. Macit Tekinalp

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Ph.D. DISSERTATION ORIGINALITY REPORT

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ART HİSTORY DEPARTMENT

Date: 19/08/2019

Thesis Title : The Citadel and Palace of Trebizond

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 18/08/2019 for the total of 167 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 02 %.

Filtering options applied:

1. ☒ Approval and Decleration sections excluded
2. ☒ Bibliography/Works Cited excluded
3. ☐ Quotes excluded
4. ☒ Quotes included
5. ☐ Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

19.08.2019
Bilge

Date and Signature

Name Surname: Bilge BAHAR
Student No: N12146567
Department: Art History
Program: Art History
Status: ☒ Ph.D. ☐ Combined MA/ Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

APPROVED

Doç. Dr. V. Macit Tekinalp)

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 19/08/20019

Tez Başlığı: Trabzon İç Kalesi ve Sarayı

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

19.08.2019
Bilge

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Bilge BAHAR
Öğrenci No: N12146567
Anabilim Dalı: Sanat Tarihi
Programı: Sanat Tarihi - Doktora
Statüsü: ☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Uygundur.

Doç. Dr. V. Macit Tekinalp

Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr
Telefon: 0-312-2976860 **Faks:** 0-3122992147 **E-posta:** sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ART HİSTORY. DEPARTMENT

Date: 19/08./2019

Thesis Title: The Citadel and Palace of Trebizond

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

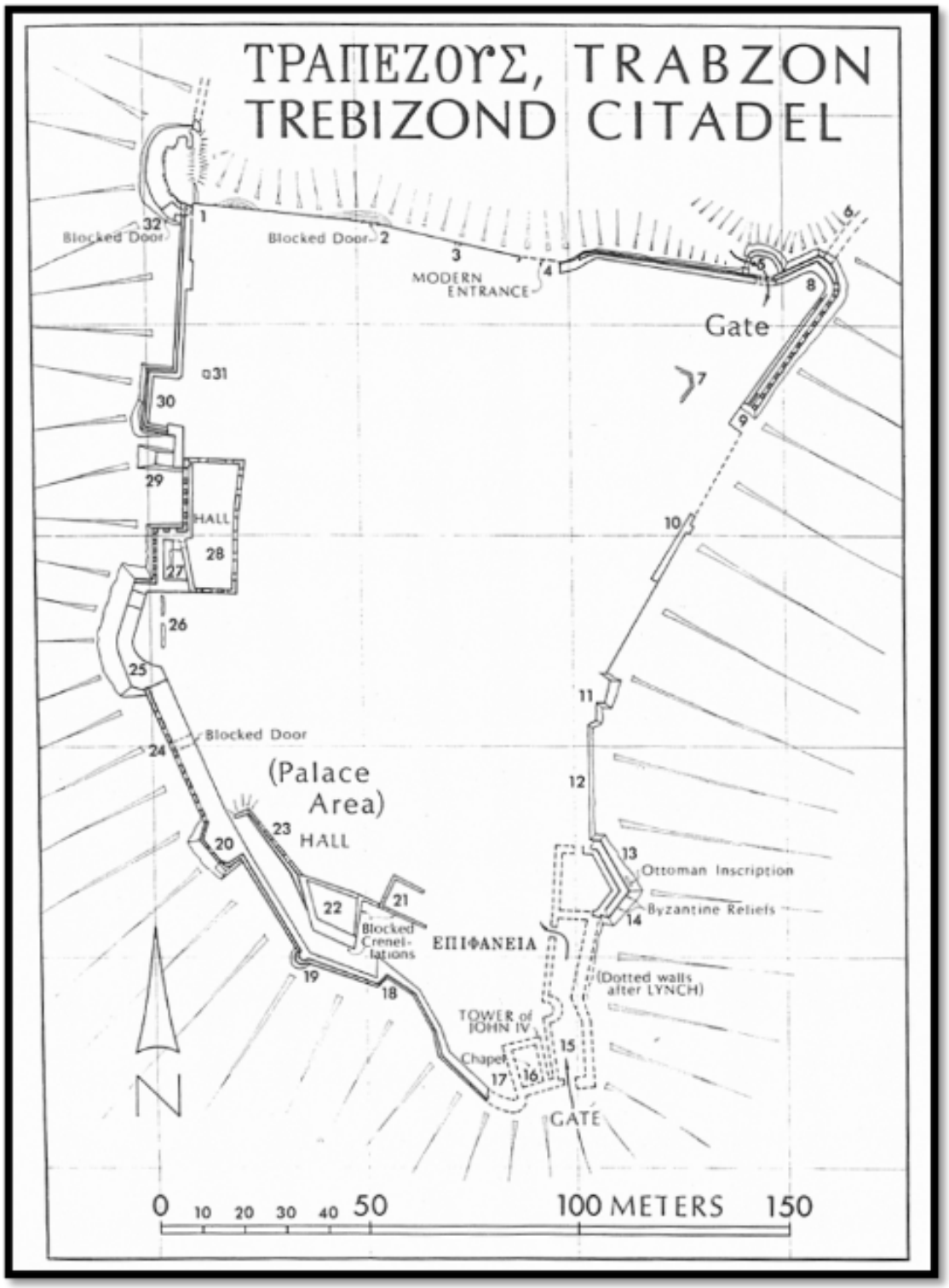
Name Surname: Bilge BAHAR
Student No: N12146567
Department: Art History
Program: Art History- Ph. D:
Status: ☐ MA ☒ Ph.D. ☐ Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Uygundur

Doç. Dr. V. Macit Tekinalp

ŞEKİLLER

Şekil 16: İç Kale'nin planı (Bryer ve Winfield, 1985, fig. 44).

Şekil 17: Kuzey Sur kuzeydoğudan genel görünüm.

Şekil 18: 3 Numaralı Kapı'nın Kuzey Sur'da tespit edilebilen izleri.

Şekil 19: Kule’nin doğudan genel görünümü.

Şekil 20: Kule’nin batıdan genel görünümü

Şekil 21: Kule 1’in birinci katı duvarlarındaki kapatılmış kapı ve niş.

Şekil 22: Kule 5 kuzeyden genel görünüm.

Şekil 22: Kule 5'in batı duvarındaki kapı.

Şekil 24: Kule 8 güneyden genel görünüm.

Şekil 25: Kule 12 ve Payanda 11'in kuzeybatıdan genel görünümü.

Şekil 26: Kule 13-14 kuzeybatıdan genel görünüm.

Şekil 27: Kule 13-14'ün kuzeydoğu cephesindeki Baccini'lerin oyuklarının bulunduğu levha.

Şekil 28: Kule 13-14'ün cephesindeki 'İlyas Peygamber ve Kuzgun' sahnesi betimli levha.

Şekil 29: Kule 13-14'ün cephesindeki 'Adem ve Havva'nın Cennetten Kovuluş'u' sahnesi betimli levha.

Şekil 30: Kule 13-14'ün cephesindeki 'Havva'nın Yaradılışı' sahnesi betimli levha.

Şekil 31: Kule 13-14'ün cephesindeki Haç betimli levha.

Şekil 32: 1 Numaralı Duvar batıdan genel görünüm.

Şekil 33. 2 Numaralı Duvar batıdan genel görünüm.

Şekil 34: 3 Numaralı Duvar batıdan genel görünüm.

Şekil 35. 4 Numaralı Duvar batıdan genel görünüm.

Şekil 36: 19 Numaralı Kule batıdan genel görünüm.

Şekil 37: 5 Numaralı Duvar batıdan genel görünüm.

Şekil 38: Kule 20 batıdan genel görünüm.

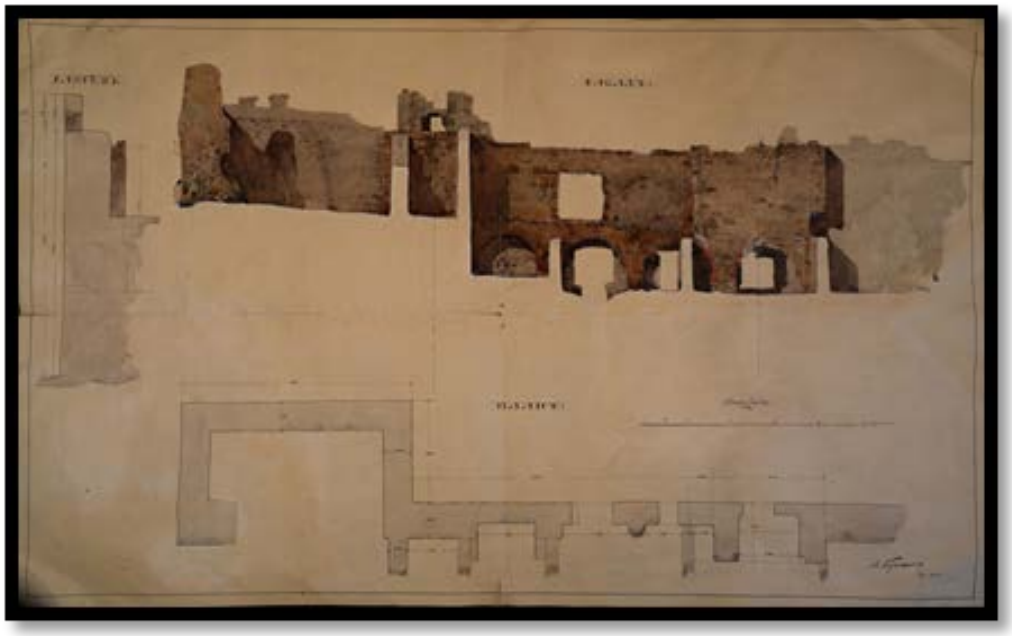
Şekil 39. 6 Numaralı Duvar/ 24 Numaralı Yapı güneybatıdan genel görünüm.

Şekil 40: 8 ve 10 Numaralı Duvar, Payanda 29 ve Kule 30 batıdan genel görünüm.

Şekil 41: 11 Numaralı Duvar batıdan genel görünüm.

Şekil 42: 11 Numaralı Duvar'ın doğu cephesinin Kernom tarafından çizilen planı (Tsipkina, 2016, 9, Fot. 30).

Şekil 43: İç Sur’un güneyden genel görünümü.

Şekil 43: İç Sur’un kuzeyden genel görünümü.

Şekil 45: 22 ve 21 numaralı yapılar güneydoğudan görünüş.

Şekil 46: 21 Numaralı Yapı, güneybatı duvarındaki kapı.

Şekil 47: 21 Numaralı Yapı, kuzeybatı duvarındaki kapı.

Şekil 48: 21 Numaralı Yapı kuzeydoğu duvar doğuya bakış.

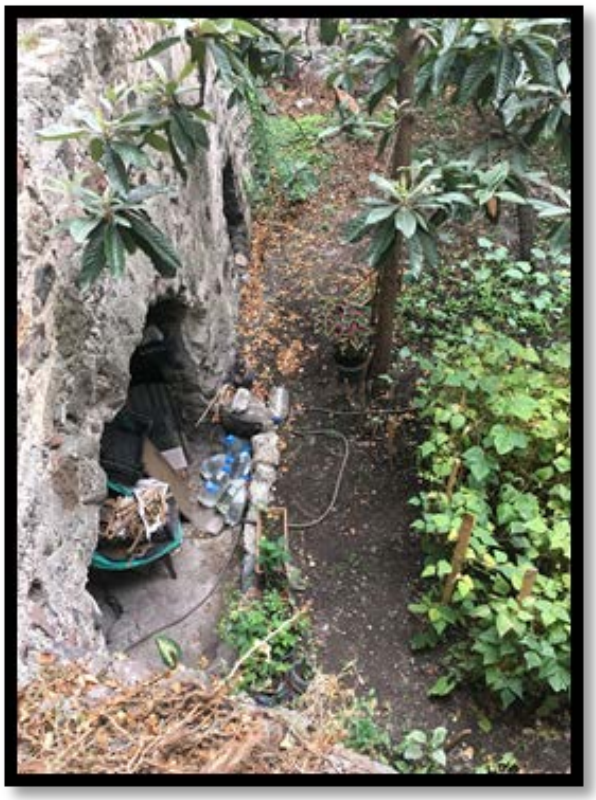
Şekil 49: 21 Numaralı Yapı, kuzeydoğu duvarındaki pencereler.

Şekil 50: 21 numaralı yapı, güney batı duvar birinci kat genel görünüm.

Şekil 51: 22 ve 23 Numaralı Yapılar, kuzeybatıdan genel görünüm.

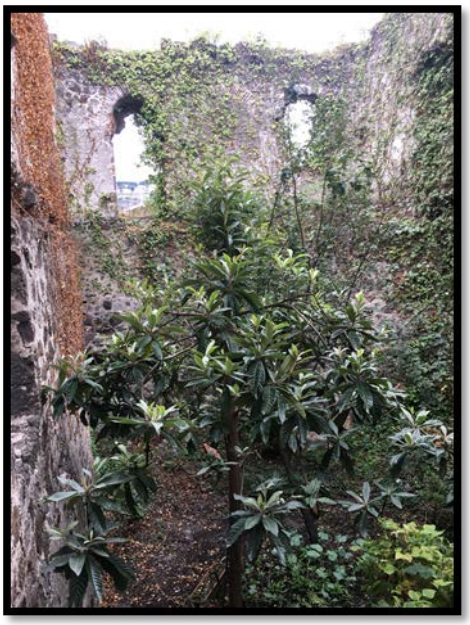
Şekil 52: 22 Numaralı Yapı, kuzeydoğu duvar zemin kat kapının üstten görünümü.

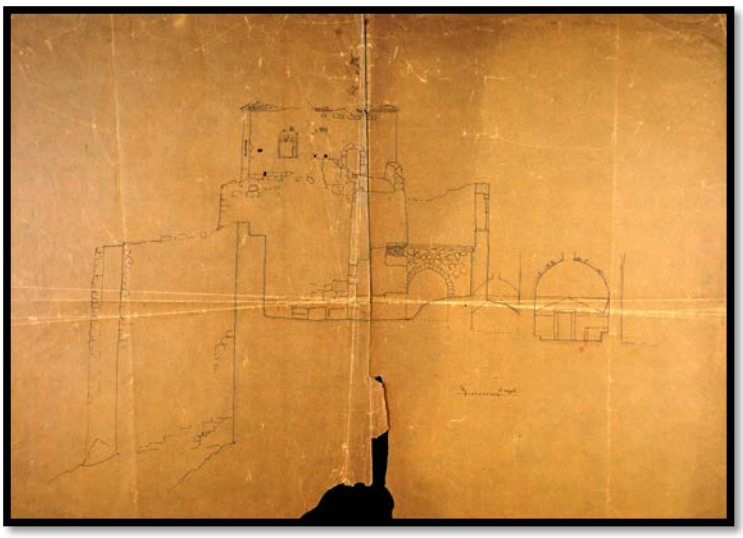
Şekil 53: 22 Numaralı Yapı, zemin katta kuzeydoğu duvardaki iz, genel görünüm.

Şekil 54: 22 numaralı yapı, güneybatı duvar birinci kat genel görünüm.

Şekil 55: 22 Numaralı Yapı, güneydoğu duvar birinci kat genel görünüm

Şekil 56: 22 ve 21 Numaralı Yapılar. Kernom tarafından 1916 yılında çizilen kesit ve görünüş (Tsipkina, 2016, 9, Fot.30).

Şekil 57: 23 Numaralı Yapı, doğu duvar batıdan genel görünüm.

Şekil 58: 23 Numaralı Yapı'nın birinci kat döşemesine ait izlerin görülebildiği arşiv fotoğrafı (Tsipkina, 2016, 4, Fot. 8).

Şekil 59: 23 Numaralı Yapı'nın, doğu duvarı doğu cephesindeki niş.

Şekil 60: 24 Numaralı Yapının batı cephesinde yer alan kapı.

Şekil 61: 24 Numaralı Yapı ve doğusunda Kule 24a.

Şekil 62: 25 numaralı Yapı'nın batı cephesinde günümüze ulaşmayan pencereleri gösteren 1916 tarihli fotoğraf (Tsipkina, 2016, 3, Fot. 4).

Şekil 63: 28 Numaralı Yapı, zemin katta kuzey ve güney mekanları ayıran duvar.

Şekil 64: 28 Numaralı Yapı, birinci kat zeminini taşıyan konsol ve güney duvardaki çıkıntı.

Şekil 65: 28 Numaralı Yapı, zemin kat, kuzey mekanın güney duvarındaki kalıntı.

Şekil 66: 28 Numaralı Yapı, birinci kattaki kuzey ve güney mekanı bağlayan kapı.

Şekil 67: 28 Numaralı Yapı'nın birinci katı batı cephesindeki pencereler ve pencerelerin kemerleri arasındaki konsollar.

Şekil 68: 28 Numaralı Yapı, batı cephedeki renkli bloklar.

Şekil 69: 28 Numaralı Yapı'nın birinci kat güney mekanın batı cephesinde yer alan kapı.

Şekil 70: 28 Numaralı Yapı, birinci kat kuzey mekanı batı duvardaki kapı.

Şekil 71: 28 Numaralı Yapı'nın ikinci katının batı cephesi (Bryer ve Winfield, 1985, c.2, 139b).

Fotoğraf 72: 28 Numaralı Yapı, ikinci yapı döneminin güneydoğu mekanı.

Fotoğraf 73: 28 Numaralı Yapı, ikinci yapı döneminin güneybatı mekanları.

Şekil 74: 28 Numaralı Yapı'nın ikinci yapı döneminde zemin katı doğu duvarında açılan kapı.

Şekil 75: 28 Numaralı Yapı'nın ikinci yapı dönemi tonozunun oturduğu kalınlaştırma payının doğu duvardaki birinci yapı dönemi kapısı çevresindeki dilatasyonu.

Şekil 76: 28 Numaralı Yapı ikinci katı kuzeyden genel görünüm.

Şekil 77: 28 Numaralı Yapı ikinci kat doğu cephe.

Şekil 78: Hamam'ın su deposu kuzeyden genel görünüm.

Şekil 79: Hamam'ın ılıklık mekanı güneyden genel görünüm.

Şekil 80: Hamam'ın sıcaklık mekanı kubbesi.

Şekil 81: Kuzey Sur'un doğu bölümünden genel görünüm.

Şekil 82: Kuzey Sur'un doğu bölümünün alt kotlarından malzeme ve teknik uygulama örneği.

Şekil 83: Kule 1’in doğusunda alt kotlardan malzeme ve teknik uygulama örneği.

Şekil 84: Kule 1’in zemin katından malzeme ve teknik uygulama örneği.

Fotoğraf 85: Kule 1’in batısında görülen farklı malzeme ve teknik uygulama örnekleri.

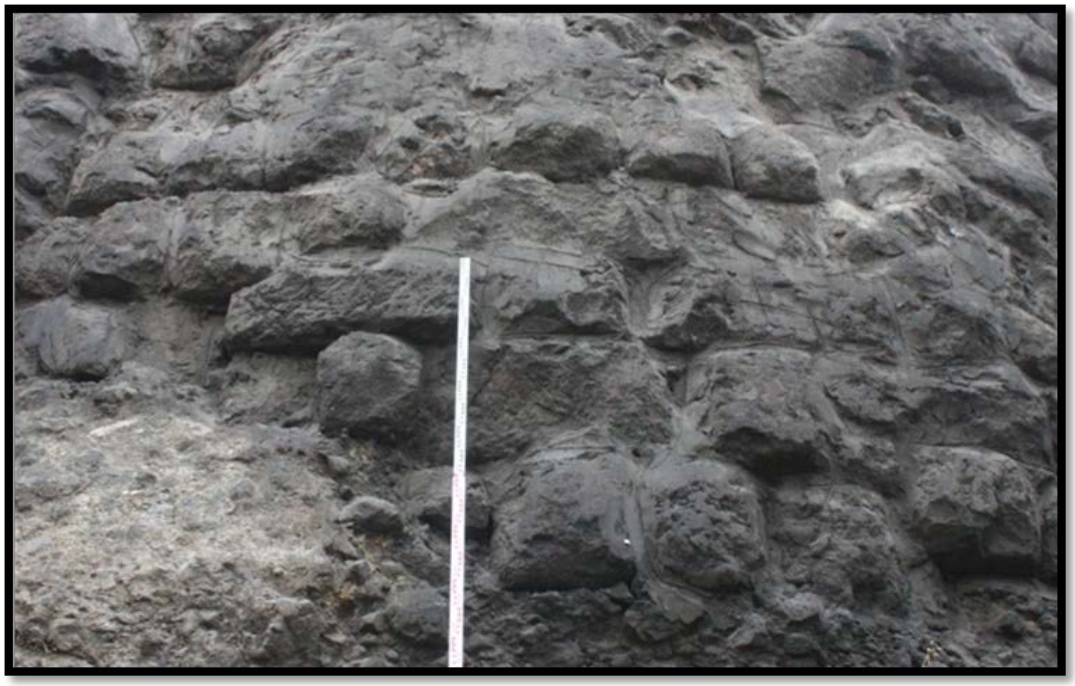
Fotoğraf 86: Kule 1’in batısında görülen farklı malzeme ve teknik uygulama örnekleri.

Şekil 87: Kule 5'in batı duvarında kullanılan malzeme ve teknik uygulamalar.

Şekil 88: Kule 5'te kullanılan malzeme ve teknik uygulamalardan detay.

Şekil 89: Kule 8’de kullanılan boşajlı taşlardan örnek.

Şekil 90: Kule 8’de kullanılan malzeme ve teknik uygulamalar.

Şekil 91: 1 Numaralı Duvar'da kullanılan malzeme ve teknik uygulamalar.

Şekil 92: 1 Numaralı Duvar'da kullanılan malzeme ve teknik örneği.

Şekil 93: 2 Numaralı Duvar’da kullanılan malzeme ve teknik uygulamalar.

Şekil 94: 3 Numaralı Duvar’da kullanılan malzeme ve teknik uygulamalar.

Şekil 95: Payanda 11’de kullanılan malzeme ve teknik detayı.

Şekil 96: Kule 12’de kullanılan malzeme ve teknik detayı.

Şekil 97: 4 Numaralı Duvar'da kullanılan malzeme ve teknik detayı.

Şekil 98: Kule 13-14'te kullanılan malzeme ve teknik uygulamalar.

Şekil 99: Kule 13-14'te kullanılan malzeme ve teknik detayı.

Şekil 100: 1 Numaralı Duvar'da kullanılan malzeme ve teknik uygulamalar.

Şekil 101: 1 Numaralı Duvar'da kullanılan malzeme ve teknik detayı.

Şekil 102: 2 Numaralı Duvar'da kullanılan malzeme ve teknik uygulamalar.

Şekil 103: 2 Numaralı Duvar'da kullanılan malzeme ve teknik detayı.

Şekil 104: 3 Numaralı Duvar'da kullanılan malzeme ve teknik örneği.

Şekil 105: 4 Numaralı Duvar'da kullanılan malzeme ve teknik uygulamalar.

Şekil 106: 4 Numaralı Duvar'da kullanılan malzeme ve teknik detayı.

Şekil 107: Kule 19'da kullanılan malzeme ve teknik örneği.

Şekil 108: 5 Numaralı Duvar'da kullanılan malzeme ve teknik uygulamalar.

Şekil 109: 5 Numaralı Duvar'da kullanılan malzeme ve teknik detayı.

Şekil 110: Kule 20'nin güney cephesindeki malzeme ve teknik uygulamalar.

Şekil 111: Kule 20’nin güney cephesindeki malzeme ve teknik detayı.

Şekil 112: 6 Numaralı Duvar / 24 Numaralı Yapı’dan malzeme ve teknik detayı.

Şekil 113: 7 Numaralı Duvar / 25 Numaralı Yapı'da kullanılan malzeme ve teknik uygulamalar.

Şekil 114: 7 Numaralı Duvar / 25 Numaralı Yapı'dan malzeme ve teknik detayı.

Şekil 115: 8 Numaralı Duvar / 27 Numaralı Yapı'da kullanılan malzeme ve teknik uygulamalar.

Şekil 116: 8 Numaralı Duvar / 27 Numaralı Yapı'dan malzeme ve teknik detayı.

Şekil 117: 9 Numaralı Duvarda kullanılan malzeme ve teknik uygulamaları.

Şekil 118: 9 Numaralı Duvardan malzeme ve teknik detayı.

Şekil 119: 10 Numaralı Duvar/ 28 Numaralı Yapı'nın batı cephesi.

Şekil 120: Payanda 29'da kullanılan malzeme ve teknik uygulamalar.

Şekil 121: Payanda 29'da kullanılan malzeme ve teknik uygulamalardan detay.

Şekil 122: Kule 30'daki malzeme ve teknik kullanımına örnek.

Şekil 123: Duvar 11'in üst kotlarındaki malzeme ve teknik kullanımı.

Şekil 124: 21a Numaralı Duvar'ın batı cephesinden malzeme ve teknik örneği.

Şekil 125: Kule 22a’dan malzeme ve teknik detayı.

Şekil 126: Kule 22a’dan malzeme ve teknik detayı.

Şekil 127: 23 Numaralı Yapı'nın yer aldığı İç Sur'un batı cephesi.

Şekil 128: 23 Numaralı Yapı'nın yer aldığı İç Sur'un doğu cephesi.

Şekil 129: Kule 24a'nın kuzey cephesi.

Şekil 130: İç Sur'un kuzey bölümü.

Şekil 131: 21a Numaralı Duvar’dan malzeme ve teknik örneği.

Şekil 132: 21 Numaralı Yapının kuzeydoğu duvarı.

Şekil 133: 21 Numaralı Yapının kuzeydoğu duvarından malzeme ve teknik örneği.

Şekil 134: 22 Numaralı Yapı'nın kuzey cephesi ve pencere kemerlerinden detay.

Şekil 135: 22 Numaralı Yapı'nın kuzey cephesi ve pencere kemerlerinden detay.

Şekil 136: 23 numaralı Yapı'nın batı cephesi.

Şekil 137: 23 numaralı Yapı'nın batı cephesindeki pencere kemerlerinden detay.

Şekil 138: 24 Numaralı Yapı'nın doğu cephesi.

Şekil 139: 25 Numaralı Yapı’nın doğu cephesi.

Şekil 140: 28 Numaralı Yapı’nın doğu cephesi.

Şekil 141: 28 Numaralı Yapı'nın doğu cephesinden malzeme ve teknik örneği.

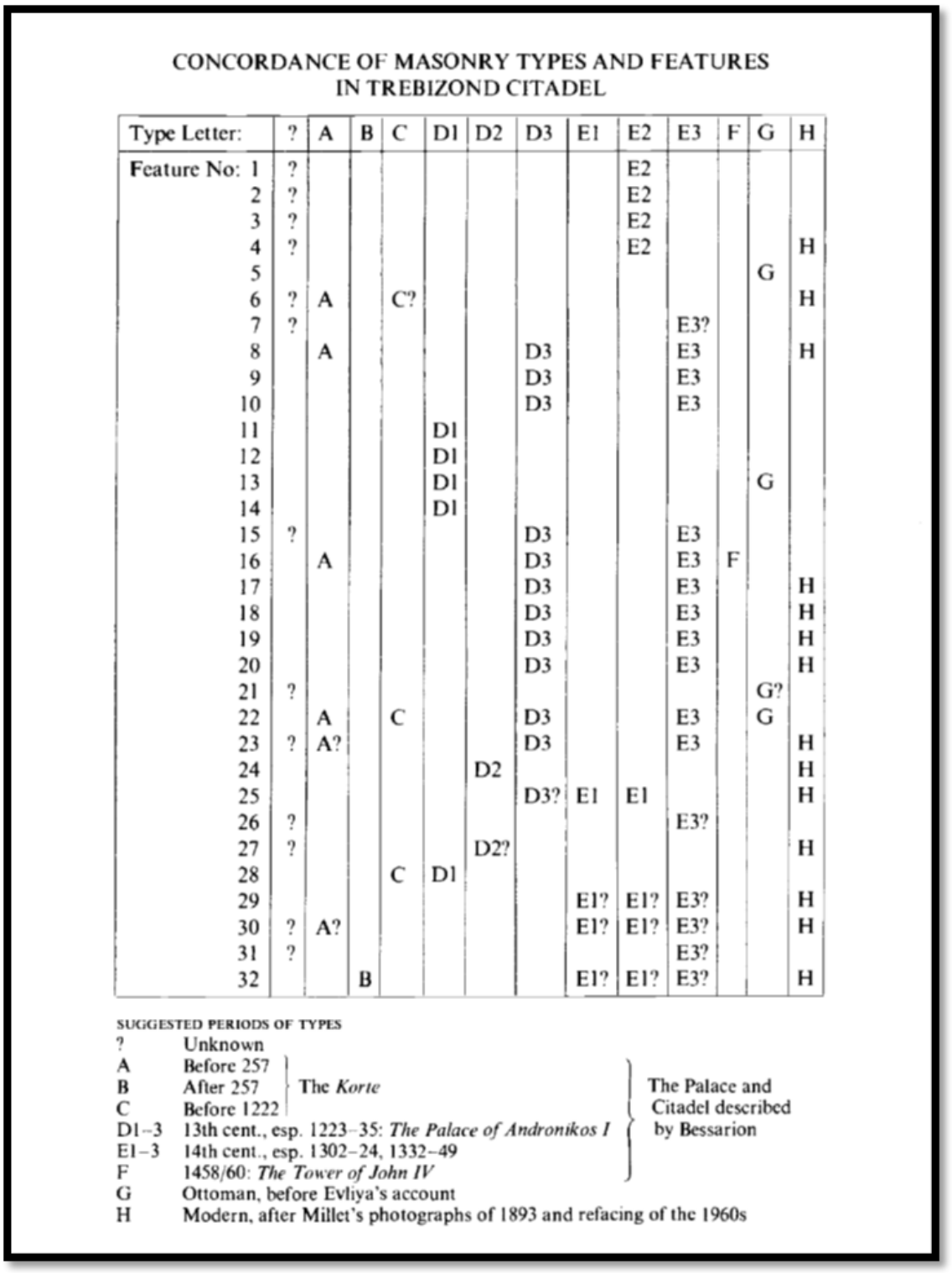
Şekil 142: 28 numaralı Yapı'nın kuzey cephesi.

Şekil 143: 28 numaralı Yapı'nın kuzey cephesinden malzeme ve teknik örneği.

Şekil 144: Hamam'ın kuzey cephesinden malzeme ve teknik örneği.

CONCORDANCE OF MASONRY TYPES AND FEATURES IN TREBIZOND CITADEL

Type Letter:	?	A	B	C	D1	D2	D3	E1	E2	E3	F	G	H
Feature No: 1	?								E2				
2	?								E2				
3	?								E2				
4	?								E2				H
5												G	
6	?	A		C?									H
7	?									E3?			
8		A					D3			E3			H
9							D3			E3			
10							D3			E3			
11					D1								
12					D1								
13					D1							G	
14					D1								
15	?						D3			E3			
16		A					D3			E3	F		
17							D3			E3			H
18							D3			E3			H
19							D3			E3			H
20							D3			E3			H
21	?											G?	
22		A		C			D3			E3		G	
23	?	A?					D3			E3			H
24						D2							H
25							D3?	E1	E1				H
26	?									E3?			
27	?					D2?							H
28				C	D1								
29								E1?	E1?	E3?			H
30	?	A?						E1?	E1?	E3?			H
31	?									E3?			
32			B					E1?	E1?	E3?			H

SUGGESTED PERIODS OF TYPES

?	Unknown	
A	Before 257	The *Korte*
B	After 257	
C	Before 1222	
D1–3	13th cent., esp. 1223–35: *The Palace of Andronikos I*	The Palace and Citadel described by Bessarion
E1–3	14th cent., esp. 1302–24, 1332–49	
F	1458/60: *The Tower of John IV*	
G	Ottoman, before Evliya's account	
H	Modern, after Millet's photographs of 1893 and refacing of the 1960s	

Şekil 145: Bryer ve Winfield tarafından yayımlanan İç Kale'nin malzeme ve teknik uygulamalarının gruplandırması (Bryer ve Winfield, 1985, 192).

Şekil 146: Kule 22a’daki C grubu malzeme ve teknik kullanımı.

Şekil 147: Kule 22a’daki D grubu malzeme ile kapatılmış dendanlar.

Şekil 148: 28 Numaralı Yapıdan D grubu malzeme ve teknik örneği.

Şekil 149: Batı Surdan D grubu malzeme ve teknik örneği.

Şekil 150: Kuzey Sur’dan D grubu malzeme ve teknik örneği.

Şekil 151: Kuzey Sur’dan D grubu malzeme ve teknik örneği.

Şekil 152: E grubu malzeme ve tekniğin Batı Sur'un üst kotlarından örneği

Şekil 153: E grubu malzeme ve tekniğin Batı Sur'un üst kotlarından örneği

Şekil 154: 24 Numaralı Yapı'nın batı cephesinde F grubu malzeme ve teknik kullanımı.

Şekil 155: Kule 20'nin güney cephesinde G ve F gurubu malzeme ve teknik kullanımı.

Şekil 156: G grubu malzeme ve tekniğin 22 Numaralı Yapı'dan örneği.

Şekil 157: G grubu malzeme ve tekniğin Kule 13-14'ten örneği.

Şekil 158: Kule 12deki sivri kemerli mazgal pencerelerden örnek.

Şekil 159: Moloz Kapısının doğusundaki kuledeki sivri kemerli mazgal pencerelerden örnek.

Şekil 160: Kule 16'nın güney cephesinin 1916 yılında çekilmiş fotoğrafı (Tsipkina, 2016, 13, Fot. 49).

Şekil 161: Kule 5'in batı duvarındaki kapının kemeri.

Şekil 162: Trabzon Hagia Sophia Kilisesi kuzey portikosundaki silme.

Şekil 163: 33 Numaralı Yapı-Hamam'daki bindirme tonoz.

Şekil 164: 33 Numaralı Yapı-Hamam'daki pandantif uygulamaları.

Şekil 165: 28 Numaralı Yapı'nın ikinci katı kuzey cephesindeki malzeme ve teknik uygulamalar.

İç Kale'nin Malzeme ve Teknik Uygulamalarının Gruplandırması												
		Tipoloji Harfleri										
Yeri	Yapı Adı	A	B	C	D	E	F	G	H	I	İ	J
Kuzey Sur	Kuzey Sur				X	X						X
	Kule 1	X	X									
	Kule 5										X	
	Kule 8	X			X	X						
Doğu Sur	1 Numaralı Duvar				X	X						
	2 Numaralı Duvar											X
	3 Numaralı Duvar											X
	Payanda11								X			
	Kule 12								X			
	4 Numaralı Duvar								X			
	Kule 13-14							X				
Batı Sur	1 Numaralı Duvar				X	X						
	2 Numaralı Duvar				X	X						
	3 Numaralı Duvar				X	X						
	4 Numaralı Duvar				X	X						
	Kule 19				X	X						
	5 Numaralı Duvar				X	X						
	Kule 20				X	X	X	X				
	9 Numaralı Duvar											X
	Payanda 29					X						
	Kule 30					X						
	11 Numaralı Duvar				X	X						X
Saray Yapıları	Sur			X	X							X
	21 Numaralı Yapı						X					
	22 Numaralı Yapı							X				
	23 Numaralı Yapı							X				
	24 Numaralı Yapı						X					
	25 Numaralı Yapı					X						X
	28 Numaralı Yapı				X						X	X
	27 Numaralı Alan					X						X
	Kule 16	X			X	X				X		
	33 Numaralı Yapı / Hamam							X			X	X

Şekil 166: A 257 öncesi B 257 sonrası C I. Iustinianos Dönemi D I. Aleksios Dönemi E II. Aleksios Dönemi F Basileios Dönemi G III. Aleksios Dönemi H III. Manuel Dönemi I IV. Ioannes Dönemi (1460) İ Osmanlı Dönemi J Modern onarım

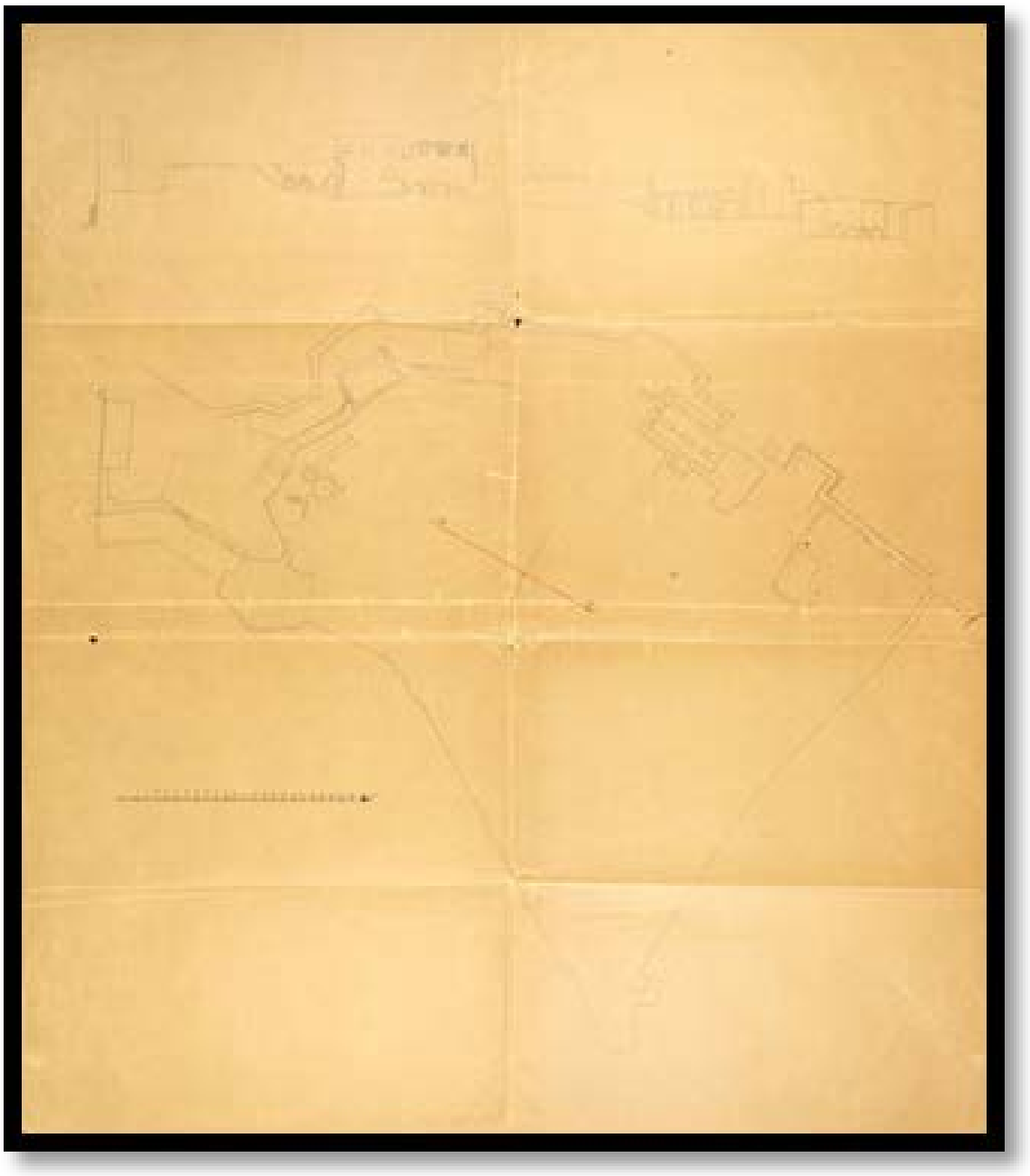
Şekil 167: Lynch'in Trabzon Surları Planından detay (Lynch, 1901, c.1, plan).

Şekil 168: Kule 1'in 1916 tarihli fotoğrafı (Tsipkina, 2016, 3, Fot. 3).

Şekil 169: İç Kale'nin batı cephesinde bugün kapatılmış olan açıklıkların Uspenski ve ekibi tarafından 1916 yılında çekilen fotoğrafı (Tsipkina, 2016, 4, Fot. 9).

Şekil 171: Kernom tarafından 1917 yılında çizilen plan (Tsipkina, 2016, 10, Fot. 36).

Şekil 171: İç Sur'un 1916 tarihli fotoğrafı (Tsipkina, 2016, 10, Fot. 35).

Şekil 172: Kule 16'nın güney cephesi, (Tsipkina, 2016, 9, Fot. 32).

Şekil 173: Kale Kapısı ve Kule 13-14'ün 1916/17 tarihli fotoğrafı (Tsipkina, 2016, 11, Fot. 41).

Şekil 174: Kule 13-14'ün 1916/17 tarihli fotoğrafı (Tsipkina, 2016, 11, Fot. 42).

Şekil 175: İç Kale'nin güneyinde günümüze ulaşmayan kulenin fotoğrafı (Tsipkina, 2016, 9, Fot. 48).

Şekil 176: İç Kale'nin güneybatısında günümüze ulaşmayan kulenin fotoğrafı (Tsipkina, 2016, 9, Fot. 32).

Şekil 177: Kuzey Sur'un kuzeyindeki ön sur.

Şekil 178: 24 Numaralı Yapı'nın inşası ile kesintiye uğrayan Batı Sur.

Şekil 179: 24 Numaralı Yapı'nın inşası ile kesintiye uğrayan Batı Sur.

Şekil 180: 28 Numaralı Yapı'nın doğu cephesindeki malzeme ve teknik farklılıklar.

Şekil 181: 28 Numaralı Yapı'nın doğu cephesindeki malzeme ve teknik farklılıklar.

Şekil 182: 28 Numaralı Yapı'nın ikinci katının batı cephesi (Bryer ve Winfield, 1985, c.2, 139b).

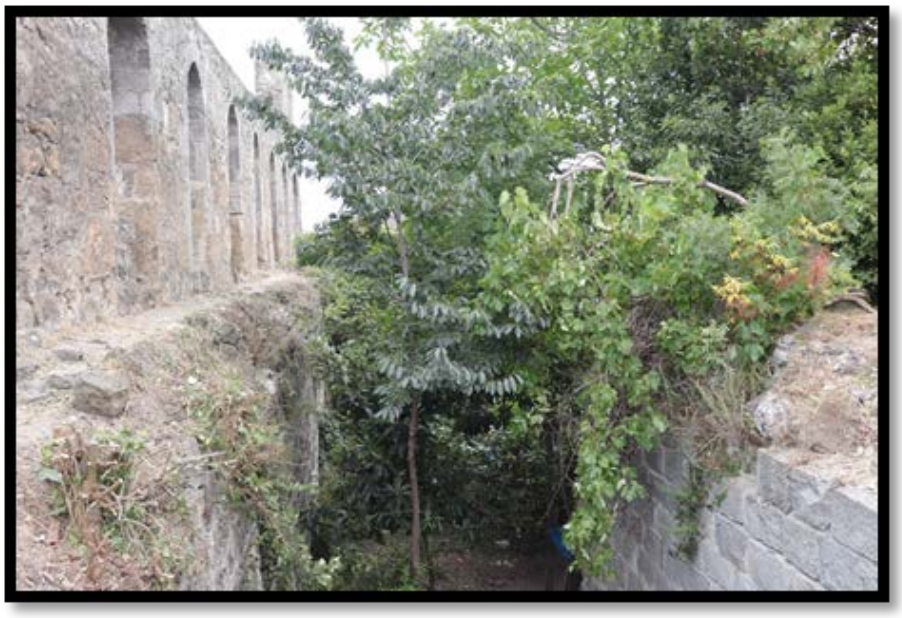
Şekil 183: 28 Numaralı Yapı'nın zemin katının kuzey cephesindeki malzeme ve teknik uygulamalar.

Şekil 184: 28 Numaralı Yapı'nın zemin katının doğu cephesindeki malzeme ve teknik uygulamalar.

Şekil 185: 28 Numaralı Yapı'nın batı cephesindeki açıklıklar ve Payanda 29'un yapı ile ilişkisi.

Şekil 186: 24 Numaralı Yapı ve doğusunda Kule 24a.

Şekil 187: 24 Numaralı Yapı'nın batı cephesi (Tsipkina, 2016, 4, Fot. 8'den detay)

Şekil 188: 24 Numaralı Yapı'nın batı cephesinin 2018 yılına ait fotoğrafı.

Şekil 189: 23 Numaralı Yapı'nın batı duvarını belgeyen Bryer ve winfield tarafından yayımlanan fotoğrafı (Bryer ve Winfield, 1985, c.II, Levha 136a).

Şekil 190: Kule1'in zemin katının 1916 yılına ait fotoğrafı (Tsipkina, 2016, 6, Fot. 16).

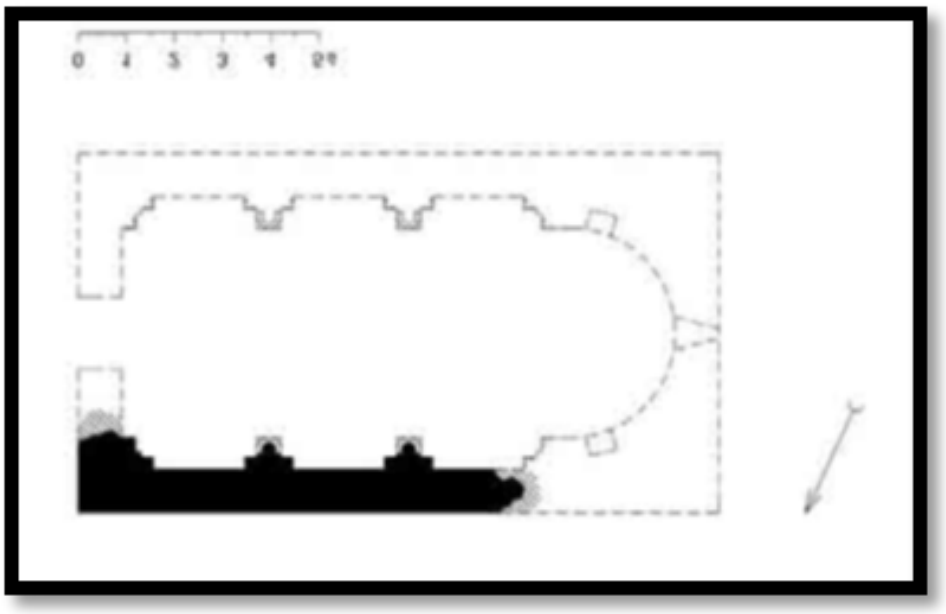
Şekil 191: Kule1'in zemin katının 1916 yılına ait fotoğrafı (Tsipkina, 2016, 6, Fot. Fot. 17).

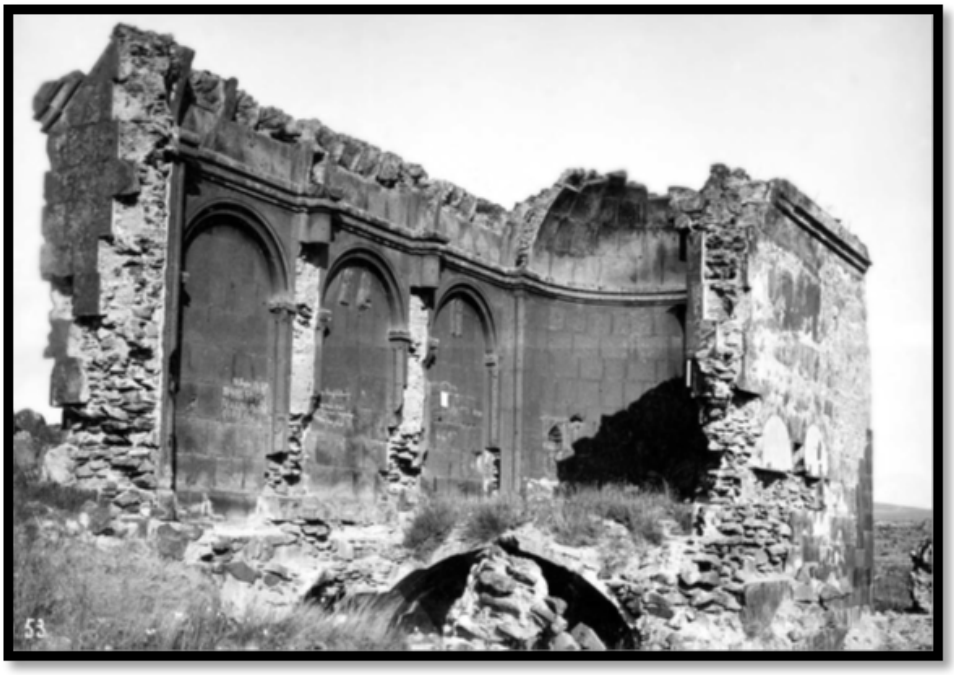
Şekil 192: İç Kale'nin Batı Sur'u ve İç Sur arasında oluşan koridor güneyden genel görünüm.

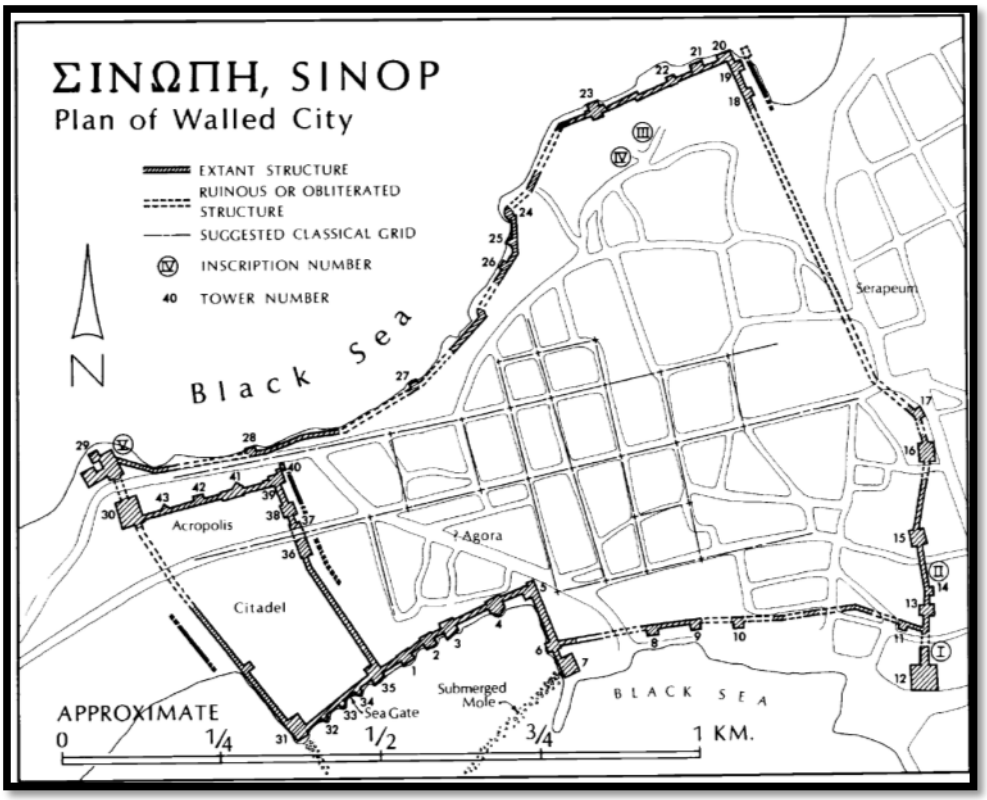
Şekil 193: İç Kale'nin Batı Sur'u ve İç Sur arasında oluşan koridor kuzeyden genel görünüm.

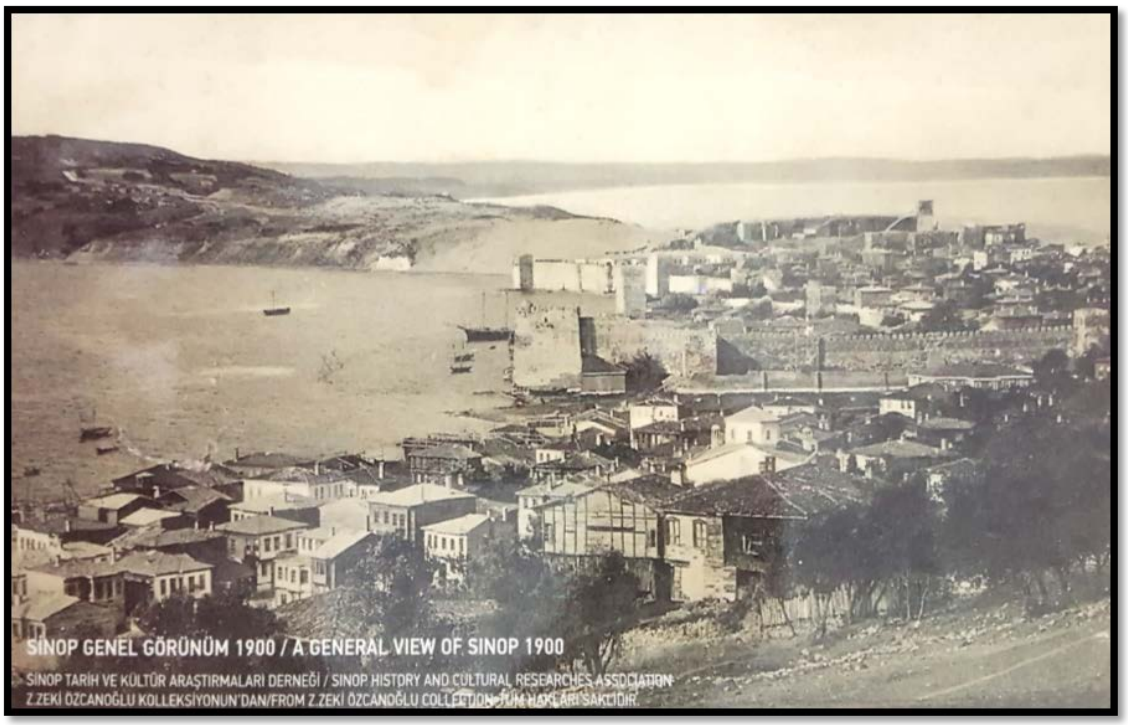
Şekil 194: Gürcü Kilisesi planı (Karapetyan, 2011, 211).

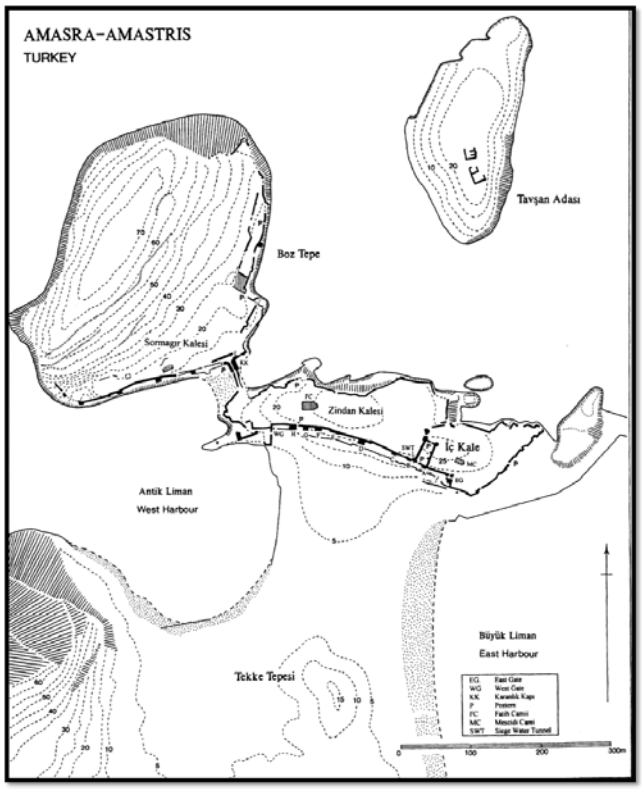
Şekil 195: Gürcü Kilisesi'nin Toromanian tarafından 20. yüzyıl başında çekilmiş fotoğrafı (Karapetyan, 2011, 210).

Şekil 196: Sinop Kalesi planı (Bryer ve Winfield, 1985, 88, fig.4).

Şekil 197: 1900 yılında Sinop Kalesi, kartpostal, batıdan genel görünüm (Macit Tekinalp Arşivi).

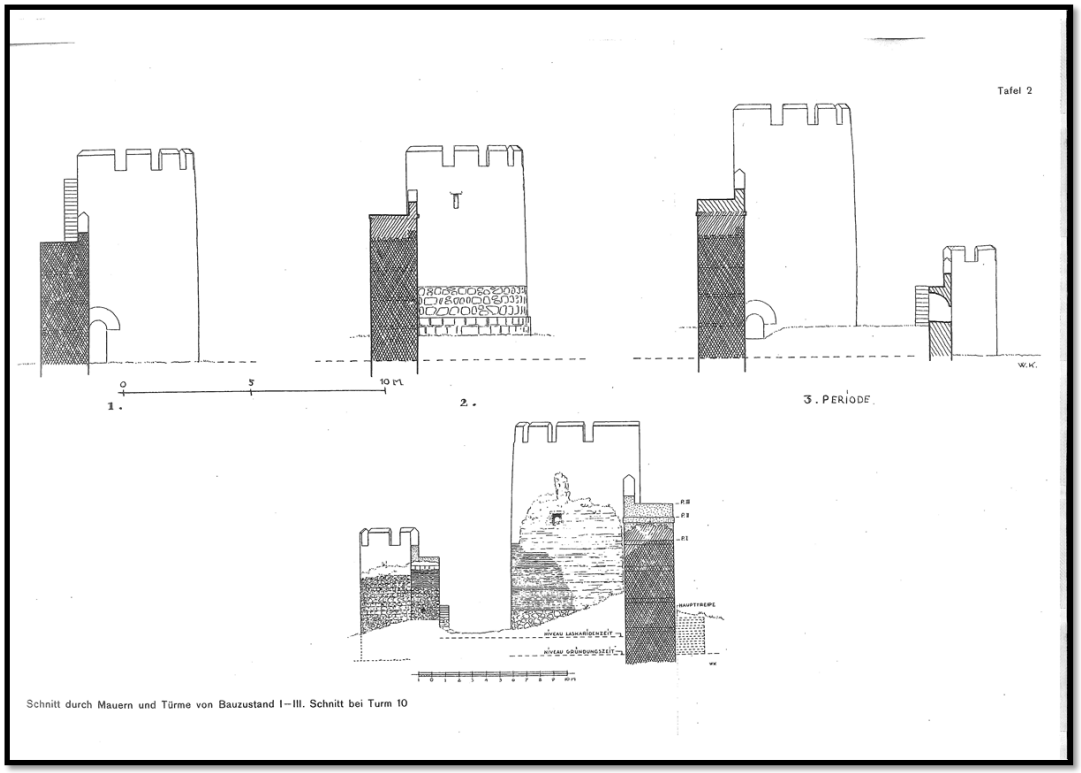
Şekil 198: Amasra Kalesi planı (Crow ve Hill, 1995, 253, Fig. 1)

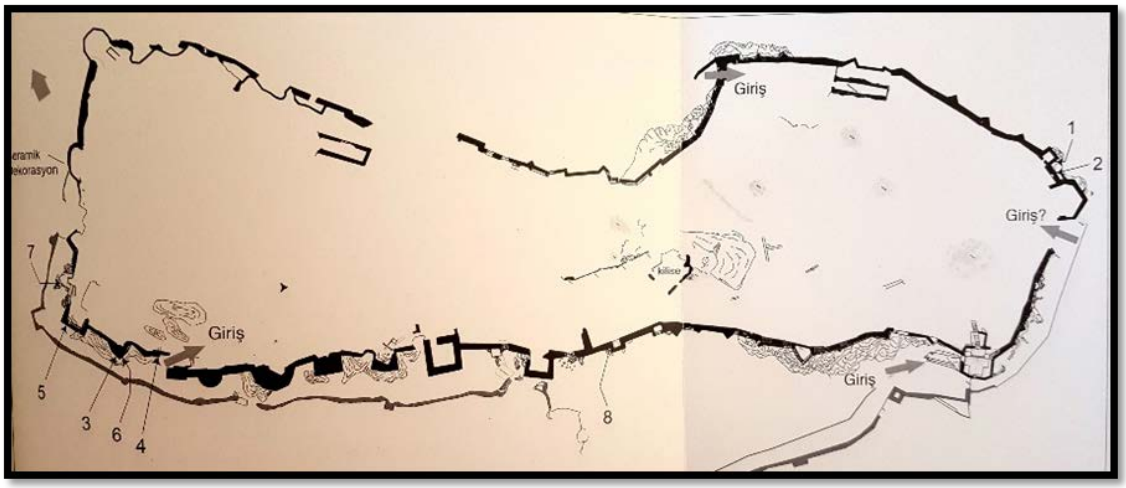
Şekil 199: Kule 1'in doğu cephesi 1916 tarihli fotoğraf (Tsipkina, 2016, 3, fot. 7).

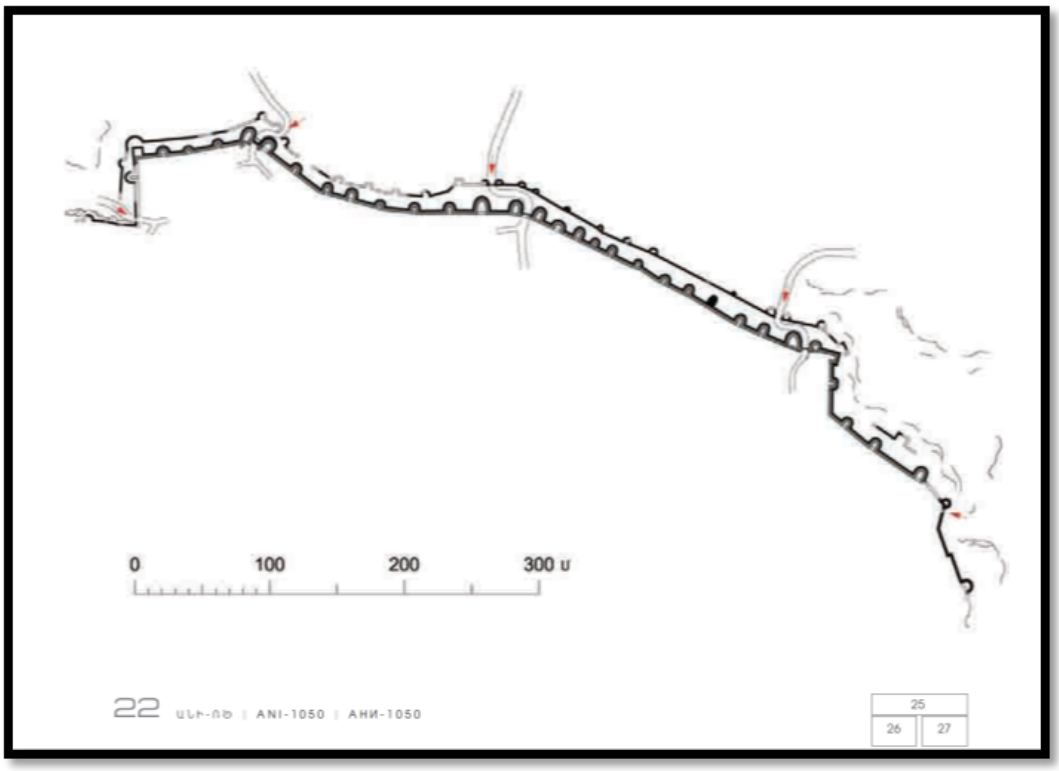
Şekil 200: İznik, III. Ioannes Vatatzes döneminde (1222-1254) inşa edilen dış surların kuzey bölümü (2010).

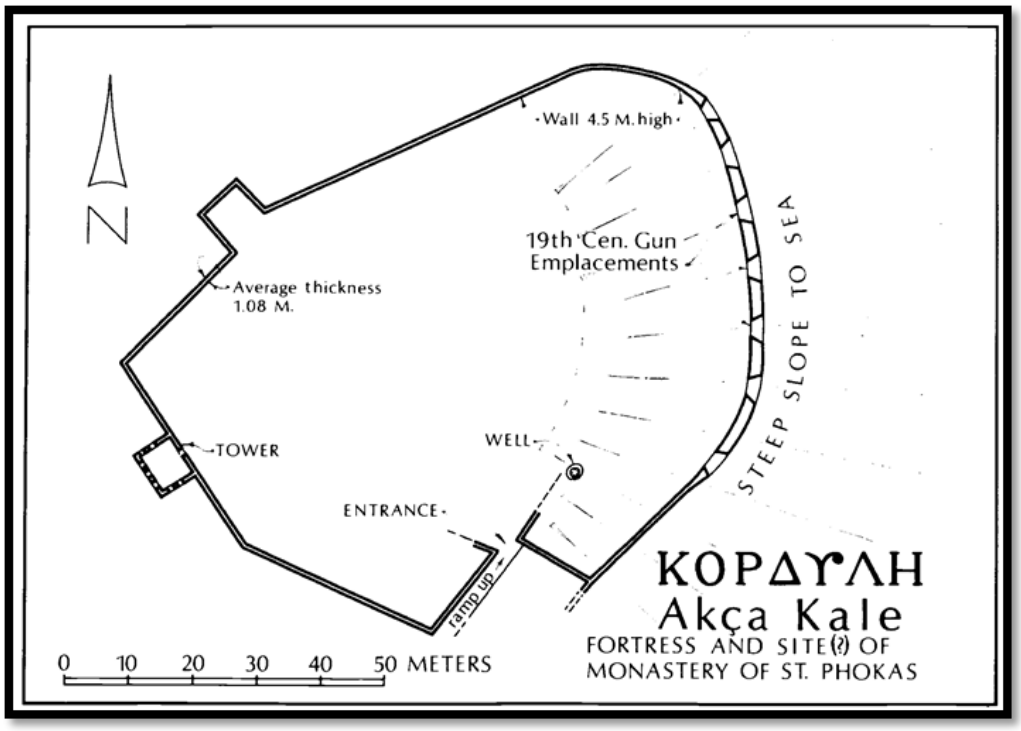
Şekil 201: İznik Surları yapı dönemleri (Schneider, Karnapp, 1938, Levha 2).

Şekil 202: Bayburt İç Kalesi planı (Redford, 2014, 107, Resim 78).

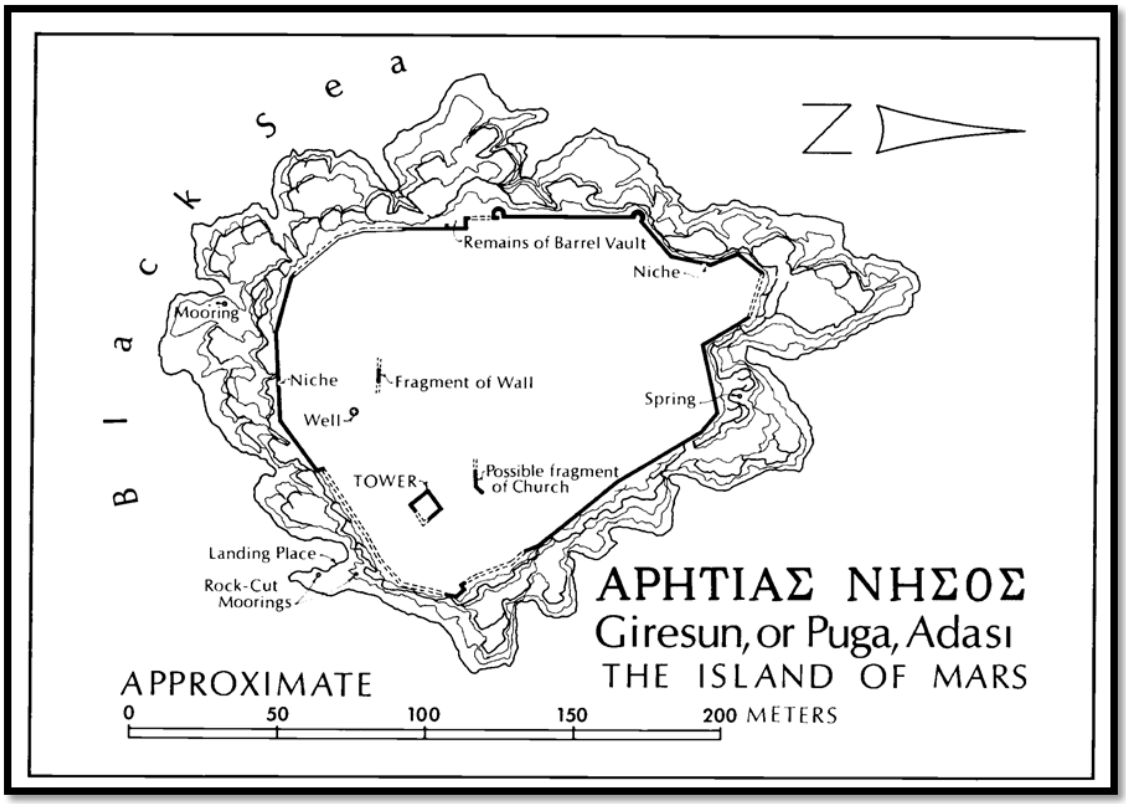
Şekil 203: Ani Kent surlarında Kral Smbad dönemi surları plan (Karapetyan,2011, 22).

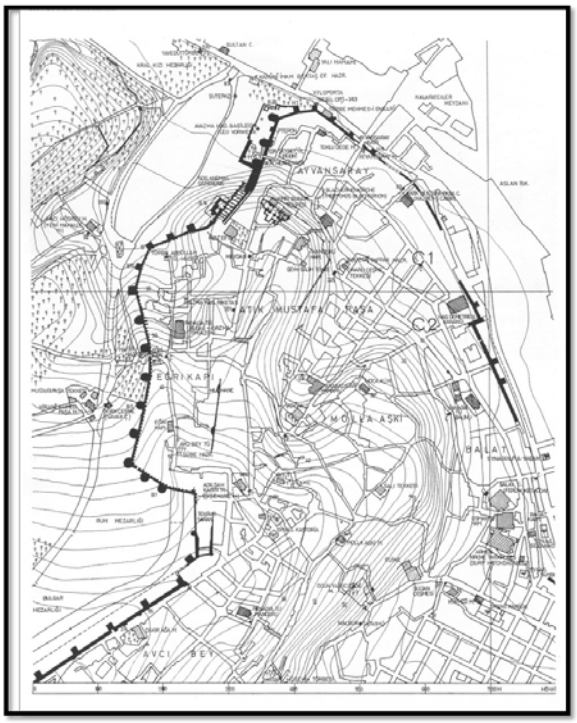
Şekil 204: Akça Kale planı (Bryer ve winfield, 1985, Fig. 34).

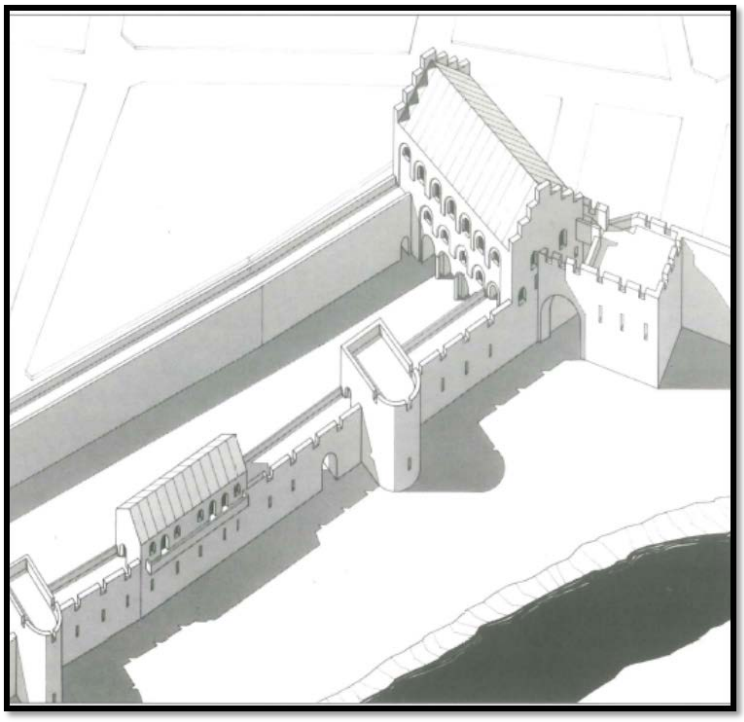
Şekil 205: Akça Kale Kuzey sur kuzey cephe (2017).

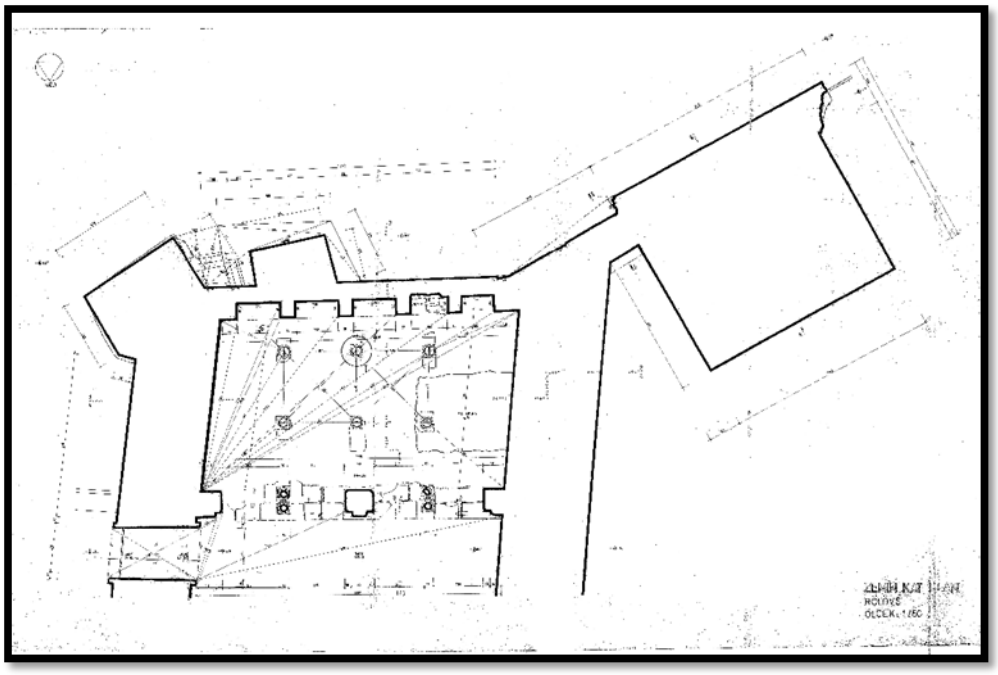
Şekil 206: Giresun Adası Kalesi planı (Bryer ve Winfield, 1985, plan 24).

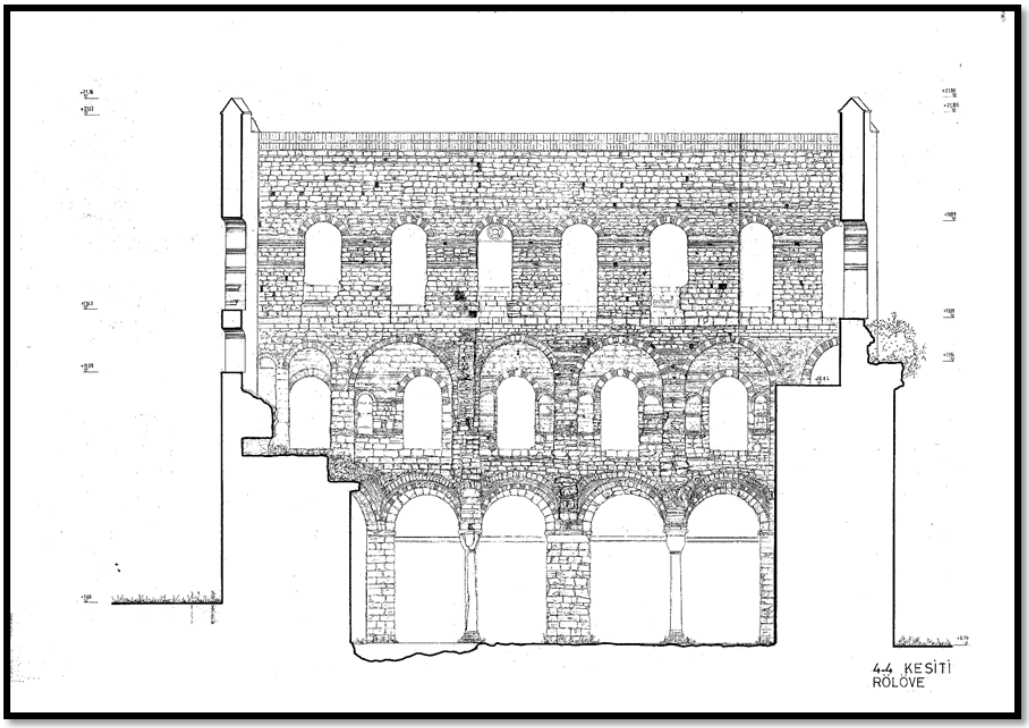
Şekil 207: Blakhernai Surları konum planı, (Müller Wiener, 1998, s.302, plan 344).

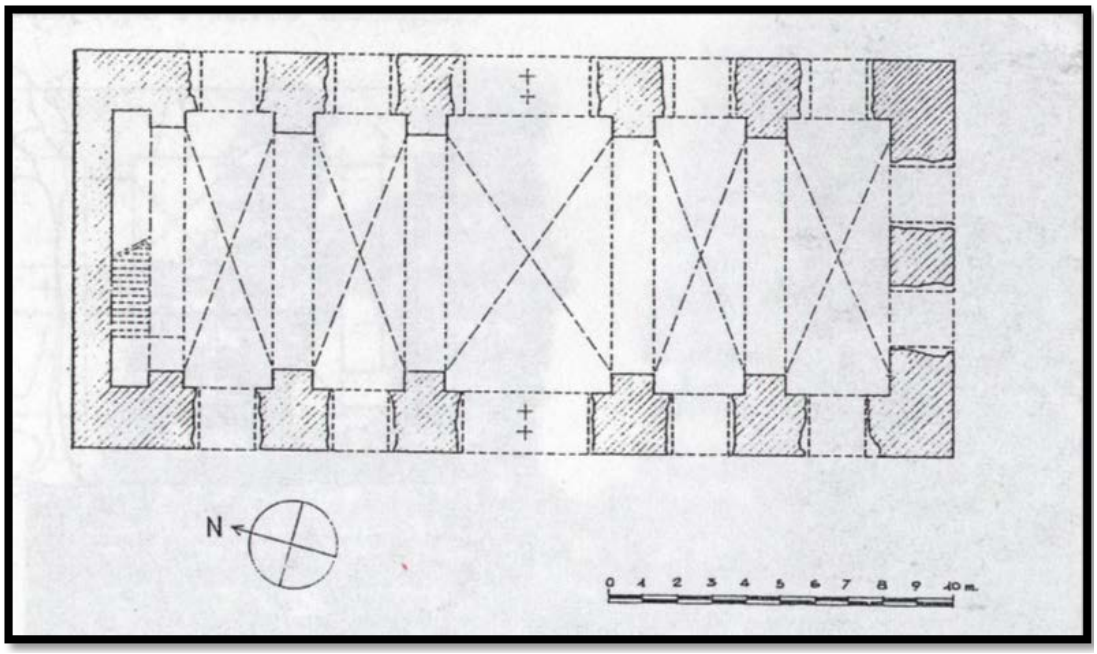
Şekil 208: Tekfur Sarayı konumu aksonometrik görünüm (Curcic ve Hadjitryphonos, 1997, 40. Fig. 17).

Şekil 209: Tekfur Sarayı zemin planı (plan Prof. Dr. Haluk Sezin, Doç. Dr. İlgi Yüce Aşkun ve Doç. Dr. Oğuz Ceylan).

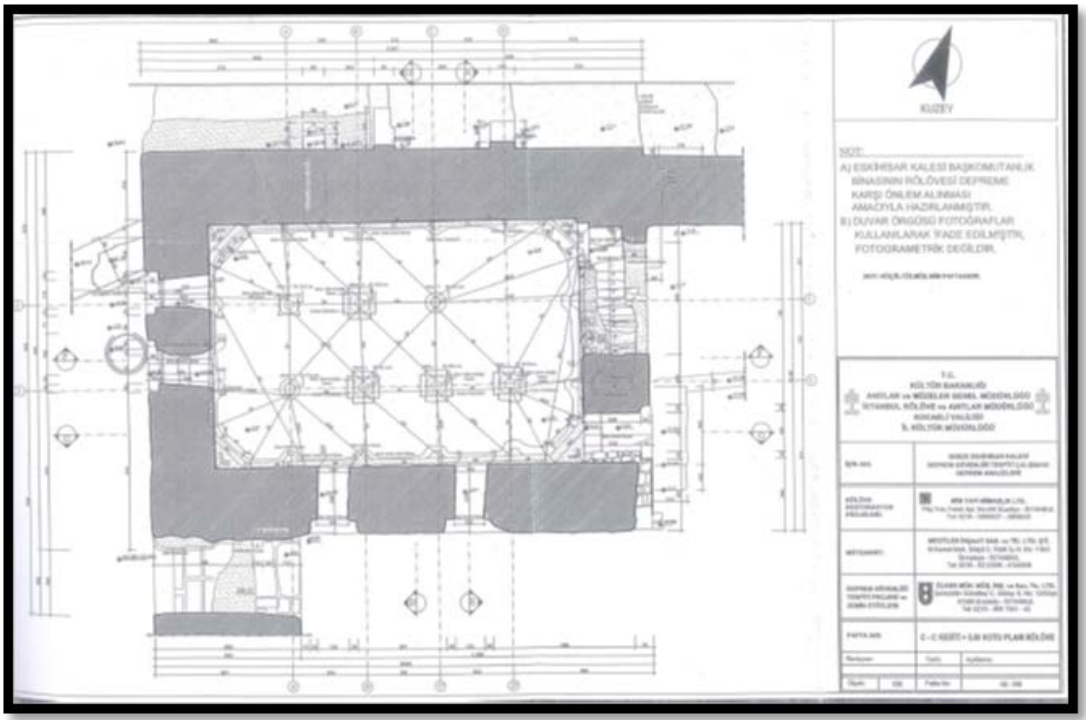
Şekil 210: Tekfur Sarayı, kesit (plan Prof. Dr. Haluk Sezin, Doç. Dr. İlgi Yüce Aşkun ve Doç. Dr. Oğuz Ceylan).

Şekil 211: İzmir, Kemalpaşa'daki Nymphaion Sarayı, zemin kat planı (Kirova, 1972, 285,fig. 7)

Şekil 212: Nymphaion Sarayı, batı cephe genel görünüm (2005).

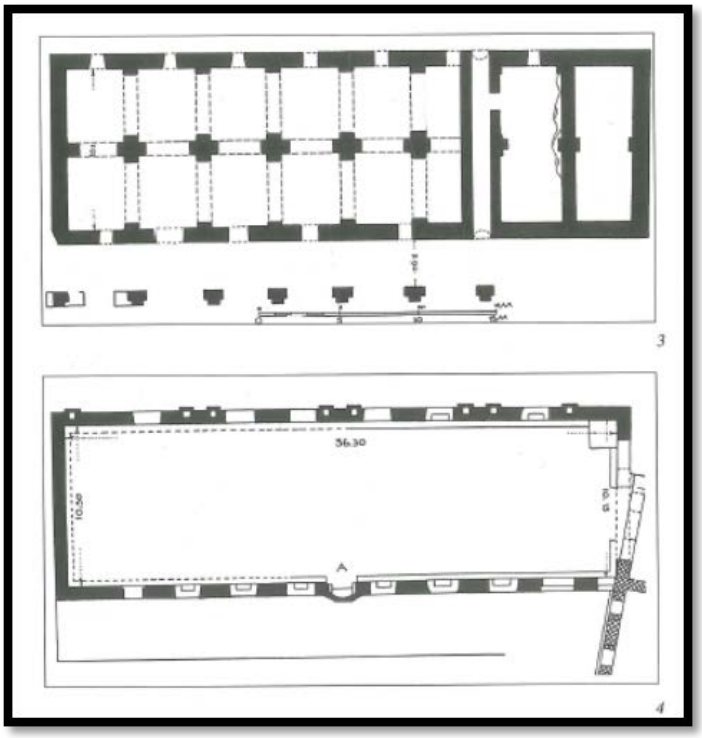
Şekil 213: Eski Hisar Kalesi'ndeki Konut'un planı (Mim Yapı Mimarlık, 2001)

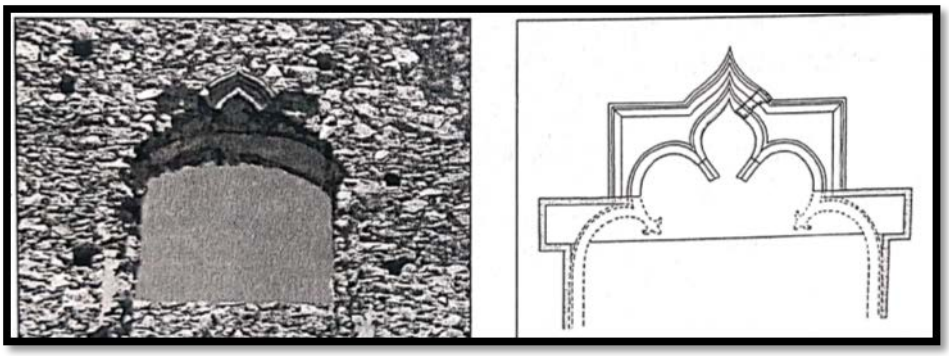
Şekil 214: Gebze Eski Hisar Kalesi Konut, güney cephe genel görünüm (2009).

Şekil 215: Mistra Despotlar Sarayı konum planı (Millet,1910, Levha 5,2).

Şekil 216: Mistra Despotlar Sarayı'nın kuzeybatı kanadı zemin kat ve birinci kat planları (Bouras, 1997, 243).

Şekil 217: Sarayın kuzeydoğu cephesinde pencere detayı ve pencere çerçevesi rekonstrüksiyonu (Bouras, 1997, 243).

ÇİZİMLER

Moloz
Kapısı

Sotka
Kapısı

Mumhane
Kapısı

K

Pazar
Kapısı

Sotka
Kapısı

Kutsal
Dynamis
Kapısı

İmaret
Kapısı

A1

Zağnos
Kapısı

Zağnos
Kapısı

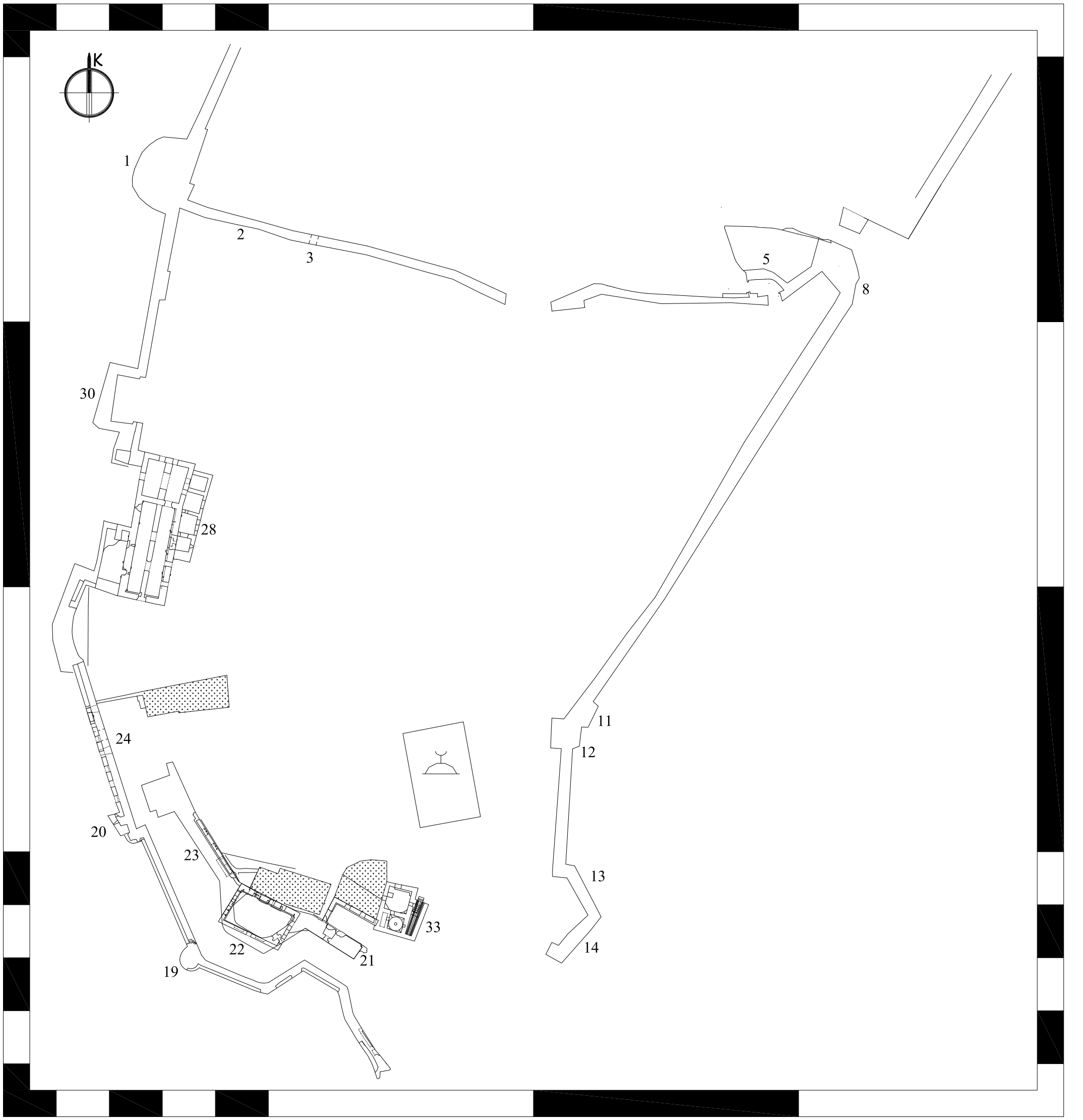
Tabakhane
Kapısı

Zağnos Vadisi

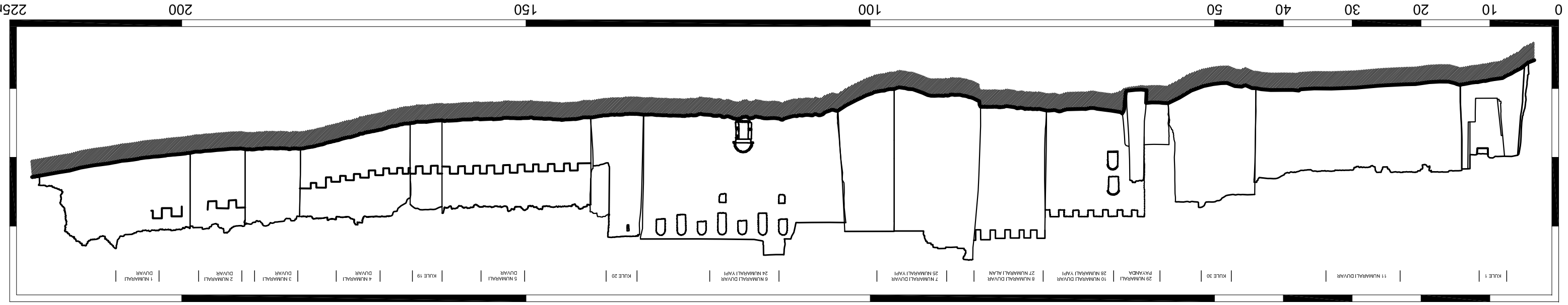
Kuzgun Dere Vadisi

0 10 20 30 40 50 100 200 300 400 500 580m

TRABZON İÇKALESİ VE SAVUNMA SİSTEMİ PLANI

TRABZON İÇKALESİ PLANI

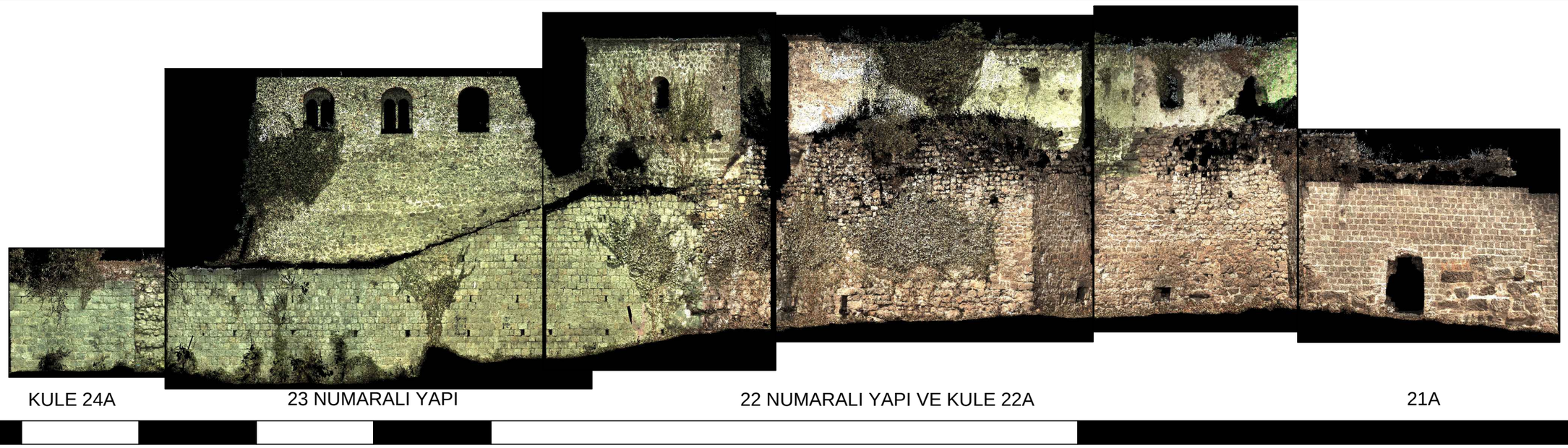
BATI SUR CEPHE ÇİZİMİ

Batı Sur İç Görünüş

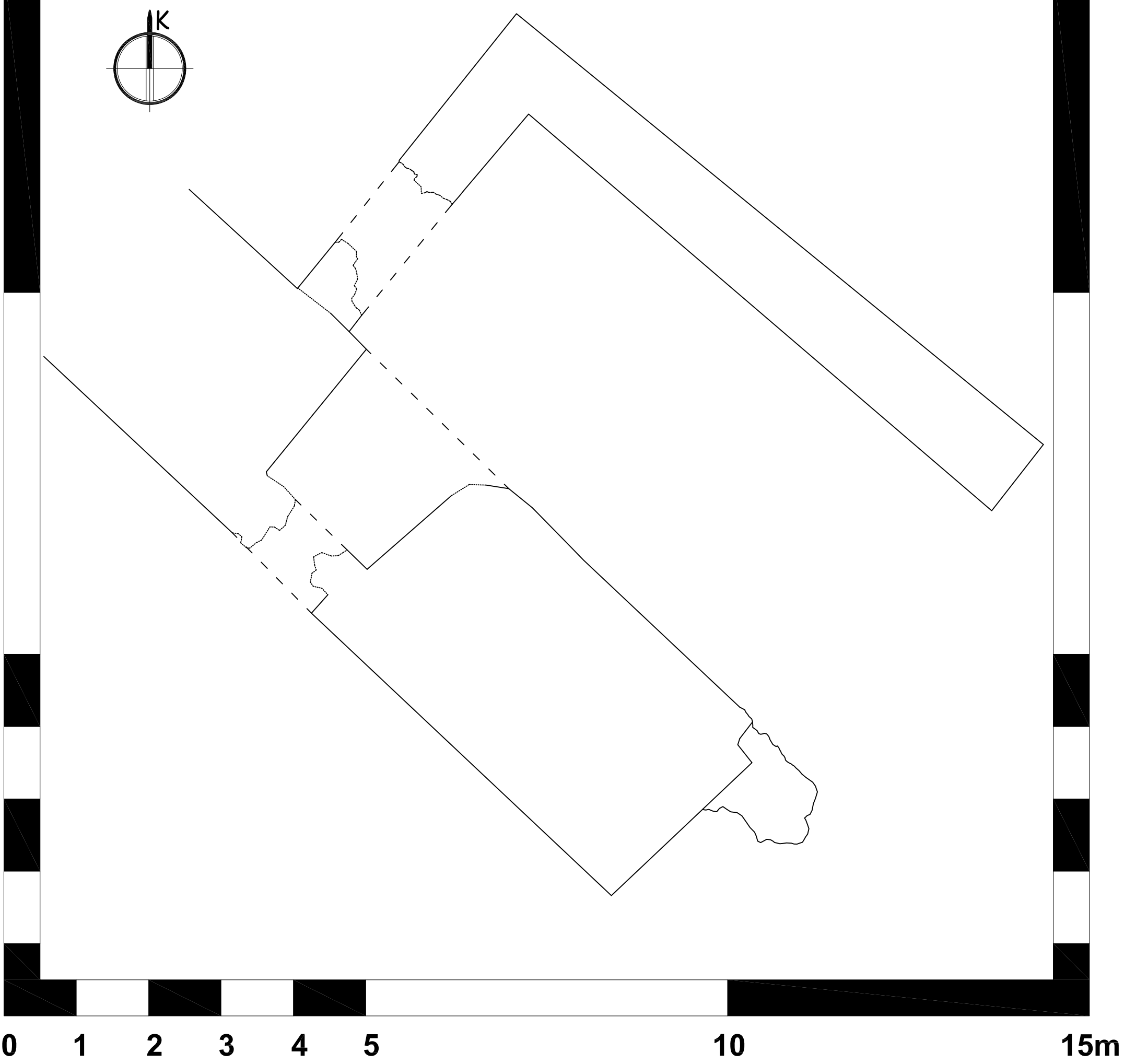

0 10 20 30 40 50 100 150 200m

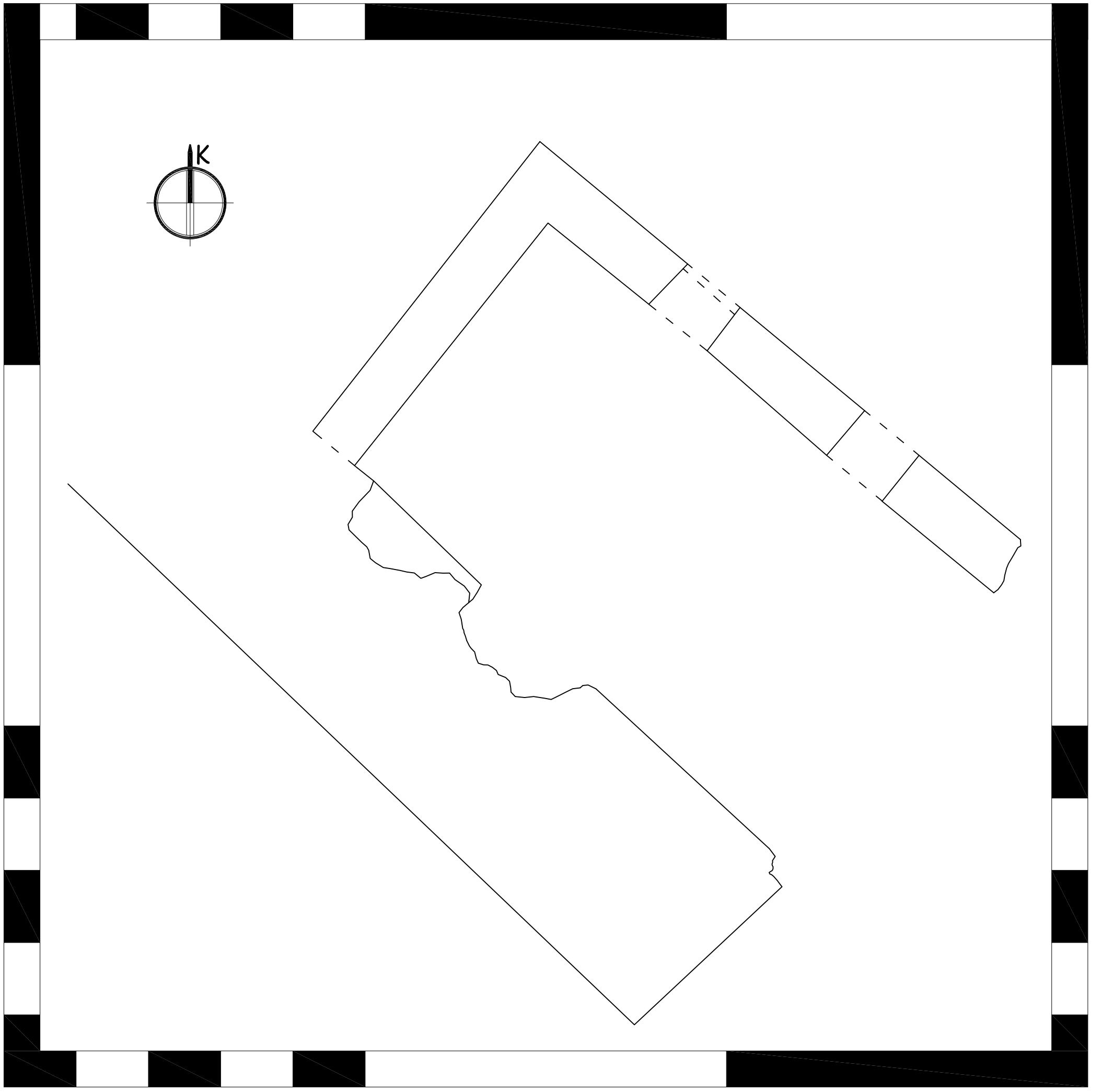
İç Sur Batı Görünüş

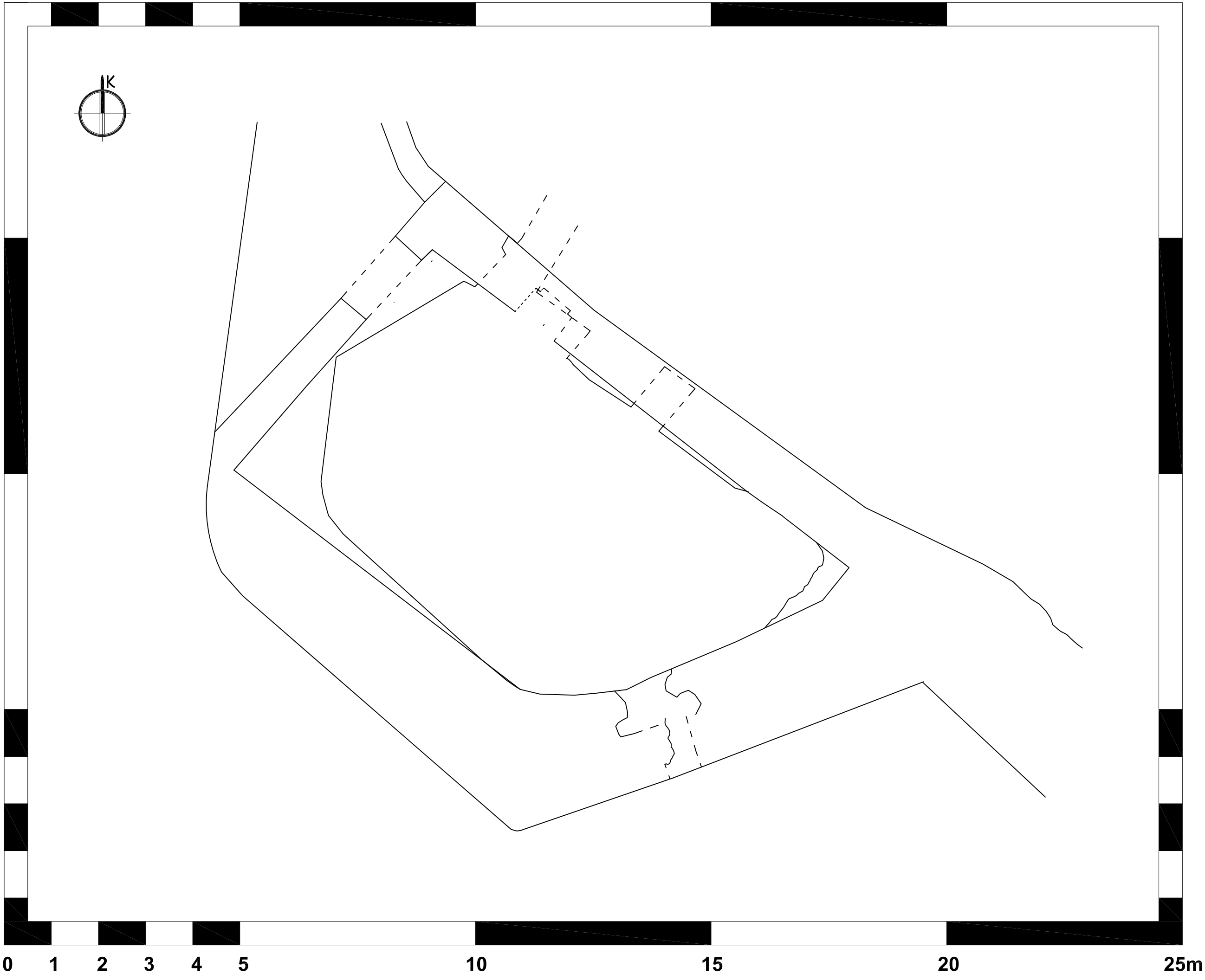
21 Numaralı Yapı Zemin Kat Planı

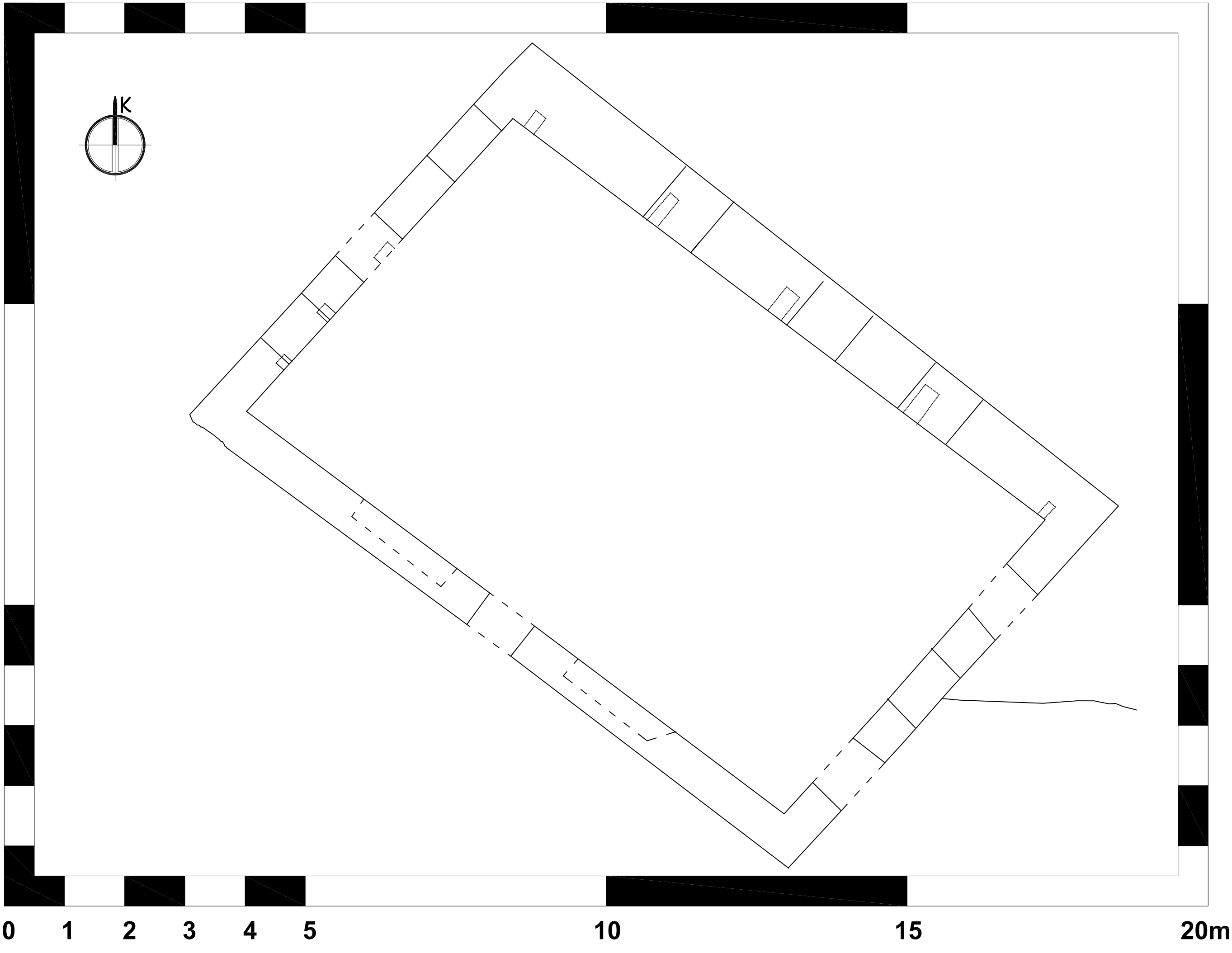
21 Numaralı Yapı 1. Kat Planı

22 Numaralı Yapı Zemin Kat Planı

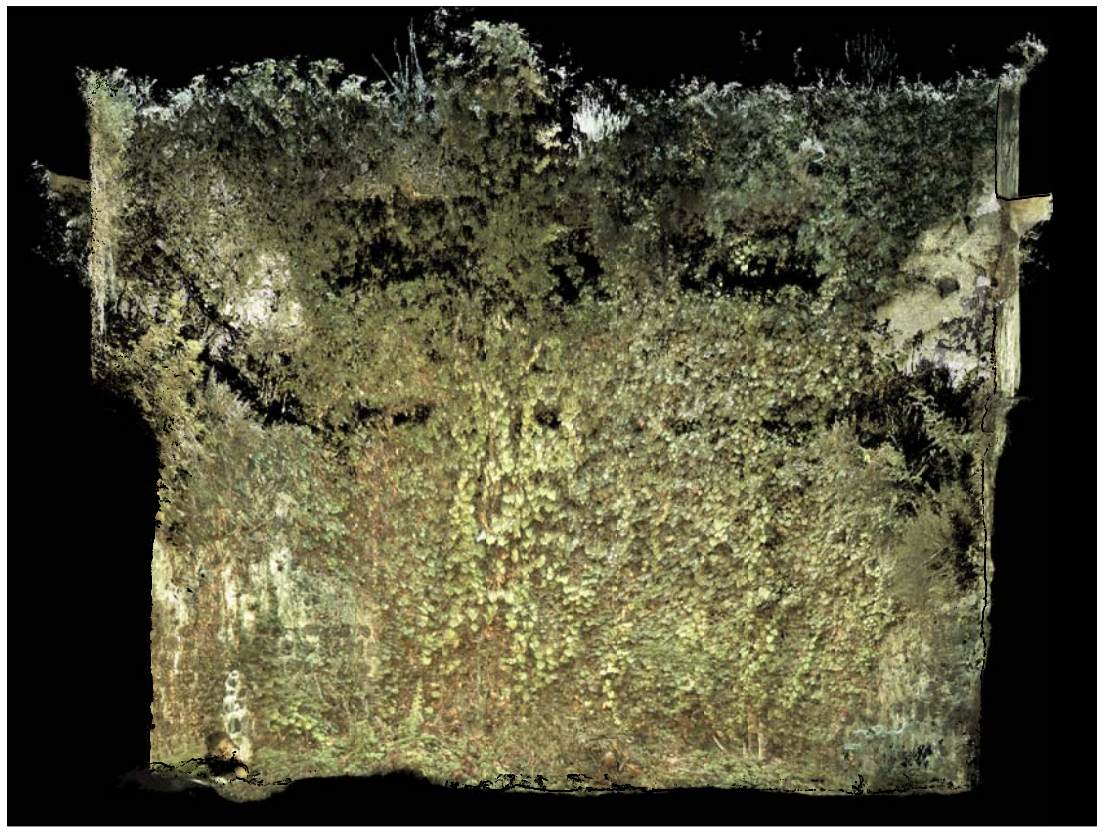

22 Numaralı Yapı 1. Kat Planı

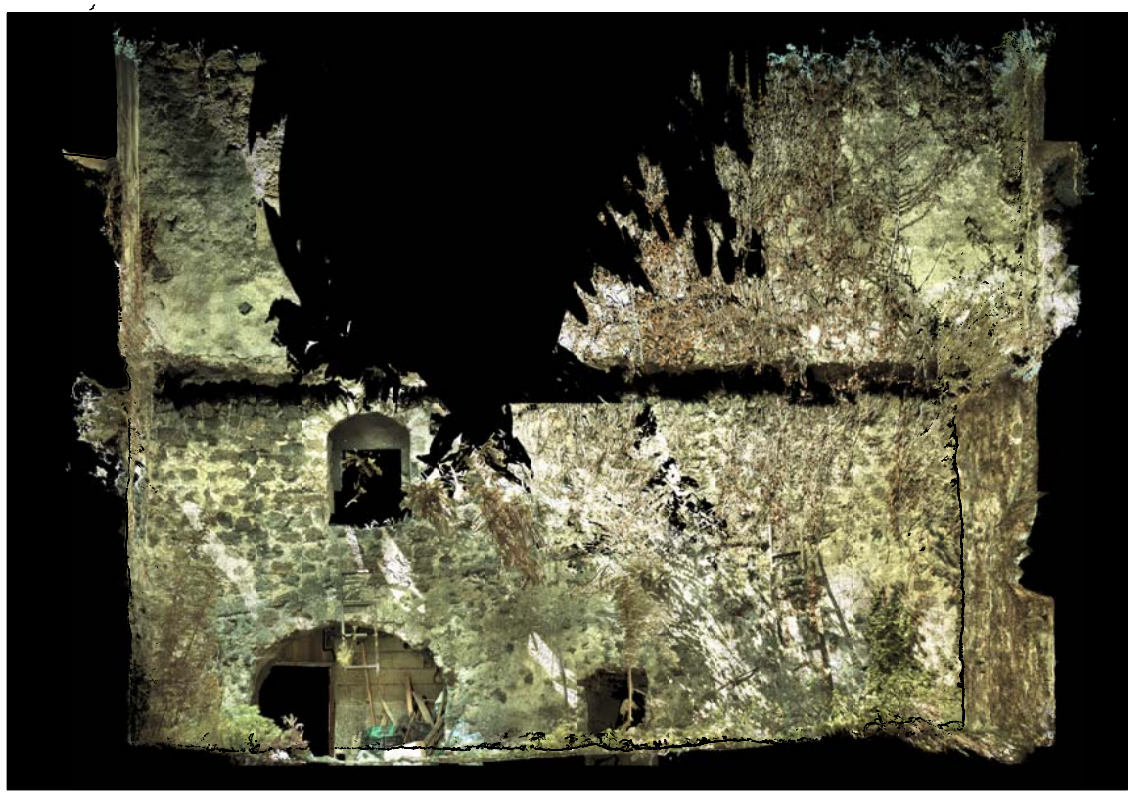

22 Numaralı Yapı Kesit Görünüşleri

22 Numaralı Yapı Boyuna Kesit - Batıya Bakış

22 Numaralı Yapı Boyuna Kesit - Doğuya Bakış

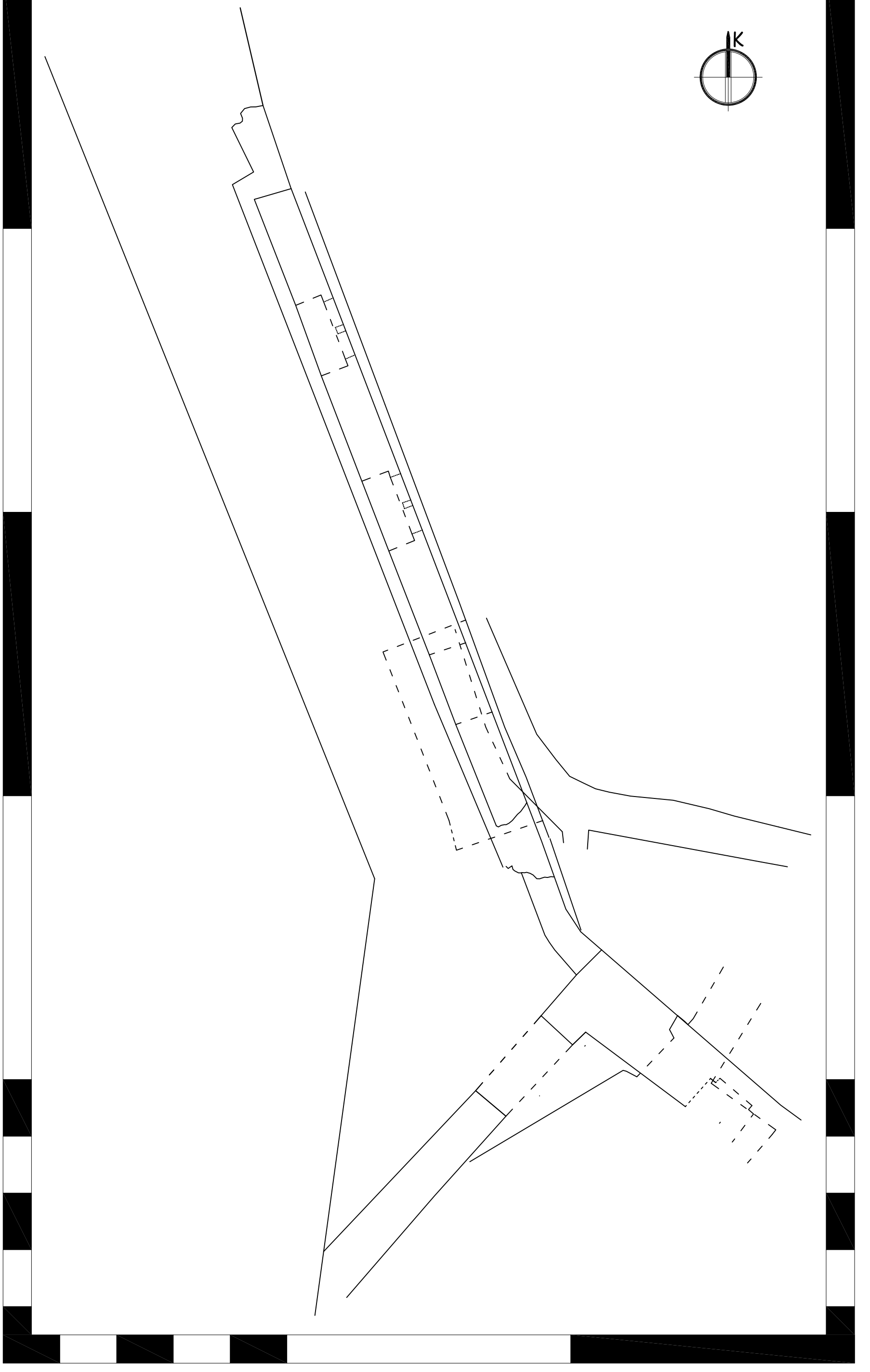
22 Numaralı Yapı Enine Kesit - Kuzeye Bakış

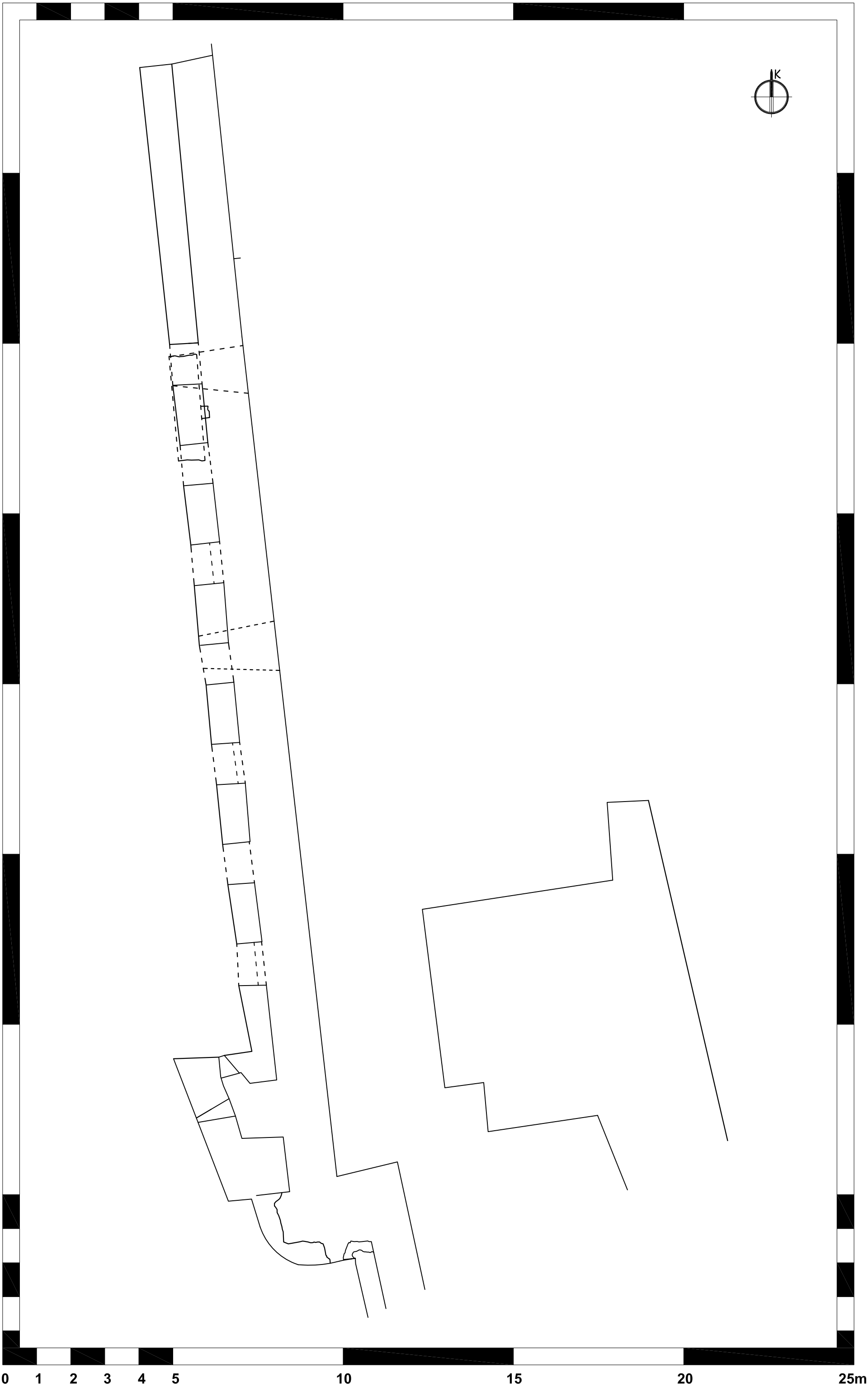
22 Numaralı Yapı Enine Kesit - Güneye Bakış

0 1 2 3 4 5 10 20 30 35m

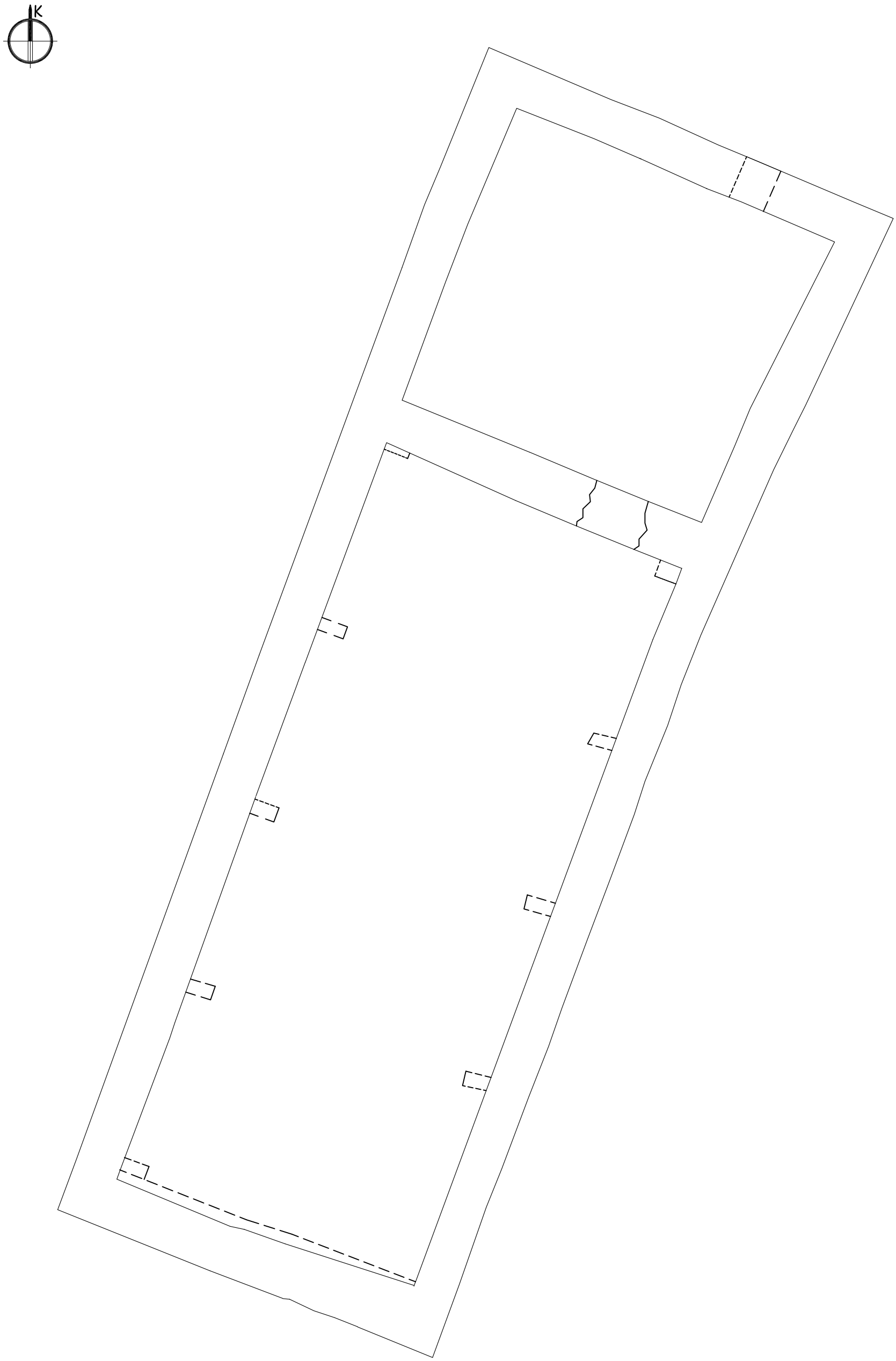
23 Numaralı Yapı Planı

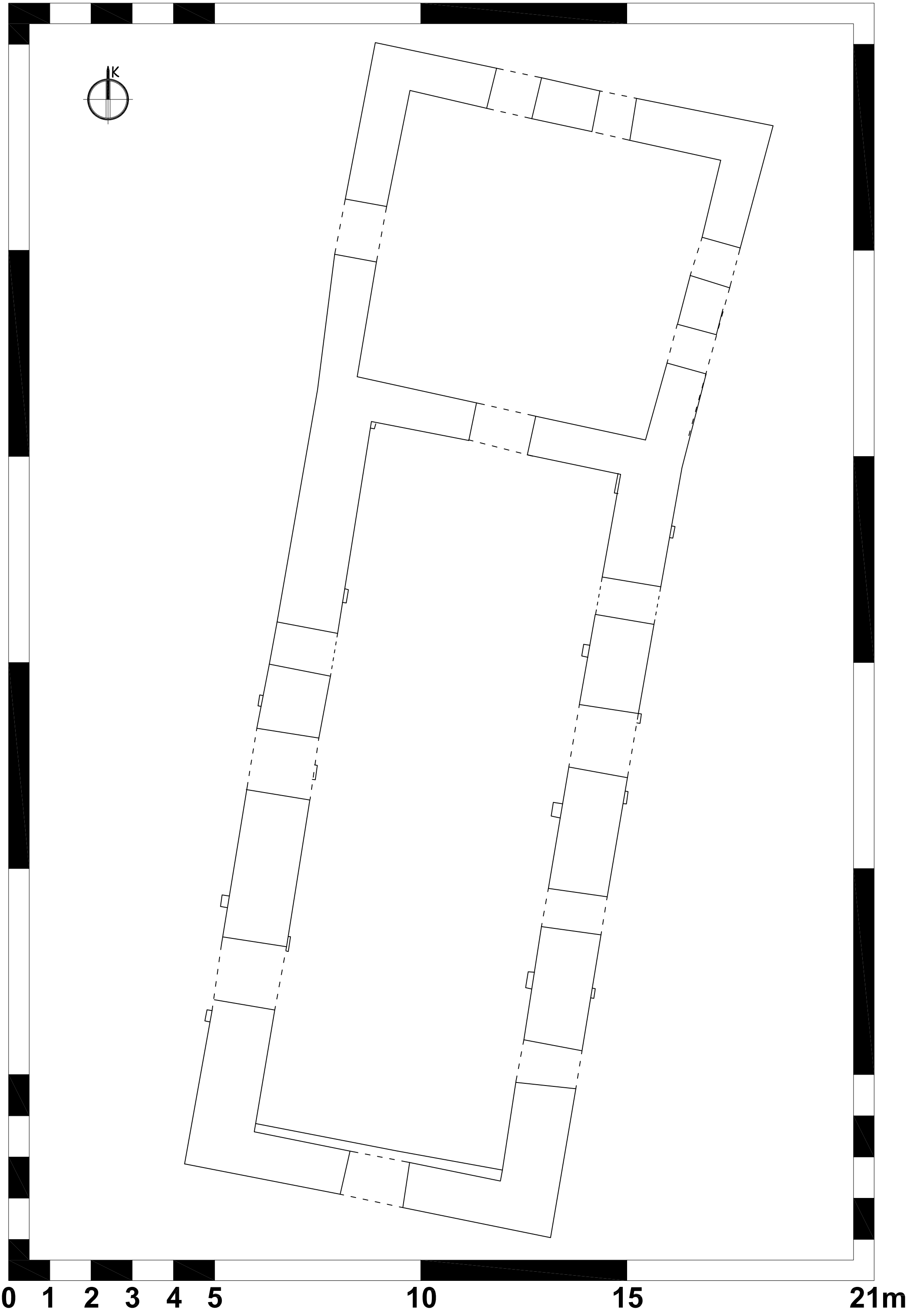
24 Numaralı Yapı Planı

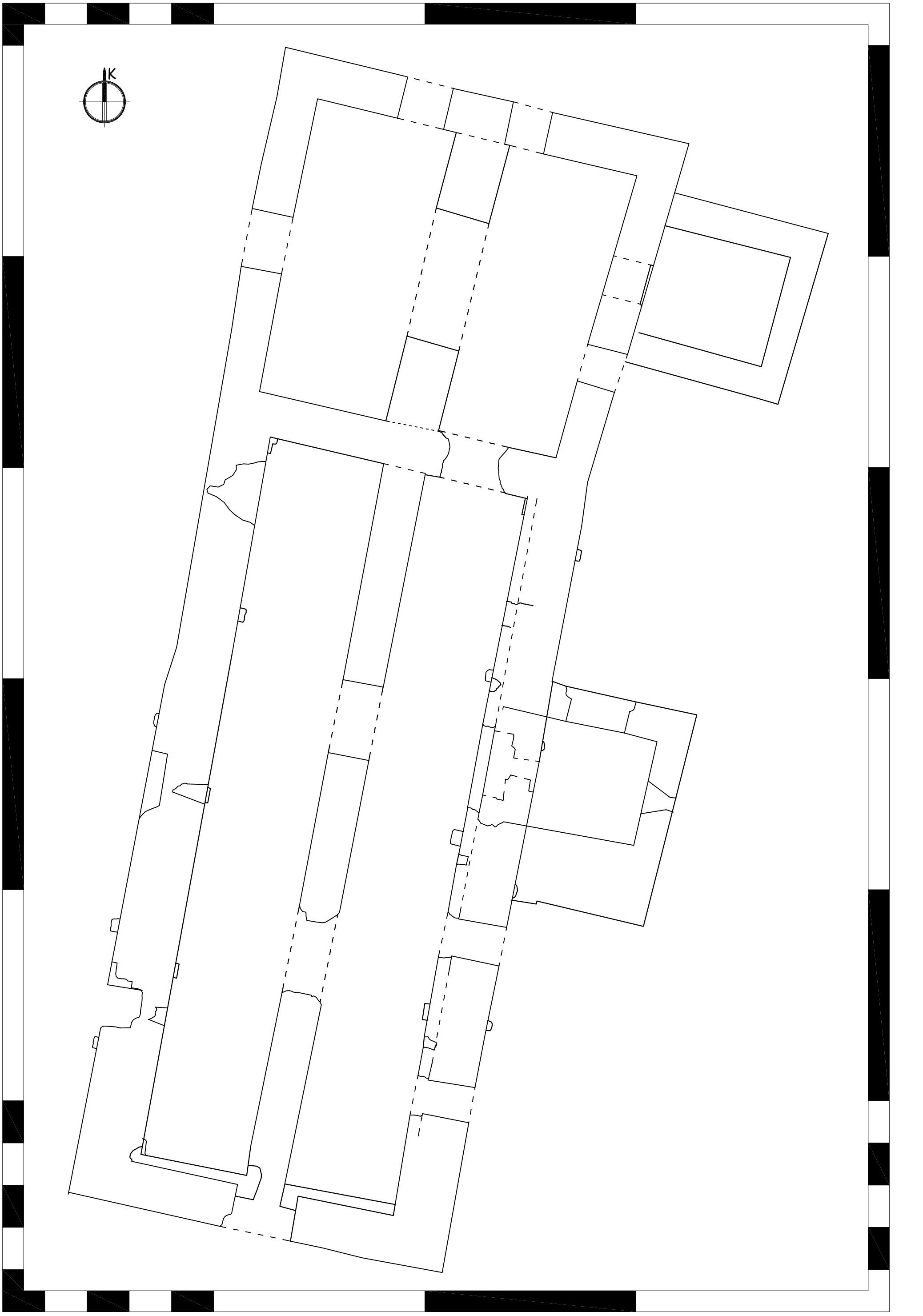
28 Numaralı Yapı 1. Yapı Dönemi Zemin Kat Planı

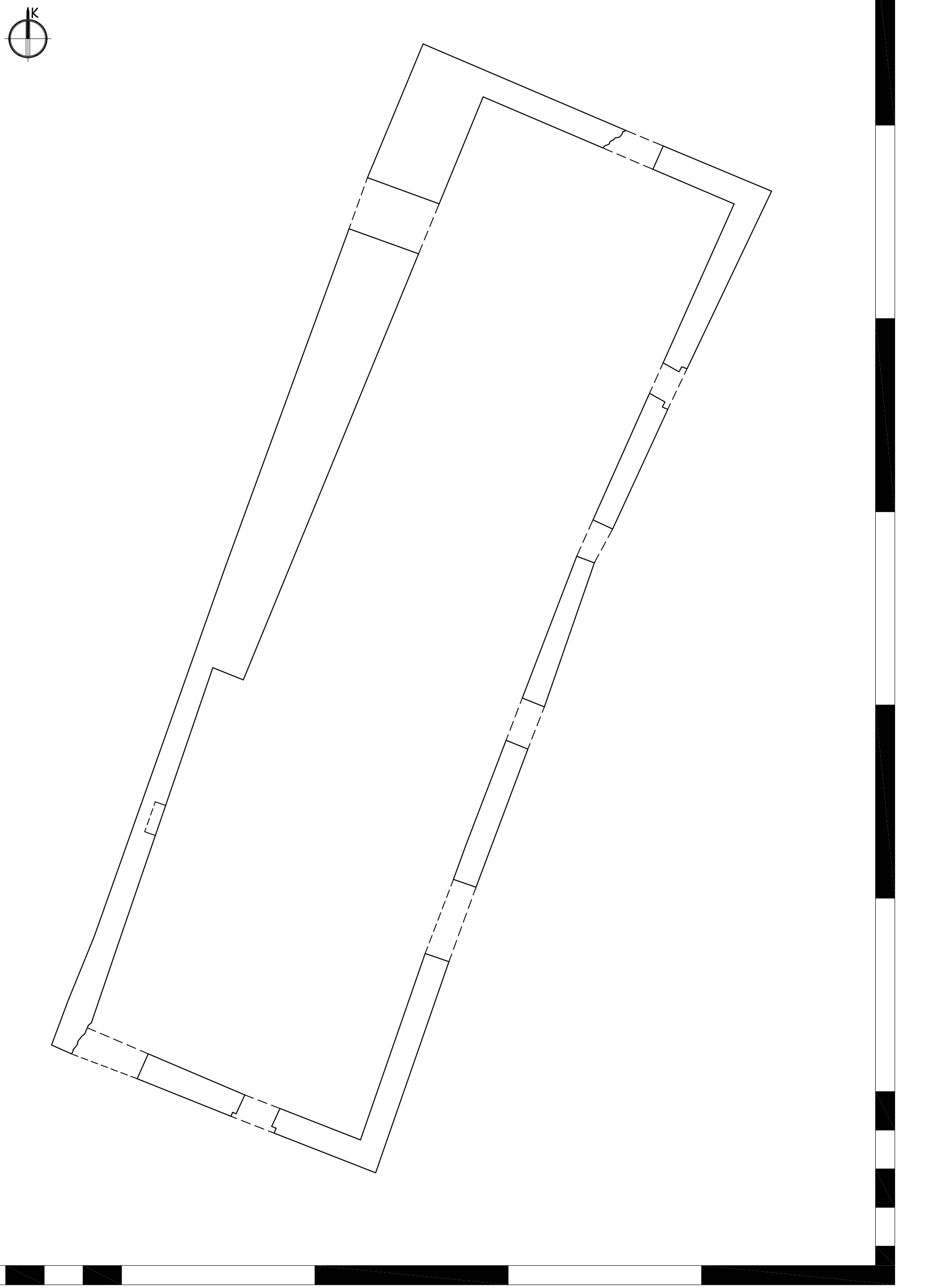
28 Numaralı 1. Yapı Dönemi 1. Kat Planı

28 Numaralı 2. Yapı Dönemi 1. Kat Planı

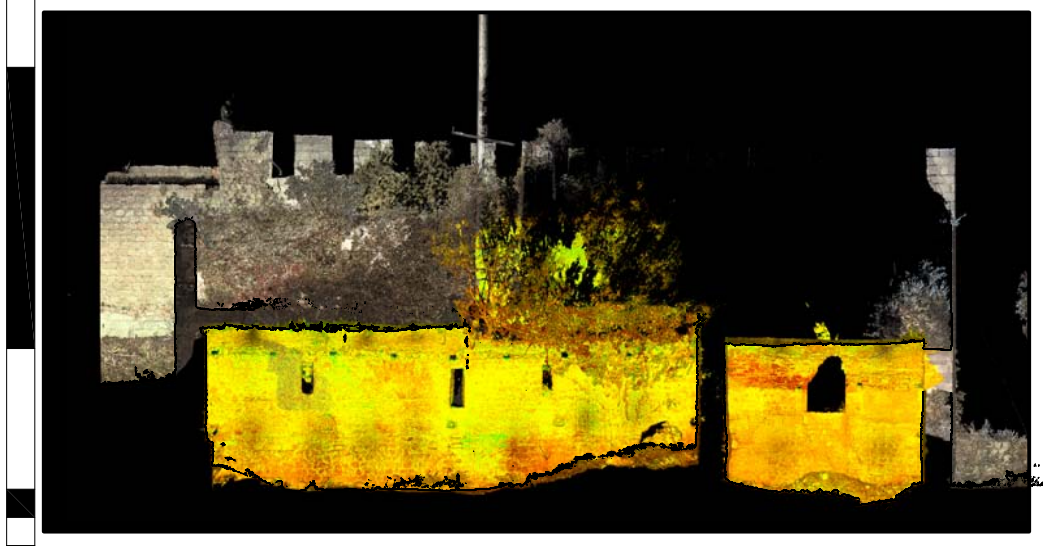

28 Numaralı Yapı 2. Yapı Dönemi 2. Kat Planı

28 Numaralı Yapı Boyuna Kesit Görünüşleri

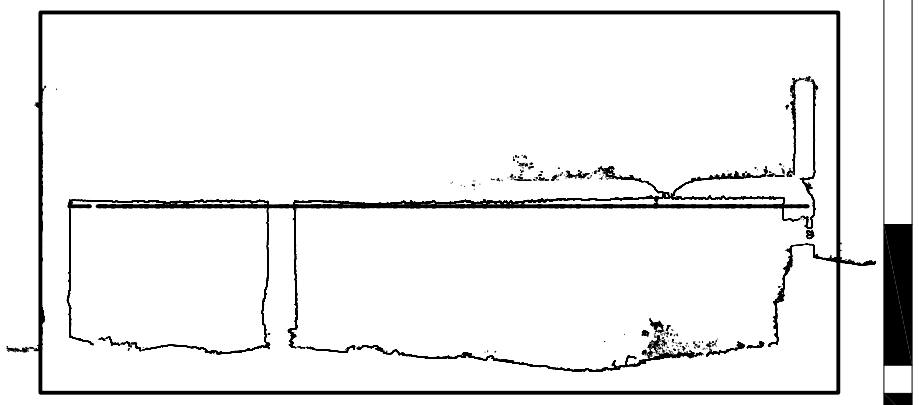
28 Numaralı Yapı Boyuna Kesit - Batıya Bakış

28 Numaralı Yapı Boyuna Kesit - Doğuya Bakış

28 Numaralı Yapı Boyuna Kesit - Doğuya Bakış

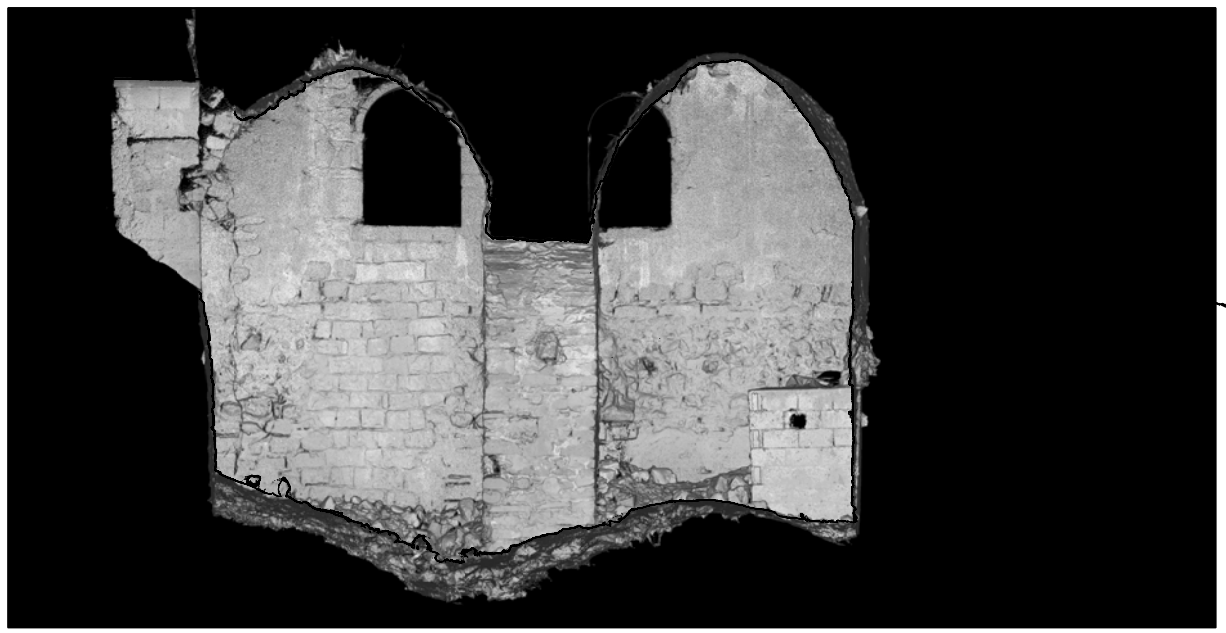
0 1 2 3 4 5 10 20 30 40 50 100 110m

28 Numaralı Yapı Kuzey Mekan Enine Kesit Görünüşleri

28 Numaralı Yapı Kuzey Mekan Enine Kesit - Güneye Bakış

28 Numaralı Yapı Kuzey Mekan Enine Kesit - Kuzeye Bakış

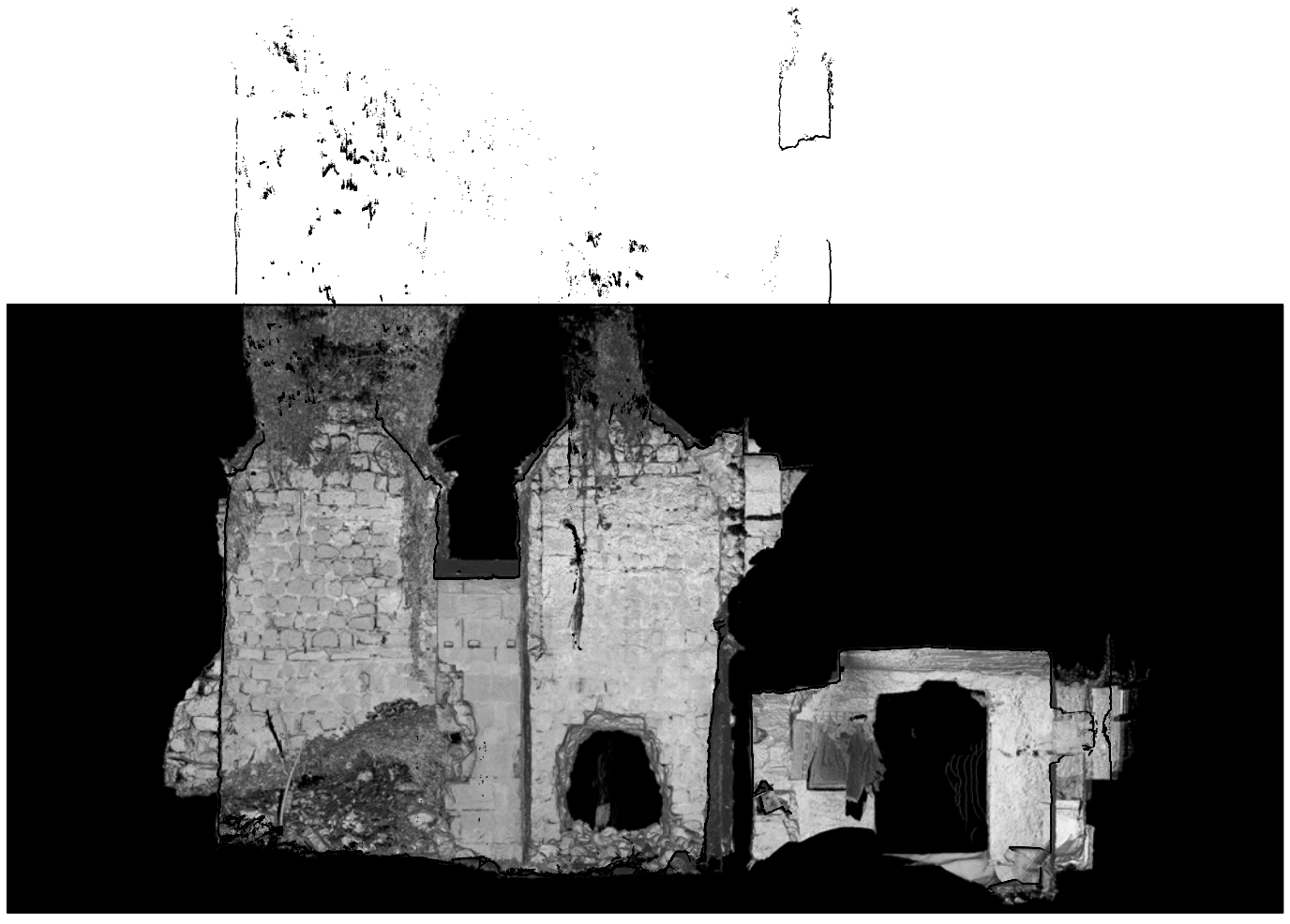
0 1 2 3 4 5 10 20 30 35m

28 Numaralı Yapı Güney Mekan Enine Kesit Görünüşleri

28 Numaralı Yapı Güney Mekan Enine Kesit - Güneye Bakış

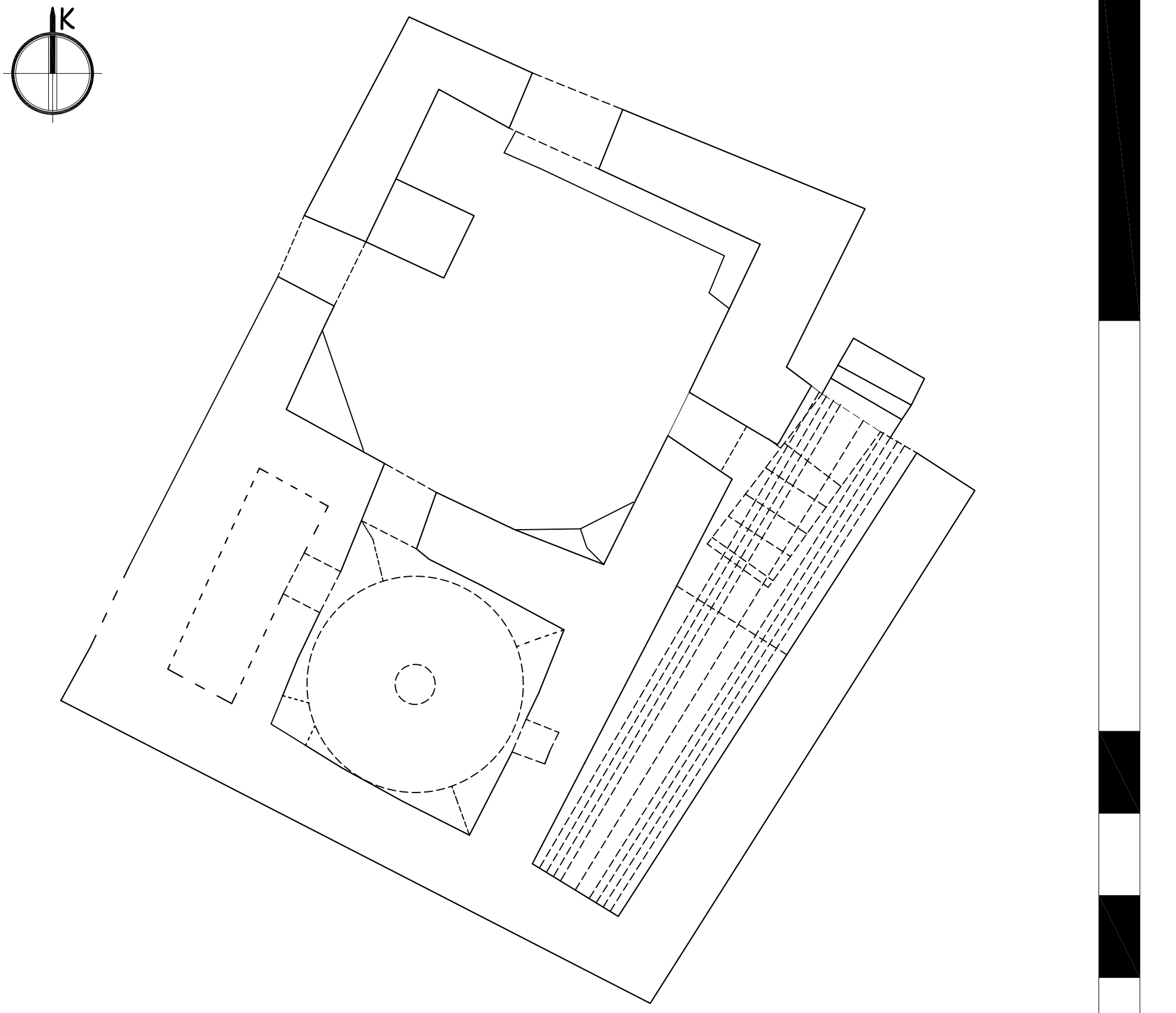

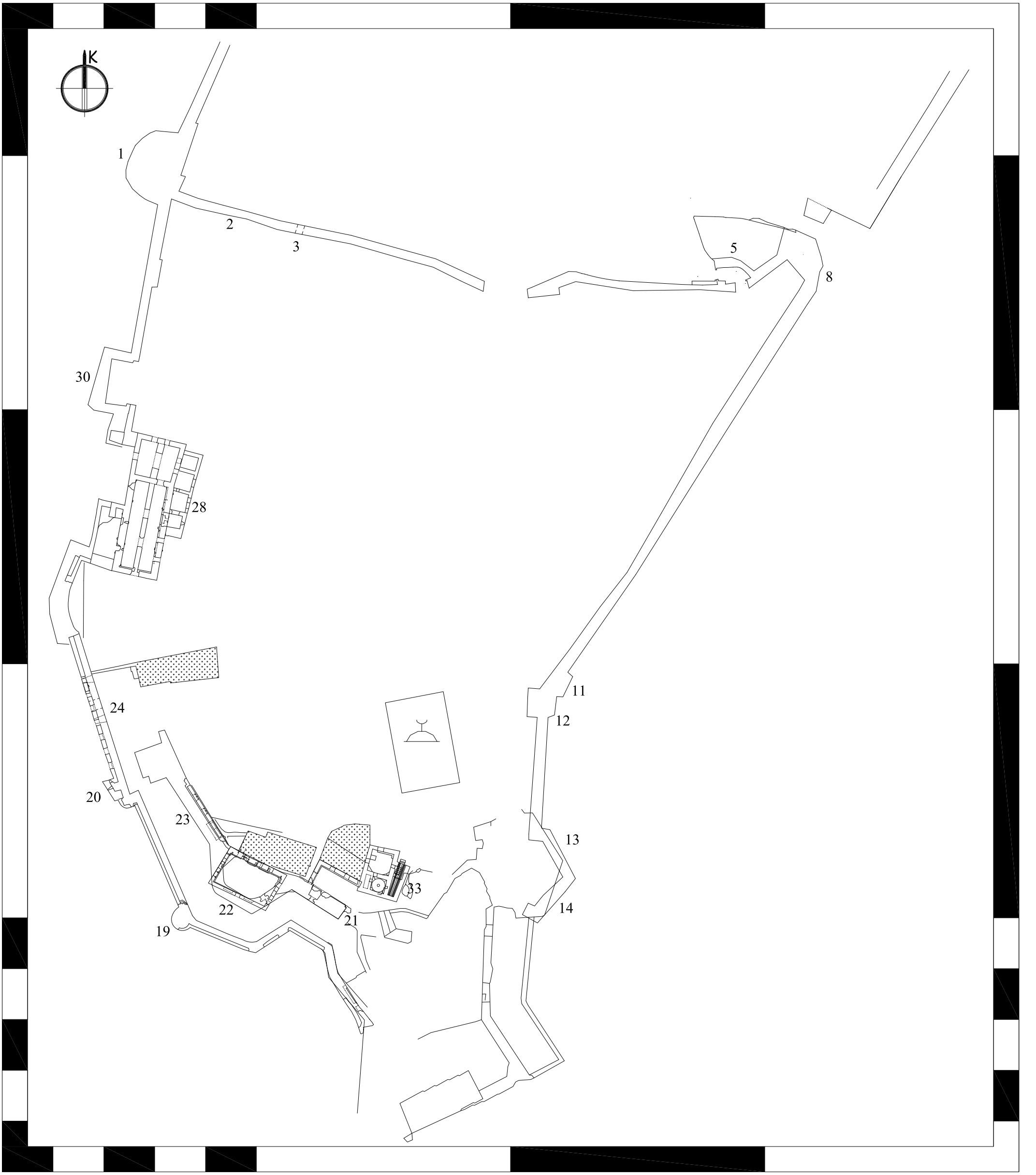
28 Numaralı Yapı Güney Mekan Enine Kesit - Kuzeye Bakış

0 1 2 3 4 5 10 20 30 35m

33 Numaralı Yapı - Hamam, Plan

TRABZON İÇKALESİNİN KERNOM'UN PLANI İLE RESTİTÜSYON PLANI

21 - 22 Numaralı Yapı ve Batı Sur Yapı Dönemleri Çizimi

